

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

PLANURI EȘUATE: REACȚIA HITLERISTĂ LA INSURECȚIA ROMÂNĂ
DIN AUGUST 1944

FL. CONSTANTINU
MIHAIL E. IONESCU

ECONOMIA TRANSILVANIEI ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

IOSIF ADAM

MUTAȚII ÎN SINUL CLASEI DOMINANTE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN
PERIOADA DE DESTRĂMARE, A ORÎNDUIRII FEUDALE

DAN BERINDEI
IRINA GAVRILĂ

DIN ISTORIA LITORALULUI VEST PONTIC: DOBROTICI ȘI RELAȚIILE
SALE CU GENOVA

VICTOR ESKENASY

MIȘCAREA DE REZISTENȚĂ A POPORULUI INDONEZIAN ÎN ANII
CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

ION CALAFETEANU

DOCUMENTAR

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

DEZBATERI

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ
DE ISTORIE

PROBLEME ALE ISTORIO-
GRAFIEI CONTEMPORANE

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

11

TOMUL 34

1981

NOIEMBRIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAI, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 79717.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137 Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an

Adresa Redacției :

B-dul Aviatorilor nr. 1

www.dacoromania.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 34, Nr. 11
Noiembrie 1981

S U M A R

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- FL. CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, Planuri eșuate: reacția hitleristă la insurrecția română din august 1944 1991
IOSIF I. ADAM, Economia Transilvaniei în timpul primului război mondial 2009
DAN BERINDEI, IRINA GAVRILĂ, Mutații în sinul clasei dominante din Țara Românească în perioada de destrămare a orânduirii feudale. 2029
VICIOR ESKENASY, Din istoria litoralului vest-pontic: Dobrotici și relațiile sale cu Genova. 2047

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- ION CALAFETEANU, Mișcarea de rezistență a poporului indonezian în anul celui de-al doilea război mondial 2065

DOCUMENTAR

- VIRGIL CIOCÎLTAN, Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea 2091
IOAN AUREL POP, Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV—XV 2097

DEZBATERI

- Partidul Comunist Român — forță revoluționară transformatoare a societății românești 2111

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- Dependențe stocastice și dependențe statistice — o distincție esențială pentru cercetarea istorică (*Vasile Liveanu*) 2133

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Colocviu interdisciplinar privind istoria civilizației în România (*Constantin Șerban*); Sesiune științifică jubiliară la Cluj-Napoca (*Ioan Chiper*); Începuturile societății numismatice române (*Octavian Iliescu*); Independența României și Indiei (studiu comparativ — secolele XIX și XX) (*Pompiliu Tudoran*). 2139

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- EMIL RĂCILĂ, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial 1916—1918*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 422 p. (*Mircea Iosa*). 2149
- ION GRECESCU, *Nicolae Titulescu. Gîndire și acțiune*, Edit. politică, București, 1980, 266 p. (*Ion Constantin*) 2152
- AUREL RĂDUȚIU, LADISLAU GYÉMÁNT, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701—1847*, Edit. științifică și enciclopedică, 1981, 352 p. + 15 pl. (*Ioan Silviu Nistor*) 2155
- MARTIN BODINGER, *Catalogul cărților rare și prețioase, III. Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*, Iași, 1976, 467 p. și errata. (*Andrei Pippidi*) 2157
- * * * *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848—1939*. (Praga Veche muncitorească. Viața și cultura muncitorilor între 1848—1939): Praha, Academia. Nakladatelství československé akademie věd. 1981, 311 p. + 240 ilustrații foto, afișe, schițe, hărți, diagrame (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 2159
- GAZMED SHPUZA, *Gjurmime në epokën e Rilindjes Kombëtare* (Cercetări în epoca Renașterii Naționale), Edit. „8 Nëntori”, Tiranë, 1980, 300 p. (*Gelcu Maksutovici și Dumitru Polena*) 2161
- R.J.W. EVANS, *The making of the Habsburg Monarchy 1550—1700. An interpretation*, Clarendon Press, Oxford, 1979, 531 p. (*Ștefana Simionescu*) 2163

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- Revista de Historia de America”, numero 90, julio-diciembre de 1980, Instituto Panamericano de Geografia e Historia, 233 p. (*Constantin Bușe*) 2169

REVISTA DE ISTORIE

TOME 34, N° 11
Novembre 1981

S O M M A I R E

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- FL. CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, Plans échoués: la réaction hitlérienne face à l'insurrection roumaine d'août 1914 1991
IOSIF I. ADAM, L'économie de la Transylvanie pendant la première guerre mondiale 2009
DAN BERINDEI, IRINA GAVRILĂ, Mutations au sein de la classe dominante de Valachie durant la période de désagrégation du système féodal 2029
VICTOR ESKENASY, De l'histoire du littoral ouest de la mer Noire: Dobrotitch et ses rapports avec Gênes 2047

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- ION CALAFETEANU, Le mouvement de résistance du peuple indonésien au cours de la deuxième guerre mondiale 2065

DOCUMENTAIRE

- VIRGIL CIOCÎLTAN, Kilia pendant le premier quart du XV-e siècle 2091
IOAN AUREL POP, Témoignages documentaires concernant les assemblées knéziiales en tant qu'institutions roumaines de Transylvanie aux XIV—XV-e siècles 2097

DEBATS

- Le Parti Communiste Roumain — force révolutionnaire transformatrice de la société roumaine 2111

PROBLEMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- Dépendances stochastiques et dépendances statistiques — une distinction essentielle pour l'investigation historique (*Vasile Liveanu*) 2133

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Colloque interdisciplinaire concernant l'histoire de la civilisation en Roumanie (*Constantin Șerban*); Session scientifique jubilaire à Cluj-Napoca (*Ioan Chișer*); Les débuts de la société numismatique roumaine (*Octavian. Iliescu*) L'indépendance de Roumanie et de l'Inde (étude comparative — XIX-e et XX-e siècles) (*Pompiliu Tudoran*) 2139

LE LIVRE D'HISTOIRE ROUMAINE ET ETRANGERE

- EMIL RĂCILĂ, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial 1916 – 1918* (Contributions concernant la lute des Roumains pour la défense de la patrie pendant la première guerre mondiale), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1981, 422 p. (*Mircea Iosa*) 2149
- ION GRECESCU, *Nicolae Titulescu. Gîndire și acțiune*, (Nicolae Titulescu. Pensée et action), Editions politiques, Bucarest, 1980, 266 p. (*Ion Constantin*) 2152
- AUREL RĂDUȚIU, LADISLAU GYEMÁNT, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701–1847* (Le répertoire des actes officiels concernant la Transylvanie publiés en roumain – 1701–1847), Editions scientifiques et encyclopédiques, 1981, 352 p. + 15 pl. (*Ioan Silviu Nistor*) 2155
- MARTIN BODINGER, *Catalogul cărților rare și prețioase, III. Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași* (Le catalogue des livres rares et précieux. III. Le livre roumain ancien dans les collections de la Bibliothèque Centrale Universitaire de Jassy), Jassy, 1976, 467 p. et errata. (*Andrei Pippidi*) 2157
- * * * *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. (L'ancienne ville de Prague ouvrière. La vie et la culture des ouvriers pendant la période 1848–1939): Praha, Academia. Nakladatelství československé akademie věd, 1981, 311 p. + 240 illustrations photos, affiches, esquisses, cartes, diagrammes (*Tr. Ionescu Nișcov*) 2159
- GAZMEND SHPUZA, *Gjurmime në epokën e Rilindjes Kombëtare* (Recherches concernant l'époque de la Renaissance Nationale), Editions „8 Nëntori”, Tirana, 1980, 300 p. (*Gelcu Maksutovici et Dumitru Polena*) 2161
- R.J.W. EVANS, *The making of the Habsburg Monarcha 1550–1700. An interpretation*, Clarendon Press, Oxford, 1979, 531 p. (*Ștefana Simionescu*) 2163

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- „Revista de Historia de America”, numero 90, julio-diciembre de 1980, Instituto Panamericano de Geografía e Historia, 233 p. (*Constantin Bușe*) 2169

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

PLANURI EȘUATE: REACȚIA HITLERISTĂ LA INSURECȚIA ROMÂNĂ DIN AUGUST 1944

DE

FLORIN CONSTANTINIU și MIHAIL E. IONESCU

Insurecția din august 1944 care a marcat începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă s-a aflat în centrul de interes al istoriografiei românești. Ampla bibliografie consacrată acestui moment de excepțională însemnătate a pus în lumină rolul decisiv al Partidului Comunist Român, organizatorul și conducătorul insurecției, care a pus bazele celei mai largi coaliții de forțe social-politice din istoria României, expresie a adevărului unanim a poporului român în lupta pentru independență și suveranitate națională, pentru alungarea ocupantului hitlerist de pe teritoriul românesc. Președintele României și secretar general al P.C.R. sublinia în expunerea consacrată celei de-a 60-a aniversări a făuririi Partidului Comunist Român că „Realizarea Frontului Unic Muncitoresc, a Frontului Democratic, cât și contactele cu armata și Comandamentul Suprem, precum și alte forțe naționale au creat condițiile necesare trecerii la înfăptuirea insurecției armate, la victoria revoluției de eliberare socială și națională, antiimperialistă și antifascistă”¹.

Dacă activitatea Partidului Comunist Român în perioadele de pregătire și desfășurare a insurecției ca și acțiunile de luptă ale forțelor noastre armate, sprijinite de formațiunile patriotice de luptă au făcut obiectul unor contribuții de valoare — care au mers de la cercetarea unui episod pînă la privirea de ansamblu — contramăsurile germane au fost urmărite disparat și pe o bază documentară mai restrînsă. Informațiile cuprinse în jurnalul Grupului de armate german „Ucraina de Sud” sau constituirea guvernului-marionetă Horia Sima s-au bucurat de o atenție deosebită, dar replica Reichului nazist la insurecția română nu a fost pînă acum cercetată în ansamblul ei, pentru a desluși conexiunile între părțile ei componente, ce alcătuiesc un triptic: politic, militar și propagandistic. E rostul acestor pagini de a încerca o astfel de cuprindere.

Hitler își lua ceaiul la cartierul său general de la Rastenburg (Prusia Orientală), în după-amiaza zilei de 23 august 1944, către orele 18 (ora

¹ Nicolae Ceaușescu, *60 de ani de slujire devotată a poporului, de luptă pentru dreptate socială și libertate națională, pentru construirea socialismului și ridicarea bunăstării maselor, pentru independența patriei, colaborare internațională și pace*, Edit. politică. București, 1981, p. 16.

locală de vară)*, cînd lt.-col. Erik von Amsberg, adjutantul său pentru Înaltul Comandament al Wehrmachtului (OKW), l-a informat că era solicitat la telefon pentru o comunicare urgentă: fîhrerului i se aduse la cunoștință că mareșalul I. Antonescu fusese arestat în cursul unei audiențe la rege. „De ce naiba nu m-a ascultat! Știam că o să se întîmple asta!”² — a fost primul comentariu al dictatorului nazist în legătură cu declanșarea insurecției române. Certitudinea tardivă manifestată de Hitler trebuie înțeleasă în sensul mai vechilor sale observații privind slăbiciunea poziției lui I. Antonescu, generată de absența sprijinului unui partid politic propriu³ sau raportată la informații venite din România pe diverse canale privind iminența rupturii cu Reichul? Dar în acest ultim caz se naște firesc o altă întrebare: de ce nu au fost luate măsuri pentru a preîntîmpina desprinderea României de Axă, act cu consecințe de extremă gravitate pentru continuarea războiului de către Germania?⁴

În istoriografia românească și cea străină⁵ a fost abordată problema datelor deținute de diverse instituții și rețele germane privind pregătirea insurecției din august 1944 astfel că ea nu mai este reluată în paginile de față, consacrate altor probleme. Ajunge să se spună însă că asigurările repetate date de Legația germană din București asupra improbabilității unei reorientări a României⁶ și de generalul-locotenent Alfred Gerstenberg, atașatul militar german pentru armata aerului, asupra lichidării rapide a unei atari tentative⁷, au creat conducerii superioare politice și militare a Reichului impresia că orice surpriză era exclusă din partea României. Chiar dacă la 6 august Hitler îi lansa, la despărțire, lui I. Antonescu, avertismentul: „în nici un caz să nu puneți piciorul la palatul regal!”⁸ astăzi știm că două săptămîni mai tîrziu, la 21 august, el îi spusese nemulțumit generalului Werner Kreipe, șeful statului-major al Luftwaffeii, în

* Cu două ore, deci, în devans față de ora României.

² David Irving, *Hitler's War*, New York, 1977, p. 692.

³ *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, ed. I. și R. Picker, Stuttgart, 1976, p. 83.

⁴ Este adevărat că Înaltul Comandament al Wehrmachtului, luînd în considerație posibilitatea unei defecțiuni a României, elaborase un plan de măsuri numit „Margarethe II”, care preconiza — într-o asemenea eventualitate — o intervenție militară comună germano-ungară, destinată să restabilească controlul Reichului asupra spațiului românesc. După întrevederile Hitler-Antonescu din 26—27 februarie 1944, planul „Margarethe II” a fost suspendat din ordinul fîhrerului, vezi *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, ed. A. Hillgruber, vol. II, Frankfurt am Main, 1970, p. 362.

⁵ Vasile Liveanu, *Surprinderea inamicului la 23 august 1944 și condiționarea ei social-politică*, în „Revista de istorie”, t. 31(1978), nr. 12, p. 2184—2191; Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marshall Antonescu*, ed. a 2-a, Welsbaden, 1965, p. 216—217, menționează avertismentele șefilor Abwehrului din România, colonelii Rodler și Bauer, desconsiderate de ministrul Germaniei la București, von Killinger. Vezi și *Neues um Rumäniens Frotwechsel am 23. August 1944*, Starnberg, 1970, p. 5, unde se pretinde că data inițială a declanșării insurecției de 26 august — și chiar lista viitorului guvern ajunseseră la cunoștința unor germani. Cf. totuși obiecțiile lui V. Liveanu, *op. cit.*, p. 2189—2190, care are însă în vedere alte afirmații similare. Alte date la Fl. Constantiniu, *Aspecte ale crizei regimului antonescian*, ... în „Revista de istorie” t. 32(1979), nr. 7, p. 1310—1311.

⁶ Hans Friessner, *Verratene Schlachten*, Hamburg, 1956, p. 58; A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 344; Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien 1944*, Darmstadt, 1964, p. 20; Peter Gostzony, *Endkampf an der Donau 1944—1945*, Viena, 1969, p. 19.

⁷ Potrivit opiniei acestui general o singură baterie antiaeriană ar fi fost suficientă pentru a curma orice velleitate a României de a se separa de Reich.

⁸ D. Irving, *op. cit.*, p. 681; repetat apoi, pentru că I. Antonescu nu înțelesese Să nu mergeți la palatul regal!”.

legătură cu zvonurile aflate de acesta din urmă pe canalele propriului serviciu, despre o apropiată lovitură de stat la București. „Așașatul Dvs. al aerului n-ar mai trebui să-și bage nasul în treburi care nu-l privesc. SS-ul spune exact invers”⁹. În discuțiile purtate la 22 august de Hitler cu comandantul „teatrului de război sud-est”, feldmareșalul Werner von Weichs, posibilitatea unei schimbări de atitudine a României nu a fost în nici un fel evocată¹⁰. Este, așadar, cert că declanșarea insurecției a fost o surpriză pentru Hitler și că deci realizarea surprinderii strategice — condiție fundamentală pentru victoria insurecției — a fost obținută.

La Rastenburg, obișnuita conferință de seară a fost amînată pînă la orele 2 noaptea. Pe diverse canale instanțe superioare germane de comandament au încercat să intre în legătură cu factori militari, diplomatici și de informație pentru a ști ce se întîmplase în capitala României.

În jurul orei 20, în ciuda măsurilor de izolare a Legației germane, luate de autoritățile insurecționale, Manfred von Killinger, ministrul plenipotențiar al Reichului la București, și generalul Alfred Gerstenberg au izbutit să stabilească legătura cu generalul Werner Kreipe, care rezumă astfel discuția : „Convorbire cu ministrul von Killinger și cu Gerstenberg la București. Amîndoi blocați în legație; Killinger, complet zdrobit, trimite salutările sale fűhrerului. Gerstenberg sugerează un atac al bombardierelor Stuka și folosind divizia antiaeriană de la Ploiești, ocuparea orașului. Telefoniez de mai multe ori lui Hitler, el aprobă propunerile lui Gerstenberg, cere arestarea regelui. Contactul stabilit încă o dată cu Bucureștiul, apoi întrerupt”¹¹. Așadar, sugestiile venite din București pe filiera Gerstenberg pentru „restabilirea” situației din România — izvorîte dintr-o evaluare optimistă a raportului de forțe, rezultat al necunoașterii situației reale (el însuși declarase, cum s-a arătat, că o singură baterie antiaeriană este suficientă pentru a reprima orice tentativă de defecțiune a României) — au căpătat avizul favorabil al lui Hitler. Acordul său imediat se explică prin faptul că ele corespundeau integral intereselor strategice și politice ale Reichului și propriului său temperament.

La ora 23,25, Hitler a avut o convorbire telefonică cu generalul Hans Friessner, comandantul grupului de armate „Ucraina de Sud”. Asupra acestei convorbiri există două surse. Cea dintîi, consemnată în jurnalul amintitului grup de armate — și deci potrivit normelor de critică a surselor, cea care ar fi cea mai demnă de crezare — arată că Friessner a raportat despre „preluarea comenzii supreme asupra tuturor serviciilor militare germane din România, precum și necesitatea ca de acum trupele germane să fie retrase pe cel mai scurt drum pe bordura Carpaților”¹². În chip surprinzător, această propunere care însemna abandonarea

⁹ *Ibidem*, p. 692. Este adevărat că după atentatul de la 20 iulie 1944, SS își asigurase preponderența față de armată, dar este de mirare că față de rapoartele alarmante adresate de șeful Grupului etnic german din România, Andreas Schmidt, lui Heinrich Himmler, SS-ul putea fi atât de optimist!

¹⁰ Walter Warlimont, *Inside Hitler's Headquarter (1939—1945)*, New York, 1964, p. 469.

¹¹ H. Kissel, *op. cit.*, p. 109; D. Irving, *op. cit.*, p. 692.

¹² Arhivele statului București, fond microfilme SUA, rola T-311-298 Rr. 130. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Sűdukraine* (Citat mai departe KTBSU), p. 51.

liniei Focșani-Nămoloasa-Galați și implica deci pierderea perimetrului petrolifer de la Ploiești ar fi fost acceptată de Hitler, care a anunțat trimiterea unei directive.

Cea de-a doua versiune, care se integrează organic logicii desfășurării evenimentelor este cuprinsă în memoriile generalului H. Friessner. Că otrăvit acestei versiuni, H. Friessner l-a informat pe interlocutorul său despre preluarea comenzii supreme asupra forțelor germane din România (Hitler și-a dat consimțământul) și despre necesitatea transferării urgente „pe teritoriul ungar a tot ce mai putea fi salvat ca oameni și material și de a organiza acolo un nou front de apărare”³ (Hitler a anunțat trimiterea unei directive). În continuare, Hitler a ordonat lui Friessner să înlăture imediat guvernul insurecțional și să formeze un nou cabinet. La răspunsul lui Friessner că acest ordin este „imposibil de executat” fűhrerul a replicat „iritat”: „Atunci însărcinați pe generalul român cel mai de nădejde să formeze un guvern sigur!”. În memoriile sale Friessner afirmă că înaintea convorbirii cu Hitler, el avusese deja convorbiri telefonice cu generalii români Petre Dumitrescu și Ilie Șteflea, comandanții armatelor 3 și, respectiv 4, române, care și-au exprimat fidelitatea față de noul guvern. Pe acest temei, el i-a spus fűhrerului că generalii români refuză „să-și calce jurământul de credință față de cel mai înalt conducător militar al lor (regele — n.n.)”. Hitler ar fi părut deconcertat de acest răspuns și a reafirmat hotărîrea sa de a trimite o directivă.

Și această a doua versiune — care, repetăm, provine din memorii, deci o sursă tîrzie — este parțial contrazisă de surse contemporane evenimentelor: reamintind că și jurnalul Grupului de armate „Ucraina de Sud” plasează convorbirea lui H. Friessner cu generalii români după legătura telefonică cu Hitler, semnalăm raportul colonelului Nicolae Ivănescu din 27 august 1944 către Marele stat major. Acesta, translator în convorbirile generalului H. Friessner cu generalii români, consemnează în raportul său: „Înainte de a realiza legătura telefonică cu cei 2 comandanți de armată români în prezența mea, dl. general Friessner a avut o convorbire telefonică cu fűhrerul, căruia i-a făcut o scurtă dare de seamă asupra situației din România”⁴.

Coroborînd datele furnizate de aceste surse și înlăturînd — pe baza criticii izvoarelor — inadvertențele și contradicțiile semnalate ne permitem să sugerăm următoarea reconstituire a evenimentelor: 1. prin filiera Gerstenberg, Hitler recepționează prima sugestie de rezolvare rapidă și cu minim de efort militar a crizei politico-militare, declanșată de insurecție, 2. prin filiera Friessner, Hitler recepționează sugestia transferului tuturor trupelor germane din România în interiorul arcului carpatic, 3. Hitler, ciștigat de propunerea Gerstenberg, ordonă lui Friessner, constituirea unui guvern prezidat de un general filo-german, 4. Executînd ordinul lui Hitler, Friessner sondează atitudinea generalilor români. Ordinul lui Hitler „de a înnăbuși puciul, a-l aresta pe rege și camarila curții și a forma un nou guvern, condus de un general filo-german, în caz că Antonescu nu mai este disponibil”⁵, dădea sancțiune supremă propunerii lui Gersten-

³ H. Friessner, *op. cit.*, p. 84.

⁴ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond 3, dosar 103, p. 254.

⁵ „Revista arhivelor”, an I, I (1974), vol. XXXVI, nr. 3, p. 411 și 414.

berg de a lichida prin forță insurecția. Prima directivă a lui Hitler era alcătuită — cum lesne se poate constata — din două părți — una politică, alta militară — care aveau să dea naștere la două seturi corespunzătoare de măsuri. Acestora aveau să li se adauge, cum se va vedea, măsuri în domeniul propagandei.

CONTRAMĂSURILE POLITICE

Directiva emisă de Hitler pune în lumină faptul că încrederea sa în I. Antonescu rămăsese nealterată de evocarea de către acesta din urmă — în discuția avută în seara zilei de 22 august — cu plenipotențiarul german Karl Clodius, a posibilității de a solicita acordarea „libertății de acțiune politice” în cazul când frontul nu ar fi fost stabilizat (evident, numai în cazul când informația despre această discuție a ajuns la Hitler pînă în seara zilei de 23 august, ceea ce nu este stabilit cu certitudine, dar nu pare probabil¹⁶).

Desigur, führerul nu avea cunoștință* de trimiterea de către I. Antonescu în chiar dimineața zilei de 23 august a unui emisar la Stockholm, care trebuia să-i ducă ministrului României în Suedia, Frederic Nanu, imputernicirea necesară pentru a începe tratativele finale în vederea încheierii armistițiului cu U.R.S.S.¹⁷, astfel că fidelitatea mareșalului îi apărea fără fisură; era firesc, deci, ca să dorească imediată sa revenire la conducerea statului român. Situația mareșalului nu era însă clară pentru germani. În cursul audienței ce-i fusese acordată, în seara zilei de 23 august, Killinger nu putuse afla nimic despre situația reală și locul unde se găsea Ion Antonescu. În informarea citată a Ministerului de Externe german din 24 august se spunea că mareșalul se află la Predeal și că atitudinea lui — ca de altminteri — și cea a regelui nu este „pe deplin clară”¹⁸. Caracterul laconic al informației — a cărei sursă nu este dezvăluită — lasă în neclaritate textul însuși. Este sigur însă că soarta fostului conducător al României a continuat să preocupe forurile germane (va fi existat oare intenția de a reedita performanța eliberării lui Mussolini de pe Gran Sasso și în cazul dictatorului român?). Jurnalul de operații al Grupului de armate „F” înregistrează la 24 august, orele 10,20 zvonul că fostul mareșal român ar fi liber, iar regele ar fi părăsit țara¹⁹. Evident, zvonurile

¹⁶ Documente privind istoria militară a poporului român (23—31 august) I, București, 1977, p. 117—118.

* Abia la 24 august o sinteză a Ministerului Afacerilor Externe a Reichului destinate informării forurilor superioare insera, în rezumat, după consemnarea arestării lui Ion și Mihai Antonescu, că „22.8. seara. Mareșalul în prezența lui Mihai (Antonescu) și a ministrului de război (român) l-a declarat ministrului Clodius: în pofida situației cu neputință de ținut prin retragerea diviziilor germane el a aruncat în luptă ultimele rezerve, încît să-i oprească pe sovietici la sud de Iași și pe Bug (probabil Prut). Această situație ridică însă o problemă politică: după ce din loialitate a declinat condițiile lui Wilson de la Cairo, frontul de sud a fost progresiv slăbit, în ciuda presupunerilor pe care el le făcea. De aceea el trebuie să-și revendice recăpătarea libertății de acțiune. Impresia ministrului Clodius este că numai pentru cazul prăbușirii frontului își va elibera mâinile pentru o încercare disperată de a ieși din război”.

¹⁷ F. Nano, *The First Soviet Double-Cross*, în „Journal of Central European Affairs”, vol. 12 (1952), nr. 3. p. 236—258.

¹⁸ Documente privind istoria militară . . . , p. 118. (în text: nicht ganz durchsichtig).

¹⁹ Arh. st. București, microfilme SUA, rola T311—190, cadrul 000993.

— cele mai fanteziste — însoțesc situațiile confuze, dar, de astă dată, nu ar fi exclus că această imagine „optimistă”, în totală contradicție cu realitatea, să fie produsul contrapropagandei și, mai ales, a postului de radio Ilse II, despre care va fi vorba mai jos. Într-o comunicare transmisă de Andreas Schmidt la 3 septembrie se arată că un agent secret o cercetase pe soția fostului conducător, care „nu se arătase comunicativă”, mărginindu-se să arate că „bărbatul ei ar fi arestat”²⁰. Se poate spune că, odată cu această informație, I. Antonescu dispăre din câmpul de atenție al factorilor politici și militari naziști.

În efortul de a executa ordinul lui Hitler de a instaura un guvern contra-insurecțional, generalul H. Friessner, căruia i se ordonase să găsească un înlocuitor militar mareșalului I. Antonescu, a încercat să soneze intențiile generalilor români — comandanți de mari unități de pe front. Jurnalul de operații al grupului de armate „Ucraina de sud” consemnează eșecul tentativei de a câștiga sprijinul acestor comandanți: „Nici un general român nu este de acord să continue lupta de partea germanilor”²¹, aceasta a fost concluzia după convorbirile purtate cu generalii R. Corne, comandantul Diviziei „România Mare”, P. Dumitrescu, comandantul Armatei a 3-a și I. Șteflea, comandantul Armatei a 4-a.

Dorința lui Hitler de a avea un general în fruntea guvernului era dictată de considerente politice și pragmatice. Așa cum s-a arătat el regretase — și reproșase — mareșalului că nu și-a constituit un partid politic. Golul creat de arestarea lui I. Antonescu nu putea fi, deci, umplut cu un lider al aceluiași partid; în Germania — și, dealtminteri, și I. Antonescu însuși avea această convingere — se credea că în ultimă instanță baza puterii sale o constituia armata. Era deci în logica acestei credințe ca Hitler să-și îndrepte privirea spre un general din care să facă un succesor al mareșalului.

Eroarea de optică a fost percepută încă din noaptea de 23—24 august de generalul de corp de armată Erik Hansen, șeful Misiunii militare a Wehrmachtului în România. În tot cursul nopții de 23—24 august, la Legația germană avuseră loc discuții pentru formarea unui guvern filo-german în România. Dacă din relatarea succintă a generalului Schultz²² nu aflăm decît că cele mai mari dificultăți au fost întâmpinate în găsirea unui titular militar al ministerului de război, este limpede că eșecul final al acestei tentative a fost determinat de unanimitatea și soliditatea frontului insurecțional făurit și condus de Partidul Comunist Român. Falimentul încercărilor de a constitui la București un guvern-marionetă pro-hitlerist a fost corect prezentat de generalul E. Hansen. În primele ore ale zilei de 24 august (ora 4,05) acesta a telefonat generalului H. Friessner pentru a-i spulbera orice iluzie despre o posibilă defecțiune în corpul de generali ai armatei române: „Noul guvern român trebuie luat în serios. Nu tre-

²⁰ Arh. st. București, microfilme SUA, rola T-120-775, Rr. 280, cadrul 370 503.

²¹ „Revista arhivelor”, *loc. cit.*, p. 413, 416.

²² H. Kissel, *op. cit.*, p. 119; generalul Schultz era șeful de stat-major al flotei a 4-a a Luftwafei operațională în spațiul român; el a întocmit un amplu raport asupra evenimentelor din august, redactat la 29 ianuarie 1945, publicat în anexa cărții citate a lui H. Kissel (p. 196—231).

buie să se cadă pradă iluziei că ar fi vorba de o mică clică de trădători. În spatele guvernului se află întregul popor român și în special toți generalii”²³. Constatare și concluzie în perfectă concordanță cu realitatea.

Lui A. Hitler nu-i rămânea decât să se resemneze la folosirea ultimei „rezerve” de care dispunea: rămășițele „Gărzii de fier” refugiate în Germania. Încă din iarna 1940—1941, aflat în fața alternativei: I. Antonescu-Garda de fier, Hitler alesese primul termen; discreditarea Legiunii, prin crimele și jafurile săvârșite, făcea dificilă — dacă nu imposibilă — deținerea de către această organizație a puterii în România: dar — și acest fapt a decis opțiunea führerului — Garda de fier se dovedise a fi în scurtul răstimp al participării ei la guvern un factor de anarhie, inapt, deci, să asigure buna funcționare a infrastructurilor și a sistemelor logistice din spatele frontului care urma să se deschidă prin atacul împotriva Uniunii Sovietice în iunie 1941. Acum, în august 1944 într-o țară pe punctul de a deveni un teatru de război, Garda de fier, izolată politic și incapabilă organizatoric nu putea fi un auxiliar, ci un balast. Hitler nu putea întîrzia însă în găsirea unui substitut pentru mareșal, fără riscul de a lăsa să se vadă că actul de la 23 august nu era acțiunea unei „mici clici” de la curtea regală, ci insurecția unui întreg popor.

Sub impactul eșecului tentativei de a găsi un general filo-german dispus să prezideze un guvern-marionetă²⁴ și sub presiunea timpului, Hitler s-a resemnat să facă apel la Horia Sima, astfel că în după-amiaza zilei de 24 august (orele 17), Radiodifuziunea germană a transmis știrea „un conducător al Gărzii de fier, condamnat la moarte în România” a devenit șeful unui guvern „național”.²⁵ Anunțul era însă mai degrabă o intenție decât o realitate: „titularul” externelor, fostul ministru legionar (din toamna anului 1940), Mihai Sturdza, a părăsit Copenhaga — unde rezidase pînă atunci — la 28 august și a sosit în aceeași zi la Berlin unde a primit instrucțiuni de la ministerul de externe german. Pe șeful guvernului „național”, Horia Sima, l-a întîlnit abia mai tîrziu, la Viena²⁶, înconjurat de o echipă de 400 legionari. Guvernul Reichului îl numise pe Günther Altenburg reprezentat al său pe lîngă acest cabinet-fantomă al lui Horia Sima²⁷, avîndu-l drept consilier pe profesorul Ernst Gamillscheg, fostul director al Institutului științific german din București.

Noul „guvern” era confruntat cu două dificile probleme: componența și reședința. Nici patronii nașiști, nici instrumentele lor legionare nu-și făceau iluzii asupra lipsei de reprezentativitate a echipei gardiste de la

²³ „Revista arhivelor”, *loc cit.*, p. 411 și 414.

²⁴ La Berlin i se oferise generalului Ion Gheorghe, ministru al României în Germania, președinția acestui guvern, dar el declinase oferta, A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 227. În memoriile sale (*Rumänien Weg zum Satellitenstaat*, Heidelberg, 1952), I. Gheorghe nu relatează acest episod. Afirmația istoricului vest-german se întemeiază pe o comunicare personală a fostului general.

²⁵ A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 227. Preocupat de situația din România, al cărei „conducător” — considera A. Hitler — era lipsit de orice bază populară (Hitler însuși spunea la 18 ianuarie 1942 „Dacă Antonescu nu-și găsește drumul spre popor, el este pierdut”) führerul lua încă de la acea dată în considerație alternativa instalării la putere a Gărzii de fier (*Hitlers Tischgespräche*, ed. cit., p. 83).

²⁶ Mihail Sturdza, *The Suicide of Europe*, Boston-Los Angeles, 1968, p. 256—257.

²⁷ *Ibidem*, p. 260 (Altenburg făcuse parte din comisia mixtă germano-italiană care anchetase asupra plîngerilor guvernului român privind tratamentul aplicat de guvernul maghiar poporului român din Transilvania de nord, după dictatul de la Viena); A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 351.

Viena : atît timp cît guvernul „național” rămînea o echipă exclusiv legionară, el nu avea nici o șansă de a căpăta audiență în țară și cu atît mai puțin de a provoca defecțiuni în rîndurile armatei române. Prezența în guvern a unor oameni politici de alte orientări decît cei gardiști devenea astfel o necesitate acută, care a declanșat o adevărată „vinătoare” de politicieni din establishmentul burghez cu știute vederi de dreapta și simpatii pro-germane. La 28 august, Andreas Schmidt și Veessenmayer, plenipotențiarul german în Ungaria raportau lui J. von Ribbentrop că formarea unui guvern „național” cu generalul Dragalina a devenit imposibilă, deoarece „între timp posibilitățile de aterizare la București ca și scoaterea acestor personalități sînt excluse”²⁸. „Cercetările” privind oameni politici sau militari, considerați a fi dispuși să colaboreze cu Reichul au continuat astfel că, la 3 septembrie, Andreas Schmidt informa că „s-a stabilit prin curier că Manoilescu locuiește la Breaza, Cimpina, iar Gigurtu la Predeal. Reședințele lui Valer Pop și Dragalina sînt necunoscute”²⁹. Cu puțin timp înainte, reprezentantul Ministerului de externe german pe lingă grupul de armate „Ucraina de sud” informase că circula zvonuri despre fuga lui Gigurtu și Manoilescu în Ungaria³⁰, zvonuri ce aveau să se dovedească neîntemeiate. Unanimitatea forțelor social-politice românești care făcuse posibilă declanșarea și victoria insurecției, organizată și condusă de Partidul Comunist Român, condamna la eșec încercările Berlinului de a da o cît de vagă tentă de guvern de „coalitie” cabinetului — marionetă al lui Horia Sima.

Cea de-a doua mare dificultate de care s-a lovit guvernul „național” a fost fixarea reședinței sale. La 30 august Horia Sima, șeful „guvernului”, propunea lui von Ribbentrop, „...amînarea constituirii acestui guvern ! El considera că era potrivit să se aștepte „pînă ce aveam în posesiune o parte din teritoriul românesc, pentru ca să nu fim asimilați guvernelor emigrate”³¹.

Asigurarea acestei baze teritoriale era însă o sursă de mari complicații pentru factorii de conducere germani. Teritoriul românesc care ar fi urmat să devină reședința guvernului „național” nu putea aparține — prin forța desfășurărilor militare — decît Transilvaniei de sud, a cărei ocupare era luată în considerație pentru a închide pasurile Carpaților și a fixa astfel frontul pe arcul carpatic. Desfășurarea cu succes a operației de acoperire a frontierei temporare — impuse de Dictatul de la Viena — româno-ungare a asigurat însă controlul românesc asupra capului de pod strategic din sudul Transilvaniei și asupra trecătorilor carpatine, ceea ce a permis forțelor militare sovietice să pătrundă fără a întîmpina rezistență în această zonă la începutul lui septembrie.

Atît timp cît Înaltul comandament german a preconizat ocuparea Transilvaniei de sud, ea a fost concepută ca rezultatul unei acțiuni comune germano-ungare, adică cu participarea trupelor horthyste. Prezența lor făcea însă imposibilă instalarea guvernului H. Sima în sudul Transilva-

²⁸ Arh. st. București, microfilme SUA, rola T 120—2822, Rr. 407, cadrul E 449 068.

²⁹ Ibidem, rola T—120—776, Rr. 280, cadrul 370 503.

³⁰ Ibidem, cadrul 370 513.

³¹ Ibidem, rola T 120—2961, Rr. 415, cadrul E. 474 102. Ptnă la formarea guvernului, el considera necesar să se anunțe „constituirea unui comandament al forțelor armate româno-legionare”.

niei: mai putea fi oare vorba de un „guvern național” român instalat cu ajutorul trupelor regimului horthyst care, prin dictatul de la Viena, smulsese României Transilvania de nord? Dificultățile nu se opreau aici și ele erau prezentate într-un amplu raport al lui Werkmeister din 30 august: „În cazul când, din necesități militare ar fi necesară utilizarea unităților maghiare pe teritoriul românesc (Transilvania, Banat), formarea unui guvern național român s-ar lovi de greutăți considerabile, deoarece ungurii ar interpreta cu siguranță utilizarea lor, în sensul că noi le vom recunoaște Transilvania de sud și Banatul”. Această credință o constatase la ofițerii unguri cu care stătuse de vorbă³².

Se adăugau și dispozițiile lui Heinrich Himmler privind evacuarea etnicilor germani din Transilvania astfel că, excedați de complicațiile și contradicțiile inextricabile generate de colaborarea Reichului cu doi aliați divizați de un conflict teritorial³³, cei doi reprezentanți de la *Auswärtiges Amt* pe lângă cartierul generalului Hans Friessner, informau în termenii următori la 4 septembrie pe secretarul de stat: „Atit timp cît situația din România se prezintă ca în clipa de față, nu văd nici o posibilitate pentru a face propuneri pentru un autentic (*geeignete*) guvern național român, mai ales după ce noi, pe baza deciziei Reichsführerului SS /Himmler — n.n./ voim să încercăm să-i scoatem pe etnicii germani din Transilvania și prin aceasta dovedim că abandonăm acest spațiu și după ce ulterior, în ultimatumul către români, am spus în chip explicit că noi considerăm că Transilvania de sud va deveni un teatru de război. La aceasta se adaugă și faptul că acei generali români cu care *Obergruppenführerul Phleps* avea vechi legături personale, nu au trecut de partea noastră, că Horia Sima s-a întors la Viena (probabil pentru că în clipa de față nu vede nici o șansă pentru vreo acțiune oarecare), că este prevăzută o acțiune a trupelor ungare în Transilvania de sud și că probabil grupul de armate /„Ucraina de sud” — n.n./ își va muta cartierul general în vechiul spațiu ungar”³⁴, astfel că de acum înainte reprezentantul diplomatic al Reichului la Budapesta putea să îndeplinească funcția de consilier politic al generalului H. Friessner.

Toate aceste împrejurări deasupra cărora se afla respingerea de către întregul popor român a vechii agenturi naziste care era Garda de fier a făcut ca Horia Sima și acoliții săi să nu-și poată găsi o reședință pe teritoriul român. Cei opt trădători (cinci legionari și alți trei care nu erau membri ai Gărzii de fier) care au intrat în cabinetul-fantomă al lui Horia Sima s-au constituit în guvern abia la 10 decembrie în Palatul Lobkowitz din Viena³⁵. Contramăsurile politice ale Reichului nazist împotriva insurecției române înregistraseră astfel un faliment total.

³² *Ibidem*, rola T 120—776, Rr. 280, cadrul 370 513.

³³ Ultimul act de politică externă al guvernului H. Sima a fost o întâlnire a lui Mihai Sturdza cu baronul L. Kemény, ministrul de externe în guvernul Szálasi, în cursul căreia cei doi au evocat — tardiv și inutil — modalitățile de soluționare a diferendului privind Transilvania, M. Sturdza, *op. cit.*, p. 266—267.

³⁴ Arh. st. București, microfilme SUA, rola T—120—776, Rr. 280, cadrul 370 507 — 370 508.

³⁵ M. Sturdza, *op. cit.*, p. 260.

CONTRAMĂSURI MILITARE

La miezul nopții de 23/24 august la Slănic-Moldova, unde se afla dislocat comandamentul grupării strategice germane din România, a sosit cunoscuta directivă a lui Hitler prin care se ordona arestarea noului guvern (cf. mai sus, p. 1994). Care a fost setul de măsuri militare pe care l-a provocat această directivă a lui Hitler?

La orele 1,05 (24 august), comandamentul Grupului de armate „Ucraina de sud” a dispus „comandantului principal al Lufwaffeii din România” (A. Gerstenberg) să execute ordinul lui Hitler punându-i la dispoziție „totalitatea trupelor germane din București și din împrejurimi”³⁶. Cu acest prilej s-a aflat că Gerstenberg nu are libertate de mișcare, comanda acțiunii de reprimare fiind transferată brigadeführerului SS Hofmeier. O amânare de câteva ore a executării acestui ordin a fost determinată de o comunicare telefonică a generalului Erik Hansen primită la Slănic la orele 4,05 (24 august) — Acesta sublinia — cum s-a arătat — că noul guvern se bucura de sprijinul întregului popor și al tuturor generațiilor³⁷. Hansen a mai comunicat „convingerea” sa, împărtășită și de von Killinger, Clodius și Gerstenberg, că „nu dispunem nicidecum de suficiente forțe pentru a pune stăpânire pe București și a înlătura noul guvern și că este de așteptat ca acțiunea să eșueze cu siguranță”³⁸. Mai întâi, Friessner a dispus oprirea măsurilor ordonate. Apoi, din ordinul său, generalul von Grolman, șeful de stat major al Grupului de armate „Ucraina de sud”, a luat legătura cu locotenent-colonelul von Amsberg de la OKW căruia i-a adus la cunoștință cele comunicate de Hansen, sugerînd o reconfirmare de către Hitler a directivei. Răspunsul a sosit la orele 5,00 (24 august) transmis telefonic de generalul-colonel Alfred Jodl, șeful statului major general al OKW. El a arătat că ordinul lui Hitler rămîne în vigoare cu motivația: „Dacă se mai așteaptă, o să iasă tare prost. Ne poate ajuta doar o acțiune imediată”³⁹. Zece minute mai târziu, generalul Gerstenberg, care ajunsese la Waldlagerul de la Băneasa⁴⁰ a primit ordinul să „declanșeze imediat acțiunea”⁴¹.

Prin urmare, execuția loviturii asupra Bucureștilor a fost tergiversată mai bine de 3 ore (între 1,55 și 5,10) datorită aprecierilor contradictorii emise de „pe teren” de instanțele militare germane („unghiul” realist al lui Hansen a fost depășit de părerea lui Gerstenberg potrivit căreia noului guvern de la București, „îi tremură pantalonii” și că în jurul Bucureștilor „se află doar o foarte subțire perdea de trupe române”)⁴².

În perspectiva desfășurării viitoare a bătăliei cu sovieticii în podișul Moldovei instanțele de comandament germane au acordat o constantă atenție atitudinii de urmat față de trupele române. Declarațiile făcute de

³⁶ H. Kissel, *op. cit.*, p. 106.

³⁷ Mai sus, p. 1196-1197

³⁸ *Ibidem*, Pentru opinia lui Gerstenberg vezi E. Bantea, *Insurecția română în jurnalul de război al grupului de armate german „Ucraina de sud”*, București, 1974, p. 135.

³⁹ *Ibidem*, p. 57.

⁴⁰ Cf. General-maior (r) Valeriu Șelescu, *Onoarea generalului*, în „Magazin istoric”, nr. 7-8, 1969.

⁴¹ *KTBSU*, p. 57.

⁴² *Ibidem*.

rege — în scopul de a întârzia reacția germană — ministrului plenipotențiar von Killinger că „împotriva trupelor germane în România și a cetățenilor Reichului din România este de la sine înțeles că conducerea românească nu va întreprinde nimic”⁴³ — speranța ralierei trupelor sau comandanților români la cauza germană — Friessner „nu poate accepta gândul că întregul corp ofițeresc român a rupt legăturile de fidelitate cu Germania”⁴⁴ — au conturat inițial o poziție de expectativă față de trupele române de pe frontul germano-sovietic. În noaptea de 23/24 august s-au dat ordine categorice de către grupul de armate către forțele germane din România ca „față/ de armata română/ să fie suspendate orice măsuri comportând violența, atît timp cît ele își mențin loialitatea”⁴⁵. Ostilitatea deschisă manifestată de forțele române din spațiul bătăliei germano-sovietice — este bine cunoscut cazul Detașamentului de grăniceri « Bucovina » dislocat în obcinele bucovinene între subunități și unități germane, care la recepționarea proclamației către țară a trecut imediat (ora 23,30) la atacarea noului inamic — a determinat o schimbare radicală de atitudine a părții germane. La orele 13,40 (24 august) Grupul de armate „Ucraina de sud” dispunea ca „armamentul, vehiculele și materialul marilor unități române care se comportă loial trebuie numai preluat, pe cît posibil fără a utiliza violența armată; în schimb unitățile de trupe române care săvîrșesc acțiuni ostile sau se dedau la acte de sabotaj urmează să fie dezarmate sau exterminate, recurgîndu-se fără menajamente la forță”⁴⁶. La 26 august un ordin al grupului de armate care detalia o nouă directivă strategică a lui Hitler din aceeași zi — analizată mai jos — stabilea ca misiune a forțelor în subordine și „de a interzice trupelor române prin forța armelor să depășească linia Brăila-Focșani”⁴⁷.

La Rastenburg înăbușirea insurecției române a fost întrevăzută ca rezultat al unui efort conjugat al forțelor germane dispuse în spațiul României sau în teritoriile adiacente acesteia. Potrivit acestei concepții prima directivă a fost completată cu o serie de ordine, prin a căror realizare trebuia să se execute o „încercuire” a ariei insurecționale. Astfel, în noaptea de 23 spre 24 august comandamentul Teatrului de război Sud-Est (care avea în compunere grupurile de armate „F” și „E”, din Iugoslavia și, respectiv, Grecia) i s-a dispus să concentreze în două zone, Niș-Belgrad și Skoplje-Niș, toate forțele disponibile din subordinea celor două grupuri de armate. În primul rînd trebuia pregătită o grupare de forțe în zona Niș-Belgrad care să includă batalionul 4 din Regimentul Brandenburg, compania 468 blindate de cercetare și divizionul 2 din Brigada 201 tunuri de asalt⁴⁸. Forurile competente din Ungaria au primit

⁴³ Arh. st. București, microfilme SUA, rola T 120—776, Rr. 280, cadrul 360 510. Vezi și R. Bova Scoppa, *Colloqui con due dittatori*, Roma, 1949, p. 183 și Mihai E. Ionescu, *Strategia insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944 în File din istoria militară a poporului român*, vol. 5—6, sub red. general-maior dr. Ilie Ceaușescu, București, 1979, p. 271—272.

⁴⁴ *KTBSU*, p. 50.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 58.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 60.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 71; cf. și Eugen Bantea, *op. cit.*, p. 57—62.

⁴⁸ *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmachtsführungsstab*, Band IV/1, Frankfurt am Main, 1961, p. 806.

misiunea să pregătească de deplasare din zona Budapesta spre spațiul român Divizia 8 cavalerie SS; comandantul german al regiunii petrolifere române să asigure căile de transport (pe Dunăre și prin trecătoarea Predeal) spre Reich a produselor petroliere, iar amiralul Helmuth Brinkmann, comandantul comandamentului „Amiral Marea Neagră” să ocupe Constanța. Trupele germane din Bulgaria au intrat în alarmă de luptă.

Executarea primei directive a lui Hitler — înăbușirea insurecției și instituirea unui nou guvern fidel Germaniei hitleriste — a fost sortită însă eșecului. Atacul declanșat de Gerstenberg la orele 6 (24 august)⁴⁹, s-a lovit de împotrivirea dîră a românilor și 90 de minute mai tîrziu era raportat ca eșuat. Pentru a forța îndeplinirea misiunii, Gerstenberg a recurs la bombardamente teroriste asupra Capitalei — ținte principale fiind palatul regal și sediile instituțiilor guvernamentale, scontîndu-se o paralizare a activității noului cabinet și înfricoșarea populației⁵⁰ — și a solicitat sprijin în trupe experimentate. Au fost expediate pe calea aerului la nord de București pe aerodromul Otopeni, aflat încă în mîna germanilor în zilele de 25 și 26 august, efective germane de la Grupul de armate „Ucraina de sud”⁵¹ și din zona Niș-Belgrad⁵². La Rastenburg, situația din România era privită la 24 august cu optimism. Un martor ocular relatează astfel conferința de prînz asupra situației militare din ziua de 24 august: „Fiecare este preocupat de situația din România. Hitler, foarte optimist, invecivează serviciul de spionaj al SS-ului și Ministerul de externe, îl imită pe Ribbentrop. Goebbels și Bormann de față”. A doua zi, atmosfera s-a schimbat, devenind încordată, dar iluziile persistau: „Ribbentrop pledează circumstanțe atenuate, este sigur că Killinger și Gerstenberg vor restabili situația. Hitler acceptă această părere⁵³. La 26 august comanda grupului de luptă german din împrejurimile nordice ale Capitalei a preluat-o generalul Rainer Stahel, care a venit pe calea aerului de la Varșovia⁵⁴. La 28 august, grupul Stahel sub presiunea trupelor române, împușinat sensibil numericeste, a străpuns către nord fiind capturat în după-amiza zilei la Gherghița (25 km sud-est Ploiești) de trupe ale Armatei a 4-a române, aflate în repliere de pe frontul din Moldova. *Prima directivă a lui Hitler marca, și în latura ei militară, cel mai deplin eșec.*

Cum am mai menționat, în concepția comandamentului suprem german „tratamentul” aplicat insurecției române s-a însumat „receptei” prescrise situației militare progresiv deteriorate pentru Wehrmacht din întregul spațiu românesc. Pentru continuarea bătăliei germano-sovietice

⁴⁹ Eugen Bantea, *op. cit.*, p. 74.

⁵⁰ Mihail Evsevie Ionescu, *Stuka-uri atacă Bucureștii*, în „Magazin istoric”, 1974, nr. 7.

⁵¹ *KTBSU*, p. 58. De la Grupul de armate „Ucraina de sud” s-au expediat 2 companii de pază aerodrom.

⁵² Potrivit unei situații finale a Grupului de armate „F” privind transportul aerian de trupe din Iugoslavia în spațiul românesc la 25, 26 și 27 august au sosit la Otopeni cca 4 companii din batalionul de parașutiști Brandenburg și din batalionul de instrucție al Școlii militare din Niș, iar 4 companii au fost lansate în zona Mizil unde au intrat în subordinea Armatei a 6-a germane. Circa 2 companii au fost doborîte de antiaeriana română la Drăgănești—Prahova, Gîlbocata—Dimbovița și Cotești—Argeș etc.)

⁵³ D. Irving, *op. cit.*, p. 693—694.

⁵⁴ Eugen Bantea, *De ce a fost adus generalul Stahel la București?* în „Magazin istoric”, 1968, nr. 4.

și „reglementarea” actului politico-militar al României la 26 august OKW a dispus Grupului de armate „Ucraina de sud” o nouă directivă strategică. La orele 3,05 (26 august) s-a ordonat că „misiunea grupului de armate este de a constitui un nou front defensiv pe linia Galați—Focșani—contraforturile Carpaților și de a repune stăpînire pe linia Dunării între vărsare și Galați”⁵⁵. Practic deci, constituirea aceluia front defensiv pe care Friesner îl luase în considerare în conversația cu Ion Antonescu din după-amiaza de 22 august 1944 și pentru care se emisese de acesta din urmă ordine pregătitoare⁵⁶. Totodată, aceeași directivă prevedea că „ansamblul forțelor germane aflate în spațiul român vor trebui întrunite în grupuri de luptă, care să curețe complet, prin forță, spațiul Galați—Dunăre (la sud de București) — București — Ploiești—Brașov”. Adică, acceptînd abandonarea Moldovei, Înaltul Comandament German persevera în ideea de a anihila prin forță militară insurecția română, reinstituindu-și controlul în Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banat și sudul Transilvaniei. Privind această ultimă parte a teritoriului național o importanță cu totul excepțională s-a acordat spațiului Brașov, ca punct terminus al trecătorii Predeal. În această directivă s-a destinat „cuceririi” Brașovului și trecătorii Predeal Divizia 4 munte germană, care trebuia debarcată la Sf. Gheorghe. La 25 august orele 23,50 Obergruppenführer SS Arthur Phleps⁵⁷, care se afla în Iugoslavia a primit ordinul lui Himmler de a pleca imediat în Transilvania în calitate de „General împuternicit și șef superior de SS și de poliție în Transilvania”. El avea o triplă misiune: 1. de a provoca — prin vechile sale relații în rîndurile armatei române — defecțiunea unor cadre de comandă; 2. relații cu etnicii germani din Transilvania și Banat; 3. conducerea de operații militare distincte (diviziile 4 munte și 8 cavalerie SS)⁵⁸.

Eșecul acestei noi directive strategice hitleriste — cea de-a doua — a fost efectul conjugat a doi factori: înaintarea sovietică spre spațiul Focșani—Galați și „deschidere” de către insurecție a Porții fortificate a Focșanilor prin care au pătruns impetuos la 27 august forțele armatei roșii. La 15 august, Marele stat major român a ordonat deplasarea trupelor operative române din Dobrogea, a batalioanelor de fortificații care „echipau” linia fortificată F.N.B. și a formațiunilor de servicii în zona București—Ploiești⁵⁹. În acest fel frontul prezumtiv pe care germanii voiau să-l utilizeze pentru a rezista progresiunii sovietice a fost demantelat de către români din noaptea de 25/26 august 1944. În seara de 26 august trupele sovietice depășiseră în câteva locuri Poarta Focșanilor. Aprecierea emisă de comandamentul Grupului de armată „Ucraina de sud” la 24 august (ora 19,35) că „apărarea liniei Brăila—Focșani nu mai e posibilă”⁶⁰, în condițiile defecțiunii armatei române s-a vădit realistă.

⁵⁵ KTBSU, p. 72.

⁵⁶ Mihail E. Ionescu, *Apogeul crizei politico-militare a regimului antonescian în preajma declanșării insurecției din august 1944*, în „Revista de istorie”, nr. 9, 1980, p. 1662—1663.

⁵⁷ Despre el, vezi E. Bantea, *op. cit.*, p. 50—51 și Franz Herberth, *Neues um Rumäniens Frontwechsel am 23. August 1944*, Stranberg, 1970, p. 9—14.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Documente privind istoria militară a poporului român 23—31 august 1944*, Edit. militară, București, 1977, vol. I, doc. nr. 257.

⁶⁰ KTBSU, p. 63.

În același timp principalele Widerstandgruppen (grupuri de împotrăvire) din zona operațională de spate — cel de la București și cel din zona petroliferă — au fost, fie lichidate (primul la 28 august), fie încercuite și „fixate” temeinic (secundul începînd de la 27 august, cînd Ploieștiul trece definitiv în stăpînirea românilor). Grupurile de forțe germane retrase din Moldova și pătrunse prin Poarta Focșanilor au fost nimicite sau capturate în Bărăgan de forțele insurecționale române ori au utilizat un itinerariu „controlat” de români pentru a se scurge în Transilvania. Utilizînd ca „placă turnantă” orașul Buzău, pe care l-au amenajat pentru apărare circulară, aceste resturi s-au repleat prin trecătoarea Întorsura Buzăului în afara spațiului insurecției române.

În consecință, OKW-ul, înregistrînd eșecul evident al directivei din 26 august a emis, trei zile mai tîrziu, o altă dispoziție cu caracter strategic pentru forțele Wehrmachtului din România. Misiunea Grupului de armate „Ucraina de sud” era acum „de a obține prin înaintare și a menține un front defensiv continuu trecînd de la frontiera româno-bulgară pe creasta Carpaților pînă la joncțiunea cu aripa dreaptă a Corpului 17 armată”, adică defensivă pe întregul arc carpatic românesc⁶¹. Executării acestei noi directive strategice li s-au însumat ofensivele declanșate de Wehrmacht în prima jumătate a lunii septembrie 1944 în sudul Transilvaniei și în Banat, eșuate și ele.

CONTRAMĂSURI PROPAGANDISTICE

Aparatul de propagandă al Reichului a urmărit combaterea insurecției române pe două planuri, în funcție de destinatari: pe plan intern, pentru opinia publică germană el trebuia să găsească o modalitate de prezentare și interpretare a faptelor, care să nu demoralizeze populația cu șocul unei noi înfrîngerii; pe plan extern, pentru aliați, adversari și neutri să prezinte evenimentele din România drept o confirmare a principiului că ruptura cu Reichul echivalează cu o catastrofă.

Ca totdeauna în timp de război, temerile ca și zvonurile unele de-a dreptul fantastice circulau în rîndurile populației civile din Germania. În cadrul lor, locul ocupat de România — și mai ales conținutul acestor zvonuri — este semnificativ pentru sensibilitatea opiniei publice germane față de acest „aliat fără voie”. Astfel potrivit datelor culese de serviciul de siguranță al SS la Karlsruhe, Braunschweig, München, Berlin, Bayreuth etc. se manifesta temerea în fața perspectivei pierderii terenurilor petrolifere din România și Galiția, întrucît paralizaia care ar fi lovit flota submarină și aviația echivala cu pierderea războiului (raport din 6 aprilie 1944)⁶². Două săptămîni mai tîrziu, același serviciu înregistra temerile în privința fidelității României și Ungariei față de Reich, avînd în vedere bombardamentele masive ale aviației anglo-americane (raport din 20 aprilie 1944)⁶³. Două zile după debarcarea din Normandia, — la 8 iunie

⁶¹ *Ibidem*, p. 99.

⁶² *Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den geheimen Lageberichten des Sicherheitendienstes der SS 1939 — 1944*, ed. Heinz Boberach, Neuwied — Berlin, 1965, p. 499.

⁶³ *Ibidem*.

1944 — un raport consemnează zvonuri că unități aeriene americane au fost folosite în România și Bulgaria⁶⁴. În sfârșit, la 13 iulie erau înregistrate la Bremen și în alte locuri „Preocupări deosebite în legătură cu cîmpurile petrolifere din România”⁶⁵.

Unei opinii publice atît de sensibilizate față de perspectiva unei defecțiuni a României și, mai ales, a pierderii izvorului de petrol pe care ea îl reprezenta, era foarte greu să i se comunice că temerile ei au devenit realitate. Pregătirea psihologică pentru primirea șocului este perceptibilă în comunicările militare ale Wehrmachtului: la 23 august sînt menționate acțiunile comune, germano-române pentru zăvorîrea străpungerile realizate de armata sovietică în cadrul operațiunii Iași-Chișinău⁶⁶; la 24 august lupte violente sînt semnalate pe cursul inferior al Prutului, cel mijlociu al Siretului și la Roman, fără vreo indicație asupra combatanților⁶⁷; la 25 august, se anunța că „părți ale unităților române au încetat rezistența în fața bolșevicilor”⁶⁸. În noaptea de 26 august (ora 0,45) postul de radio Berlin anunța că la Wilhelmstrasse „nu s-au făcut declarații asupra măsurilor ce s-au luat și ce se vor mai lua împotriva României”. S-a precizat însă că Reichul nu va primi evenimentele din această țară „fără a reacționa”⁶⁹. Abia la 26 august se afirmă că „rezistența izolată a partizanilor clicii regale a fost zdrobită. În împrejurimile Bucureștiului și în oraș atacuri repetate ale trădătorilor au fost respinse”⁷⁰. Comunicatul semnalează și lupte comune ale trupelor germane și a celor române rămase fidele Reichului, care nu au existat decît în imaginația redactorilor acestui comunicat. De la această dată, insurecția dispăre din comunicatele Wehrmachtului și opinia publică germană este informată numai despre înaintarea trupelor sovietice pe teritoriul României și de rezistența înverșunată a unităților germane, alături de care, de la 28 august, sînt pentru prima dată menționate și cele ungare⁷¹. În seara de 24 august (orele 20,45) emisiunea în limba portugheză a posturilor de radio Berlin afirmă că „un grup de patrioți români a început procesul de curățire al camarilei” și că în București, „se dau lupte grele de stradă”⁷².

Sugestive sînt și indicațiile date presei germane la 24 august de Ministerul propagandei: ziariștilor li se cerea să „înfieze” insurecția ca o „crimă monstruoasă”, precizîndu-se — ceea ce este cu totul caracteristic — că „despre trădarea trupelor române nu trebuie să se spună nimic. De asemeni, nu trebuie date temporar informații despre contramăsurile germane”⁷³. Într-adevăr, comunicatele Wehrmachtului nu pomenesc nimic nici despre atacul condus de generalul Gerstenberg, nici

⁶⁴ *Ibidem*, p. 516, dar într-un context de zvonuri despre lansări de parașutiști germani în Anglia.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 528.

⁶⁶ Erich Murawski, *Der deutsche Wehrmachtbericht 1939—1945. Ein Beitrag zur Untersuchung der geistigen Kriegsführung*, ed. a 2-a, Boppard am Rhein, p. 246.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 248.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 249.

⁶⁹ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond 948, dosar 224, f. 632.

⁷⁰ Erich Murawski, *op. cit.*, p. 251.

⁷¹ *Ibidem*, p. 254.

⁷² Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond 948, dosar 224, f. 632.

⁷³ Helmut Sündermann, *Tagesparolen. Deutsche Presseweisungen 1939—1945. Hitlers Propaganda und Kriegsführung*, Leon am Starnberger See, 1973, p. 281.

despre bombardamentele aeriene germane asupra Bucureștiului. Se încerca prezentarea insurecției drept un puci al palatului, fără adeziuni din partea populației și deci prăbușindu-se într-un fel de la sine.

Abia când amploarea acțiunilor insurecționale a provocat falimentul contramăsurilor germane și prăbușirea întregului dispozitiv militar german dintre Carpați și Dunăre, situația grupului de armate „Ucraina de sud” a fost adusă la cunoștința publicului, dar și atunci în termeni atenuați care ascundeau dimensiunile reale ale catastrofei și, mai ales, fără indicația contribuției insurecției române, recunoscute însă de Hitler în conversațiile confidentiale.

La nivel local, românesc, acțiunile de propagandă nu puteau să nu țină seama de realitatea faptelor: acțiunea unanimă a poporului și armatei române, condusă de Partidul Comunist Român, pentru restabilirea independenței naționale și izgonirea trupelor hitleriste. Iluziile în „magia cuvintelor” mai existau însă și aici. Postul de radio german Ilse II, amplasat în apropierea Capitalei, a transmis din seara zilei de 24 pînă în seara zilei de 27 august apelul „guvernului național român”, potrivit căruia în întreaga țară insurecția ar fi fost reprimată, o „slabă rezistență”, lipsită de orice perspectivă fiind încă opusă în Capitală. Așa cum remarca retrospectiv un martor ocular german al evenimentelor „Nu s-a găsit vreo clipă nici un Popescu sau Ionescu, am spune la noi, nici un Heinz sau Kunz, care să dea girul numelui lor îndemnului de a se reconstitui o Românie favorabilă Axei”⁷⁴. Acțiunea propagandistică a amintitului post de radio a avut un efect contrariu celui scontat: prin prezentarea optimistă — în total dezacord cu realitatea — aceste emisiuni au contribuit la „dezinformarea totală” a unităților răzlețe, bazelor aviației de vînătoare de noapte și altele, care pierduseră legătura cu eșaloanele superioare⁷⁵. Obergruppenführer-ul Artur Phleps a lansat un manifest chemînd pe români să lupte alături de Wehrmacht⁷⁶; Andreas Schmidt cerea ca proclamații semnate de Horia Sima să fie transmise prin radio sau împrăștiate ca manifeste⁷⁷. Și unul, și celălalt aveau să se convingă de lipsa de fundament a speranțelor lor: nici o defecțiune nu s-a produs în frontul insurecțional. La 6 septembrie Werkmeister comunica, între altele, că „Phleps este mirat că nici un general român nu ni s-a alăturat⁷⁸”. Măsurile propagandistice naziste erau dinainte sortite eșecului; ele s-au lovit și risipit de blocul compact al unității moral-politice a poporului român, edificat din inițiativa și prin activitatea perseverentă a Partidului Comunist Român.

⁷⁴ F. Gruber, *Der Stoss in die Luft*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter”, 1960, nr. 4, p. 208-218, vezi și general-maior Eugen Bantea, *Generalul Gerstenberg pierde bătălia*, în „Magazin istoric”, 1974, nr. 6, p. 24.

⁷⁵ H. Kissel, *op. cit.*, p. 200.

⁷⁶ *Documente privind istoria militară a poporului român, 23-31 august 1944*, vol. IV, București, 1970, p. 130. Din jurnalul lui A. Phleps reiese că intențiile sale erau de a lansa o proclamație către vînătorii de munte și alta către armată, F. Herberth, *op. cit.*, f. 10.

⁷⁷ Arh. st. București, microfilme SUA, rola T-120-776, Rr. 280, cadrul 370 505.

⁷⁸ *Ibidem*, cadrul 270 506.

CONCLUZII

a) La baza măsurilor germane vizind lichidarea insurecției române din august 1944 s-a aflat perceperea corectă a însemnătății politice, economice și strategice a spațiului românesc, esențială pentru menținerea dispozitivului militar german din sud-estul Europei și pentru funcționarea în continuare a economiei de război a Reichului. Hitler însuși, într-o conversație avută cu generalul A. Gerstenberg în august 1944, declarase, referindu-se la însemnătatea perimetrului petrolifer din România : „Mizăm tot ce avem. Dacă pierdem regiunea petroliferă /din România — n.n./ nu mai putem câștiga războiul”⁷⁹. Ca punct de încrucișare a două mari direcții strategice continentale — spre Europa de sud-est și spre Europa Centrală — România reprezenta un segment de importanță fundamentală în strategia generală de război a Reichului. Păstrarea ei în dispozitivul german asigura controlul nazist asupra Peninsulei Balcanice și bloca căile de acces spre Cimpia Pannonică, Austria și sudul Germaniei. Desfășurările militare ulterioare insurecției au confirmat aprecierile conducerii superioare germane asupra valorii politico-strategice a teritoriului român : în scurt timp după victoria insurecției întregul dispozitiv german din sud-estul Europei s-a dezagregat, iar direcția strategică spre Ungaria și sudul Reichului a fost exploatată cu succes de trupele sovietice aliate acum cu armata română.

b) Realizarea surprinderii strategice de către insurecție a creat confuzie deopotrivă la nivelul Înaltului comandament german, cât și la cel al eșaloanelor din România. Această realitate a imprimat un caracter improvizat replicii germane dată insurecției. Succesiunea rapidă a directivelor OKW relevă incapacitatea conducerii superioare germane — de a elabora un plan unitar și coerent de măsuri destinate să păstreze România sub controlul Reichului.

c) Caracterul improvizat al reacției germane a fost determinat de păstrarea inițiativei, de la începutul insurecției și pînă la sfîrșitul ei, de către forțele insurecționale române. Realitatea cîmpului de luptă a depășit de fiecare dată contramăsurile ordonate de instanțele germane de comandament, aflate, așadar, în contratimp cu succesiunea evenimentelor din România.

d) Dacă „defecțiunea” Italiei (8 septembrie 1943) a fost în mare parte anulată de contramăsurile germane care au permis restabilirea controlului nazist asupra a mai bine de jumătate din peninsulă, iar cea posibilă a Ungariei a fost eliminată prin ocuparea țării (planul Margarethe I), insurecția română a fost prima acțiune în cadrul taberei Axei, îndreptată împotriva Reichului nazist care și-a atins integral obiectivele. Nepuțința Înaltului comandament german de a restabili controlul asupra României a fost o nouă expresie a crizei de conducere generală a războiului, criză căreia insurecția română i-a conferit un caracter ireversibil.

⁷⁹ D. Irving, *op. cit.*, p. 681.

e) Succesul insurecției românești a rezultat din conjugarea unei pregătiri politico-militare minuțioase organizate și conduse de Partidul Comunist Român cu valorificarea în condiții specifice a tradițiilor războiului întregului popor la români⁸⁰.

PLANS ÉCHOUÉS : LA RÉACTION HITLÉRIENNE FACE À L'INSURRECTION ROUMAINE D'AOÛT 1944

RÉSUMÉ

En s'appuyant sur des sources documentaires allemandes et roumaines, pour la plupart inédites ou peu utilisés, les auteurs ont étudié les mesures allemandes destinées à mater l'insurrection roumaine. Le Haut Commandement allemand a perçu correctement l'importance stratégique de la Roumanie et essayé de garder son contrôle sur le pays, mais il a été pris au dépourvu par la surprise stratégique de l'insurrection roumaine. L'article présente les mesures allemandes à la fois politiques (l'instauration d'un gouvernement pro-allemand en Roumanie) et militaires (l'écrasement de l'insurrection) et de propagande (l'„intoxication” de l'opinion publique roumaine et étrangère) destinées à garder la Roumanie dans l'orbite du Reich. La faillite de ces mesures fut le résultat de la lutte de peuple roumain, dirigé par le Parti Communiste Roumain.

⁸⁰ General-maior dr. Ilie Ceaușescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români*, Edit. militară, București, 1980, p. 308—309.

ECONOMIA TRANSILVANIEI ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

DE

IOSIF I. ADAM

Primul război mondial, izbucnit în iulie 1914, prin atacarea Serbiei de către Austro-Ungaria, a avut un caracter imperialist din partea ambelor tabere antrenate în marea conflagrație mondială. Austro-Ungaria, principala parteneră a Germaniei în coaliția Puterilor Centrale, a urmărit prin declanșarea războiului scopuri anexioniste, de acaparare de teritorii, piețe și surse de materii prime în Peninsula Balcanică. Războiul a fost folosit totodată pentru menținerea prin forța armelor în cadrul imperiului, a țărilor și popoarelor subjugate, pentru frinarea și reprimarea mișcării revoluționare a muncitorilor și țăranilor, precum și a mișcărilor de eliberare națională, care s-au intensificat la maximum odată cu adâncirea crizei monarhiei austro-ungare.

În cadrul politicii anexioniste a monarhiei habsburgice un loc principal l-a ocupat România. Austro-Ungaria dorea cu ardoare ca România să participe la război de partea Puterilor Centrale și a depus eforturi susținute pentru realizarea ei. De aceea Ottokar Czernin, sosit în toamna anului 1913 la București în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Austro-Ungariei, avea ca primă și cea mai urgentă misiune de a constata care este starea alianței, respectiv în ce măsură România va fi fidelă Tratatului secret de alianță la care aderase în anul 1883. El constată că însuși regele Carol I considera alianța ca foarte nesigură. În rapoartele sale către Ministerul de Externe a dat un răspuns clar la această întrebare. „Am declarat în modul cel mai categoric că alianța cu România nu e altceva decît un petec de hîrtie fără conținut”, notează diplomatul austriac în memoriile sale¹. În această apreciere Czernin pornea de la faptul că „piedica unor relații într-adevăr strînse între București și Viena era problema României Mari” adică „dorința română a unirii naționale cu frații din Transilvania”, războiul a întors pe dos tot psihicul românesc — nota el — „românii și-au dat seama că scopul lor poate fi atins și pe altă cale, nu pașnică, ci războinică, nu cu monarhia, ci împotriva ei”.

Pornind de la această concluzie, Austro-Ungaria a elaborat o strategie complexă pentru ocuparea României. Paralel cu măsurile de sancțiuni militare preconizate, cercurile politice ale monarhiei au stabilit

¹ Ottokar Czernin, *Im Weltkrieg*, Zweite Auflage, verlegt bei Ulstein & Co., Berlin und Wien, 1919.

planuri pentru supunerea economiei României în scopul purtării războiului imperialist. Ani de-a rândul au studiat evoluția însămintărilor și a recoltei, făcând calcule asupra potențialului agricol al României. Au cules date asupra exploatărilor petrolifere, traficului de cale ferată, capacitatea de producție a marilor întreprinderi industriale. Totul a fost astfel elaborat, încît în cazul în care nu se va putea realiza „colaborarea prietenească”, scopul să fie atins pe cale militară. Aceste proiecte au constituit ulterior baza organizației economice denumită „Statul major economic” care avea o vastă ramificație și a asigurat jefuirea bogățiilor țării în timpul ocupației României de către Puterile Centrale. În planurile de război ale Monarhiei, Transilvania ocupa un loc însemnat, căreia i se rezerva un loc strategic important în acțiunile de război împotriva României, în cazul aderării ei la Antantă. În același timp, Transilvania reprezenta pentru economia de război o importantă sursă de producție și de aprovizionare. Bogatele bazine carbonifere din Valea Jiului, minele de fier din sudul Transilvaniei, minele de aur, potențialul marii industrii și a industriei meșteșugărești, toate erau luate în calcul în elaborarea strategiei militare economice ale monarhiei.

La începutul primului război mondial, marea industrie transilvăneană reprezenta o forță demnă de luat în seamă. În cele 791 întreprinderi industriale cu peste 20 de salariați lucrau o sută de mii de muncitori, aproape tot atîția cîți erau ocupați în restul de 124 mii întreprinderi mici și ateliere meșteșugărești². În anul 1912 producția de cărbune din minele din Valea Jiului era de peste 22 milioane chintale³. Se extrăgeau însemnate cantități de minereu de fier. Numai la minele din Ghelari producția de minereu de fier era în anul 1912 de 2 milioane chintale, care se prelucra la fabrica de fier din Hunedoara⁴. O valoroasă bogăție a Transilvaniei erau zăcămintele de metale nobile. Aurul și argintul se extrăgeau la Băița, Baia Mare, Zlatna, Săcărîmb. În circumscripțiile miniere Zlatna și Baia Mare au fost extrase între anii 1902—1912 cantitatea de 34.147,32 kg aur și 80.564,22 kg. argint⁵. Producția de sare era în anul 1912 de aproape 210 mii tone⁶. Transilvania dispunea de o puternică industrie de morărit, de fabricare a spirtului, a berei, de prelucrare a produselor agricole, în anul 1913 ea avea o producție în valoare de peste 700 milioane⁷ lei. Valea Jiului, Hunedoara, Reșița, Timișoara, Brașov, Sibiu, Arad, Baia Mare, constituiau însemnate centre ale producției miniere și industriale.

Transilvania dispunea de o rețea vastă de comunicație, modernizată și extinsă. Centrele industriale și agricole ale Transilvaniei erau legate de drumuri și șosele în lungime de peste 49 mii km⁸. Un rol important în dezvoltarea rețelei de comunicații l-au avut căile ferate. Construirea sistemului de căi ferate, în mare parte din efortul economic al organelor administrative locale și al populației, a fost strîns legată și condiționată de

² Calculat după „Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat, vol. 2 și 52.

³ Industria și bogățiile naturale din Ardeal și Banat, 1924, Tip. Cartea Românească, S. A. Cluj, p. 51.

⁴ Az Aradi Kereskedelmi és Iparkamara (A. K. I. K.), jelentése az 1912 évről, p. 103—105.

⁵ După „Magyar Statisztikai Évkönyv”, (M. St. Évk.) anii 1902—1912.

⁶ Anuarul Statistic al României, 1922, p. 226—227.

⁷ Ibidem, p. 202.

⁸ Ibidem, p. 131.

dezvoltarea industrială. În preajma primului război mondial existau în Transilvania 5300 km⁹ linii ferate, care constituiau o vastă și complexă rețea de comunicații modernă și rapidă, ele ajungeau cu punctele lor terminus la unul din punctele de trecere în România.

Agricultura Transilvaniei constituia în preajma primului război mondial un valoros potențial economic. Dezvoltarea capitalistă în acest important sector economic care ocupa cea mai mare parte a populației active, a fost tot mai mult subordonată necesităților pieții, ceea ce a dus la accentuarea caracterului cerealier al agriculturii, la specializarea și zonarea producției. În anul 1910 existau 13,7 milioane hectare de teren de cultură din care 5,3 milioane hectare (38,5 la sută) arătură¹⁰, 84 la sută din terenurile însămânțate erau destinate producției de cereale: grâu, porumb, secară, orz și ovăz¹¹. Producția de cereale era în anul 1911 de 31,6 milioane chintale, din care 10,8 milioane chintale grâu și 13,6 milioane porumb¹².

Tabloul resurselor economice ale Transilvaniei ar fi incomplet dacă nu am menționa potențialul pe care îl reprezenta forța umană. Populația Transilvaniei era, conform recensământului din 1910, de 5.241.397 locuitori, din care 2.821.773 români, populația era ocupată în proporție de aproape 70 la sută în agricultură și aproape 14 la sută în minerit și industrie¹³. În aceste condiții mobilizările masive au avut repercusiuni din cele mai grave asupra producției agricole, deoarece din lipsa acută de brațe de muncă, mari suprafețe nu au putut fi lucrate.

Strategia de război a monarhiei habsburgice a acordat Transilvaniei, datorită forței sale economice și a vecinătății imediate cu România, o mare importanță. Economia Transilvaniei a fost subordonată în total scopului purtării războiului imperialist. Războiul a însemnat pentru Transilvania o perioadă de stagnare și de regres economic, de jefuire nemiloasă a bogățiilor naturale și a avuției sale naționale, de sărăcire a maselor, îndeosebi a țăranilor și muncitorilor, el a provocat mari jertfe umane și a accentuat asupra națională a românilor, populația preponderent majoritară a țării.

1 MILITARIZAREA ECONOMIEI

Trecerea economiei de pace la cea de război a presupus militarizarea ei. Monarhia austro-ungară s-a preocupat încă de la începutul secolului al XX-lea de adaptarea economiei pentru menținerea planurilor ei agresive în Balcani. Pregătirile militare au fost intensificate după anexarea cu forța, în anul 1908, a Bosniei și Herțegovinei și a luat o amploare deosebită în timpul războaielor balcanice.

⁹ Ibidem, p. 112–113

¹⁰ Prof. Cristu S. Negoiescu, *Ardealul nostru, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, din punct de vedere geografic, economic, administrativ, dar mai ales financiar*, București, 1919, p. 136–137.

¹¹ După M. St. Évk., új évfolyam, 1911, Bdpt, 1912, p. 92–93.

¹² Ibidem, p. 102.

¹³ Arh. St. București, Colecția microfilme Ungaria, rola 34, c. 329 – 465 (Magyar Országos Levéltár, (MOL), K 28, Pasint Ódön államtitkár iratai, vol. 52, p. 118–132).

În anul 1912 Parlamentul ungar a votat legi care au creat baza juridică pregătirilor militare și subordonării economiei scopului războiului. Prin aceste legi, guvernul a fost împuternicit să facă uz de măsuri excepționale nu numai în timp de război, dar și în caz de „pericol amenințător”, să interzică și să reprime mișcările muncitorești și naționale, să desființeze libertatea presei. A fost extinsă competența tribunalelor militare în judecarea cazurilor de „lezare a intereselor statului” și de neexecutare a obligațiilor de război. Legile au dat competență largă autorităților militare și civile în a rechiziționa produse agricole și materii prime pentru nevoi militare, să introducă controlul militar asupra tuturor întreprinderilor care aveau legături cu producția de război, sau cu aprovizionarea armatei. Au fost stabilite prețuri maximale la cele mai importante produse alimentare. Toți bărbații între 18–50 de ani, iar mai târziu pînă la 55 de ani, erau obligați la prestări de servicii și la muncă în scopul războiului nu numai în localitatea de domiciliu, dar și în localitățile învecinate.

În anul 1915 s-a stabilit prin lege obligația de a se anunța surplusul de forță de muncă, iar în anul 1916 s-au luat măsuri speciale împotriva stocărilor de produse.

O altă măsură a fost introducerea treptată începînd din anul 1914, a restricțiilor în folosirea materiilor prime, îndeosebi a spirtului, metalelor, produselor pe bază de nitrogen, a caucicului, linei, bumbacului și a altor produse care au fost puse cu predilecție la dispoziția armatei. Gama produselor puse sub restricție a fost lărgită în anul 1916 la glicerină, fier, fier vechi, zahăr, cînepă, cărbune, aramă și alte produse. Declararea stocurilor era obligatorie.

Autoritățile au intervenit în scopul subordonării producției pentru nevoi militare. Ca urmare a recoltei slabe din 1914 și a introducerii în România a restricției asupra exportului de cereale, au fost reduse sortimentele de făină de la 23 la 3, s-a introdus obligația amestecării griului pentru făină pînă la 70–80 la sută cu secară, porumb și cartofi. S-a extins obligația producției sfeclei de zahăr.

În octombrie 1914 s-au introdus restricții de fabricație la spirt. Nici o fabrică nu avea voie să producă spirt peste nivelul producției anului 1913–1914. S-a contigentat folosirea cartofilor pentru fabricarea amidonului. S-au luat măsuri speciale pentru aprovizionarea armatei cu produse industriale. Militarizarea economiei este oglindită în numărul mare de organizații economice care activau pentru asigurarea necesităților de război. La sfîrșitul războiului existau 39 de societăți pe acțiuni, organe economice care funcționau ca centrale specializate pentru aprovizionarea și distribuirea celor mai importante produse industriale: metale, pielărie, de bumbac, in, lînă, cînepă, centrala intereselor ungare din România și altele; 39 de comitete, din care 13 au avut caracter de oficii de stat, aveau competență asupra producției și distribuirii fierului, cărbunelui, medicamentelor etc., exista de asemenea, Oficiul de Stat pentru controlul organizațiilor economice de război¹⁴.

Au fost numiți comisari guvernamentali cu împuterniciri speciale pe teritorii administrative, care aveau în subordine nu numai aparatul

¹⁴ A magyar ipar a világháborúban, írták báró Szerényi József és Ladányi Jenő, Bdpt, 1933.

administrativ, dar și organele de conducere ale vieții economice. Ei intervineau în problemele de producție și de desfacere a produselor, stabilirea prețurilor și repartizarea forței de muncă. În anul 1918 s-a creat comisarariatul guvernamental pentru Transilvania și s-a numit un guvernator cu puteri depline. Comisarul avea largi competențe, el putea să intervină folosind autoritățile și armata, în „apărarea intereselor integrității statului” și a reprimării oricăror mișcări îndreptate împotriva monarhiei. El dispunea de largi atribuții și pe plan economic¹⁵.

Măsuri speciale au fost luate în vederea militarizării întreprinderilor. Cele mai importante întreprinderi au fost obligate să lucreze pentru armată. La sfârșitul anului 1914, au fost militarizate și supuse controlului militar Uzinele de fier ale Statului din Hunedoara, Govișdie și Cugir. Uzinele de fier din Reșița, minele de cărbune din Valea Jiului, toate minele de fier și de metale neferoase, cele mai importante fabrici metalurgice, de postav, încălțăminte, de conserve etc. Militarizarea a pus nemijlocit întreprinderile în slujba războiului.

În vederea asigurării controlului militar și a unei discipline ferme în întreprinderile industriale și miniere s-au organizat detașamente de „insurgenți”, unități militarizate formate din salariați mobilizați pe loc, care erau instruiți de ofițeri și pregătiți pentru reprimarea oricăror acțiuni contrare intereselor purtării războiului. Asemenea detașamente au fost create la toate întreprinderile militarizate. La fiecare întreprindere militarizată a fost numit un comisar guvernamental.

Paralel s-au restrâns drepturile politice ale muncitorilor, care erau constrânși la o disciplină cazonă. Toate acțiunile privind mărire salariului, obținerea sporului de scumpete, ajutoare de boală etc., au fost interzise și pasibile de pedeapsa instanțelor militare. Ziua de muncă în uzinele militarizate era de 12 ore, uneori și mai mult. Muncitorii erau chemați la lucru duminică și noaptea. Orele suplimentare nu se plăteau. Militarizarea a însemnat un puternic instrument în mâinile statului de subordonaie a economiei nevoilor războiului.

2 SITUAȚIA ECONOMICĂ

Economia Transilvaniei s-a resimțit puternic în urma situației beligerante și a eforturilor la care a fost supusă pentru susținerea războiului. Efectele negative au început să fie resimțite încă din anul 1912, în timpul războaielor balcanice și s-au accentuat după izbucnirea primului război mondial. Trecerea de la economia de pace la cea de război, a dus la restringerea activității unor ramuri de producție ce lucrau pentru export, pentru necesități civile și la lărgirea celor care trebuiau să aprovizioneze armata. S-au întrerupt construcțiile de căi ferate, s-au redus simțitor construcțiile particulare și s-au suspendat construcțiile statului care au adus daune serioase economiei. Războiul care a izbucnit după mulți ani de conjunctură economică nefavorabilă, a găsit mari stocuri de produse de fier și textile nevândute. La aceasta au contribuit în mare măsură și rezultatele slabe din agricultură din anii premergători izbucnirii războiului.

¹⁵ Hadtörténelmi Intezet és Muzeum, Honvédelmi Levéltár, Elnöki 4 oszt. 19. 8 III/2456, I/6019.

Ca urmare a inundațiilor și a altor calamități naturale, producția agricolă din anul 1913 a fost mai mică decât în 1911 la grâu cu 3 milioane chintale (27,4 la sută), la porumb cu 1,1 milioane chintale (8,3 la sută), la secară cu 272 mii chintale (16,3 la sută). La cartofi producția a fost de numai 2,1 milioane chintale, cu 31 la sută mai mică decât în anul 1911¹⁶. Aceasta a creat mari greutăți în aprovizionarea industriei morăritului, a spiritului și berei cu materii prime, a creat dificultăți în desfacerea mașinilor și uneltelor agricole, a întărit dependența aprovizionării populației din zonele calamitate de importul cerealelor din România. În aceste condiții pregătirile de război, izbucnirea conflagrației mondiale au creat Transilvaniei mari dificultăți economice, agravate de sarcinile militare.

O cauză principală a înrăutățirii situației economice a Transilvaniei era perturbarea schimburilor normale cu România. Relațiile economice ale monarhiei cu țările balcanice au fost subordonate intereselor militare. Aceasta s-a resimțit prin desechilibrarea schimburilor externe, îndeosebi cu România care a avut efecte negative asupra industriei Transilvaniei. Camera de comerț și industrie Brașov se declara nemulțumită din cauză că la încheierea tratatelor cu țările balcanice, mai ales cu România „s-au obținut rezultate tot mai nemulțumitoare pentru produsele transilvănene”. O serie de fabrici reclamă pierderea unor debușee însemnate, restrângerea producției. Pentru fabricile de mașini care aveau principala piață de desfacere în România „începutul războiului balcanic adusese o încetare totală” a conjuncturii dinainte și numai cu mare greutate întreprinderile au reușit să-și mențină activitatea, trebuind să concedieze o parte din lucrători, să reducă timpul de lucru la 3—4 zile pe săptămână¹⁷.

În anul 1913 pe teritoriul circumscripției Camerei de comerț și industrie Arad producția a scăzut între 25—50 la sută la diverse produse din fier, materiale de construcție a vagoanelor, la exploatarea miniere etc.¹⁸. Greutăți s-au ivit în desfacerea în România și în alte țări balcanice a cărămizilor și țiglelor.

Perturbarea relațiilor de schimb cu România a avut repercusiuni asupra traficului de transport a multor linii ferate. Ca urmare a tulburărilor din Balcani traficul de mărfuri a scăzut, deoarece a fost îngădit exportul pe căi ferate în România prin Predeal și Ghimeș, nu s-au putut transporta din Transilvania nici lemnele pentru construcții în portul Galați.

Datorită înrăutățirii conjuncturii interne și a dezorganizării schimbului cu România, economia Transilvaniei a trecut între anii 1914—1916 prin mari încercări. La izbucnirea războiului, din comitatul Sibiu se raporta despre lipsa inițiativelor comerciale¹⁹, despre faptul că situația industriei și agriculturii era slabă, industriașii lucrau numai pentru depozitare, cele mai mari întreprinderi erau pline cu mărfuri. Industriile de confecții și de încălțăminte au decăzut deoarece „în timpuri normale a vîndut o parte a produselor, românilor veniți de dincolo de Carpați”. Comerțul cu mașini, adaptat îndeosebi pentru export, a avut pierderi sensibile

¹⁶ După M. St. Évk, új évfolyam XXX, 1911, p. 102.

¹⁷ Raportul Camerei de comerț și industrie Brașov pe anul 1912, p. 5, 37; pe anul 1913, p. 77.

¹⁸ Az A. K. I. K. jelentése az 1912 évré, p. 160—162.

¹⁹ MOL, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (PMKB), Z 40, pach. 120, nr. 2049.

din cauza restricțiilor de export. O situație grea avea și comerțul cu lemne, industria de țesut, de morărit.

Aceeași era situația și în comitatul Brașov, unde economia s-a resimțit puternic ca urmare a stagnării totale a exportului spre România încă de la izbucnirea războiului²⁰, a situației de nesiguranță creată în relațiile cu România, piața tradițională pentru mărfurile brașovene²¹. Din comitatul Caraș se raportează că în cursul anului 1915 au lipsit complet inițiativele comerciale. Numai în regiunea Severinului care cuprindea zona dinspre Caransebeș și Orșova, vecină cu România, exista o situație mai avantajoasă²². Aceeași situație era în comitatul Maramureș.

La 27 august 1916, România renunță la politica de neutralitate armată și intră în război alături de Antanta. Unicul scop al participării României la război era realizarea dezideratului de unitate națională a tuturor românilor. În aceeași zi trupele române trecând Carpații, au intrat în Transilvania pentru îndeplinirea misiunii lor eliberatoare. Izbucnirea războiului cu România, a creat o situație nouă, a înrăutățit și mai mult conjunctura economică a Transilvaniei legată prin mii de fire de piața românească. Aceasta s-a resimțit puternic în regiunile miniere din Valea Jiului și în regiunile care exportau cea mai mare parte a produselor lor în România, cum erau de exemplu comitatele Brașov, Trei Scaune și Făgăraș, care exportau înainte în România mari cantități de lemne, zilnic se trimiteau 40 de vagoane prin Predeal și 20 de vagoane prin Ghimeș, iar fabricile de spirt își procurau materia primă de aici²³.

a. INDUSTRIA

Stagnarea vieții economice provocată de dezlănțuirea războiului s-a manifestat în industrie prin reducerea investițiilor, restrângerea producției în ramurile care produceau pentru nevoile civile și dezvoltarea forțată a industriei de război. Deși autoritățile erau preocupate de asigurarea unei extracții miniere la nivelul cerințelor economiei de război, an de an a avut loc o descreștere a producției. Astfel, în cursul anului 1916 s-a înregistrat o scădere importantă a producției de cărbune, cu circa 40 la sută față de anul 1913. La minele din Secul, producția a scăzut la o treime față de nivelul anului 1913, de la 51 383 tone la 18 380 tone²⁴. În anul 1915 cele patru mari întreprinderi din Valea Jiului care lucrau pentru nevoile militare au extras 18,5 milioane chintale de cărbune. Față de capacitatea de producție zilnică de 650 vagoane cărbune se extrăgeau în decembrie 1915 numai 120—126 vagoane, chiar în anul 1916 când s-a obținut o creștere importantă, producția zilnică a ajuns numai la 500 vagoane. Minele nu puteau realiza producția propusă în primul rînd din cauza lipsei acute de brațe de muncă.

În vara anului 1916, extracția de cărbune din Valea Jiului a fost dezorganizată. În decembrie 1916, lucrau în minele din Valea Jiului numai 3 579 muncitori față de 10 446 ciți erau în anul 1915. Dorind să

²⁰ Raportul CCI Brașov pe anul 1912, p. 4, 5.

²¹ MOL, PMKB, Z 40, pach. nr. 2045.

²² Idem, nr. 2072, 2074.

²³ Idem, nr. 2045

²⁴ Industria și bogățiile naturale . . . p. 42.

împiedice o nouă cooperare a populației cu armatele române, Comandamentul militar a preconizat evacuarea în masă a satelor românești, dar această măsură extremistă nu a fost acceptată, deoarece între alte consecințe, ea ar fi dus la lipsirea importantului bazin carbonifer de forța de muncă²⁵. Cu toate măsurile luate, producția pe zi a acestor bazine era de 451 vagoane, iar numărul muncitorilor era de 9 116. În anul 1918 producția de cărbune a bazinului din Valea Jiului a fost de numai 1,4 milioane tone, față de 2,3 milioane tone în anul 1913²⁶. Producția a scăzut și în minele aparținând STEG-ului. Astfel, față de capacitatea lunară de producție de 23—28 mii tone, extracția a fost de numai 17 mii tone în august 1914, ulterior a crescut, dar nu a depășit 20 mii tone. Față de producția anuală de 300 mii tone dinaintea primului război mondial, s-au extras 212 500 tone în anul 1913, 223 100 tone în anul 1916 și 229 300 tone în anul 1917²⁷.

În sistemul economiei de război un loc principal îl ocupau industriile siderurgică și metalurgică. Pe primul loc se găseau Uzinele Reșița, proprietatea Societății privilegiate ale căilor ferate de stat austro-ungare (STEG). Ele dispuneau de instalații moderne la nivelul celor mai bune din Europa, care țineau cont de perfecțiunile tehnice ale timpului. STEG-ul dispunea de terenuri miniere și de păduri proprii care asigurau materii prime ieftine și forță de muncă stabilă. Pentru adaptarea uzinei la producția de război s-au făcut mari investiții. În timpul războiului s-a construit un nou furnal înalt, cu o capacitate de 280 tone, și o hală la fabrica de mașini pentru 300 mașini unelte în vederea producerii șrapnelor și grenadelor. S-a mai instalat o hală de prese hidraulice pentru fabricarea obuzelor, s-a lărgit centrala electrică și rețeaua de transport a curentului electric²⁸.

La Reșița s-au produs toate genurile de muniții, țevi și afeturi pentru tunuri. Volumul mare al producției de muniții a Uzinelor Reșița rezultă și din faptul că numai valoarea materialelor de război asumate prin contract, dar nepreluat de către armată, se ridică în momentul prăbușirii monarhiei la suma de 52 milioane coroane²⁹.

Alături de Uzinele Reșița, lucrau pentru necesități militare Uzinele de fier din Hunedoara, Govășdie, Călan și Cugir. Ele dispuneau de mari capacități de producție și asigurau o parte importantă de fontă și oțel întreprinderilor care produceau pentru necesitățile de război. Ele deserveau în cea mai mare parte armata. Cu toate eforturile depuse, producția lor în anul 1916, era inferioară celei din anul anterior din lipsa de materii prime și de combustibil. La producția de mașini s-a obținut o creștere numai la locomotive, la celelalte a stagnat din cauza greutăților de desfacere. Uzinele Schiel din Brașov au produs, de asemenea, până în august 1916, proiectile pentru armată³⁰.

Repercusiunile războiului s-au resimțit și în celelalte ramuri industriale. Industria textilă care a lucrat de la începutul războiului pentru

²⁵ Arh. St. București, Colecția microfilme Ungaria, rola 74, c. 178—254 (MOL, Ministerelnökség (ME), K. 26, 1917—XVI—249).

²⁶ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 611.

²⁷ Arh. St. București, fond UDR, dosar 7/1920.

²⁸ I. Păsărică, *Monografia uzinelor de fier și domeniilor Reșița*, București, 1932.

²⁹ Arh. St. București, fond UDR, dosar 21/1922.

³⁰ Idem, dosar 84/1916 și 21/1922.

armată, a început din 1916 să simtă o acută lipsă de materii prime, în scurt timp lucrul în această ramură a încetat ³¹.

Reducerea conjuncturii de război în anul 1917 s-a manifestat prin înrăutățirea situației industriei. Anul 1918 a fost anul extenuării economice, când s-a accentuat lipsa de materii prime, îndeosebi de cărbune, și lipsa de forță de muncă. A scăzut salariul real și s-a înăsprit lupta muncitorilor împotriva exploatării și aservirii.

b. AGRICULTURA

De pe urma războiului a avut de suferit nu numai industria, ci și agricultura. Pentru a adapta economia agrară nevoilor războiului, s-au constituit la nivelul comitatelor și în comune, așa-zisele „comitete economice” care aveau atribuții largi pentru obligarea țăranilor la cultivarea pământului, recoltarea produselor și asigurarea cantităților tot mai mari de cereale și alte produse pentru armată.

Producția agricolă era mult îngreuiată din lipsa de forță de muncă. Marea majoritate a bărbaților chemați sub arme erau țărani. În aceste condiții, autoritățile și comitetele economice au intervenit energic, folosindu-se și de jandarmi, pentru utilizarea forței de muncă. Pentru fiecare gospodărie s-a stabilit suprafața obligatorie de însămînțat. Țăranii erau obligații să lucreze și pentru moșieri, iar muncitorii agricoli fără pământ au fost înrolați în unitățile militarizate de muncă.

La lipsa acută de brațe de muncă s-au adăugat ploile excesive din anul 1915 când în Transilvania nu s-au putut termina însămînțările de primăvară, suprafețele însămînțate cu grâu erau cu mult mai mici decât în anul 1914 ³².

Încă din anul 1914 o cincime a pământului arabil al Transilvaniei a rămas nelucrat ³³. Recolta a înregistrat an de an o scădere considerabilă, ajungând deosebit de îngrijorătoare la sfârșitul războiului.

Compararea producției agricole a Transilvaniei la principalele culturi din anii 1917 și 1918 față de anul 1911, în chintale ³⁴.

Anul	Grâu	secară	orz	ovăz	porumb	cartofi
1911	10 835 727	1 675 591	1 696 960	3 782 658	1 365 257	7 003 858
1917	6 555 257	779 245	1 163 406	1 734 894	8 596 181	5 508 386
1918	5 667 372	790 564	954 010	1 826 445	8 390 717	5 851 601

Din cele de mai sus rezultă că față de anul 1911, producția din anul 1917 a fost mai mică la grâu cu 40 la sută, la secară cu 54 la sută, la porumb cu 37 la sută și cartofi cu 21,4 la sută, iar în anul 1918 această

³¹ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 971—972.

³² Arh. St. București, Colecția microfilme Ungaria, rola 73 (MOL, ME, K. 26, 1916—XVI — 3542).

³³ *Relații agrare și mișcări țăranesti în România, 1908—1921*, Edit. politică, București, 1967, p. 242.

³⁴ Pentru anul 1911 — Magy. St. Évk. új évfolyam XIX, Bdpt. 1912, p. 102. Pentru anii 1917—1918 calculat după: Arh. St. București, Colecția microfilme Ungaria, rola 75, c. 105—177, (MOL, ME, K 26, 1918—III—9038).

scădere a fost de 49 la sută la grâu, 52,7 la sută la secară, 48,5 la sută la porumb și 26,6 la sută la cartofi.

Scăderea producției agricole rezultă și din nivelul foarte mic al producției medii la hectar. Dacă în anul 1911 producția medie la hectar a fost în chintale de 10,22 la grâu și 9,4 la secară, aceasta a scăzut în anul 1918 la 4,9, respectiv la 4,84 chintale. Cea mai mică recoltă medie la hectar a fost la grâu în comitatele Turda Arieș (2,01 chintale) Sălaj (3,06 chintale) și Timiș (3,55 chintale), iar la secară în comitatele Caraș-Severin și Bistrița-Năsăud.

Ca urmare a războiului a scăzut considerabil numărul animalelor. În comitatul Ciuc, Mureș, Turda, Odorhei și Trei Scaune scăderea a fost atât de considerabilă încât efectivul existent nu era suficient pentru folosirea pășunilor. În scopul evitării degradării pășunilor, importante suprafețe au fost arendate unui grup de întreprinderi din România ³⁵. În comitatul Cluj din lipsă de nutrețuri mulți țărani au trebuit să vândă caii ³⁶.

O povară grea pentru țărani erau rechizițiile pentru armată. Cea mai mare parte a recoltelor a fost luată de la țărani, atât de armată, cât și de trupele germane.

Din comitatul Trei Scaune se raporta în anul 1916 despre faptul că trupele germane execută rechiziționări forțate asupra tuturor bunurilor, iau vitele, animalele de prăsilă, nutrețurile, grâul chiar în spice, direct de la țărani. De cele mai multe ori produsele agricole erau luate fără plată, iar autoritățile nu puteau ocroti populația față de abuzurile armatei germane. În comitatul Timiș, unde au fost cazați un număr mare de militari, trupele germane confiscau ilegal porumbul de la populație, ucidau porcii, amenințând această zonă fertilă agricolă să fie complet pustiită. Timișul și comitatele vecine asigurau aproape 50 la sută din cantitatea de cereale, porumb și porcine necesare armatei ³⁷. Aprovizionarea trupelor germane era o grea povară și pentru populația comitatului Brașov, din care cauză au fost epuizate rezervele de fin și alte nutrețuri ³⁸.

Situația grea a agriculturii a creat mari dificultăți în aprovizionarea populației, a dus la stagnarea comerțului cu produse agro-alimentare.

În anii războiului a avut loc o jefuire sălbatecă a resurselor materiale ale Transilvaniei și epuizarea rezervelor de materii prime și de produse agro-alimentare, ceea ce a creat mari greutăți economice, a agravat situația social-politică și contradicțiile interne din Transilvania.

³⁵ Arh. St. București, Colecția microfilme Ungaria, rola 75, c. 205 — 208 (MOL, ME, K 26, 1918—III—9385).

³⁶ Ibidem, rola 74 c. 265 (Idem 1957—XVI—362).

³⁷ Ibidem, 1918—III—9272.

³⁸ În opoziție cu trupele germane, comportamentul armatei române care a intrat în Transilvania în august 1916 era plin de demnitate, corespunzător misiunii sale eliberatoare. „Intrarea trupelor române — raporta comitele comitatului Trei Scaune — a avut o mai mare importanță din punct de vedere al naționalităților decât politic. Au câștigat de partea lor populația rămasă, îndeosebi pe români, care au primit drepturi pe care nu le-au avut înainte. S-a acordat asistență militară pentru reprimirea proprietarilor, s-a și împărțit pământ. Armata română s-a comportat destul de corect cu populația. Nici secuii în număr mare, care au rămas la casele lor nu se pot plinge (Arh. St. București, Colecția microfilme Ungaria, rola 74, c. 255—327; (MOL, K 26, 1917—XVI—362).

c. SITUAȚIA FINANȚELOR ȘI A CREDITULUI

În anul 1913 existau în Transilvania 1791 instituții de credit³⁹, din care 555 bănci și case de păstrare organizate în societăți pe acțiuni, cu un capital social de peste 300 milioane coroane⁴⁰. În același an depunerile se ridicau la suma de 790 milioane coroane, iar a împrumutului ipotecar de 740 milioane coroane. În sistemul bancar al Transilvaniei un loc important au ocupat băncile românești. În anul 1910 existau 143 de bănci românești și 71 bănci populare și însoțiri, organizate în societăți pe acțiuni cu un capital social de 34,8 milioane coroane⁴¹. Activul băncilor românești s-a ridicat la aproape 240 milioane coroane⁴².

Anii primului război mondial au fost cu totul neprielnici dezvoltării activității bancare. În această perioadă băncile românești au cunoscut o evoluție slabă, nu au înregistrat nici un progres mai esențial. Activitatea bancară a fost influențată de măsurile excepționale de subordonare a economiei cerințelor războiului, cum au fost întreprinderile de război, consecințele reducerii inițiativelor în domeniul investițiilor și a stagnării economice.

Împrumuturile de război au fost emise în baza legislației din 1912. Legea acorda împuternicire guvernului să procure sumele necesare pentru acoperirea cheltuielilor militare pe calea împrumuturilor. Au fost emise obligațiuni, care au fost subscribe de către întreprinderi, bănci și particulari. În cursul celor patru ani de război Austro-Ungaria a emis opt împrumuturi în sumă totală de 35 miliarde coroane⁴³. Datoriile de război ale monarhiei la 31 august 1917 era de 42,1 miliarde coroane, iar ale Ungariei de 20 miliarde coroane⁴⁴. Împrumuturile forțate de război constituiau o grea povară pentru economia Transilvaniei, deoarece scoteau mari capitaluri din circuitul productiv. Astfel, cota împrumuturilor de război impuse fabricilor de postav din Brașov, s-a ridicat la suma de 4 milioane coroane aur⁴⁵. Importante sume au fost subscribe de către bănci. Au scris la cele cinci împrumuturi lansate între anii 1914—1916, Banca Ardeleană din Cluj 48 milioane coroane, Prima casă de păstrare din Arad 40 milioane coroane, Casa de păstrare din Cluj 31 milioane coroane. Importante sume au scris și băncile din Oradea, Dej, Alba Iulia, Tîrgu Mureș și din alte localități⁴⁶. Pentru impulsianarea subscrierilor la împrumuturile de război, în comitate funcționau filiale ale Institutului ungar al creditului de război.

Condițiile economice grele au contribuit la o subordonare tot mai mare a băncilor locale capitalului străin. Ele au fost nevoite să apeleze, mai ales pentru reescont și credite, la Banca Austro-Ungară, deși împrumuturile erau mai scumpe. Reducerea inițiativelor în domeniul industriei, agriculturii și comerțului, au determinat și o stagnare a afacerilor bancare. În anul 1917 și 1918 inflația se accentuează în condițiile măririi considera-

³⁹ M. St. Évk, új folyam, XXI, 1913, f. 211.

⁴⁰ Calculat după Nagy Magyar Comppas, 1917—1918, I kötet.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Prof. Cristu S. Negoiescu, l. c.

⁴³ Nicolae N. Petrea, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p. 109.

⁴⁴ Nagy Magyar Comppas 1916—1917, II. rész.

⁴⁵ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 171—172.

⁴⁶ MOL, PMKB, Z 40, pach. 123.

bile a prețurilor și scăderii cererii de credite bancare. Au avut loc o serie de falimente și fuziuni bancare. Banca Albina caracteriza activitatea din anul 1916 ca fiind lipsită total de afaceri când oferta de bani a crescut foarte mult ca urmare a creșterii prețurilor și a reducerii forțelor productive. Volumul împrumuturilor acordate de Banca Albina a scăzut de la 66 milioane coroane în 1913, la 20 milioane coroane în 1918⁴⁷.

Daune au adus băncilor operațiunile militare din vara anului 1916. În timpul intrării trupelor române, numeroase bănci, inclusiv românești, au fost forțate să se evacueze împreună cu averile lor. Banca Albina și sucursalele sale din Dumbrăveni și Mediaș s-au evacuat la Budapesta în sediul Băncii Comerciale Ungare. Unele bănci din Brașov și Sibiu au rămas pe loc și au servit armata română.

O serie de bănci s-au reorganizat schimbându-și statutele și conducerea, între acestea se numărau „Albina” și „Solidaritatea”. Unele bănci au urcat capitalul social, care a fost nu atât rezultatul creșterii afacerilor bancare, cât mai mult al deprecierei monedei. Bilanțul general al băncilor românești la 31 decembrie 1917 înregistra un activ de 228 milioane coroane față de 255 milioane coroane în 1914. În același timp depunerile spre fructificare au fost de 143 milioane coroane față de 110 milioane coroane⁴⁸.

Războiul a accentuat la maximum exploatarea și asuprirea maselor. În unele ramuri industriale șomajul a crescut considerabil. S-a redus numărul muncitorilor ocupați în construcții, tâmplărie, lăcătușerie, în timp ce în alte ramuri legate de industria de război s-a resimțit o puternică lipsă de forță de muncă. În uzinele militarizate ziua de muncă a fost mărită pînă la 12 ore și mai mult.

Salariul real al muncitorilor a scăzut mult, ca urmare a creșterii vertiginoase a prețurilor⁴⁹. Astfel, în timp ce minimum de existență a crescut în decembrie 1917 la 445 față de luna iulie 1914, salariul mediu săptămînal al minerilor a crescut cu numai 291,9 la sută.

Paralel cu înrăutățirea situației economice și agravarea mizeriei maselor a avut loc o creștere considerabilă a profiturilor. Astfel, în anul 1913, așa cum relatea ziarul „Volkswille”, la cele 12 bănci din Timișoara peste 3 milioane coroane dividende au fost încasate de acționari în condițiile când s-a intensificat procesul de ruinare a micilor întreprinderi și a meseriașilor. În anul 1916, aceleași bănci au continuat să încaseze mari profituri; Prima Casă de Economie 715 mii coroane, Banca Ungariei de Sud 371 mii coroane. Casa de Economie agrară din Timișoara 177 mii coroane etc.⁵⁰. Prima casă de păstrare din Timișoara a mărit beneficiul său de la 715 mii coroane la 1108 mii coroane⁵¹, iar ponderea beneficiului raportat la capitalul social s-a mărit de la 9,3 la sută, la 11,55 la sută; Banca Albina și-a mărit veniturile brute de la 2,8 milioane coroane în 1914, la 3,5 milioane coroane în 1918⁵². Mari profituri au încasat întreprinderile industriale care lucrau pentru nevoile de război.

⁴⁷ Bilanțurile Băncii „Albina” pe anii 1900—1919.

⁴⁸ Nicolae N. Petrea, *l. c.*, p. 110—112.

⁴⁹ „Volkswille”, Timișoara din 7 februarie 1914.

⁵⁰ Idem, din 11 martie 1916.

⁵¹ Arh. St. filiala Timiș, Tribunalul Timișoara, 3,5/1876.

⁵² Din bilanțurile Băncii „Albina”.

Situația deosebit de grea a muncitorilor a fost recunoscută uneori și de conducerea întreprinderilor. Astfel, într-un memoriu al Societății minelor de cărbune Salgotarján din 10 februarie 1916, se arată că „la un an și jumătate de la dezlănțuirea războiului, se observă la muncitorii mineri o extenuare totală, ceea ce se manifestă în randamentul tot mai scăzut al muncii”. Muncitorii din detașamentele militarizate erau obligați să participe la instrucția militară duminicile și în zilele de sărbători, ceea ce avea o influență negativă asupra producției de cărbune. Numai la Petroșani erau 1200 de salariați care făceau săptămînal 1—2 zile instrucție militară⁵³.

În bazinul carbonifer al Văii Jiului au avut loc în anii războiului, greve și mari frământări muncitorești. O grevă de mare amploare s-a desfășurat în luna iunie 1916, cînd muncitorii din Petroșani, Lupeni și Anina au încetat lucrul, solicitînd îmbunătățirea condițiilor de trai și lichidarea abuzurilor administrației. În timp ce conducerea încasa profituri de 10—15 milioane coroane, se arată într-un memoriu, muncitorii erau condamnați la un salariu de mizerie, erau infometați. Greva s-a desfășurat cu o energie deosebită. Pentru reprimarea ei s-au folosit toate mijloacele. Primul ministru al Ungariei a făcut apel la „patriotism” solicitînd reluarea lucrului care a constituit totodată și o somare a greviștilor⁵⁴. Deoarece minerii nu au încetat greva, s-a trecut la arestări masive, iar tribunalul militar a condamnat șapte mineri la moarte. Ca urmare a grevei, bazinul nu a putut realiza producția, preconizată pe anul 1916 la un milion chin-tale cărbune.

Importante mișcări greviste au avut loc în fabrici și ateliere de căi ferate la Arad, Timișoara, Simeria și alte centre industriale din Timișoara⁵⁵.

La Reșița, Timișoara, Arad și în alte localități au avut loc mișcări ale muncitorilor pentru pace, împotriva războiului.

Deosebit de energică a devenit lupta țărănimii. Masele țărănești refuzau să lucreze pe moșii și să încheie contracte de seceriș, în pofida măsurilor represive luate de către autorități, se opuneau rechizițiilor. Au avut loc o serie de revolte din cauza foamei, a abuzurilor autorităților, a rechizițiilor etc. Radicalizarea maselor era în fapt preludiul spiritului revoluționar ce a cuprins Transilvania în toamna lui 1917 și în anul 1918⁵⁶.

Paralel cu înrăutățirea situației materiale și cu ascuțirea contradicțiilor sociale s-a accentuat și asuprirea națională. Popoarele din monarhie erau supuse unei duble asupri, sociale și naționale. Ele au avut de suportat în timpul războiului o crîncenă asuprire de natură politică și economică. După retragerea trupelor române în Transilvania în toamna anului 1916, situația populației românești s-a înrăutățit și mai mult. Comisii speciale, numite de guvern, au desfășurat cercetări în comitatele din Transilvania, pentru a determina „daunele aduse de către trupele române”, cu care ocazie s-au întocmit liste cu persoanele care au colaborat cu armata română

⁵³ Hadtörténeti Intézet és Múzeum (H.I.M.), Hadtörténeti Levéltár, Erdélyre vonatkozó iratok 1915—1918, pach. 3739.

⁵⁴ Arh. St. București, Colecția microfilme Ungaria, rola 73 (MOL, ME, K. 26, 1916—XVI—3542).

⁵⁵ H.I.M. Hadügyi Minisztérium, 11790/1917.

⁵⁶ *Relații agrare...* p. 242—270

și s-au luat măsuri speciale de supraveghere mergînd pînă la internarea celor mai „periculoși” și trimiterea lor în lagăre speciale⁵⁷. Au fost persecutate familiile celor care au plecat cu armata română în retragere. În urma războiului cel mai mult au avut de suferit românii, populația preponderent majoritară a Transilvaniei. Majoritatea populației apte a fost mobilizată la război, pe front, sau pe loc, în diverse întreprinderi și mine. Aproape o cincime din cei plecați la război au murit pe front, numărul celor răniți și dispăruți a fost mare⁵⁸.

Un fenomen apreciat ca grav pentru armata maghiară era dezertarea tinerilor obligați pentru serviciul militar în România.

Un interesant raport asupra stării de spirit în Transilvania al Comandamentului militar cezaro-crăiesc din Sibiu, ne dă date asupra acestui fenomen. Este sigur — se arată în raport — că în prezent există o legătură între românii de dincoace și cei de dincolo de graniță. Se pare, de asemenea, că există un contact secret în special în cercurile intelectuale. Considerînd că acest fenomen se datorește faptului că pentru împiedicarea dezertărilor în România nu se iau măsuri prea severe, comandamentul consideră că legăturile dintre românii de dincoace și de dincolo de Carpați ar putea fi frîmate numai printr-o totală închidere a granițelor. Se semnalează cazuri de neloyalitate și dezertări ale românilor din armata austro-ungară. Din iulie 1914 și pînă la 14 august 1916, cînd România a dus o politică de neutralitate armată, dezertările sînt mereu la ordinea zilei.

Chiar de la începutul războiului s-au raportat dezertări în România de la mai multe regimente, îndeosebi din cele din apropierea graniței. Pentru înfringerea acestui fenomen, la 22 decembrie 1914, s-a promulgat legea marțială pentru dezertări; deși s-au redus ca număr, dezertările au continuat zi de zi. Un număr mare de români ardeleni trecuți în România s-au înrolat în armată pentru a lupta în vederea realizării dezideratului național al eliberării Transilvaniei. La acestea s-au adăugat unitățile de voluntari transilvăneni formate din prizonierii de război în Rusia și Italia.

În aceste condiții de înăsprire a asupririi s-au adîncit contradicțiile interne ale monarhiei, a luat naștere mișcarea revoluționară, națională și socială care a provocat destrămarea monarhiei austro-ungare.

3 CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA ECONOMICĂ A CONSILIILOR NAȚIONALE ROMÂNE

Statul național unitar român, realizat în condițiile prăbușirii Imperiului austro-ungar, a fost rezultatul luptei dirze a poporului nostru pentru libertate și unitate. Formarea statului național unitar, unirea Transilvaniei cu România — moment de importanță crucială în destinele patriei — a fost o necesitate istorică, produsul legic al dezvoltării istorice, sociale și naționale a poporului român⁵⁹. Un rol important în realizarea unirii au avut consiliile naționale române, născute în procesul evenimentelor

⁵⁷ *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918*, Edit. Academiei, București, 1964, p. 140—142.

⁵⁸ *Idem*.

⁵⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii scielății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, Edit. politică, București, 1977, p. 42.

revoluționare și ale desfășurării impetuoase a mișcării de eliberare națională. Consiliul Național Român Central, constituit în noaptea de 30 spre 31 octombrie 1918, reprezenta supremul și unicul for politic al națiunii române din Transilvania. În baza hotărârii C.N.R.C. s-au organizat consiliile naționale române și gărzile naționale comitatense orășenești și comunale. Ele aveau atribuția să asigure ordinea internă, siguranța vieții și averii publice. Ele au reprezentat organisme politice viabile, profund democratice, care au exercitat autoritatea reală și au asigurat condițiile optime pentru pregătirea și desfășurarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918, care a proclamat unirea Transilvaniei cu România ⁶⁰.

În preocuparea consiliilor naționale române au stat o serie de probleme economice de mare importanță.

Alimentația a constituit una din cele mai grele sarcini ce au stat în fața consiliilor naționale. Ruinarea economiei gospodăriilor țărănești, recoltele slabe, lipsa produselor de primă necesitate au creat greutăți mari în aprovizionarea populației cu alimente și combustibil. De aceea problemele de aprovizionare a populației de la orașe și sate cu cele necesare au creat numeroase frământări și au determinat măsuri organizatorice complexe pentru asigurarea minimumului de alimente și combustibil.

În vederea desfășurării unei activități organizate pentru aprovizionarea maselor, Consiliul Național Român Central a numit un comisar central al alimentației care coordona activitatea consiliilor naționale comitatense și dădea ordine obligatorii cu privire la achiziționarea, gospodărirea și repartizarea bucatelor.

Din ordinul Consiliului Național Român Central s-a numit în fiecare comitat câte un comisar de alimentație dintre persoanele cele mai active și buni gospodari care au desfășurat o activitate intensă.

În vederea procurării unei cantități de alimente de strictă necesitate pentru aprovizionarea populației, consiliile naționale române au întocmit evidența produselor existente în comune și adesea, sub impulsul stării revoluționare, au hotărât chiar rechiziționarea cerealelor și a lemnului de foc de la cei care dispuneau de mari cantități. Astfel, comisarul de alimentație din județul Tîrnava Mare ordonă Consiliului național român din comuna Agirbiciu să se prezinte la notarul din localitate și să constate cantitatea de cereale provenită din vama morii, din cantitatea existentă 25 la sută să lase la morar, iar restul să se predea. Președintele consiliului național român era însărcinat să preia cheile de la morar, să-l controleze în modul cel mai strict, din 15 în 15 zile și să procedeze la preluarea vămii ⁶¹.

În același scop a fost dat și ordinul comisarului de alimentație din Mediaș. În baza faptului că toată averea pe care o dețineau consiliile naționale române provenite din rechiziționări sau de la armata dușmană se consideră avere de stat, s-a ordonat ca toate cantitățile de cereale adunate, grâu, porumb, cartofi, fasole, orz, ovăz și mazăre să fie transportate

⁶⁰ În legătură cu activitatea consiliilor naționale române, vezi: St. Hurmuzache, I. Adam, *Consiliile naționale române în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România*, „Revista Arhivelor”, anul XI, 1968, p. 133—150.

⁶¹ Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, dosar 395, f. 23.

la Mediaș și să fie puse la dispoziția comisarului de alimentație în termen de opt zile de la primirea ordinului ⁶².

Consiliul național român al comitatului Deva, al cărui membru activ a fost și eminentul patriot și om de stat dr. Petru Groza, considera „chestia alimentării orașului și a împrejurimii” ca cea mai arzătoare. Constatând că oficianții din secția de alimentație nu-și împlinesc datoria, din încredințarea consiliului național român din localitate, dr. Petru Groza „somează pe vicecomitele, să facă pașii de lipsă ca oficianții de alimentare să-și vadă de oficiu”, sub controlul comisiei de alimentație a Consiliului național român comitatens ⁶³. Problema alimentației a fost dezbătută și la alte ședințe. Pentru obținerea de alimente în schimbul cărbunilor se fac demersuri la prefectul și consiliul național român din Arad și la împuternicitul Consiliului național român din Budapesta dr. Ioan Erdély, se hotărăște confiscarea a cinci cisterne de „ulei crud”, pe motivul că uleiul a sosit aici din Ploiești, este de proveniență română fiind scos de către germani de pe teritoriul României ⁶⁴.

Consiliul a intervenit și în alte probleme de natură economică, ca de exemplu în reîncaadrarea cadrelor de conducere demise de autoritățile vechi, din unele întreprinderi. Astfel, consiliul comitatului Hunedoara prin dr. Petru Groza a cerut repunerea imediată în funcție a directorului de mină de la Lupeni pentru asigurarea continuității producției de cărbune necesar uzinelor și populației.

Dovedind aceeași grijă pentru aprovizionarea populației, comisarul de alimentație din comitatul Sibiu aduce la cunoștința tuturor consiliilor și primarilor comunali că exportul articolelor alimentare: bucate, făină, zahăr, cartofi, de pe teritoriul comitatului este strict interzis, consiliile naționale române și primarii fiind provocați să împiedice exportul tuturor articolelor de alimentație care s-ar face fără autorizația comisarului ⁶⁵. La fel a procedat și Consiliul național român cercual Agnita ⁶⁶ care a trecut la confiscarea cerealelor de la „singuraticii producători”.

Problema aprovizionării populației era și mai acută pentru consiliile naționale române comunale. Consiliul național român din Sintejude, comitatul Solnoc-Dobica, a considerat ca cel mai arzător postulat obștesc alimentarea celor lipsiți de articole de primă necesitate ⁶⁷, la Comlăuș, comitatul Arad, s-a hotărât conscrierea întregii cantități de grâu, făină și țărițe de la morile din localitate ⁶⁸. La Vârșand s-au sechestrat cerealele de pe domeniul Almásy pentru a se distribui locuitorilor ⁶⁹, în comuna Ciutei, consiliul național român local a hotărât să se împartă pentru soldații și oamenii lipsiți de alimente din grâul domeniului Habsburg care a fost deus la casa comunală, precum și zahăr, ulei lampant ș.a. ⁷⁰. La Șetin

⁶² Ibidem, f. 14.

⁶³ Ibidem, dosar 63, f. 107, v – 108

⁶⁴ Ibidem, f. 100 v – 101, 109, 115–116, 159

⁶⁵ „Gazeta Oficială” nr. 4 din 11 ianuarie 1919.

⁶⁶ Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, dosar 120, f. 27, dosar 396, f. 48.

⁶⁷ Idem, fond C. N. R. Comitatul Solnoc – Dobica, dosar 2, f. 148–149.

⁶⁸ Idem, fond C. N. R., comitatul Arad, dosar 42/1918.

⁶⁹ Ibidem, dosar 110/1918, f. 1–2.

⁷⁰ Ibidem, dosar 1/1918, f. 1–2.

s-a constituit o comisie de control și maximare a prețului celor 15 vagoane de porumb puse la dispoziția populației de către comitetul comunal ⁷¹.

Consiliile naționale române s-au îngrijit și de asigurarea populației cu lemne de foc pentru iarnă. În acest scop consiliul național român din Cuzdiora a hotărât să revire în folosul comunei și al locuitorilor, pădurile unor mari proprietari și înscrierea tuturor celor lipsiți de lemne într-o listă ⁷², pentru a li se distribui lemne de foc.

În ședința extraordinară a Consiliului național român din Petridul de jos, luând în considerare faptul că poporul are lipsă de lemne și păduri proprii nu are, s-a hotărât ca fiecare familie din comună să capete o jumătate delniță de lemne din pădurile domnești. Consiliul național român din comitatul Solnoc-Dobica a analizat într-o ședință specială problema aprovizionării populației cu lemne de foc deoarece „mulți oameni din diferite comune se plîng că n-au lemne, iar proprietarii mari care dispun de păduri și lemne nu vor să le vîndă și a numit șase membri pentru rezolvarea problemei. Consiliul nu acceptă revirirea carelor pentru transportul lemnului deoarece „publicul este agitat din cauza stărilor de fermentație și s-ar provoca și mai mari tulburări printre popor” ⁷³.

În zonele industriale consiliile naționale se ocupau de asemenea, cu alimentarea locuitorilor precum și de repunerea necondiționată și imediată în funcțiune a minelor de cărbuni și a uzinelor ⁷⁴ și rezolvarea unor conflicte dintre unele societăți industriale și țărani. Astfel, Consiliul național român din Oradea a intervenit pentru aplanarea unui conflict între Societatea pe acțiuni a industriei de lemn ungare și locuitorii din comunele Topa de Jos și Corbești, în problema despăgubirii țăranilor pentru pămînturile ocupate de calea ferată a societății ⁷⁵. O grijă deosebită au manifestat consiliile naționale față de averea publică care a fost preluată și administrată de consilii ca proprietate a poporului român ⁷⁶, față de averea unor organizații cum era Regimentul confinar-româno-bănățean numărul 13 din Caransebeș ⁷⁷, pusă în întregime la dispoziția Consiliului Național Român Central, paza căilor ferate și a podurilor, dezarmarea armatelor lui Mackensen și confiscarea armelor în scopul înarmării gărzilor naționale românești ⁷⁸, pentru înființarea de servicii sanitare în unele localități în vederea combaterii maladiilor infecțioase care făceau victime în toamna anului 1918 ⁷⁹.

Multe chestiuni care preocupau masele țărănești s-au reflectat în activitatea consiliilor naționale române. Astfel cea mai importantă problemă, aceea a pămîntului, a împărțirii lui, s-a pus de nenumărate ori în fața acestor instituții. Consiliul Național Român Central în fața valului de revoltă țărănești promite încă de la începutul lunii noiembrie 1918 că

⁷¹ Ibidem, dosar 9/1918, f. 3—4.

⁷² Ibidem, fond C.N.R., comitatul Solnoc-Dobica, dosar 8; doc. 8, f. 4.

⁷³ Ibidem, dosar 3, f. 10—11.

⁷⁴ Ibidem, fond Consiliul Dirigent, dosar 63/1918, f. 100—101.

⁷⁵ Idem, fond C. N. R., Oradea-Bihor, dosar 11/141/1918, f. 1—4.

⁷⁶ Idem, fond C. N. R., Solnoc-Dobica, dosar 2/1918, f. 110—111.

⁷⁷ Idem, fond C. N. R., Caransebeș, dosar 18/1918, f. 1.

⁷⁸ Ibidem, fond Consiliul Dirigent, dosar 99, f. 37.

⁷⁹ Ibidem, fond C.N.R., Caransebeș, dosar 70/1918, f. 1.

și țărani vor primi pământ⁸⁰, dar după realizarea unirii, prin reforma agrară.

În multe locuri însă, îndeosebi acolo unde frământările țărănești erau mai puternice, consiliile naționale comunale și uneori și comitatense, s-au preocupat și de problema pământului, căutînd o asemenea rezolvare care să ducă la asigurarea ordinii, alteori au hotărît chiar exproprierea unor pămînturi, păduri, sau pășuni sau au aprobat asemenea măsuri luate de țărani.

Despre felul cum problema pământului a avut ecou la unele consilii naționale este semnificativă scrisoarea adresată din comuna Orman prin care consiliul național local a cerut lămuriri de la Consiliul național al comitatului Solnoc-Dobica în legătură cu împărțirea pământului „fiind comuna foarte neliniștită din cauza că nu se știe ce are să fie cu împărțirea pământului din cauză că comuna este foarte lipsită de pământ”⁸¹. Din comunele Bejan și Siliștea din comitatul Hunedoara s-a solicitat împărțirea pentru țărani a moșilor unor mari latifundiați⁸².

Locuitorii din comuna Ciumed, comitatul Bihor, solicită sprijin de la Consiliul național român Oradea pentru exproprierea unei moșii între locuitorii satelor învecinate⁸³, locuitorii comunei Hotar au pretins reprimirea în patrimoniul comunei a pășunii ce a fost dată „fără a întreba pe săteni și fără învoirea lor” unui moșier, deoarece comuna este lipsită de pământ. Din comuna Bălaia 139 țărani au trimis în numele celor săraci, fără pământ, o cerere la consiliul național român din Oradea cu rugămintea de a interveni pentru cumpărarea unei moșii și parcelarea ei între locuitorii care n-au pământ și care au fost soldați. Numeroși țărani din comunele comitatului Oradea au cerut intervenția consiliului național român pentru arendarea în condiții mai avantajoase a unor moșii⁸⁴.

Mișcările revoluționare, care au cuprins comitatele, orașele, satele, centrele muncitorești, au avut un caracter profund social. Țăranii au atacat proprietățile moșierilor indiferent de naționalitate. În Ileanda Mare două mii de țărani au atacat moșia lui Teodor Mihali⁸⁵, au fost atacate proprietățile unor bănci, biserici și grofi⁸⁶. Este fără îndoială, scrie „Aradi Hirlap”, „că tulburările nu au un caracter național. În comunele curat maghiare și în comunele curat românești devastarea imobilelor și alungarea notarilor se desfășoară la fel și cu același program. Printre mulțimea împotriva căroră manifesta tulburenții sînt și proprietarii români”⁸⁷.

Frământările țăranilor pentru pământ au fost destul de numeroase în toamna anului 1918. În condițiile concrete de atunci însă, aceste revendicări nu au găsit rezolvarea mai întîi din cauza că problema reformei agrare nu a stat în preocuparea Consiliului Național Român, iar pe urmă nici conducătorii Consiliului Național Român Central nu au fost interesați în împărțirea pământului, unii dintre ei fiind mari proprietari.

⁸⁰ *Relații agrare* ... p. 278.

⁸¹ Arh. St. București, fond C. N. R., Solnoc-Dobica, dosar 9, f. 32.

⁸² Ibidem, fond Consiliul Dirigent, dosar 63, f. 129, 133.

⁸³ Ibidem, fond C. N. R. Oradea-Bihor, dosar I/7, f. 2.

⁸⁴ Ibidem, dosar II/7 1918, f. 14.

⁸⁵ Arh. St. București, fond C. N. R. Cluj, dosar 415/1918.

⁸⁶ Ibidem, dosar 770/1918, 366/1918, 409/1918.

⁸⁷ Hajdu Tibor, *A tanácsok szerepe a magyar oktoberi polgári demokratikus forradalomban*, în „Századok”, Budapest, 1954, nr. 3—4, p. 250.

Consiliile naționale române au preluat averea publică lăsată în paragină de către vechile autorități și au asigurat administrația lor în folosul comun. Într-o circulară adresată de garda națională română din cerul Agnita s-a cerut „înscrisura tuturor lucrurilor care au format proprietatea statului și asigurarea pazei liniilor telefonice”⁸⁸. În urma apelului consiliului național român al comitatului Solnoc-Dobica, consiliul național român din comuna Manic a hotărât „luarea în seamă a averilor comunale” și a tuturor bunurilor ce țin de comună și au fost administrate pînă acum de primarul și comitetul comunal, deoarece „toată averea comunei este proprietatea poporului român”, iar toate actele să fie predate vicepreședintelui consiliului⁸⁹.

Consiliile naționale române s-au opus ordinului dat de guvernul maghiar de a se evacua la Budapesta hîrțiile de valoare și banii ce se aflau în casele comunelor. Într-o ordonanță a Consiliului Național Român s-au dat dispoziții, pentru motivele mai sus-arătate, ca aceste valori să se păstreze mai departe în comună⁹⁰, Consiliul național român din Vărșand și din numeroase ale comune s-au opus executării ordinului de evacuare, la Chișinău Criș a fost destituită toată antistia comunală deoarece a permis notarului să plece cu banii și hîrțiile de valoare ale comunei⁹¹. Apărarea averii publice de către consiliile naționale române avea o mare importanță pentru economia publică și reflecta totodată gradul de maturitate a noilor autorități populare ce au luat naștere în procesul revoluționar pentru unitatea națională.

Activitatea desfășurată de consiliile naționale române pentru rezolvarea unor probleme economice imediate, importante, a avut o influență pozitivă asupra stării de spirit a maselor și a avut menirea să contribuie la crearea condițiilor necesare pentru formarea statului național unitar român și la mobilizarea maselor în jurul programului politic și național al Consiliului Național Central Român.

L'ÉCONOMIE DE LA TRANSYLVANIE PENDANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

Une place importante dans les plans de guerre de l'Autriche-Hongrie était réservée à la Transylvanie, source de production et de ravitaillement très riche, qui, disposant d'un potentiel industriel considérable, d'un vaste bassin minier d'où l'on obtenait de grandes quantités de charbon et de métaux ferreux et précieux, était de première nécessité pour pourvoir aux besoins de l'armée et de son arsenal en matériaux et moyens stratégiques, aussi bien qu'en vivres. L'économie transylvaine a été complètement subordonnée aux buts de la guerre impérialistes. Pour la Transylvanie, celle-ci a représenté une période de stagnation et de régression économique au cours de laquelle ses richesses naturelles ont été saccagées, le revenu

⁸⁸ Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, dosar 396, f. 4. 12.

⁸⁹ Idem, fond C. N. R. Solnoc-Dobica, dosar 2, f. 110-111.

⁹⁰ Idem, C. N. R., Arad, dosar 82/1918, f. 1.

⁹¹ Idem, dosar 110/1918, f. 1-2.

national a diminué et les masses populaires ont été encore plus appauvries. Son économie a été militarisée, les entreprises les plus importantes étant obligées à travailler pour l'armée. On a créé un commissariat gouvernemental pour la Transylvanie et un gouverneur fut nommé, investi de pleins pouvoirs pour la répression de n'importe quel mouvement soit-disant dirigé contre „l'intégrité de l'état" et dont les attributions sur le plan économique n'étaient pas moindres. Par suite de l'état de belligérance et des efforts auxquels elle fut soumise pour soutenir la guerre, l'économie de la province s'en ressentit beaucoup. C'est toujours à cause de celle-ci que l'exploitation et l'oppression des masses laborieuses ont pris des formes extrêmes, la durée de la journée de travail a augmenté, les pris ont monté à une allure vertigineuse et le salaire réel des ouvriers a baissé, tandis que les sociétés industrielles et bancaires réalisaient des profits énormes. Les contradictions sociales et nationales s'étaient accrues, la lutte des roumains pour l'élaboration nationale s'est amplifiée, son but immédiat étant l'autodétermination et la réunion de la Transylvanie à la mère-patrie.

Par l'accomplissement au 1-er décembre 1918 de cet acte décisif pour la destinée de la patrie et par l'achèvement en conséquence de la constitution de l'état national unitaire roumain, c'était une nécessité historique qui se parachevait, l'union complète du pays étant la conséquence légitime du développement historique, social et national tout entier de l'ensemble du peuple roumain. Une place importante dans l'achèvement de l'unification, dans l'organisation et le déroulement de la Grande Assemblée Nationale de Alba Iulia est revenue au conseils nationaux roumains, organes viables et profondément démocratiques du pouvoir politique. Ces conseils étaient préoccupés aussi des problèmes économiques les plus importants. Ainsi, ils accordaient une attention toute particulière au ravitaillement en vivres et combustibles, prenant les mesures réclamées par l'inventaire des céréales et par la distribution de celles-ci, ainsi que du bois de chauffage, à la population. C'est par leurs soins aussi que les biens publics abandonnés ont été repris et administrés et que tout acte de valeur, ainsi que les fonds monétaires, ne soient pas évacués par les anciennes autorités pendant leur retraite. En bien d'endroits, et surtout là où l'agitation paysanne était plus forte, les conseils nationaux roumains se sont occupé aussi du problème des terres en cherchant les solutions susceptibles à rétablir l'ordre; parfois ils ont procédé à l'expropriation de certains terrains, bois et pâturages ou ils ont ratifié de tels faits accomplis par les paysans. L'activité déployée par les conseils nationaux roumains pour la résolution des plus pressants et importants problèmes économiques a exercé une influence positive sur l'état d'esprit des masses, en les déterminant à serrer leurs rangs autour du programme politique et national du Conseil National Roumain Central et en assurant ainsi les conditions nécessaires pour l'édification de l'état national unitaire roumain.

MUTAȚII ÎN SÎNUL CLASEI DOMINANTE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA DE DESTRĂMARE A ORÎNDUIRII FEUDALE

DE

DAN BERINDEI și IRINA GAVRILĂ

Societatea feudală românească a fost împărțită în clase, rolul conducător revenind stăpînitorilor de moșii, feudalilor, respectiv boierilor. Dacă unii dintre aceștia se ridicaseră în această stare chiar înaintea formării statelor feudale românești în procesul de destrămare a obștilor, alții reprezentau boierii ridicați *de și în preajma* domniei. Unii, chiar dintre cei ridicați din sinul obștilor, au fost de origine străină — îndeosebi slavă și cumană¹ —, dar esențial este faptul că în momentul constituirii Țării Românești și Moldovei ei erau *deplin asimilați românilor*, devenind în fapt ei înșiși români.

Clasă exploatoare, întemeindu-și starea materială și implicit puterea pe munca țărănimii aservite, boierimea a reprezentat însă totodată clasa conducătoare timp de peste o jumătate de mileniu, membrii ei jucînd în această calitate un rol pozitiv sau unul negativ. Dacă au existat boieri care s-au pretat în a face jocul unor puteri din afară, majoritatea clasei a căutat — în primul rînd apărîndu-și propriile interese de dominație — să conserve în grele împrejurări și unii chiar să afirme statele românești printre statele feudale ale Europei. Exprimînd pozițiile ei de clasă și ridicîndu-se din rîndurile acestei boierimi, domnitori de seamă — caracterizați în *Programul partidului* „mari domnitori patrioți”² — au condus cu fermitate țările române, deschizînd prin aceasta cale liberă dezvoltării istorice progresive a poporului român. Dar aceasta n-a împiedicat ca *în întregimea ei* această clasă conducătoare feudală să reprezinte o formă de apăsătoare dominație, ceea ce a făcut ca istoria poporului român să se înfățișeze în perioada dată ca „istoria unei neconținute lupte de clasă, a bătăliilor purtate de masele populare pentru libertate și dreptate socială”³. Boierii, chiar și atunci cînd s-au dovedit patrioți, n-au renunțat la stăpînirea și exploatarea satelor și moșiilor, la aservirea țărănimii în primul rînd, ori la privilegiile care generau nedreptatea. Din punctul de vedere al dezvoltării multilaterale a țărilor române, istoria boierimii ne interesează însă și este deosebit de necesar să fie temeinic analizată, *altfel neputînd fi înțelese*

¹ Vezi discuția din cadrul studiului lui P. P. Panaitescu, *Problema originii clasei boierești*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 33—80.

² *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, București, 1975, p. 619.

³ *Ibidem*, p. 620.

în toată profunzimea lor procesele istorice care au caracterizat societatea românească în perioada feudală.

Pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat, boierimea din Principatele române n-a avut o situație codificată⁴. Totodată, ea a fost supusă unui proces continuu de modificare a structurii și compoziției ei. „Dealtminteri, de cîte ori nu s-a prefăcut această clasă din veacul al XV-lea încoace! — exclama Mihai Berza sesizînd acest proces —. Boierimea lui Mihai Viteazul nu mai e aceeași din vremea lui Mircea cel Bătrîn, iar aceea a lui Vasile Lupu nu descinde, în cea mai mare parte, decît ca clasă socială, din aceea a lui Ștefan cel Mare”⁵. În mod semnificativ, dezvăluind compoziția dar în parte și mecanismul transformării neîntrerupte a unei clase, cronica lui Azarie din secolul al XVI-lea menționa „boieri în slujbe și cei de neam”⁶; cu alte cuvinte, era atestat faptul că acordarea unei dregătorii conferea cuprinderea celui ce o obținuse în rîndurile clasei dominante, dar se și arăta că apartenența la această clasă putea avea și un caracter ereditar indiferent de deținerea sau nu a unei dregătorii. A. D. Xenopol considera că în țările române a existat o boierime ereditară⁷, concluzie la care a ajuns și Constantin Giurescu în *Despre boieri*. „...dacă este adevărat că prin boieri — scria acesta din urmă — s-a înțeles totdeauna mai ales dregătorii, fie ei mari ori mici, nu urmează de aici că boierimea se mărginea numai la ei”⁸. „...există o boierime ereditară independentă de funcțiuni — adăuga el — și mai veche ca ele”, care se compunea „cel puțin” din „stăpînii de sate și moșii”, deci din „proprietarii cei mari”, deși pentru Constantin Giurescu „toți proprietarii” erau cuprinși în rîndurile boierimii⁹. A. Cazacu împărțea pe stăpînii de pămînt, de fapt de sate sau de părți de sate, în boieri de curte și în boieri de origine gentilică ridicați din rîndurile cnejilor, el făcînd totodată o apropiere între stăpînii de sate fără titluri de boieri — cneji sau nemeși — și șleahța poloneză¹⁰. La rîndul său, Ion Nistor a precizat că „pierderea boieriei sau slujbei nu însemna însă și excluderea din tagma boierească”¹¹, aserțiune îndrituită, repetată mai recent și de Șerban Papacostea¹².

Stăpînirea pămîntului, mult mai generalizată decît ocuparea de dregătorii, definea inițial în mod dominant pe cei ce erau cuprinși în sta-

⁴ Ilie Minea, *Reforma lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Iași, 1927, p. 82. Observațiile pe care le făcea Gheorghe Platon referitoare la stadiul incipient al studiilor de istorie socială privind în special perioada de destrămare a feudalismului și de ascensiune capitalistă sînt întru totul justificate, ca și opinia sa privind tendințele simplificatoare (Gh. Platon, *Considerații privind situația numerică și structura boierimii din Moldova în preajma revoluției din 1848*, în *Populație și societate*, vol. 2, Cluj-Napoca (1977), p. 352—354).

⁵ Mihai Berza, *Genealogia — disciplină auxiliară a istoriei*, în „Hrisovul”, IV (1944), p. 95—96.

⁶ I. Bogdan, *Leopiseșul lui Azarie*, în „Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române”, seria II, tom. XXXI (1909), p. 155.

⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. II, Iași, 1889, p. 200, 208.

⁸ Constantin Giurescu, *Despre boieri*, în *Studii de istorie socială*, ediția II-a, București, 1943, p. 243.

⁹ *Ibidem*, p. 251, 254.

¹⁰ Valeria Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVII)*, București, 1957, p. 177.

¹¹ Ion Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, în „Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române”, seria III, tom. XXVI (1943—1944), p. 516.

¹² Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă. 1718—1739*, București, 1971, p. 146.

rea de boieri. Dimitrie Cantemir considera în pragul secolului al XVIII-lea câteva decenii înaintea reformei lui Mavrocordat, că „principalul și aproape unicul semn de nobilitate la români” consta în stăpînirea unor „moșii mari”¹³. De altfel, în primele veacuri de existență a statelor române între martorii documentelor figurau înaintea dregătorilor marii feudali: jupanii sau vâstelinii¹⁴. Mărimea domeniului sau domeniilor determina așezarea în ierarhia socială și includerea între marii sau micii boieri, obligațiile militare fiind și ele corelate de măsura stăpînirii de pămînt¹⁵. Criteriile de cuprindere în rîndurile clasei boierești au rămas din secolul al XVI-lea cel al întinsei stăpîniri ori cel al dregătoriei¹⁶, cel dintîi presupunînd însă și existența boierimii ereditare.

Dacă inițial *dregătoria* nu apărea drept criteriul *aparent primordial* de așezare în ierarhia socială, cu timpul are loc o creștere evidentă a însemnătății ei, mergîndu-se pînă a se confunda noțiunea de boier cu cea de dregător. Cu toate acestea, criteriul principal, chiar nemărturisit direct, a rămas tot stăpînirea de pămînt. „...boier însemna dregător — remarcă cu multă dreptate Șerban Papacostea referindu-se la situația din secolul al XVIII-lea, — dar dregătorul, la rîndul lui era, cu excepții nerelevante, stăpîn de moșii”. „În regulă generală — mai observa el — în raportul stăpînire de moșie — dregătorie, primul termen avea caracter de factor determinant”. „Dregătoria — conchidea îndrituit Șerban Papacostea, referindu-se tot la situația din secolul al XVIII-lea — era așadar determinantă pentru fixarea locului fiecăruia dintre membrii clasei dominante în ierarhia boierească, dar hotărîtoare pentru însăși apartenența la boierime era stăpînirea moșiei”¹⁷. S-ar mai putea adăuga că în plină epocă modernă și chiar și în prima jumătate a secolului al XX-lea, cînd se folosea încă în lumea satelor noțiunea de boier — formal desființată prin stipulațiile Convenției de la Paris — ea era aplicată deținătorilor de moșii, indiferent de originea lor socială, continuînd deci ca stăpînirea pămîntului să constituie principalul element definitoriu al termenului de boier!

La începutul secolului al XVIII-lea, noțiunea de boier nu se acorda criteriilor de cuprindere în rîndurile nobilimii existente în Europa occidentală și centrală. Lucrul s-a vădit după ce Imperiul habsburgic a anexat temporar Oltenia și administrația austriacă a încercat, din motive fiscale în primul rînd, să clarifice noțiunea. Inițial, administrația românească a Olteniei a propus peste o sută treizeci de familii sau persoane — inclusiv un negustor din București ori pe fiii unui alt negustor! — pentru asimilarea cu starea de boier în privința obligațiilor fiscale¹⁸. Dar acest „catalog” a fost contestat. „...termenul boier nu înseamnă altceva — remarca un funcționar habsburgic — decît o persoană care, în temeiul unui act propriu ocupă o dregătorie principală la curte sau ai cărui părinți și înain-

¹³ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului otoman, Creșterea și scăderea lui*, București, 1876, p. 624.

¹⁴ Valeria Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 184—185.

¹⁵ *Ibidem*, p. 192.

¹⁶ Constantin C. Giurescu, *Cine era boier în vechime?*, în *Din trecut*, București, 1942, p. 180—181.

¹⁷ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 145—146.

¹⁸ Constantin Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, vol. I, București, 1913, p. 567—574.

tași au ocupat în *continua serie dregătorii principale similare*"¹⁹. Camera aulică a recomandat păstrarea în catalog doar a marilor dregători și a familiilor care puteau demonstra deținerea de funcții timp de patru generații, ceea ce ducea la o restrângere doar la cîteva familii²⁰. În orice caz, *stăpînirea pămîntului* n-a apărut ca argument pentru recunoașterea apartenenței la boierime și evident se vădea că *dregătoria* urma să fie criteriul dominant pentru recunoașterea acestei apartenențe. Dar, cum bine s-a observat, „stabilind identitatea între boierime și dregătorie, slujbașii austriaci tindeau să dovedească inexistența unei nobilimi ereditare privilegiate în Țara Românească și deci revocabilitatea privilegiilor acordate de domni”²¹. Era de fapt punctul de vedere interesat nu atît al adevărului cît al intereselor fiscale imperiale!

Mult mai importantă decît această poziție exclusivistă și interesată a fost aceea a celor patru mari boieri consilieri olteni, care au împărțit în 1723 într-un edificator raport pe boieri „în trei clase sau trepte”. În cea dintîi ei au așezat „boierii care sînt de obîrșie superioară *din neam vechi și întotdeauna în dregătoriile mai de frunte*” (subl. n.), ca și cei „de cea mai înaltă condiție” lipsiți de slujbe; în cea de-a doua: „boiernașii, adică boierii de treapta a doua” — dintre aceștia „unii sînt de origine veche, însă în slujbe secundare”, alții de aceeași origine dar neavînd dregătorii, alții apoi „primiți de curînd în starea boierilor, *pentru că stăpînesc bunuri, rumâni și țigani robi*” (subl. n.) și în sfîrșit tot boiernașilor aparțin cei care „acum se află în slujba împărătească” —; în cea de-a treia treaptă erau cuprinși cei ce nu puteau fi incluși nici între țărani și nici între boierii propriu ziși, adică „cei care odinioară, în vremea domnilor, contribuiau aparte și nu erau ținuți să suporte cu țărani nici una din celelalte sarcini ale provinciei”²². Din document reiese că „neamul vechi” ori „obîrșia superioară” reprezenta din punctul de vedere al boierilor înșiși un criteriu deosebit de importantă, că purtarea de dregătorii reprezenta, de asemenea, un element de seamă în aprecierea treptei pe care o ocupa în ierarhia boierească cel în cauză și totodată documentul dezvăluia că *stăpînirea de bunuri* — neîndoielnic în sensul *stăpînirii de pămînt* —, de rumâni și robi ducea la cuprinderea „în starea boierilor”. Cum s-a remarcat, „criteriile variate... se întretăiau fără a se integra într-o explicație de ansamblu”²³. Este însă neîndoielnic că aceste criterii reflectau, totuși, viziunea contemporanilor asupra unei realități și că ele, subliniind importanța deținerii de dregătorii, puneau totodată în relief caracterul ereditar al unei boierimi legată de *stăpînirea pămîntului*.

Deși criteriul dregătoriei a fost împins pe primul plan în secolul al XVIII-lea, atît de administrația austriacă, cît și de domnii fanarioți și acceptat ca atare de boierii înșiși și, ca urmare, cum s-a spus, „a instituționalizării statului feudal”²⁴ și avantajilor pe care dregătoriile le ofereau, tot astfel este limpede că *stăpînirea pămîntului*, cu mult mai stabilă decît o slujbă desori trecătoare, a continuat să fie *temeiul însăși al stării de*

¹⁹ *Ibidem*, p. 594.

²⁰ Idem, *Despre boieri...*, p. 233—234.

²¹ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 144.

²² Apud Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 145.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 150.

boierie și al eredității ei. Nu întâmplător, de aceea, s-a remarcat că în Oltenia ocupată de Austria „listele de dregători... se suprapun listelor de stăpîni de moșii”²⁵.

În perioada fanariotă boierii și-au văzut puterea restrînsă, mai ales că ei nu mai aveau un rol în alegerea domnilor. Totodată, procesul constatat incipient în secolele XVI și XVIII al pătrunderii grecilor în dregătoriile din Moldova și Țara Românească, s-a accentuat în dimensiuni deosebite. Totuși, așa cum s-a remarcat, „boierimea băștinașă continua să reprezinte principala forță social-politică”, ea fiind „un factor politic permanent”²⁶ și „dregătoriile au rămas în cele din urmă în mîinile stăpînilor de moșii autohtoni”²⁷.

În procesul de reformă care s-a dezvoltat spre mijlocul secolului al XVIII-lea și al cărui principal purtător de cuvînt a fost Constantin Mavrocordat s-a înscris și codificarea situației boierimii. Această codificare a fost menită să accentueze dependența boierimii de domnie, dar totodată și să asigure acesteia, în măsura recunoașterii ei, situația privilegiată de nedajnică într-o societate în care fiscalitatea apăsătoare constituia o caracteristică dominantă. Boierii înșiși au evidențiat în 1741 „facerile de bine către cinul boieresc și neamul boieresc” ale domnului reformator²⁸.

Prin reforma lui Constantin Mavrocordat *dregătoria* a rămas, oficial — ceea ce nu corespundea însă și situației de fapt! —, singurul criteriu al apartenenței sau non-apartenenței la boierime. A fost introdusă retribuția, căutîndu-se să se elimine — însă fără succes — veniturile colaterale, aplicîndu-se scutirea de impozite și acordîndu-se în mod generalizat și normat un număr de scutelnici²⁹. Mavrocordat a împărțit boierimea în două clase, în cea dintîi intrînd marile boierii în număr de 19, de la ban la clucer de arie, în cea de-a doua fiind cuprinși ceilalți dregători. Urmașii *dregătorilor* au format categoriile *neamurilor* (cei ai boierilor din clasa I-a) și *mazîlilor* (cei ai celorlalți boieri), ultimii scutiți doar de dijmărit și de vinărici³⁰. Starea nobiliară a fost în consecință eșalonată pe trei trepte: boieri în funcțiune, neamurile și mazîlii³¹.

În cursul întregii perioade fanariote s-au înmulțit atît dregătoriile cît și numărul beneficiarilor acelorasi dregătorii. Alexandru Ipsilanti a procedat la o revizuire a reformei lui Mavrocordat ținînd seama și de procesul înmulțirii dregătorilor și a împărțit clasa I-a în alte trei clase — clasa I-a de la mare ban la mare agă, clasa a II-a de la mare clucer la mare comis și clasa a III-a de la mare serdar la mare clucer de arie —, boierilor mai mici și boiernașilor fiindu-le rezervate încă două: clasa a IV-a și a V-a³². La începutul secolului al XIX-lea, Dionisie Fotino constata astfel existența a cinci clase, primele trei cuprinzînd 30 de dregătorii — față de 19 în vremea lui Constantin Mavrocordat — și pe boierii proprii

²⁵ *Ibidem*, p. 153.

²⁶ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 343—344

²⁷ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 146.

²⁸ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 436.

²⁹ Ilie Minea, *op. cit.*, p. 95.

³⁰ *Ibidem*, p. 93.

³¹ Gh. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui C. Mavrocordat*, în „Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române”, seria III, tom. XXIX (1946—1947), p. 409.

³² I. C. Filitti, *Clasa conducătoare în Principatele Române pînă la desființarea rangurilor și priv ilegiiilor în 1858*, București, 1940, p. 3.

ziși, ultimele două clase alte 19 dregătorii mai mărunte, ocupate de boieri mici și de boiernași³³. Ipsilanti mai adoptase și alte măsuri față de boieri, hotărînd, între altele, surghiunirea și pedepsirea „trupește” a boierilor care și-ar obține dregătoria dînd mită sau ar fi dovediți hoți și interzicînd boierilor din provincie venirea în capitală „fără voie”³⁴.

Reforma lui Mavrocordat contesta teoretic existența unei boierimi ereditare și fanarioții s-au străduit, de altfel, să evedențieze faptul că numai autoritatea centrală crea boierimea prin acordarea de dregătorii. În fapt, lucrurile nu au stat chiar așa, în primul rînd deoarece în împărțirea funcțiilor, deci implicit în acordarea caftanelor — semnul boieririi! — domnii nu puteau și nici nu aveau interesul de a ocoli familiile boierești, mai ales cînd acestea erau totodată stăpînitore de moșii. De altfel, exista în epocă convingerea privind existența unei boierimi ereditare. Dionisie Fotino considera „în adevăr nobili atît după vechimea și strălucirea familiei lor cît și după servițiurile strămoșilor lor către patrie” doar pe „boierii mari”, deoarece „noblețea celorlalți este falsă și datează numai de la îmbrăcarea caftanelor, introduse de domni, după datina turcilor”. Fotino mai preciza că nu „vechimea familiei” și „serviciile personale” determinaseră căftănierea acestora din urmă, ci aceasta fusese obținută „după favori sau mijlocirile boierilor celor mari sau prin dare de bani către oamenii de pe lingă domni”³⁵. Exista deci după Fotino o veche boierime *ereditară* — care nu poate fi însă mărginită numai la marii boieri — și o alta nouă, promovată, uneori și prin dare de bani, în epoca fanariotă.

„Boierimea se înalță după linia familiei”, remarcase în 1779, cu cîteva decenii în urmă și Chesarie al Rîmnicului³⁶, atestînd și el această convingere a contemporanilor săi. Este, de asemenea, evident că sporierea contactelor cu nobilimea central-și chiar vest-europeană a dus la accentuarea tendinței de a se căuta și evidenția trăsături comune cu aceasta, ceea ce și explică adoptarea de steme ori alcătuirea de genealogii³⁷ și totodată de a se insista asupra *vechimii* chiar și în cazurile celor ce nu puteau invoca multe generații în urmă! Alteori, ereditatea boierească a ajuns să fie opusă promovării prin dare de bani și invocată ca argument de purtătorii de cuvînt ai vechilor familii boierești. Așa a fost cazul lui Iordache și al lui Grigore Oteteleșeanu, „feciori de boieri”, fii vtorii vistierului Ioan Oteteleșeanu, care în 1822, la peste 45 de ani, nu aveau „vreun cin de boerie”. Un grup de boieri refugiați la Brașov au intervenit pe lingă Grigore Ghica, domnul nou numit, cerîndu-i să ridice „acest neam căzut”, pentru că — adăugau ei — „ne este la toți cu necinste să-l vedem pe urma slugilor boierești și altor proști cari în streina stăpînire a grecilor, cu dare de bani, s-au făcut ceia ce nu li se cădea”³⁸. Uneori

³³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1946, p. 478—479, cf. Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, vol. III, București, 1859, p. 265—308.

³⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 241—242.

³⁵ Dionisie Fotino, *op. cit.*, vol. III, p. 139.

³⁶ Ioan Bianu și Nerva Hodos, *Bibliografia românească veche*, vol. II, București, 1910, p. 236.

³⁷ Cea mai interesantă realizare este genealogia familiei Balș din 1813, care urmează să apară sub îngrijirea Mariei Dogaru.

³⁸ Emil Virtosu, 1821, *Date și fapte noi*, București, 1932, p. 141—143.

între cele două categorii de boieri se făcea și o demarcare de natură națională, Șerban Andronescu opunînd chiar „Grecii Mării sale” sau „Grecii pămînteni”, boierilor țării sau „boierilor pămînteni”³⁹. Ceea ce este cert este faptul că și acum „exista o boierime ereditară independentă de funcțiuni și mai veche ca ele”, alcătuită „cel puțin” din „stăpînii de sate și moșii”⁴⁰. Această ereditate nobiliară autohtonă era opusă în perioada fanariotă boierimii grecești, pentru ca o dată cu încheierea acestei perioade și cu programul înnoitor al revoluției din 1821, în condițiile încetării promovării boierimii grecești, purtătorii de cuvînt ai înnoirilor, unii chiar din rîndul clasei boierești, să se opună acestui criteriu de promovare și nobilitate — în favoarea promovării pe temei de „merite” —, atestîndu-i însă prin aceasta înseși existența!

Cu toată „inflația” cinurilor în perioada fanariotă se constată ca existenți în 1806⁴¹ — boieri care „și-au cinurile din vremea domniilor, pînă la vremea mării sale domnului Constantin Ipsilanti” — un număr de 31 mari boieri sau de clasa I-a, cărora li se adaugă 84 din clasa a II-a — de la mari cluceri la mari comiși — și 232 din a III-a — de la mari serdari la cluceri de arie și ispravnici de curte; deci în total 347 persoane. Din clasa a IV-a se constată diverși vtori logofeți (de divan, de obiceiuri), vtori vistieri, vtori postelnici, vtori comiși și vtori armași; în total 130 de persoane. În sfîrșit, acestora li se adăugau alți 93 de boiernași din clasa V-a: vătăfi de aprozi, vătăfi de divan, vătăfi de păhărniceii, vătăfi de visterie, căpitani de dorobanți, căpitani de lefegii, căpitani de cazaci, ceauși de agie, ceauși de spătărie. În sfîrșit, mai trebuie semnalate alte persoane ocupînd dregătorii mărunte ca vtori pitari, un vtori sluger, vel vameși, cămărași de ocnă, logofeți de visterie, logofeți de zapcii spătărești, logofeții de la agie, un staroste de neguțători, în total 23 de persoane care nu sînt menționate în indicațiile pe care Dionisie Fotino le face privind cele cinci clase de boieri și boiernași dregători. În total existau deci la preluarea domniei de către Constantin Ipsilanti 593 de boieri și boiernași cu cinuri.

Este cert că în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea și mai ales în cea dintîi a secolului al XIX-lea se asistă la înmulțirea rîndurilor boierimii de diferite trepte, atît prin adăugirea rudelor și însoțitorilor greci ai domnilor fanarioți, cît mai ales prin continua cuprindere și ascensiune a autohtonilor. Relevantă este creșterea rîndurilor neamurilor și mazililor, categoriile inferioare ale stării boierești tangente țărănimii libere, reprezentanții cărora au fost caracterizați pe drept cuvînt de Constantin C. Giurescu ca fiind „ambitioși și energici” și ca furnizînd mai apoi cadrele burgheziei⁴². Inițial, acceptarea unei persoane în rîndul acestor categorii fusese condiționată, prin reforma lui Mavrocordat, de originea boierească. În 1742 s-au eliberat în Moldova 27 de cărți de neamuri, dar numai celor ce au putut justifica apartenența lor la starea boierească (unui *fiu* de treti spătar și totodată *nepot* de vel ban, unui *fiu* de vtori logofăt și totodată *nepot* de vel vornic, unui *fiu* de vel armaș

³⁹ Ilie Corfuz, *Însemnările Androneștilor*, București, 1947, p. 30.

⁴⁰ Constantin Giurescu, *Despre boieri...*, p. 251.

⁴¹ Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chișinău...*, IV, în „Memoriile Secțiunii Istorică a Academiei Române”, seria II, tom. XXXII (1909), p. 283—293.

⁴² Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972, p. 217.

și totodată nepot de hatman, unui *fiu* de vel jîtnicer și totodată nepot de vel cămărar etc.)⁴³. De altfel, în formulare, așa cum s-a remarcat, fuseseră prevăzuți *tatăl* și *bunicul*⁴⁴, iar omologarea a fost efectuată de o comisie care constata veracitatea documentelor invocate cu prilejul solicitării includerii între neamuri. Or, citeva decenii mai târziu, criteriile au fost lărgite, acceptîndu-se ascensiunea între mazili și chiar și între neamuri doar în temeiul unei cărți domnești, fără a se mai pretinde neapărat originea boierească. În 1814 Ene sin Nițu diacul din Prahova, deci fiul unui foarte mic slujbaş, a fost trecut printre neamuri, iar printre mazili sînt așezați „volintiri ot sud Gorj”⁴⁵, criteriile apărînd laxe în cazurile citate, ca și în multe altele din epocă. Într-un anteproiect al *Legiurii Caragea* această nouă situație era, de altfel, limpede indicată, atunci cînd se scria că neamurile sînt „fii și urmașii fără caftane ale celor caftaniți și încă cei care cu carte domnească sînt ridicați în rîndul acestora” (subl. noastră)⁴⁶.

În cel de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, Dionisie Fotino prezenta statistic, pe județe⁴⁷, repartitia familiilor de *neamuri* și *mazili*, care împreună cu *postelniceii* — apreciați într-un document contemporan a aparține „tagmei boierești”⁴⁸ — și desigur și cu boierii și boiernașii dregători, care nu sînt prinși în statistică, reprezentau în extensiunea ei maximă starea nobiliară statuată de Constantin Mavrocordat. În ceea ce privește boierii dregători, situația existentă în ultima parte a perioadei fanariote era semnificativ descrisă într-un memoriu din vara anului 1822 : „Streinii vrăjmași ai neamului nostru... vrînd să se folosească din slabele duhuri ale blagorodnicilor, au adunat mulțime din cei mici — pă cîți au cunoscut iubitori de slavă deșartă — și amestecînd pîntre dînsii și din streini, i-au băgat între blagorodnici, înălțîndu-i în protipendada cu barbe, ce este semnul cinstii și treptei cei mai mari și cu care să cunosc că sînt negreșit blagorodnici” și astfel „au înmulțit numărul blagorodnicilor”⁴⁹. Ceea ce trebuie reținut este această *înmulțire* a rîndurilor boierilor dregători.

Potrivit statisticii din 1815 folosită de Fotino pot fi urmărite atît situația cît și transformările din rîndul categoriilor inferioare ale stării boierești. *Neamurile* grupînd 778 familii, *mazilii* 1969—1707 în 16 județe și în București și 262 presupuși a exista în județul Mehedinți⁵⁰ — și *postelniceii* 452 totalizau 3199 de familii — 2937 de familii în cele 16 județe și în București, precum și neamurile și postelniceii din județul Mehedinți, la care se adăugau cei 262 mazili presupuși a exista în județul Mehedinți — față de 163 600 de familii existente în Țara Românească, deci în ansam-

⁴³ Ilie Minea, *op. cit.*, p. 96.

⁴⁴ Constantin Giurescu, *Despre boieri...*, p. 236.

⁴⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 220, 222.

⁴⁶ *Legiurii Caragea*, ediție critică, București, 1955, p. 195.

⁴⁷ Dionisie Fotino, *op. cit.*, vol. III, p. 147—182.

⁴⁸ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XIII, București, 1901, p. 333.

⁴⁹ Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 163.

⁵⁰ S-a ajuns la cifra de 262 după ce, cunoscîndu-se totalul populației — 40247 — și numărul mazililor — 733 — s-a stabilit media procentajului de mazili față de populație din celelalte patru județe ale Olteniei; fiind cunoscută cifra populației județului Mehedinți — 14376 — s-a aplicat media procentajului de mazili din celelalte patru județe oltene — 1,82% — și astfel s-a ajuns la cifra presupusă de 262 — 261, 641 — mazili mehedințeni. Avînd în vedere că peste 5 ani, în 1820, s-au constatat în Mehedinți 401 mazili, cifra de 262 nu este în orice caz exagerată.

blu un procentaj de 1,955 %; luate în parte, *neamurile* reprezentau 0,475 % din totalul familiilor, *mazlii* 1,203 % și *postelniceii* 0,276 %; procentajul varia după județe, situația prezentându-se astfel :

Locul	Ordonarea descrescătoare a județelor în funcție de procentul de					
	Neamuri	%	Mazlii	%	Total familii postelniceii, neamuri și mazlii	%
1	orașul București	2,04	Gorj	3,21	Săcuieni	4,56
2	Săcuieni	0,89	Săcuieni	3,11	orașul București	3,92
3	Rm. Sărat	0,78	Buzău	2,60	Buzău	3,84
4	Buzău	0,75	Vâlcea	2,06	Gorj	3,81
5	Vâlcea	0,62	Mehedinți	1,82	Vâlcea	2,80
6	Dolj	0,60	Muscel	1,75	Muscel	2,37
7	Ialomița	0,56	Ialomița	1,20	Ialomița	2,36
8	Prahova	0,50	Dolj	1,18	Mehedinți	2,26
9	Argeș	0,43	Rm. Sărat	0,91	Rm. Sărat	2,04
10	Gorj	0,40	Olt	0,69	Dolj	1,89
11	Muscel	0,39	Argeș	0,46	Prahova	1,22
12	Mehedinți	0,34	orașul București	0,45	Argeș	1,06
13	Romanați	0,28	Vlașca	0,41	Olt	0,96
14	Vlașca	0,24	Teleorman	0,35	Romanați	0,93
15	Teleorman	0,18	Romanați	0,33	Vlașca	0,84
16	Olt	0,16	Prahova	0,22	Teleorman	0,60
17	Ilfov	0,11	Dimbovița	0,18	Dimbovița	0,48
18	Dimbovița	0,10	Ilfov	0,11	Ilfov	0,42

În ceea ce privește cifrele din fiecare județ și din orașul București pe care ni le furnizează Dionisie Fotino, cifre în baza cărora au fost calculate procentajele, ele se prezintă astfel :

Județul	Total familii din județ	Familii postelniciei	Familii neamuri	% din totalul familiilor	Familii mazili	% din totalul familiilor	Total familii postelniciei, neamuri și mazili	% din totalul familiilor
Rm. Sărat	7681	24	60	0,78	70	0,91	154	2,004
Buzău	5334	26	40	0,75	139	2,60	205	3,84
Săcuieni	10892	61	97	0,89	339	3,11	497	4,56
Prahova	7132	35	36	0,50	16	0,22	87	1,22
Dîlbovița	11937	23	13	0,10	22	0,18	58	0,48
Muscel	6291	14	25	0,39	110	1,75	149	2,37
Argeș	10744	18	46	0,43	50	0,46	114	1,06
Ialomița	6256	38	35	0,56	75	1,20	148	2,36
oraș București	5535	79	113	2,04	25	0,45	217	3,92
Ilfov	11773	24	13	0,11	13	0,11	50	0,42
Vlașca	7036	13	17	0,24	29	0,41	59	0,84
Teleorman	12146	8	22	0,18	43	0,35	73	0,60
Olt	6220	7	10	0,16	43	0,69	60	0,96
Vilcea	12014	14	75	0,62	248	2,06	337	2,80
Gorj	10522	20	43	0,40	338	3,21	401	3,81
Romanați	7396	23	21	0,28	25	0,33	69	0,93
Dolj	10315	11	62	0,60	122	1,18	195	1,89
Mehedinți	14376	14	50	0,34	<262>	1,82	64+<262> = 326	2,26

Următorul tabel indică locul pe care fiecare județ îl ocupă în funcție de numărul familiilor de neamuri, a familiilor de mazili, precum și a totalului familiilor de neamuri, mazili și postelnicei :

Județul	Locul județului în funcție de procentul de		
	Familii neamuri	Familii mazili	Total familii postelnicei, neamuri și mazili
Argeș	9	11	12
orașul București	1	12	2
Buzău	4	3	3
Dolj	6	8	10
Dîmbovița	18	17	17
Gorj	10	1	4
Ialomița	7	7	7
Ilfov	17	18	18
Mehedinți	12	<4>	8
Muscel	11	6	6
Olt	16	10	13
Prahova	8	16	11
Romanați	13	15	14
Rm. Sărat	3	9	9
Săcuieni	2	2	1
Teleorman	15	14	16
Vilcea	5	5	5
Vlașca	14	13	15

Cu excepția județului Dîmbovița, județele dinspre dealuri și munți, precum și județele din apropierea Moldovei grupau numărul cel mai mare de familii aparținând treptelor de jos ale stării boierești, unele din acestea apropiate ca stare materială de țărănimea liberă. Este de reținut numărul deosebit de ridicat al acestei categorii sociale în județele învecinate Moldovei, în special în Săcuieni și Buzău și de asemenea în județele oltenene, exceptînd județul Romanați. Dacă pe ansamblul țării procentajul ei era de 1,955%, în Oltenia el se ridica la 2,43%, iar în Muntenia propriu zisă — teritoriul de la est de Olt — el atingea doar 1,71%. Cu excepția județe-

lor Ialomița, Dolj — în acesta găsimu-se însă orașul Craiova — și Mehedintși procentajul acestei categorii sociale era evident mult mai scăzut în județele învecinate cu Dunărea.

Neamurile sau familiile de boieri de neam, mult mai puțin numeroase decât familiile de mazili — 25 % ! — atingeau un număr ridicat în București (2,04 %), un procent inferior lui 1 %, dar variind între 0,75 % și 0,89 %, în județele limitrofe Moldovei. Cu excepția Doljului (în care se găsea Craiova) și a Ialomiței, care atingeau un procentaj de 0,60 % respectiv 0,56 %, județele învecinate cu Dunărea nu înscriu decât un procentaj scăzut, mergînd pînă la 0,11 % în Ilfov, 0,16 % în Olt, ori 0,18 % în Teleorman. În Oltenia procentajul mediu era de 0,56 %, mai ridicat față de cel mediu din județele muntene de 0,32 % (dacă acestora le-am adăuga și orașul București, procentajul ar fi 0,45 % și acesta inferior celui al județelor oltene). Surprinzătoare era situația județului Dîmbovița, în care se găsea vechea reședință a Tîrgoviștei, dar în care numărul neamurilor — ca și al maziilor — era extrem de scăzut : 0,10 % !

În perioada următoare întocmirii acestei statistici, care și ea reflecta un proces de creștere a numărului de membri ai categoriilor amintite, în temeiul acordării de cărți domnești, procesul s-a accentuat. O jumătate de deceniu după statistica din 1815, în septembrie 1820, numărul familiilor de mazili a ajuns la 3103⁵¹. Deși nu credem că 1409 dintre aceștia au obținut trecerea în categoria respectivă „pe bază de simplă carte domnească plătită bineînțeles, substanțial, de beneficiari”⁵², deoarece în statistica anterioară nu fusese cuprins județul Mehedinți, care acum, în 1820, apare cu 401 familii, care neîndoielnic nu promovaseră în starea de mazili în cursul a cinci ani, se trecuse totuși de la 1969 familii de mazili — considerînd că în 1815 erau 262 de familii de mazili în Mehedinți — la 3103 de familii, deci o creștere de 57 %.

Procesul de creștere a numărului de neamuri și mazili a continuat și în timpul domniei lui Grigore Ghica. Potrivit cercetărilor lui C. C. Giurescu numai în județul Săcuieni, ce este drept județul cu numărul cel mai ridicat de neamuri și mazili, din 1823 și pînă în primăvara 1827 au fost confirmate în calitate de boieri de neam 103 persoane, copleșitoarea majoritate oameni care „n'au nici o ascendență boierească” : negustori din sate, răzeși mai cuprinși, arendași și vechili. Nume ca Ion sin Dumitru, Sandu sin Petre Grosul, Iancu zis și Costinoiul, Gheorghe sin Anghel Morcov etc.⁵³ arată limpede că ne găseam departe de dispozițiile reformei lui C. Mavrocordat și că se ajunsese la o masivă pătrundere a oamenilor noi în rîndurile de jos ale „tagmei boierești”. Ca și în privința neamurilor, a continuat creșterea „breslei” maziilor⁵⁴. În orice caz, în 1832 se va ajunge în Țara Românească la 4195 neamuri și postelniciei⁵⁵ — statistica cuprinde laolaltă cele două categorii — față de cei 1230 din 1815, deci se va înregistra în cursul a mai puțin de două decenii o creștere de 241 %, un spor mai însemnat fiind constatat în privința maziilor⁵⁶. O dată cu

⁵¹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 223.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 220—221.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 155.

⁵⁵ I. Cojocaru, *Țara Românească după statistica generală din 1832*, în „Studii și articole de istorie”, VII (1965), p. 154.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 155.

creșterea acestor categorii se înregistrase însă și o limitare a privilegiilor de care ele dispuneau. În vara anului 1822 postelniciei, neamurile și mazilii din județul Săcuieni s-au plîns astfel autorităților centrale că erau „supărați de vătășii plaiurilor a plăti ziua de lucru ce are vătăful, ca locuitorii cei proști”⁵⁷.

Neîndoielnic se asista în această etapă de tranziție la o și mai masivă ofensivă de pătrundere în rîndurile clasei boierești decît în perioada anterioară, la toate nivelele ei, dar mai vizibilă, cantitativ, în ceea ce privea treptele inferioare. Erau „ciocoi noi” care se ridicau. Era însă vorba înainte de toate de obținerea, prin intermediul cuprinderii în noua categorie, a unei situații fiscale privilegiate în condițiile caracterului deosebit de apăsător al fiscalității și în mai mică măsură de dorința obținerii unui nou statut social. „... pour gagner cette noblesse — comenta un martor străin procesul la care asistase — bien de gens ont ciré des bottes, fait le café, emplis les pipes, monté derrière l'équipage, servi à table, ce qui leur a valu le titre de *clucer de arie* ou de *șatrar*”⁵⁸. În ceea ce privește rîndurile dregătorilor, Zilot Românul comenta decepționat faptul că în timpul lui Grigore Ghica „de față se vindea pe bani de cei mari dregători slujbele la cei mai mici”⁵⁹. Descriind situația din perioada domniilor pămîntene, I. C. Filitti scria cu multă pertinentță: „Toată lumea se îmbulzează la slujbe pentru « pricopseală » și era aproape o necesitate ca slujbașii să se reînnoiască în fiecare an, pentru ca să se poată „pricopsi” cît mai mulți. Acei cari nu încăpeau în slujbe, căutau să cumpere măcar dreptul la oarecare privilegiu, ca boieri onorifici, mazili, neamuri, postelniciei sau măcar preoți ori diaconi”⁶⁰. Plastic vorbea și Dinicu Golescu în legătură cu schimbarea repetată a dregătorilor despre „sugătorii noi flămînzi în locul acelor ce nici nu apucaseră bine a se sătura”⁶¹.

Boierimea nu era favorabilă înmulțirii rîndurilor ei. Penetrația în rîndurile marelui boierim a continuat să fie dificilă, excepții existînd, totuși, dar ele presupunînd de obicei alianța matrimonială a noului pătruns cu una din vechile familii ale marelui boierim, după cum astfel de alianțe facilitaseră nu numai penetrația ci și asimilarea protipendadei grecești în rîndurile marelui boierim pămîntene în cursul perioadei fanariote. Opoziția față de sporirea rîndurilor categoriilor inferioare ale stării boierești era de asemenea vizibilă. Printre cererile boierilor trimiși în mai 1822 la Țarigrad figura și un pont în care se preconiza: „Domnii să nu aibă voie să facă nici mazili, nici neamuri, nici cumpaniști, nici postelniciei, fără știrea boierilor și cînd va face cîte unul după slujba lui, în carte să fie toți boierii iscăliți, iar nefiind toți iscăliți să nu ție în seamă”⁶².

Oei loviți au fost în primul rînd grecii, în împrejurările represiunii otomane și ale înlăturării domniilor fanariote. De la dregătorii s-a cerut de către boierii refugiați la Brașov excluderea chiar și a grecilor căsătoriți

⁵⁷ V. A. Urechă, *op. cit.*, vol. XIII, p. 333.

⁵⁸ J. A. Vaillant, *La Roumanie*, vol. III, Paris, 1914, p. 81.

⁵⁹ Zilot Românul, *Jalnica cîntare a lui...*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. VI (1891), p. 105.

⁶⁰ I. C. Filitti, *Frămîntările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 172.

⁶¹ Cf. I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 141.

⁶² Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 157.

cu pămîntence⁶³. Grecii, cereau acești boieri, „să nu fie primiți în veci la nici un fel de dregătorie politică, măcar cit de mică, nici să aibă privilegiurile ce să cuvin celor ce au dregătorii și cinuri” și ei să nu aibă nici dreptul de a participa la licitarea — propusă — a „rusumaturilor țării”⁶⁴. Deputația boierească trimisă la Constantinopol în primăvara anului 1822 s-a arătat și mai categorică, ea cerind izgonirea din țară a celor originari din sudul Dunării, chiar și însurați cu pămîntence și „măcar fie și boieri de verice treaptă vor fi”, ca și izgonirea clericilor greci; ea a mai cerut ca noului domn să nu-i fie îngăduit a acorda caftane străinilor și nici a aduce mai mult de un postelnic grec, singurul dregător de acest neam acceptat, iar imperiile Rusiei și Austriei să fie datoare a nu trimite în Țara Românească greci drept consuli și secretari ai consulatelor⁶⁵. Într-un alt memoriu din 1822 se cerea categorică îndepărtare a balcanicilor și în special a grecilor „de orice treabă politică, pînă la cea mai mică și mai proastă și de toate cinurile boierilor”, permițîndu-li-se însă, de data aceasta, rămînerea în țară și indeletnicirea cu negustoria sau meșteșugurile⁶⁶.

De altfel, aplicînd practic acest deziderat al clasei dominante autohtone, caimacamii noului domn Grigore Ghica dispuneau la 21 iulie 1822 ca „cei străini... să se depărteze și să fie pămîntenii în slujbele și maslahaturile țerei”⁶⁷. Este neîndoielnic că procesul de ascensiune social-politică a celor din sudul Dunării și mai ales a grecilor a fost frînat, dar tot atît de evident este că nu trebuie trase în această privință concluzii prea absolutizante; în schimb, procesul de „românizare” s-a accelerat pînă la confundarea „noilor veniți” în masa pămînteană.

În timpul revoluției din 1821 nu se pusese în discuție — fără a putea ști ce s-ar fi produs ulterior, dacă regimul instituit n-ar fi fost supus represiunii — existența boierimii, dar programul revoluționar preconizase schimbări fundamentale în privința ei: împărțirea clasei boierești în boieri „făgăduiți” — considerați copărtași în acțiunea de anvergură inițiată, definiți mai tîrziu „patrioți boieri întru asemenea bune cugetări cu ale norodului asemănați” — și implicit boierii „nefăgăduiți” a căror averi urmau „să se jertfească... pentru folosul de obște”; cerința ca ascensiunea la dregătorii să se facă pe bază de merite, nu de naștere ori de „dare de bani”, ca și acordarea „caftanelor... numai după slujbă”; stăvilirea categorică a abuzurilor — „lipsirea jafurilor și a tiraniilor”, acțiunea pentru „dreptate și slobozenie” și „îndestularea năpăstuirilor ce ar fi cercat lăcuiitorii” (deci despăgubiri) — cu alte cuvinte: limitarea ariei de exercitare a exploatării; „marea ușurință” făgăduită țărănimii însemna, de asemenea, implicit, reducerea posibilităților de exploatare ale boierimii; în sfîrșit, chiar și autoritatea boierilor „făgăduiți” era limitată prin aceea că Tudor Vladimirescu își rezerva dreptul de a accepta sau respinge măsurile preconizate de ei, primind doar cele „întru adevăr folositoare”

⁶³ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁴ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 126—127.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 156—157.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 178.

⁶⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, București, 1901, XIII, p. 328.

patriei și de mare trebuință obștii norodului”⁶⁸. Revoluția însemnase preconizarea unei reînnoiri fundamentale a structurii însăși a boierimii, a forței ei economico-sociale, a locului pe care urma să-l ocupe în societate.

Represiunea nu a avut ca urmare, în toate privințele, o revenire la situația anterioară. De altfel, memoriile politice din perioada imediat următoare sfârșitului revoluției au arătat *măsura* în care, chiar și în viziunea clasei boierești și evident în cea a celorlalte clase și categorii sociale, societatea aștepta *înnoiri* și între acestea apăreau și cele privind clasa dominantă înseși. Înlăturarea sistemului fanariot a deschis niște perspective noi. Boierimea s-a văzut în fața unei societăți profund răscolite de evenimentele revoluționare și ea însăși confruntată înăuntrul ei cu o puternică criză. Vladimirescu nu mai trăia, revoluția fusese reprimată, dar în mod evident ideologia ei își exercita mai departe influența. Revoluția și-a pus pecetea pe întreaga istorie social-politică din deceniul ce i-a urmat. Îi vedem pe boierii trimiși la Constantinopol cerind ca înălțarea „in mansupuri” a boierilor de către domni să fie efectuată „cu rîndul” și acestea să fie acordate „pă rînd la fieșcare, ca să împărtășească toți de mila împărătească și fără de rusfet și cu sfatul tuturor boierilor”⁶⁹. Mai înainte, în 1821, boierii refugiați la Brașov solicitaseră chiar țarului ca „cinurile să le dobindească *fieșcare pămîntean după credincioasele slujbe și vrednicii* cu care se vor arăta” (subl. n.)⁷⁰, parafrazînd parcă, în „limbaj boieresc” una din stipulațiile „cererilor norodului”! Tot în acei ani, Naum Rîmniceanu cerea boierilor pentru a fi „blagorodnici” ca mai întii să fie „patrioți”⁷¹. Ideia apare exprimată cu limpezime: „Blagorodnicilor! Cunoașteți odată adevărul, că nu puteți fi blagorodnici, pînă nu veți fi mai întii patrioți! nu pot face blagorodnicii patrie, ci patria face pe blagorodnici!”⁷². Parcă am reciti scrisoarea slugerului Tudor către Nicolae Văcărescu din vremea revoluției: „Dar, cum nu socotiți dumneavoastră că patrie se cheamă poporul, iar nu tagma jăfuitorilor?”⁷³.

Memoriul din iunie 1822 înfățișa pe boieri ca pe slujbașii poporului — ai „patrioților” („Patrioții vă plătește ca să priveghiați pentru dînșii, să grijiți pentru folosurile lor, să-i iubiți și să-i cinstiți ca pă niște frați, iar nu pentru ca să-i huliti, să-i defăimați și să-i despuieți!”) și se invoca exemplul altor popoare și țări (cum o făcuse și Vladimirescu în amintita scrisoare către Nicolae Văcărescu: „Dar, dacă este tagma jăfuitorilor dreaptă și norodul vinovat, cum de nu trimiteți dumneavoastră și pe la *învecinatele neamuri*, ca să vedeți pă cine categorisesc: pă norod sau pă dumneavoastră? Și cu cine voiesc a ținea, cu dumneavoastră sau cu norodul, căci aceasta s-au vestit în toate laturile”) (subl. n.)⁷⁴. Tonul era evident mai moderat în memoriu decît în documentele revoluției, dar

⁶⁸ Dan Berindel, *Programul mișcării revoluționare din 1821*, în „Revista de filozofie”, 18 (1971), nr. 6, p. 793—796.

⁶⁹ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 157.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 126.

⁷¹ Naum Rîmniceanu, 1822. *Tratat important*, în „Biserica ortodoxă română”, XXVII (1903), 25.

⁷² Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 164.

⁷³ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, București, 1959, vol. I, p. 258.

⁷⁴ *Ibidem*.

comparația era din nou sugerată : „Cunoașteți blagorodnia cea adevărată, aceia ce să urmează și în Europa, iar nu cea după fandasie, căci fandasiile să risipesc înaintea adevărului !” Și mai departe se cerea „să fie drumul deschis patrioților, de orice treaptă sau stare va fi, ca fieșcare cu învățătura, cu silința și cu vrednicia sa, folosind obștea, să dobândească de la patrie cea de cuviință cinstire și înălțare... după cum să urmează și la celelalte luminate neamuri ale Europei” (subl. n.)⁷⁵. Aceleași cuvinte se regăsesc și în „înscrisul de unire” propus de boierii cei mici⁷⁶, ceea ce ar indica că și memoriul din iunie 1822 ar aparține aceleiași categorii sociale. Necesitatea subsumării întregului neam patriei este pregnant subliniată și în apelul „pentru îndreptarea țării” : „,Judecați bine, fraților, că acei puțini, cari cu nedreptăți să slujesc de patrie, nu pot fi patrie”⁷⁷.

Iordache Golescu va opune noțiunii de *patrioți* pe cea de *patrihoți*⁷⁸, iar fratele său Dinicu va merge mai departe, cu asprime, în critica propriei sale clase⁷⁹. Până și Mihail Sturdza, viitorul domn regulamentar al Moldovei, recunoștea de altfel în epocă că boierii trăiau „pe seama poporului” (aux dépens du peuple)⁸⁰. „Blagorodnic să să numească numai acela ce să va arăta cu mai multă dragoste și cinste — se scria tot în memoriul din iunie 1822, definindu-se noile trăsături ce erau cerute diriguitorilor societății nu numai de clasele și categoriile apăsate, dar și de reprezentanții micii boierimi — după cuviință, cătră simpatrioții lui și cu mai multă slujbă cătră obșteștile folosuri ale patrii; iar că să trage din cutare și din cutare, sau că s-au suit la treaptă mare, nimic să nu ajute pă cel trufaș, silnic și cu mândrie cătră ceilalți !”⁸¹.

Deși Eufrosin Poteca cerea cu energie egalitatea înaintea dărilor („izgoniți nedreptatea din Valahia...”) ⁸², dincolo de un conflict al vorbelor nu s-a mers în practică prea departe, mai ales în Țara Românească. Privilegiații refuzau a pierde din privilegiu și „blagorodnicii”, marii boieri erau departe de a accepta de bună voie împărțirea puterii nu numai cu păturile mijlocii în ascensiune, dar și cu boierimea mică și mijlocie. Oricum, procesul de „democratizare” era în curs, declanșat de procesele revoluționare din 1821 și nimic nu-l putea stăvili și mai exista pentru cei ce-i erau opuși și amenințarea unei revoluții mai puternice ce avea să vină într-un viitor nu prea îndepărtat. „...vă îndreptați — erau preveniți blagorodnicii — ca nu cumva obida și dăznădăjduirea neamului să nască alți Theodori !”⁸³, iar în „înscrisul de unire” propus de micii boieri evenimentele revoluționare din 1821 erau așezate la loc de cinste : „,anu 1821 cu cel mai răsunător glas au străbătut auzirile tuturor laturilor”⁸⁴.

Boierimea a înregistrat neîndoielnic importante mutații în cursul veacului al XVIII-lea și mai ales în cursul primelor trei decenii ale secolu-

⁷⁵ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 164—166.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 209.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 211.

⁷⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 146.

⁷⁹ Vezi Constantin (Dinicu) Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*, ediție Nerva Hodoș, București, 1910.

⁸⁰ Memoriu din 1829 (*Hurmuzaki*, vol. V, supl. I, București, 1894, p. 30).

⁸¹ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 165.

⁸² I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 131—132.

⁸³ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 164.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 206.

lui al XIX-lea. În ansamblu, clasa boierească și-a păstrat poziția în societate, deși odată cu revoluția din 1821 aceasta s-a găsit în mod evident slăbită. Înmulțirea numărului boierilor, mai ales a celor din treptele de jos ale stării boierești, pătrunderea, în rândurile acestora îndeosebi, a noi elemente sociale, tendințele de „reformă” anunțau noi vremuri. Până la instaurarea lor în cadrul statului modern, când rangurile vor fi desființate, va mai ființa regimul Regulamentului Organic în temeiul căruia va fi încercată o adaptare a boierimii — de altfel inutilă fiind potrivit sensului de evoluție istorică — la noile cerințe ce se ridicau în fața societății românești. În preajma inaugurării acestei noi etape, cea a regimului regulamentar, situația boierimii din Țara Românească va fi consemnată în catagrafia din 1829, pe care o vom supune unei minuțioase analize într-un studiu viitor, catagrafie care a reflectat — la nivelul celor cinci clase de ranguri și nu la acela al întregii stări boierești, deci fără neamuri, postelnicei și mazili — stadiul în care se găsea clasa stăpînitoare în pragul timpurilor noi. Dar și fără acest important document, putem constata mutațiile ce au avut loc și care neîndoielnic n-au pregătit doar transformarea unei clase, ci, într-o perspectivă istorică, ce se va dovedi nu prea îndepărtată, însăși dispariția ei *ca atare*. Locul boierimii — clasă monopolizantă a puterii politice și în largă măsură și economice — va fi luat de moșierime, în parte recrutată din rîndurile celei dintîi, dar în bună parte și din cele ale burgheziei. Această mutație își are însă firese rădăcinile în procesele cărora le-a fost supusă clasa boierească îndeosebi în perioada de destrămarea a feudalismului și care, cel puțin în parte, au fost abordate în studiul de față.

MUTATIONS AU SEIN DE LA CLASSE DOMINANTE DE VALACHIE DURANT LA PÉRIODE DE DÉSAGRÉGATION DU SYSTÈME FÉODAL

RÉSUMÉ

La classe dominante des boyards a connu en Valachie au cours de la période féodale des mutations successives quant à sa composition. Bien que l'hérédité nobiliaire proprement dite n'ait pas existé dans les Pays Roumains, il est indiscutable que la possession de domaines conférait et confirmait l'appartenance d'une personne à cette classe sociale. L'obtention d'une dignité assurait à son titulaire seulement une place spécifique mais non pas héréditaire dans l'hierarchie des boyards, ce qui faisait que l'élément principal et constant pour ce qui était de la reconnaissance de l'état social de boyard soit la possession des domaines.

Vers le milieu du XVIII-e siècle, pour la première fois, le prince phanariote Constantin Mavrocordato a procédé à une codification des boyards, partageant ceux qui détenaient des dignités en deux „classes” et en assurant à leurs successeurs un état spécial. Ceux-ci, même s'ils ne recevaient plus des dignités, étaient des *neamuri* et *mazili*, catégories sociales privilégiées. Quelques décennies plus tard, le prince Alexandre Ypsilanti procéda à une révision de cette réforme, divisant la première „classe” des boyards en trois, et la deuxième, en deux le nombre des classes

étant porté, donc, à cinq. Quoique par la réforme de Mavrocordato l'existence de l'hérédite nobiliaire n'ait pas reconnue, celle-ci a continué pratiquement, autant par l'intégration dans les catégories des *neamuri* et *mazili* que surtout par l'intermédiaire de la possession des domaines. Pendant la période phanariote, lorsque les Grecs réussirent à obtenir une importante partie des dignités, ce furent surtout des familles de boyards roumains qui, sans occuper des dignités, se sont maintenues au sein de la classe dominante grâce à la possession non-interrompue de domaines plus petits ou plus étendus.

Vers la fin de la période phanariote, le nombre des boyards dignitaires s'accrut et on assista en même temps à un accroissement du nombre des *neamuri* et *mazili* — auxquels on peut également ajouter la catégorie privilégiée des *postelniceii* — parmi lesquels furent promus aussi des personnes qui ne pouvaient pas justifier leur appartenance héréditaire à l'état social des boyards.

La répartition territoriale des *neamuri*, *mazili* et *postelniceii* n'était pas uniforme, leur nombre étant plus élevé en Petite Valachie, dans les districts situés dans la zone de collines et dans les districts limitrophes à la Moldavie. L'„inflation” du nombre de ces catégories mentionnées s'accentua encore après 1821, pendant la troisième décennie du XIXe siècle, quant on assiste également à une offensive généralisée vers les dignités, ainsi qu'à la tentative d'éliminer les boyards grecs. Une tendance générale de „démocratisation” de la classe dominante, des tentatives de „réforme”, d'une „égalisation” des catégories des boyards, annonçaient déjà, après 1821, une nouvelle étape — la dernière de l'histoire de la classe dominante féodale — au cours de la période de crise de la féodalité et d'ascension de la société moderne.

DIN ISTORIA LITORALULUI VEST-PONTIC : DOBROTICI ȘI RELAȚIILE SALE CU GENOVA

DE

VICTOR ESKENASY

Încă în 1914, Nicolae Iorga întrevădea, atunci când acorda lui Dobrotici un capitol special din istoria Veneției în bazinul Mării Negre, rolul deținut de acesta în desfășurările politice ce au premers și au urmat războiului veneto-genovez al Chioggiei.¹ Potrivit aprecierilor sale, despotul dobrogean se afla implicat direct în acțiunea de reaşezare a sferelor de influență comercială din zona Mării Negre, *imediat* după pacea de la Torino (8 august 1381) și aceasta în ciuda lipsei unor informații mai detaliate asupra momentului.²

Publicarea recentă, de către John W. Barker³, a unor documente pînă acum inedite din arhivele de la Genova, cărora li se alătură alte informații răzlețe puse de curînd în circuitul istoric, permite readucerea în discuție și nuanțarea aprecierilor⁴ asupra rolului jucat de Dobrotici în ansamblul relațiilor internaționale din lumea pontică.

Potrivit informațiilor noilor documente, notabilitățile din Genova s-au întrunit într-o ședință prelungită, la 7 martie 1382, pentru a analiza situația politică complexă existentă la acea dată în zona României și a Mării Negre („partium Romanie et maris maioris”)⁵. În urma deliberărilor se hotărâ trimiterea în zonă a trei reprezentanți ai Comunei care, împreună cu consulul ales al Caffei și podestă-ul Perei, aveau mandat să acționeze, luînd măsurile de cuviință pentru apărarea intereselor Genovei.

În inventarierea evenimentelor, notabilitățile își exprimau îngrijorarea privitor la situația instabilă de la Constantinopol, agravată de subordonarea împăratului Ioan al V-lea Paleologul și a familiei sale față de Murad I. O consecință posibilă a degradării situației era considera-

¹ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră I. Dobrotici*, București, 1914.

² *Ibidem*, p. 1053; idem, *La politique vénétienne dans les eaux de la Mer Noire*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique”, 1914, II, p. 303.

³ John W. Barker, *Miscellaneous Genoese Documents on the Levantine World of the Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries*, în „Études byzantines”, 6, 1979, 1-2, p. 49-82.

⁴ Invitația în acest sens (la M. Balard, *Notes sur les Ports du Bas-Danube au XIVe siècle*, în „Südost-Forschungen”, XXXVIII, 1979, p. 12), rămîne un deziderat greu de împlinit din cauza accesului dificil la bibliografia problemei. Sintem îndatorati pe această cale dr. Șerban Papacostea pentru sprijinul indispensabil la întocmirea acestor note.

⁵ J. W. Barker, *op. cit.*, p. 55.

tă eventualitatea căderii Constantinopolului sub otomani, urmată de lezarea gravă a intereselor genoveze⁶.

Acestor estimări îngrijorătoare li se adăuga constatarea unui fapt cert, acela al conflictelor militare în curs de desfășurare „*între locurile Comunei din părțile numite / ale României și Mării Negre / și Dobrotici și Alexios*” („*in factis guerrarum vigentium inter loca Communis partium predictarum et Dobrodiçam ac Alexium*”)⁷.

Luptele „în curs de desfășurare” între genovezi și Dobrotici, la începutul lunii martie 1382, coincideau cronologic cu redeschiderea problemei Tenedosului, odată cu refuzul bailului și căpitanului insulei, Zanachi Mudazzo (Muazzo) de a îndeplini prevederea păcii de la Torino, privitoare la dezafectarea fortificațiilor venețiene din acest nod conflictual⁸.

Apăreau astfel două categorii de conflicte, cu desfășurare paralelă, dar nelegate cauzal între ele. Primul se afla în relație directă cu ceea ce a fost caracterizat cu ani în urmă drept „politica pontică” a despotatului dobrogean⁹. Cel de al doilea poate fi considerat un accident istoric, cu consecințe în reșezarea situației din bazinul mediteranean și pontic, care va întîrzia cu mai bine de doi ani îndeplinirea condițiilor păcii de la Torino și va permite părților implicate, în primul rînd genovezii și venețienii, să acționeze pe plan diplomatic în sprijinul intereselor lor comerciale pe lângă puterile din zonă¹⁰.

Informația suplimentară cunoscută în prezent îndrumă studiul istoriei statului dobrogean spre o zonă mai puțin luminată pînă acum, aceea a relațiilor cu Genova. Demnă de interes, pe această linie este reluarea discuției asupra măsurii în care acțiunile politice ale despotului dobrogean au avut într-adevăr o anvergură „pontică”, precum și determinările de ordin istoric ale acestora.

În măsura documentației cunoscute pînă în prezent, existența statului dobrogean după 1370 a fost dominată de un îndelungat război purtat cu coloniile genoveze de la gurile Dunării. Declanșarea sa certă datează aproximativ din anul 1370, deci anterior începutului războiului pentru Tenedos, ostilitățile continuînd mult timp și după încheierea acestuia. Anul 1387 constituie în mod sigur termenul final al confruntării, odată cu semnarea acordului de pace între genovezi și Ivanco, succesorul lui Dobrotici.

Comparat cu evenimentele în curs de desfășurare în întreagă această perioadă în sud-estul european, răsăritul Mediteranei și zona Mării Negre,

⁶ „*inter dominum Imperatorem Kaloiane Paleologum et natos eiusdem sunt conventur odia, rancores et discordie; et quod exinde tam pater quam filii reduntur subiecti Amoratho turcho, et periculum imminet ne Civitas Consantinopolitana, subiugetur domino prelibati Amorathi turchi; quod si accideret ad maximam cederet Communis Ianue detrimentum et dampnum;*” *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ F. Thiriet *Venice et l'occupation de Ténédos au XIVe siècle*, în „*Melanges d'archeologie et d'histoire*”, 65, 1953, p. 228 și urm.; idem, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, I, Paris, 1958, p. 151, nr. 615–616.

⁹ Gh. L. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 81; idem, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969, p. 275.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 301–302; F. Thiriet, *op. cit.*, p. 149 și urm.; F. Surdich, *Genova e Venezia fra tre e quattrocento*, Genova, 1970, p. 23–37 și mai recent M. Balard, *La Romanie génoise (XIIe – début du XVe siècle)*, Roma, 1978 cu bibliografia problemei.

conflictul care a opus pe Dobrotici Genovei a avut un caracter regional, restrins. Nu este mai puțin adevărat faptul că, prin implicațiile sale de ordin politic el a fost subordonat largii confruntări de forțe din deceniul al optulea la veacului al XIV-lea. Disocierea este necesară pentru a înțelege mai exact ceea ce a constituit inițiativa politică a despotului, în raport cu alte evenimente paralele cu care s-a întrepătruns. Din ultima categorie de evenimente pot fi exemplificate interesele și acțiunile venețiene în Trapezunt, anterioare izbucnirii războiului pentru Tenedos (1374—1377) sau desfășurările posteroare păcii de la Torino, pe fondul contradicțiilor veneto-genoveze.

În istoriografia referitoare la Dobrotici a existat tentația de a subordona acțiunile despotului alianței sale cu împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleologul¹¹, în special pe baza legăturii directe de rudenie încheiată aproximativ în 1374¹² și care nu a durat de altfel decît circa doi ani. Pe de altă parte e lesne de constatat că declanșarea conflictului cu genovezii este anterioară simțitor datei căsătoriei fiicei lui Dobrotici cu Mihail Paleologul. În ultimă analiză nici această alianță care va genera proiecte politice vaste în direcția Trapezuntului nu a fost decît un moment episodic în istoria despotatului dobrogean, fără urmări importante în relațiile sale internaționale.

Premisele confruntării cu Genova apar menționate documentar la o dată anterioară cu un deceniu momentului izbucnirii războiului propriu zis și au avut la bază, foarte probabil, consecințele de ordin economic și politic ale celui de-al doilea război al strimtorilor (1350—1355). Noua orientare politică a coloniilor genoveze din Marea Neagră, cu treptata lor acțiune de autonomizare organizatorică și militară în raport cu metropola, ca și ostilitatea programatică față de venețieni, în puncte cheie ale comerțului, cum erau între altele gurile Dunării, a fost de natură să reactiveze continuu contradicțiile dintre cele două puteri și implicit lupta pentru zonele de influență comercială¹³.

În cadrul acestor raporturi, la mijlocul veacului al XIV-lea, într-o vreme în care tătării continuau să controleze zona gurilor Dunării, au început să se manifeste noi factori de putere cum erau turcii și despotatul dobrogean. Acțiunea acestora a devenit din ce în ce mai vizibilă, în anul 1360 semnalîndu-se primele ciocniri navale în dreptul litoralului vest-pontic.

Documente recent introduse în circuitul istoriografic, atestă interceptarea unor vase comerciale de către galerele lui Dobrotici, pe drumul lor între Chilia și Constantinopol¹⁴. Teama de aceste atacuri, care deocam-

¹¹ M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgar, *La seigneurie de Dobrotici, fief de Byzance*, în vol. *Actes du XIVe Congrès International des études byzantines*, II, București, 1975, p. 13—20; idem, *Formarea despotatului lui Dobrotici*, în „Peuce”, IV, Tulcea, 1975, p. 233—247.

¹² Vezi discuția problemei la P. Schreiner, *Studien zu BPAXEA XPONIKA*, München, 1967, p. 151—155.

¹³ S. Papacostea, *De Vicina à Kilia. Byzantins et génois aux bouches du Danube au XIVe siècle*, în „Rev. Études Sud-Est Europ.”/RÉSEE/, XVI, 1978, 1, p. 73—76; idem, „*Quod non iretur ad Tanam*”, un aspect fondamental de la politique génoise dans la Mer Noire aux XIVe siècle, în „RÉSEE”, XVII, 1979, 2, p. 201—217.

¹⁴ M. Balard, *Notes*, p. 8 și nota 47; idem, *Gênes et l'Outre—Mer II. Actes de Kilia du notaire Antonio da Ponzò 1360*, Paris—La Haye, New-York, 1980, p. 161—164, nr. 99—100 (20 octombrie 1360). . .

dată aveau doar caracterul unor acte pirateresti (*propter timorem galearum [... pi]ratorum domini Dobrodictie ac eciam lignorum Turchorum*) a determinat pe unii negustori de origine greacă să-și vîndă fictiv vasul (*lignum de orto, vocatum Sanctus Nicolaus*), unui genovez, probabil cu intenția de a beneficia de protecția militară prin arborarea pavilionului Comunei și încadrarea în convoaiele comerciale organizate¹⁵.

Oricum, la această dată, traficul comercial nu era întrerupt, fapt dovedit de o serie de contracte redactate la Chilia în 1361, unde urma să fie livrată pentru îmbarcare, ceară adusă probabil din Bulgaria (cera de Zagora)¹⁶. În aceeași vreme — mai 1361 — un genovez se angaja să transporte pe vasul său, spre unul dintre porturile litoralului bulgar, Mesembria, Sozopol sau Ahtopol, o cantitate de grâu achiziționată la Chilia, de Kalojan din Mesembria¹⁷.

Tranzacțiile amintite sînt semnificative pentru interesul arătat de genovezi posibilităților comerciale oferite de porturile țarmului bulgar, în general frecventate de venețieni¹⁸ și aceasta în ciuda decăderii lor treptate sub aspectul livrărilor de grîne, comparativ cu piața de la Licostomo și Chilia¹⁹.

Desfășurările de evenimente din zonă în deceniul al șaptelea al veacului sînt în general binecunoscute. Mai puțin discutate sînt implicațiile de ordin economic care explică acțiunile lui Dobrotici, în ultimă instanță motivațiile războiului cu genovezii declanșat după 1370.

În anii premergători acestei date, Dobrotici pierduse, într-un interval de timp scurt, controlul asupra importantelor centre portuare de la Mesembria și Anchialos, reintrate în patrimoniul țarului bulgar de la Tirново și apoi, în urma intervenției lui Amedeu de Savoia, a bizantinilor²⁰.

¹⁵ *Ibidem*. Și alte citeva documente atestă un moment de tensiune politică (*ibid.*, p. 90—92 nr. 45—46) și care determină schimbarea consulului genovez de la Chilia. Scrisoarea acestuia adresată sindictului Perei ar fi relatat, după spusele sale, situația nesigură și pericolul care plar a asupra Chiliei („eo quia locus Chili non videbatur eidem Anthonio bene securus et cognoscendo periculum predictum...”). Nu se specifică originea acestui „pericol”, dar situația era foarte probabil în legătură cu acțiunile lui Dobrotici și ale turcilor. Asupra pazei convoaielor organizate vezi M. Balard, *La Romanie*, p. 596—597.

¹⁶ G. Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzo (1360—1361)*, Genova, 1971, p. 78, 94, nr. 46, 56.

¹⁷ *Ibidem*, p. 105—109, nr. 62, 63; V. Gjuzelev, *Du commerce génois dans les terres bulgares durant le XIVe siècle*, în „Bulgarian Historical Review”, 1979, 4, p. 47.

¹⁸ I. Dujcev, *Rapporti fra Venezia e la Bulgaria nel Medioevo*, Florența, 1973 (extras din vol. *Venezia e il Levante fino al sec. XV*), p. 254—256 și, mai recent, V. Gjuzelev, *Les relations bulgaro-venetiennes durant la première moitié du XIVe siècle (Sagramento et pallo de messer limperator Alejandro del Zagora)*, în „Études historiques”, IX, Sofia, 1979, p. 39—68, cu întreaga bibliografie a problemei. Din păcate înțelegerea corectă a realităților social-politice din zona litoralului vest-pontic este împiedicată cu insistență, în lucrarea ultimă citată, de atribuirea nederențiată, împotriva tuturor evidențelor documentare, a întregii regiuni dominației bulgare. Sînt eludate astfel problemele importante ale stăpînirii tătare sau genoveze, ale formațiunii politice a principelui Dimitrie, ale comerțului cu țările române și, în general, ale întregului amalgam de factori care au făcut din zonă un spațiu extrem de disputat în perioada în discuție.

¹⁹ Raportul cantitativ era, în 1358, de 1 : 11,63 în favoarea grîului preluat de la Licostomo (Cf. V. Gjuzelev, *Du commerce*, p. 44—45 și anexa documentară).

²⁰ N. Iorga, *Veneția*, p. 1046—1047; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 242. În legătură cu rolul economic al acestei zone, vezi și aprecierile lui N. Iorga, *I Genovesi nel Mar Nero*, extras din „Bulletino Municipale, Il Comune di Genova”, nr. 6, iunie 1925. Pentru întinderea stăpînirii lui Dobrotici vezi O. Iliescu, *A stăpînit Dobrotici la gurile Dunării?*, în „Pontica”, 4, Constanța, 1971, p. 371—377; A. Kuzev, *Zwei notizen zur historischen geographie der Dobrudža, II. Die letzten greuzen des despotats in Dobrudža*, în „Studia balcanica”, 10, 1975; M. Balard, *Notes*, p. 9.

În aceeași decadă a veacului pe linia Dunării de Jos se puneau bazele unei colaborări politice și militare între regatul maghiar și genovezi, marcate în principal de ocuparea Vidinului de către trupele lui Ludovic I de Anjou, în 1365 și de reînnoirea privilegiului pentru negustorii brașoveni (1368) care intenționau să meargă, pe drumul Brăilei spre țări străine (ad regna extranea)²¹.

Practic izolat în urma acestei evoluții a evenimentelor, despotul dobrogean a acționat fățiș în singura direcție posibilă de redresare economică încercînd — așa cum s-a observat altfel în istoriografie²² — să-și asigure controlul politic, și implicit beneficiile de ordin economic, asupra centrelor portuare genoveze de la gurile Dunării. Măsura în care opțiunea militară a lui Dobrotici a fost influențată de atitudinea genovezilor, practic singura putere comercială care acționa la gurile Dunării la acea dată, rămîne, cel puțin pentru moment, o latură presupusă dar neelucidată a problemei.

Momentul declanșării războiului, aproximativ 1370²³ se leagă totodată, foarte probabil, de eșecul suferit de planurile angevine, la Vidin, în urma intervenției voievodului Țării Românești, Vlaicu și de care nu era străin nici Dobrotici²⁴.

Deși în general bine cunoscute, mențiunile documentare păstrate asupra primei faze a ostilităților cu genovezii nu permit încă stabilirea unei cronologii absolute a luptelor navale. Este cert faptul că în toamna anului 1373 luptele în preajma zonei de la gurile Dunării erau într-o fază acută. În prima jumătate a lunii septembrie, flota lui Dobrotici a interceptat și capturat chiar galera care asigura paza insulei Licostomo și care plecase într-o misiune de însoțire a unui alt vas, pe drumul Perei

²¹ M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Hımfy în legătură cu problema Vidinului)*, în idem, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XI V*, București, 1981, p. 155—213; *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între țările române*, I, București, 1977, p. 95; N. Constantinescu, *Vladislav I, 1364—1377*, București, 1973, p. 91—125; V. Gjuzelev, *Beiträge zur Geschichte des Königreiches von Vidin im Jahre 1365*, în „Südost-Forschungen”, XXXIX, 1980 și idem, *La guerre bulgaro-hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du royaume de Vidin (1365—1369)*, în „Byzantino-Bulgarica”, VI, 1980. Cit. privește privilegiul acordat negustorilor din Brașov și implicațiile sale, vezi: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, ed. F. Zimmermann, C. Werner și G. Müller, Sibiu, 1897, II, p. 306—307 și 315; Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „SMIM”, VI, 1973, p. 55; Z. S. Pach, *Le commerce du Levant et la Hongrie au Moyen Age. Thèses, polémiques arguments*, în „Annales E.S.C.”, 31, 1976, 6, p. 1185—1186.

²² M. M. Alexandrescu-Dersca *Bulgaru*, *op. cit.*, p. 244; Gh. I. Brătianu, *La Mer Noire*, p. 275.

²³ Am acceptat datarea momentului propusă de N. Iorga, *Notes et extraits* I, p. 10 în funcție de consulatul lui Iulianus de Castro, după lista consulilor Caffei stabilită de M. de Köhne și republicată de G. Schlumbergere, *Numismatique de l'Orient Latin*, Paris, 1878, p. 462—463, nota 2. Pentru o altă variantă (aceiași, consul în 1374—1375), vezi M. Balard, *La Romanie*, p. 902.

²⁴ *DRH, D. Relații*, I, p. 95.

(„gallee ad custodiam insulle Licostomi deputate, qui ire debebat in Peyra cum galeoto Johannis de Paravania. . .”)²⁵. Cheltuielile pentru înarmarea galerei de pază erau preluate de asociația negustorilor locali (*mahona*) fiind amintite la 18 septembrie 1373 („in armamento et furnimento galee ad custodiam dicte insule deputate”)²⁶.

Urmările imediate ale acestor prime ciocniri lasă să se întrevadă probabila închidere a drumului spre Pera și o apropiere a coloniei de la Licostomo, sub aspect militar și comercial, de Caffa. Nu este exclus ca acestei etape a războiului să i se datoreze retragerea administrației genoveze pe insula Licostomo, mai bine apărată și în curs de fortificare, fapt ce ar explica „dispariția” Chilieii, actele notariale fiind pur și simplu redactate pe insulă.

Apropierea de Caffa este vădită, colonia din Crimeea făcând eforturi financiare susținute în înarmarea și echiparea galereilor raportate permanent în sursele de informare genoveze la „războiul lui Dobrotici” („causa guerre Dobrodicze”)²⁷. Galerele apăreau înregistrate în actele Massariei din Caffa la 15 februarie²⁸ și, probabil aceeași, la 12 octombrie 1374²⁹, ca și în anul următor la 13 martie³⁰. Războiul a prilejuit de altfel cheltuieli substanțiale, înarmarea celor două galere trimise în ajutor la Licostomo, în 1374—1375, ridicându-se la aproape 1850 *somme* și contribuind vădit la deficitul balanței de cheltuieli a coloniei amintite³¹.

Numai un astfel de curs al evenimentelor, care în ultimă instanță amenința însuși programul politic genovez afirmat după războiul Bosforului³², îi putea atrage lui Dobrotici, insistenta caracterizare, lipsită de orice echivoc, drept „răul și crudul dușman al comunei Genova și al tuturor genovezilor”³³.

În ciuda unor victorii de moment, cum a fost capturarea galerei amintite, nu există nici o îndoială asupra insuccesului acțiunii lui Dobrotici, care avea să degenereze într-un război de uzură.

Ideea dominantă, aceea a obținerii unui beneficiu din traficul comercial, realizabilă doar printr-o dominație politică a unor centre portuare de anvergură — așa cum arată hărțile nautice ale vremii, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, pe litoralul românesc nu exista nici

²⁵ S. Raiteri, *Atti rogati a Licostomo da Domenico da Carignano (1373) e Oberto Grassi da Voltri (1383—84)*, în vol. G. Balbi—S. Raiteri, *Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)*, Genova, 1973, p. 207.

²⁶ *Ibidem*, p. 204; G. Airdi, *I Genovesi a Licostomo nel secolo XIV*, în „Studi medievali”, 13, 1972, II, p. 970—971; M. Balard, *op. cit.*, p. 146—147; B. Z. Kedar, *Merchants in Crisis. Genoese and Venetian Men of Affairs and the Fourteenth-Century Depression*, New-York—Londra, 1976, p. 188, n. 35.

²⁷ S. Raiteri, *op. cit.*; N. Iorga, *op. cit.*; p. 9—10; idem, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1900, p. 51—52.

²⁸ G. G. Musso, *Navigazione e commercio genovese con il Levante nei documenti dell'Archivio di Stato di Genova (sec. XIV—XV)*, Roma, 1975, p. 53.

²⁹ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 10.

³⁰ *Ibidem*, p. 9.

³¹ O galără avea un echipaj de peste 200 de oameni, dintre care 40—50 erau militari, cf. M. Balard, *op. cit.*, p. 449. Datele deficitului financiar sînt consemnate de același (p. 416, 421 și 450).

³² Ș. Papacostea, „*Quod non iretur ad Tanam*” . . . , p. 210.

³³ „*pravo et crudeli inimico communis Ianue et omnium Ianuensium*”; cf. S. Raiteri, *op. cit.*, p. 208, nr. 8.

un asemenea centru, ci doar simple escale³⁴ — a căpătat o nouă orientare odată cu mariajul împlinit în jurul anului 1374, între fiica lui Dobrotici și Mihail, fiul lui Ioan al V-lea Paleologul. Așa cum îl înfățișează sursele păstrate, momentul pare să fi fost al unui dublu mariaj, Dobrotici preluând și proiectul mai vechi al ginerelui său de a-l înălțura pe Alexios III Comnenul din Trapezunt și de a se înscăuna în locul lui³⁵.

Noua opțiune politică lăsa astfel, pentru o vreme, pe plan secund războiul cu Genova, care nu încetase și deschidea implicit căile de apropiere spre lumea Veneției opusă cronic, prin interesele ei comerciale, genovezilor.

Informațiile păstrate, deși lipsite de precizie — data căsătoriei și a alianței politice nu răzbate din sursele vremii — nu justifică ipoteza unei inițiative politice a lui Dobrotici în direcția Trapezuntului, anterioară anului 1374, așa cum s-a propus uneori în istoriografie³⁶. În stadiul actual al cunoștințelor, prima intervenție în Trapezunt, încercată de Mihail și galerele sale spre sfârșitul anului 1373 (11—15 noiembrie) și eșuată din prima fază de desfășurare, pare să se fi întimplat independent de Dobrotici.³⁷ O dovadă, pînă la proba contrarie, este raportul dintre cele două evenimente așa cum apare într-una dintre cronicile scurte bizantine, căsătoria fiind ulterioară atacului Trapezuntului³⁸. Ea ar fi, în acest caz, o soluție în eforturile diplomației bizantine de a-i asigura fiului împăratului un apanaj politic de oarecare însemnătate. Astfel s-ar explica și „dota” alăturată de împărat, printr-un chrisobul și el nedatat, dar atribuit acestei perioade, prin care Mihail primea o zonă de pe litoralul pontic stăpînit de bizantini, din „împărăția Zagorei”³⁹.

Fără îndoială, faptul era în măsură să atragă atenția venețienilor, interesați într-o dublă perspectivă de aceste desfășurări de evenimente. Pe de-o parte, apanajul politic creat reducea pe Dobrotici în zona comercială de maxim interes a țărmlui pontic bulgăresc, atît de disputată în

³⁴ V. Eskenasy, *Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observații pe marginea unei lucrări recente*, în „Revista de istorie”, 33, 1980, 4, p. 760 și n. 3. Observația lui V. Gjuzelev, *Du commerce génois...*, p. 38, care reunește toate denumirile existente pe hărțile nautice ale veacului al XIV-lea în dreptul litoralului pontic românesc, considerîndu-le drept „porturi bulgare” este eronată, ele incluzînd, alături de escale, simple toponime sau hidronime.

³⁵ Asupra acestui moment s-a concentrat atenția tuturor celor care au studiat politica lui Dobrotici, evenimentul căpătînd adesea o amploare mult sporită în raport cu însemnătatea sa. Relațiile țărilor române cu Trapezuntul nu au făcut obiectul unor studii cu deschidere largă; momente separate au fost evocate de N. Iorga, în special în *Histoire de la vie Byzantine*, Paris, 1934 (și ed. românească, București, 1974), iar mai recent de C. C. Giurescu, *Les relations des pays roumains avec Trébizonde aux XIVe—XIXe siècles*, în „Rev. Roum. d'Hist.”, XIII, 1974, 2, p. 239—246, unde episodul din 1376 este discutat după Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971 și idem, *Byzanz und die Dobroudscha in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Die Bildung des Feudalstaates Dobroudscha*, în vol. Johann Irmscher, *Byzantinische Beiträge*, Berlin, 1964, p. 230—259.

³⁶ N. Iorga, *Veneția*, p. 1050, care considera căsătoria ca datînd din jurul anului 1365; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 244; P. Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken II. Historischer Kommentar*, Viena, 1977, p. 310—311.

³⁷ *Ibidem*, I, Viena, 1975, p. 182 (cronica 22.18) și Cronica lui Panaretos, cap. XLVI, în J. F. Fallmerayer, *Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt*, II, p. 35 (nu ne-a fost accesibilă ultima ediție. — O. Lampsidis, 1958 — a cronicii).

³⁸ P. Schreiner, *op. cit.*, I, p. 182.

³⁹ Idem, *Studien*, p. 15.

deceniul anterior și care aparținea sferei de activitate venețiană⁴⁰. În al doilea rând, în vara anului 1374 (18 iulie), erau semnalate primele știri asupra conflictului cu motivații de natură economică, ce aveau să opună timp de doi ani pe venețieni împăratului de la Trapezunt⁴¹.

În aceeași zi în care știrea era înregistrată la Veneția, Senatul hotărâ trimiterea unei galere în părțile Romaniei pentru a urmări eventualele reacții ale genovezilor de la Pera și, nu întâmplător, ale lui Dobrotici, la acea dată de curând devenit apropiat al împăratului bizantin⁴². Informația lacunară și în acest caz nu permite descifrarea sensului exact al evoluțiilor politice în general și al relațiilor eventuale cu Dobrotici, în particular. În schimb, este sigur că, în toamna aceluiași an, războiul continua, fapt atestat de actele Massariei din Caffa⁴³.

Nici anul următor nu avea să modifice esențial situația politică pontică unde se semnalau tensiuni multiple, informațiile păstrate relatând despre conflicte ale negustorilor venețieni cu autoritățile bizantine la Mesembria și în alte zone în februarie 1375 („... Veneti nostri de Mesembre molestatur per officiales et comerciaros domini imperatoris”), despre demonstrația navală venețiană în fața Trapezuntului (24 iulie) și, din nou, despre războiul cu Dobrotici⁴⁴. La sfârșitul anului 1375, la Veneția se constituia o comisie specială însărcinată cu studierea problemelor în litigiu din aria Mării Negre⁴⁵ și din care nu lipseau, fără îndoială acelea ale despotatului dobrogrean.

Informații asupra unei posibile alianțe veneto-dobrogene datează din primăvara anului 1376, inițiativa aparținându-i cu siguranță lui Dobrotici. La 12 martie senatul venețian lua în discuție propunerea despotului pentru o eventuală instalare în Trapezunt a ginereului său, Mihail Paleologul⁴⁶. Dezbaterile și instrucțiunile pentru trimisiile venețieni, binecunoscute istoriografic de la prima lor publicare de către Nicolae Iorga, lăsau să se întrevadă rezervele politice ale factorilor de decizie din senat. În fața variatelor soluții între care aveau de ales, venețienii și-au lăsat deschise opțiunile, indicând trimisilor ordinea de preferință între acestea.

Analiza documentului, fundamental pentru înțelegerea momentului istoric, sugerează câteva interpretări care se desprind din directivele pentru desfășurarea acțiunii. Potrivit acestora, existaseră două cereri de acțiune militară venețiană la Trapezunt, una înaintată de Dobrotici pentru gine-rele său Mihail, cealaltă de către pretendentul Andronic. În ordinea de preferință se specifica faptul că Mihail Paleologul era cel dintâi vizat, venețienii având cunoștință încă dintr-o perioadă anterioară de intențiile

⁴⁰ Vezi *supra* n. 18

⁴¹ F. Thiriet, *Régestes*, I, p. 134–135, nr. 544.

⁴² *Ibidem*, p. 135, nr. 545.

⁴³ Înarmarea unei noi galere la 12 octombrie 1374, cf. N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 10.

⁴⁴ J. Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges under the Paleologi*, în „*Studi veneziani*”, Florența, XII, 1970, p. 306–307 și 347 (13 februarie); 1375 F. Thiriet, *op. cit.*, p. 139–140, nr. 565.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 140, nr. 567.

⁴⁶ N. Iorga, *Veneția*, p. 1051–1052 și apendice, nr. II; F. Thiriet, *op. cit.*, p. 143, nr. 576.

acestui („eramus informati quod hac erat intentio tua”)⁴⁷. Revelator pentru raporturile de forță din zonă și pentru atitudinea Veneției este faptul că negocierile în legătură cu soarta lui Mihail urmau să se desfășoare la Constantinopol, cu Ioan al V-lea, deși inițiativa în această privință îi aparținuse lui Dobrotici. Relația mai veche dintre acesta din urmă și venețieni este subînțeleasă, în același timp însă fiind vădit că Dobrotici nu intra în calculele politice venețiene decât indirect, prin intermediul ginereului său.

Faptul este dovedit de directivele aceluiași instrucțiuni care condiționau orice sprijin pentru Mihail de realizarea acordului asupra celorlalte probleme pentru care împuterniciții venețieni aveau mandat să negocieze la Constantinopol. Foarte probabil, în spatele insistenței senatului pentru înțelegerea cu Ioan al V-lea se aflau problemele legate de cedarea Tenedosului, care va fi efectiv preluat de venețieni în octombrie 1376⁴⁸.

Cît de puțin însemnată era pentru venețieni inițiativa lui Dobrotici o arată cea de a doua condiție pusă pentru sprijinirea lui Mihail și care intra în acțiune numai după stabilirea acordului amintit mai sus. Noul împărat al Trapezuntului, fie el Mihail sau Andronic, trebuia să accepte clauza protejării comerțului venețian și scăderea taxelor vamale la 2%⁴⁹.

În sfîrșit, în cazul în care „fiind făcute toate încercările posibile” nu ar fi reușit instalarea unuia dintre cei doi pretendenți, trimișii urmau să negocieze acordul comercial, sub amenințarea armelor cu Alexios al III-lea Comnenul.

Rămîne cert din această dezbatere, faptul că venețienii avuseseră contacte anterioare anului 1376 cu statul lui Dobrotici, fiind informați din vreme asupra planurilor lui Mihail Paleologul. În cazul unei înțelegeri, acesta ar fi fost luat de o navă venețiană fie de la Constantinopol, fie de la Mesembria⁵⁰, port atestat cu acest prilej în mod clar ca aflîndu-se pe teritoriul lui Dobrotici.

Cea de a doua soluție, sprijinirea pretendentului Andronic, a devenit fără obiect în zilele imediat următoare dezbaterii amintite, odată cu moartea acestuia în Trapezunt (14 martie 1376)⁵¹.

Detaliile desfășurării evenimentelor nu ne sînt cunoscute dar, potrivit informațiilor păstrate s-a ajuns la o soluție diferită de cele prezentate

⁴⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 1059. Pentru identificările diferite ale pretendentului Andronic vezi discuția lui J. Chrysostomides, *Studies on the Chronicle of Carolus with special Reference to the History of Byzantium from 1370 to 1377*, în „Orientalia Christiana Periodica”, XXXV, 1969, Roma, p. 140—142 și anexa, p. 166 (aici, între altele și părerea despre acțiunea lui Mihail în Trapezunt din 1373 ca premergătoare căsătoriei sale cu fiica lui Dobrotici, p. 140, nr. 3). S. P. Karpov, *The Empire of Trebizond and Venice in 1374—76 (a chrysobull redated)*, în „Arheion Pontou”, 35, 1979, p. 294, n. 4.

⁴⁸ R.-J. Loenertz, *Notes d'histoire et de chronologie byzantines III. Occupation de Tenedos par les Vénitiens : octobre 1376*, în vol. *Byzantina et franco-graeca*, Roma, 1970, p. 430—432.

⁴⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 1059.

⁵⁰ *Ibidem*. Probabil pe baza acestei mențiuni considera P. Schreiner, că Mesembria se afla în apanajul-dotă acordat lui Mihail cu ocazia căsătoriei cu fiica lui Dobrotici (*Studien*, p. 15).

⁵¹ M. Panaretos, în *loc. cit.*, p. 36; W. Miller, *Trebizond. The last Greek Empire*, Londra, 1926, p. 60 (ed. recentă, Chicago, 1969, nu ne-a fost accesibilă); E. Janssens, *Trebizonde et Colchide*, Bruxelles, 1969, p. 117 (unde dintr-o greșală de tipar apare anul 1367); J. Chrysostomides, *op. cit.*, p. 142.

în instrucțiuni și anume la o înțelegere pe cale pașnică cu Alexios de Trapezunt și, foarte probabil, la un acord separat cu împăratul bizantin⁵². La 28 iulie, informațiile parvenite la Veneția certificau rezolvarea situației din Trapezunt⁵³. Noul privilegiu comercial acordat venețienilor a fost desigur consecința acestor tratative și, indiferent de data la care a fost ratificat, 1376 după S. P. Karpov⁵⁴, sau mai sigur 1377, potrivit părerii ulterioare a lui F. Thiriet⁵⁵, el a marcat încheierea ostilităților declanșate cu doi ani în urmă.

Venețienii nu au putut beneficia din plin de rezultatele acestui acord, conflictul pentru insula Tenedos, cedată aproape concomitent, (august 1376) de către Andronic al IV-lea genovezilor, degenerând în anul următor într-un război de durată ce avea să afecteze în primul rînd activitatea comercială a celor două puteri maritime⁵⁶.

Aproximativ din aceeași perioadă datează știrea despre asasinarea lui Mihail Paleologul, la Silistra (Tristria), de către unul din fiii lui Dobrotici, un anume Terter (1 septembrie 1376—31 august 1377)⁵⁷. Pe un plan mai restrîns, în despotatul lui Dobrotici se repeta situația din imperiul bizantin Terter fiind foarte probabil adeptul unei linii politice opuse aceleia promovate de tatăl său și de sprijinitorii acestuia de la Constantinopol, politică dovedită lipsită de realism pînă la acea dată⁵⁸. Moartea lui Mihail lipsea pe Dobrotici de veriga de legătură între statul său și venețieni; despre relația între cele două părți numai există nici o atestare documentară pentru anii următori, tot așa cum incertă a rămas și soarta apanajului politic ce aparținuse fiului împăratului bizantin.

În stadiul actual al cercetării, cu anul 1377 încetează pentru o vreme și informațiile despre activitatea politică a lui Dobrotici,

⁵² F. Thiriet, *op. cit.*, p. nr. 579; S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 296.

⁵³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 1063.

⁵⁴ S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 298, reluare a unor concluzii prezentate anterior în „Vizantinski očerki”, 3, Moscova, 1977.

⁵⁵ Observație care ia în considerare data de 11 aprilie a actului, care nu putea fi decît posterior tratativelor desfășurate în vara anului 1376 (F. Thiriet, *Les Venitiens en Mer Noire. Organisation et trafics (XIIIe—XVe siècles)*, în „Arheion Pontou”, 35, 1979, p. 47 și nota 3. Pentru legăturile comerciale mai vechi dintre Veneția și Trapezunt, vezi D. A. Zakythinos, *Le chrisobulle d'Alexis III Comnène empereur de Trebizonde en faveur de Venetiens*, Paris, 1932.

⁵⁶ Vezi Ș. Papacostea, *De la Tenedos la Chioggia...* (sub tipar).

⁵⁷ P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I, p. 182 (Cronica 22.19), și p. 214 (Cronica Mesembrii, 29.2); idem, *Studien*, p. 151—155. Întreaga discuție asupra lui Terter a fost reluată de P. Diaconu, *O formațiune statală la Dunărea de jos la sfîrșitul secolului al XIV-lea necunoscută pînă în prezent*, în „SCIVA”, 29, 1978, 2, p. 185—201, pe baza unor descoperiri numismatice, care sprijină și localizarea Tristriei la Silistra dunăreană (*ibidem*, p. 93 și n. 43). Mai recent vezi și G. Custurea, *Precizări cu privire la cronologia unor monede medievale descoperite la Păcuil lui Soare*, în „SCIVA”, 31, 1980, 4, p. 641—642, iar pentru semnificația descoperirilor monetare E. Oberländer-Tirnovceanu—Irina Oberländer—Tirnovceanu, *Contribuții la studiul emisiunilor monetare și al formațiunilor politice din zona gurilor Dunării în sec. XIII—XIV*, în „SCIVA” 32, 1981, 1, p. 89—110.

⁵⁸ Datele evenimentelor sînt simțitor apropiate, Andronic al IV-lea înălăturîndu-l pe Ioan al V-lea la 12 august 1376 și încoronîndu-se în octombrie împărat. O părere similară la P. Diaconu, *op. cit.*, p. 198. Rămîne încă în discuție motivul pentru care venețienii au optat pentru ultima soluție în privința Trapezuntului, care potrivit directivelor de la 12 martie 1376 nu trebuia aplicată decît în cazul neajungerii la un acord cu Ioan al V-lea și, în ultimă instanță, data efectivă la care a fost cedat Tenedosul.

atenția izvoarelor fiind concentrată asupra desfășurării războiului Chioggiei⁵⁹.

Din seria evenimentelor ce au urmat, deosebit de importante pentru conjunctura politică din zona dunăreană, implicit a lui Dobrotici, au fost înțelegerile realizate de genezezi cu regalitatea ungară. Tratatul politic între cele două puteri semnat la sfârșitul anului 1378 prevedea aderarea Ungariei, pe o durată de patru ani, la liga antivenetiană formată de diplomația genezeză. Cu totul remarcabilă pentru situația statului dobrogean era prevederea potrivit căreia Ludovic urma să-i trateze ca inamici pe toți dușmanii maritimi ai Genevei din vecinătatea regatului ungar⁶⁰, implicit pe Dobrotici aflat în război cu colonile de la gurile Dunării.

Acordul politic amintit a fost urmat, în luna iunie 1379, de semnarea de către Ludovic de Anjou a privilegiului comercial în favoarea genezezilor, cărora le era deschis accesul pe Dunăre, pînă la Orșova și de acolo, pe uscat, spre Timișoara și Buda⁶¹. Astfel, genezezii obțineau fără îndoială monopolul comercial la gurile Dunării și își întăreau în mod considerabil poziția politică și militară. Cele două acorduri erau de natură să influențeze cursul războiului Chioggiei, fapt pus în evidență de tratativele preliminare purtate în toamna aceluiași an (septembrie 1379) și care reactualizau intențiile mai vechi genezeze de înlăturare a venețienilor din Marea Neagră⁶².

Fără a fi amintit în această serie de informații, Dobrotici nu putea fi străin de cunoașterea acordurilor realizate și care, în mare măsură, anulau efortul său politic anterior în zona Vidinului.

⁵⁹ Georgii Stellae, *Annales Genuenses*, în Muratori, *RIS*, XVII, 1730; Daniele di Chinazzo, *Cronica de la guerra de Veneciani a Zenovesi*, ed. V. Lazzarini (Monumenti storici. Deputazione di Storia Patria per le Venezia, N. S. XI), Veneția, 1958 (= Muratori, *RIS*, XV, 1729); Andrea de Redusiis de Quero, *Chronicon Tarvisinum*, în Muratori, *RIS*, XIX, 1731; L. Casati, *La guerra di Chioggia e la pace di Torino*, Florența, 1866; Ș. Papacostea, *De la Tenedos la Chioggia...*

⁶⁰ L. Casati, *op. cit.*, p. 17—26 (v. articolul citat, la p. 10).

⁶¹ *Liber iurium reipublicae Genuensis*, vol. II, 1862, col. 854—858 (Historia Patriae Monumenta, vol. IX). O eroare de transcriere a făcut ca acordul să apară cu data 1349 (!) în vol. *Documente privind istoria României, C. Transilvania, veacul XIV*, 4, București, 1955, p. 486, de unde a fost preluat ca atare de C. C. Giurescu, *Les Génois au Bas-Danube aux XIIIe et XIVe siècles*, în vol. *Colocviul româno-italian „Genezezii la Marea Neagră în secolele XIII—XIV”*, București, 1975, p. 58—59 și în trad. engleză *The Genoese and the lower Danube in the XIIIth and XIVth centuries*, în „The Journal of European Economic History” t. 5/3, 1976), de R. Manolescu, *Le commerce sur le littoral ouest de la Mer Noire (à partir du XIIIe siècle jusqu'au milieu du XVIe siècle)*, în *Études d'Histoire maritime présentées au XIIIe Congrès International des Sciences Historiques, Moscou, 1970*, Paris, 1970, p. 250 și în continuare, de M. Balard, *La Romanie*, p. 144. Pentru antecedentele acestui acord, încă insuficient cunoscute, vezi cererea florentinilor către regele Ludovic de Anjou, de la 4 august 1376, astfel ca negustorii lor să capete „eadem privilegia et immunitates eisdem concedere mercatoribus Florentinis, quos Januensibus concessit vestra Serenitatis et indulsi” (*Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, III, Budapesta, 1876, p. 132).

⁶² Pentru încercări mai vechi, similare, vezi Ș. Papacostea, „*Quod non iretur ad Tanam*”, *passim*. Rapoartele venețiene din 1379 sînt publicate în *MHH. Acta extera*, III, p. 243—244 (9 septembrie: „Super facto vero non navigandi intra mare majus, nisi ad loca Januensium”) și p. 282—283 (28 septembrie: „Quibus omnibus consideratis, ac consideratis excessivis petitionibus ipsorum Januensium tam / . . . / quam etiam in petendo quod non deberemus intrare mare majus, nisi eundo ad eorum loca que habent intra illud mare”). Pentru implicațiile de ordin general ale problemei, vezi Ș. Papacostea, *De la Tenedos la Chioggia*.

Problemele legate de zona dobrogeană reapar în sursele diplomatice și narative abia în 1381, anul încheierii războiului Chioggiei. Știrile înregistrate în actele Caffei consemnau încă din primăvară intense schimburi de scrisori între colonia din Crimeea, Licostomo și Buda, semn al unei activități diplomatice susținute. Scrisorile trimise pe această rută la 9 martie și 6 mai⁶³, erau probabil în relație cu conciliabulele care pregăteau încheierea păcii. În luna mai se înregistra și prima înțelegere importantă, care reconcilia pe Ioan al V-lea cu fiii săi Andronic și Ioan, cărora li se recunoștea dreptul la succesiunea imperială⁶⁴.

Cîteva luni mai tîrziu, în august, se încheia pacea de la Torino, care conținea prevederi importante pentru cursul viitor al relațiilor comerciale în lumea pontică. Cea mai însemnată dintre ele stipula interdicția pentru venețieni de a naviga și face comerț la Tana, timp de doi ani de la ratificarea tratatului⁶⁵.

Interdicția, deosebit de păgubitoare pentru Republică, a generat demersuri diplomatice pentru găsirea unor noi centre comerciale pe țărmul pontic⁶⁶ și reluarea negoțului în zonele în care fusese întrerupt din cauza războiului⁶⁷. Foarte probabil, între acestea din urmă se afla și statul dobrogean, prin porturile de sub autoritatea lui Dobrotici. În relație cu aceste fapte este de notat corespondența dintre Licostomo și Caffa (6 octombrie 1381) pe probleme legate de interesele Comunei⁶⁸.

În această lumină, mențiunea noilor documente publicate de John W. Barker, despre războiul aflat în curs de desfășurare la începutul lunii martie 1382, între genovezi și Dobrotici⁶⁹, se încadrează firesc în cursul evenimentelor ce au urmat păcii de la Torino. Recrudescența vechiului conflict, la care se adăuga acela genovezo-trapezuntin amintit concomitent, a creat o situație încordată în bazinul pontic. Atît preocupările compartimentului militar din metropola genoveză (*Officium guerre*), cît și ajutorul militar trimis de Caffa sînt mărturii ale intensității confruntării.

Ca și în perioada precedentă din 1373—1375, izolarea coloniei de la Licostomo a impus ajutorarea ei de către Caffa, care între altele trimitea pe o galeră un transport important de echipament militar, 60 de afete pentru arbalete⁷⁰. Din același ansamblu de măsuri cu semnificație mili-

⁶³ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 12.

⁶⁴ G. T. Dennis, *The Reign of Manuel II Paleologus in Thessalonica, 1382—1387*, Roma, 1960, p. 43—44.

⁶⁵ Acordul de pace de la Torino este publicat în *Liber iurium Reipublicae Genuensis*, vol. II, col. 859—906. G. Wenzel, *A Turini Békékötés. 1381*, în „Magyar Történelmi Tár”, IX, 1862, p. 8—60 și G. Ljubić, *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, Zagreb, 1874, p. 119—163. Supravitor la comerțul în Marea Neagră, analogiile cu tratatul precedent de la Milano (1355) sînt surprinzătoare; vezi M. Balard, *op. cit.*, p. 86 și Ș. Papacostea, „*Quod non iretur ad Tanam...*”.

⁶⁶ N. Iorga, *Veneția*, p. 1064—1065, nr. IX și F. Thiriet, *Régestes*, I, p. 149, nr. 605.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 149, nr. 607; N. Iorga, *op. cit.*, p. 1064, nr. VII.

⁶⁸ N. Iorga, *Notes et extraits*, p. 13.

⁶⁹ Vezi supra p. 204g.

⁷⁰ M. Balard, *op. cit.*, p. 442 și n. 51 Caffa nu a fost direct afectată de atacurile lui Dobrotici, așa cum lasă să se înțeleagă, după informații mai vechi J. W. Barker, *op. cit.*, p. 59. Pentru atmosfera calmă de acolo, în anii 1381—1382, vezi G. Airdi, *Note sulla cancellaria di Caffa nel secolo XIV*, partea întii a lucrării *Studi e documenti su Genova e l'Oltre mare*, Genova, 1974.

tară făcea parte hotărîrea Massariei cafeze, înregistrată la începutul anului 1382, de a percepe o taxă de 3% pe traficul comercial cu Licostomo⁷¹.

Pentru a-și impune interesele, genovezii au apelat, în cursul anului următor, la o măsură folosită și în alte situații similare din trecut, anume boicotul porturilor de pe litoralul dobrogean. Știrea instituirii *devetum*-ului de către genovezii din Pera, măsură care interzicea comerțul pentru toți cei care s-ar fi îndreptat spre „părțile lui Dobrotici”, era înregistrată la Veneția la 8 iunie 1383⁷².

Menținerea *devetum*-ului și în anii ce au urmat acuza o acțiune premeditată din partea Genovei menită a-i susține interesele economice în bazinele pontice în primul rînd în cadrul concurenței cu Veneția⁷³ și a-i impune lui Dobrotici încetarea acțiunilor militare. Prima parte a acestor motivații este susținută în special de îngrijorarea inspirată venețienilor de noul curs al evenimentelor. Dezbaterea din senat, de la 4 iunie 1383 — deci anterioră anunțării știrii *devetum*-ului — era foarte explicită în acest sens. Protestînd împotriva pagubelor suferite de cetățenii și supușii venețieni în părțile Caffei, ea afirma cu tărie că aceste acțiuni erau împotriva cuprinsului acordului de pace⁷⁴. Cu atît mai mare a fost îngrijorarea Senatului venețian, cum rezultă din dezbaterile sale din 8 iunie 1382, cînd s-a aflat instituirea *devetum*-ului, cu cit se întvedeau în acțiunea genovezilor „împotriva orcărei persoane și neam care merge spre părțile lui Dobrotici”, mari prejudicii comerciale pentru venețienii care își desfășurau activitatea la Tana și în celelalte contoare din Marea Neagră⁷⁵. Apelul către Genova aprobat cu acel prilej reafirma faptul că măsurile erau împotriva prevederilor păcii și că puteau genera noi conflicte („possent esse causa magni scandalii et erroris”). Pentru a le evita se cerea ducelui Genovei să împiedice autoritățile genoveze din coloniile pontice de la acțiuni similare în viitor⁷⁶.

În istoriografia română instituirea *devetum*-ului a fost pusă în legătură cu tensiunea provocată ca urmare a refuzului bailului Tenedosului, Zanachi Mudazzo de a preda insula, potrivit prevederilor păcii din 1381. Faptul a devenit notoriu odată cu anunțarea rebeliunii bailului în cursul lunii martie 1382⁷⁷, în același moment în care la Genova se discuta problema războiului cu Dobrotici. Legătura a fost stabilită pe baza unei informații mai vechi datorată lui Karl Hopf, potrivit căruia, după înfrîngerea

⁷¹ M. Balard, *Les Génois dans l'ouest de la mer Noire*, în vol. *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, II, București, 1975, p. 25 și n. 37—39; Idem, *La Romaie*, p. 409; G. G. Musso, *Navigazione e commercio genovese*, p. 57—58 (11 ianuarie 1382: *Commerchium impositum supra rebus e mercibus portatis de Caffa in Licostomi*).

⁷² N. Iorga, *Veneția*, p. 1066—1067, nr. XIII.

⁷³ M. Balard, *Les Génois*, p. 21, n. 2.

⁷⁴ „...obtinere emendam et satisfactionem dampnorum illaterum nostris civibus et fidelibus in partibus Caffe, clare et expresse contra formam pacis”, cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 1065, nr. XI.

⁷⁵ „contra omnem personam et generacionem euntem ad partes Dobrodice”; *ibidem* p. 1066, nr. XIII.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 1067.

⁷⁷ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 151, nr. 615—616; *MHH. Acta extera*, III, p. 471—72.

rebeliunii, Zanachi Mudazzo s-ar fi refugiat la Dobrotici și l-ar fi incitat împotriva genovezilor⁷⁸.

În realitate, știrile cunoscute astăzi despre desfășurările eforturilor venețiene de recuperare a Tenedosului infirmă această relație de cauzalitate în ceea ce privește atît acțiunile antigenoveze ale despotului dobrogean, cît și contramăsurile genoveze.

Împotriva lui Mudazzo au fost concentrate forțe militare importante încă din vara anului 1382⁷⁹ și în ciuda rezistenței îndelungate cu sprijin otoman⁸⁰, fostul bail a trebuit să cedeze în cursul anului următor. Evenimentele s-au precipitat în primăvara anului 1383⁸¹, în cursul lunii mai insula fiind ocupată. Mudazzo se mai afla încă pe insulă la 23 mai, cînd de la Veneția se transmiteau instrucțiuni noului căpitan pentru a studia eventualitatea punerii în libertate a fostului bail⁸². Timpul necesar pentru transmiterea unor asemenea instrucțiuni⁸³ exclude deci, fără nici un dubiu, posibilitatea relației cu măsura de instituire a *devetum*-ului, cunoscută numai două săptămîni mai tîrziu (8 iunie 1383).

Evenimentele anului 1384 nu lasă să se întrevadă o rezolvare a situației conflictuale de la gurile Dunării. În timp ce tensiunea din zona Tenedosului se stingea treptat odată cu anunțarea distrugerii fortificațiilor venețiene⁸⁴, Republica își trimitea la Genova (14 aprilie) un nou însărcinat diplomatic pentru a interveni pe lingă duce⁸⁵. Chiar în lipsa altor informații, menținerea *devetum*-ului genovez față de porturile lui Dobrotici atestă faptul că războiul continua.

Cererile venețiene erau reluate într-un mod similar la începutul anului 1385 (15 februarie), cînd senatul era informat că genovezii împiedicau în continuare comerțul „în părțile Zagorei supuse lui Dobrotici”⁸⁶. Opoziția genoveză, vădită în tergiversarea luării unei hotărîri de ridicare a *devetum*-ului, era subînțeleasă în informarea înaintată senatului, care amintea că la precedentele intervenții, ducele Genovei ar fi răspuns că a transmis supușilor săi din Romania cererile venețiene⁸⁷. Pe de altă parte, insistența Veneției pentru anularea boicotului comercial, la o dată la care comerțul cu Tana nu mai era prohibit, sugerează existența unor legături politice cu Dobrotici, în spatele tergiversărilor genoveze ascunzîndu-se din nou interesele și concurența comercială dintre cele două puteri.

⁷⁸ Karl Hopf, *Griechenland im Mittelalter und in Neuzeit*, în vol. *Griechenland, geographisch-geschichtlich und kulturhistorisch in Monographien dargestellt*, vol. 7, Leipzig, 1870, p. 28. Informația a fost preluată cu rezerve de N. Iorga, *op. cit.*, p. 1054 și în continuare de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 245. Asupra exactității informațiilor lui K. Hopf, vezi R. - J. Loenertz, *Byzantina et franco-graeca*, p. 379-381.

⁷⁹ F. Thiriet, *Venise et l'occupation de Ténédos*, p. 232-234; G. Müller, *Documenti sulle relazioni delle città toscane coll'Oriente christiano e coi turchi fino all'anno 1531*, Florența, 1879 (repr. anastatică, 1966), p. 127, nr. 89.

⁸⁰ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 235, n. 2; R. Caresini, *Chronicon*, în Muratori, *RIS*, XII, col. 472, a căruia suspiciune este confirmată de informații raguzane contemporane, cf. B. Krekić, *Dubrovnik i Levant (1280-1460)*, Belgrad, 1956, p. 25; F. Thiriet, *Régestes*, I, p. 156, nr. 640; F. Surdich, *Genova e Venezia*, p. 145 și urm.

⁸¹ F. Thiriet, *Venice*, p. 234; idem, *Régestes*, I, p. 156, nr. 640.

⁸² *Ibidem*, p. 159, nr. 649.

⁸³ M. Balard, *La Romanie*, p. 474.

⁸⁴ G. Müller, *op. cit.*, p. 128-135, nr. 90; F. Thiriet, *op. cit.*, p. 163, nr. 671.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 167, nr. 689 și N. Iorga, *op. cit.*, p. 1068-1069, nr. XVII.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 1068.

Foarte probabil abia moartea lui Dobrotici în anul ce a urmat, 1386, în cadrul noii conjuncturi politice din bazinul pontic, a modificat pozițiile părților implicate în conflict. Reizbucnirea cu vigoare a ostilităților între genevezii de la Caffa și tătari⁸⁸ a fost în mod cert unul din factorii determinanți ai schimbărilor ce au intervenit în scurtă vreme.

Spre mijlocul anului 1386 există indicii pentru a considera închis războiul de la gurile Dunării. La 2 mai se înregistrează în actele Caffei ambasada lui Carlo Dell'Orto și Ilario Doria care urmau să plece la Cetatea Albă⁸⁹, în cadrul unui efort diplomatic mai larg ce avea drept obiectiv ralierea unor forțe politice și militare din rindul cărora făcea parte în mod sigur Moldova mușatină⁹⁰. O lună mai târziu, soseau la Caffa, izolată de ostilitățile generalizate, primele ajutoare în grîne, provenite din „Zagora”⁹¹, semn al reluării traficului comercial în zona pînă atunci prohibită din cauza războiului cu Dobrotici. În timp ce ambasada amintită își continua drumul spre curtea voievodală a Moldovei (august 1386)⁹², spre Caffa se îndreptau alte transporturi de provizii, achiziționate și ele din „Zagora” dar venite, se pare, prin intermediul Perei⁹³.

Genova, după o clipă de reflux politic, avea să iasă victorioasă și din aceste dificultăți și anul 1387 a fost marcat de o multitudine de acorduri diplomatice prin care republica ligure obținea pacea cu tătarii din Crimeea⁹⁴, libertatea comerțului în sfera de influență otomană a lui Murad I⁹⁵ și în despotatul lui Dobrotici.

Pacea cu Ivanco, fiul și urmașul despotului, poate aceeași persoană cu Terter de la 1376—77⁹⁶, a fost încheiată la Pera, de către împuterniciții celor două părți la 27 mai 1387.⁹⁷ După mărturia preambulului actului, preliminarile păcii datau în mod cert din anul precedent. O dovadă în acest sens este data actului de împuternicire a solilor genevezi, întocmit în metropolă și semnat de duce încă de la 22 martie 1387⁹⁸.

Prevederile acordului sînt bine cunoscute, între ele deosebit de importante fiind articolele care stabileau dreptul reciproc de comerț al negustorilor celor două state în toate zonele aflate sub jurisdicția lor, precum și dreptul genevezilor de a-și instala consuli într-una din așezările dobrogene, ce urma a fi stabilită de Ivanco. Importante de asemenea sînt mențiunile privitoare la produsele ce urmau a fi cumpărate din

⁸⁸ M. Balard, *La Roumanie*, p. 448.

⁸⁹ G. C. Musso, *Note d'archivio sulla „Massaria” di Caffa*, Genova, 1968, p. 37; Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc*, p. 45.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 57.

⁹¹ G. G. Musso, *op. cit.*, p. 39.

⁹² Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 45.

⁹³ G. G. Musso, *op. cit.*, p. 39, n. 12 (19 septembrie și 9 octombrie); V. Gjuzelev, *Du commerce génois*, p. 48, n. 79.

⁹⁴ A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge, 1936, p. 177—179.

⁹⁵ L. T. Belgrano, *Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera*, Genova, 1888, p. 146—149.

⁹⁶ Vezi observațiile lui Petre Diaconu, pe baza cercetărilor numismatice, în *O formațiune statală*, p. 198.

⁹⁷ S. de Sacy, în *Mémoires de l'Institut royal de France. Académie des inscriptions et belles-lettres*, VII, 1824, p. 292—299; (ultima ed. românească, în Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, p. 355—361).

⁹⁸ *Ibidem*.

Dobrogea, între care sarea și cerealele și pentru care genevezii acceptau să plătească un *comerchium* relativ mic, de 2%. Din act răzbat și urmele unui episod necunoscut al războiului, capturarea bunurilor unui cetățean genevez, Lodixio de Goasto, care urmau a fi retrocedate urmașilor acestuia, după ratificarea păcii⁹⁹.

Încheiat după mai bine de un sfert de veac de conflicte, tratatul din 1387 ilustrează elocvent mobilurile de ordin economic ale îndelungatei confruntări, semnificativă fiind îndeosebi instituirea taxei vamale percepută de Ivanco pentru mărfurile vindute, achiziționate sau numai tranzitate, prin teritoriul de sub autoritatea lui.

Conflict regional, dar cu implicații largi în lumea bazinului pontic, războiul dintre Dobrotici și Genova se încheia într-un moment istoric dificil. Avansul otomanilor în Balcani, proces care urmase un curs paralel, avea să anihileze într-un răstimp scurt beneficiile păcii încheiate prea târziu, inaugurând o nouă etapă istorică în zona litoralului pontic.

La capătul acestor rinduri evenimentele discutate pot fi rezumate sintetic prin sublinierea câtorva direcții ale acțiunilor lui Dobrotici. Izolarea politică și economică la care a fost supus statul dobrogean în deceniul șapte al secolului al XIV-lea l-a împins pe Dobrotici la angajarea unui război de durată cu Genova. Obiectivul său principal a vizat obținerea controlului politic și implicit comercial asupra contoarelor geneveze de la gurile Dunării. În stadiul actual al cercetării sînt cunoscute mai precis numai două etape ale îndelungatei confruntări, deschisă în preajma anului 1370 și anume acelea ale anilor 1373—1376 și 1382—1387.

În diferite faze ale războiului, Dobrotici a tins spre o înțelegere cu Veneția, concurentul principal al Genovei. Acordul nu s-a realizat nici în 1376, cînd despotul venind în întîmpinarea intereselor Veneției în Trapezunt a propus candidatura lui Mihail Paleologul la stăpînirea Comnenilor, nici după pacea de la Torino (1381), cînd porturile litoralului despotatului dobrogean au fost deschise comerțului venețian.

Acțiunile hotărîte ale republicii ligure au împiedicat de fiecare dată realizarea acordului final între cele două părți și au reușit să impună în cele din urmă o pace favorabilă Genovei, care își păstra și întărea monopolul comercial la gurile Dunării și îl extindea asupra țărmlui vest-pontic al statului dobrogean.

DE L'HISTOIRE DU LITTORAL OUEST DE LA MER NOIRE. DOBROTITCH ET SES RAPPORTS AVEC GÈNES

RÉSUMÉ

La présente étude remet en discussion une étape importante de la politique extérieure menée par le despote Dobrotitch, à savoir les rapports et la guerre avec Gènes. Le début est occasionné par la récente

⁹⁹ *Ibidem*.

publication dans l'historiographie étrangère de nouvelles informations documentaires qui précisent plusieurs aspects du conflit mentionné. Cela s'est passé, dans ses grandes lignes, durant la période 1370—1386, mais les prémisses en existaient dès 1360, date des premiers conflits navals.

Le conflit fut déterminé principalement par des causes d'ordre économique, engendrées par la nécessité d'obtenir le contrôle sur certains ports du littoral ouest de la mer Noire, débouchées du commerce des contrées roumaines. Kilia et Licostomo, centres du commerce génois, situés à l'embouchure du Danube, furent attaqués par Dobrotitch dans une succession d'actions navales. Ces actions furent déterminées probablement aussi par une série de facteurs politiques, dont l'échec de la politique de domination par le royaume féodal hongrois en 1368—1369 sur les Etats danubiens (le tzarat de Vidine et la Valachie) et la désagrégation progressive du pouvoir tatar exercé à l'embouchure du Danube.

Au cours de différentes phases du conflit, Dobrotitch a tendu à se rapprocher, sur le plan politique, de Venise, adversaire traditionnel de Gênes, essayant tout d'abord d'imposer la candidature de Michel Paléologue, son gendre, au trône de Trébizonde et ultérieurement, ouvrant ses ports au commerce de la république des lagunes. En dépit de ces succès temporaires, dont la capture d'une galère génoise et, probablement, le déplacement de l'administration commerciale ligurienne de Kilia dans le île fortifiées de Licostomo, la guerre a pris fin par la défaite du despote Dobrotitch.

L'affrontement s'est déroulé en bonne part sur la toile de fond d'un autre conflit d'envergure, la guerre de Chioggia (1377—1381) qui l'a d'ailleurs influencé. La conclusion d'accords économiques et politiques hongrois-génois en 1378—1379 a été de nature à limiter le conflit. Son puissant rebondissement, en 1382, après la paix de Turin, sera temporisé de nouveaux par les mesures d'embargo commercial adoptées par les Génois à partir de 1383.

En outre, l'examen des informations récemment publiées a permis d'éliminer une thèse historiographique de plus vieille date selon laquelle les actions de Dobrotitch se reliaient aux influences venant de la part de l'ancien baile vénitien de l'île de Tenedos, Zanachi Mudazzo.

MIȘCAREA DE REZISTENȚĂ A POPORULUI INDONEZIAN ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

DE

ION CALAFETEANU

La puțin timp după sfârșitul primului război mondial imperialismul japonez a început să facă planuri de noi cuceriri, ce conțineau în ele pericolul unor conflicte în Asia și în lume, mult mai sângeroase și mai distrugătoare decât cel abia încheiat. În cadrul acestor planuri, Indonezia — pe atunci colonie olandeză¹ —, cu importantele sale bogății naturale², ocupa un loc important. Este ilustrativ pentru amploarea proiectelor expansioniste ale militarismului japonez memorandumul înaintat împăratului Japoniei de premierul Tanaka, în iulie 1927, ce relevă intențiile expansioniste ale imperialismului japonez, eşalonate pe o perioadă de 150 de ani, asupra unor regiuni vaste, inclusiv asupra insulelor indone-

¹ Primii europeni care s-au stabilit pe insulele indoneziene, încă la începutul secolului al XVI-lea, au fost portughezi. Stăpînirea lor s-a dovedit însă a fi nu numai superficială, ci și de scurtă durată, deoarece spre sfîrșitul aceluiași secol, indesebi după cucerirea Portugaliei de către Spania (1580), Marea Britanie și, în special, Olanda, au reușit să se substituie coloniștilor portughezi în aproape întreaga zonă a sud-estului Asiei. Principalul exponent al politicii colonialiste a burgheziei Țărilor de Jos l-a reprezentat „Compania olandeză a Indiilor Orientale”, creată la 25 martie 1602 prin fuziunea a opt companii comerciale mai mici. Timp de aproape două secole cit a funcționat (pînă la 1798, cînd a fost dizolvată, dar decăderea ei, începută încă mai de mult, devenise ireversibilă după războiul anglo-olandez din anii 1780—1784), „Compania olandeză a Indiilor Orientale” a deținut un adevărat monopol al comerțului cu această regiune a Asiei. Ea a reușit să-și extindă pas cu pas cuceririle teritoriale în insulele indoneziene. Mai întîi asupra arhipelagului Moluce (Ambon — 1605, Banda — 1609, urmate în jurul anului 1660 de Ternat, Tidor și Batjan). La 1619 olandezii au pus pentru prima dată piciorul în Java, unde au ocupat partea de nord. A urmat, apoi, cucerirea unor teritorii întinse în vestul Sumatrei, a unei părți din Timor (sec. al XVII-lea), iar în secolele XVIII—XIX zonele încă neocupate din Java, Sumatra, Borneo, Celebes, Moluce și Flores au căzut sub stăpînirea olandeză. Astfel, la începutul secolului al XX-lea colonialismul olandez reușise să ocupe întreg arhipelagul indonezian, formînd un întins imperiu colonial în Asia de sud-est. Politica de cuceriri a colonialiștilor olandezi s-a lovit de rezistența dirză a populației locale, care în unele perioade (1818—1818, 1825—1830, 1830—1837, 1903—1908) a îmbrăcat forma unor puternice răscoale populare.

² Pentru a ilustra locul important pe care îl ocupa Indonezia în cadrul economiei mondiale din perioada interbelică este suficient să amintim că în 1939, de exemplu, ea producea 91 % din producția mondială de chinină, 83 % din cea de piper, 37 % din cea de cauciuc, 27 % din cea de copra, 24 % din cea de ulei de palmier, 19 % din cea de ceai etc — „Indonezia. Review of Comercial Conditions”, London, July, 1951, p. 8. În aceleași an, Indonezia dădea 17 % din producția mondială de cositor, 6 % din cea de bauxită, 2,8 % din petrol. Deși producția de petrol nu era mare, importanța petrolului indonezian pentru Japonia era deosebită dacă avem în vedere că ea reprezenta 80 % din totalul producției de petrol din Extremul Orient — (M. Brukc. *Nefiti i vneșniata politika*, Moskva, 1945, p. 79).

ziene³. La început, imperialismul japonez s-a preocupat în special de extinderea relațiilor comerciale cu Indonezia, reușind, în ciuda eforturilor depuse de autoritățile colonialiste olandeze de a reduce afluxul de produse manufacturate japoneze, să ocupe în anii crizei economice și chiar în primii ani după aceea, primul loc în rândul importurilor indoneziene. În 1934 Japonia vindea în Indonezia mai multe mărfuri decât Olanda, Marea Britanie și Germania la un loc⁴. Concomitent, japonezii și-au lărgit rolul direct în comerțul cu amănuntul. Deși guvernul indonezian a luat măsuri pentru reducerea imigrărilor japonezilor în Indonezia, numeroși negustori ambulante niponi s-au stabilit în satele și orașele indoneziene, vînzînd produse japoneze manufacturate la prețuri joase și cumpărînd în schimb porumb, cauciuc, copra⁵.

Numeroase alte acțiuni veneau să sublinieze interesul Japoniei pentru Indonezia: studenți indonezieni sînt încurajați să studieze în Japonia, se fac planuri pentru apariția de publicații în limbile indoneziană și japoneză, la Tokio se organizează o conferință islamică mondială la care participă și o delegație a populației musulmane din Indonezia etc.⁶.

Imperialismul japonez și-a mscat scopurile sale reale în Asia sub o perdea de vorbe frumoase. În timp ce vorbea de constituirea unei noi ordini în Asia, prin crearea „Marii sfere de coprosperitate a Asiei de răsărit”, ce avea să aducă „binefacere” tuturor, el își punea în aplicare planurile de cucerire, dacă era necesar prin cele mai sălbatice și brutale căi. Începînd încă din perioada următoare victoriei în războiul împotriva Rusiei (1904—1905), o propagandă abilă începuse să prezinte Japonia ca un simbol al capacității Asiei, în ansamblu, de a rezista cu succes Occidentului iar în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial Japonia era prezentată în ochii popoarelor din Asia — și nu fără succes — ca „eliberatoare” a continentului lor de sub stăpînirea europenilor. „Libertatea Asiei” pe care Japonia se lăuda că o aduce nu era concepută însă „ca o libertate pentru indivizi sau pentru națiuni, ci ca libertate a Asiei în întregul ei împotriva imperialismului occidental. O astfel de libertate ar fi recunoscut, în consecință, conducerea și superioritatea civilizației Japoneze”⁷.

³ „Pentru a cîștiga drepturi reale în Manciuria și Mongolia — se arăta în memorandum — trebuie să folosim aceste regiuni ca baze de plecare pentru pătrunderea în restul Chinei, pătrundere pe care o vom efectua sub pretextul dezvoltării comerțului nostru. Înarmați astfel cu drepturi garantate de legi, vom acapara resursele întregii țări. Avînd la dispoziție toate resursele Chinei, vom trece la cucerirea Indiei, a arhipelagului, a Asiei Mici, a Asiei Centrale și chiar a Europei” — *Tradiții ale poporului român de solidaritate și prietenie cu poporul chinez*, Edit. politică, București, 1973, p. 449, nota 37.

⁴ Iată cum se prezenta exportul japonez în Indonezia în anii 1928—1934; 1928—93,7 milioane guldeni, 9,54% din totalul importului indonezian; 1929—114,8 milioane guldeni, 10,55 din totalul importului; 1930—100,1 milioane guldeni, 11,61% din totalul importului; 1931—92,6 milioane guldeni, 16,37% din totalul importului; 1932—78,4 milioane guldeni, 21,26% din totalul importului; 1933—98,4 milioane guldeni, 30,96% din totalul importului; 1934—92,4 milioane guldeni, 31,87% din totalul importului — J.O.M. Broek, *The Economic Development of the Netherlands Indies*, New York, 1943, p. 113.

⁵ M. A. Aziz, *Japan's Colonialism and Indonesia*, The Hague, 1955, p. 102. În 1930 — an pentru care dispunem de date exacte, — numărul japonezilor din Indonezia era de 7.195.

⁶ J. D. Legge, *Sukarno. A Political Biography*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middesex, 1972, p. 44—45.

⁷ *Ibidem*, p. 161.

În 1940 cercurile militare și politice japoneze au elaborat primele planuri concrete privind integrarea sud-estului Asiei în „Marea sferă de coprosperitate a Asiei de răsărit”, fără însă să se specifice precis raporturile ce trebuiau să existe între diversele părți componente ale acesteia și Japonia. Victoria germanilor în Europa a provocat un adevărat șoc în rândul conducătorilor militari de la Tokio, care s-au orientat tot mai ferm spre teza lor privind „coborîrea spre sud”, adică cucerirea coloniilor franceze și olandeze înainte de victoria finală a celui de-al treilea Reich, pentru a-și asigura astfel „drepturile cucerite”. Al doilea cabinet Konoe a aprobat această politică, sugerată și susținută de armata de uscat și de marină, în ciuda riscului de conflict cu Marea Britanie și Statele Unite ale Americii pe care ea îl implica⁸.

În vederea transpunerii în viață a acestei politici, după ocuparea Olandei de către germani guvernul japonez a trimis la Batavia (Jakarta) o importantă delegație economică, condusă de însuși ministrul comerțului și industriei, Itiro Kobaiasi, cu intenția de a ocoli guvernul olandez aflat în exil la Londra și cu speranța de a putea să-și asigure dominația asupra Indoneziei prin tratative directe cu guvernul indonezian. La rîndul său, guvernul indonezian, condus de guvernatorul general A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, avînd în vedere posibilitățile militare reduse ale coloniei de a rezista unui atac militar japonez fără un ajutor militar masiv din partea altor state — ajutor pe care nu se putea conta — a considerat că ar fi posibilă întîrzierea pătrunderii japoneze în arhipelag cu prețul acordării unor concesiuni economice, în special în domeniul petrolier⁹. Tratativele economice începute la 12 septembrie s-au încheiat după două luni, la 13 noiembrie, prin semnarea unui acord privind exportul în Japonia pentru anul 1941 a unei cantități totale de 1.800.000 tone petrol, ceea ce reprezenta însă mult mai puțin decît cererea japonezilor¹⁰. Între timp, cabinetul japonez a aprobat la 25 octombrie programul participării Japoniei la dezvoltarea economică a Indoneziei, document ce fusese definitivat încă în august 1940 și care sintetiza, de fapt, cererile japoneze față de Indonezia. Conform prevederilor acestui program (care avea 15 puncte), Indonezia trebuia să înceteze legăturile sale economice tradiționale cu statele din Europa și America și să devină membră a „Marii sfere de coprosperitate a Asiei de răsărit”, guvernul indonezian să permită participarea capitalului japonez la dezvoltarea economică a insulelor arhipelagului și să întreprindă măsuri pentru creșterea rolului Japoniei în comerțul exterior al țării, să acorde deplină libertate propagandei japoneze, Indo-

⁸ Akira Hara, *L'économie japonaise pendant la deuxième guerre mondiale*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, 23e année (1973), nr. 89 (janvier), p. 41. La 1 septembrie 1940 guvernul japonez a adresat un ultimatum guvernului francez pentru a permite intrarea trupelor japoneze în Indochina. Guvernul de la Vichy a acceptat și la 22 sept. s-a încheiat un acord între cele două părți prin care Japonia primea dreptul de a avea baze militare în nordul Indochinei. Drept urmare, la sfîrșitul lunii septembrie trupele japoneze au intrat în portul Haifong.

⁹ A. G. Vromas, *Les Indes néerlandaise*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale” 13e année (1963), nr. 50 (avril), p. 27.

¹⁰ Pentru anul 1941 japonezii solicitau 3.150.000 tone petrol, din care 2.250.000 tone petrol brut, 400.000 tone benzină superioară pentru avioane și 500.000 tone motorină, ceea ce reprezenta o creștere de cîteva ori a cantităților de petrol importate de Japonia din Indonezia în anii anteriori (1937—869.000 tone; 1938—668.000 tone; 1939—573.000 tone) — H. J. van Mook, *The Netherlands Indies and Japan. Battle on paper 1940—1941*, New York, 1944, p. 42, 53.

nezia să intre în sistemul valutar-financiar japonez etc., ceea ce echivala cu instaurarea unui adevărat protectorat asupra Indoneziei¹¹.

Acestea fiind planurile imperialismului japonez față de Indonezia, evident că rezultatele misiunii Kobaiasi erau cu totul nemulțumitoare pentru guvernul de la Tokio. De aceea el a insistat pentru reluarea tratativelor (ianuarie 1941), căutînd, în special, să obțină satisfacerea cererilor privind unele produse strategice de primă importanță, în care Japonia era deficitară (petrol, cositor, și cauciuc)¹². După cinci luni negocierile au fost însă rupte (17 iunie), fără să se fi ajuns la vreun rezultat. Citeva săptămîni mai tîrziu, în august, cercurile conducătoare nipone au ajuns la concluzia că nu-și pot realiza scopurile politicii lor în Asia decît prin forță. În aceste condiții, în noaptea de 7 spre 8 decembrie japonezii au atacat flota americană ancorată în rada portului Pearl-Harbor, moment ce marchează declanșarea războiului în Pacific.

Japonezii sperau să cucerească Indonezia fără luptă, dar Olanda prin glasul guvernatorului general, a declarat război Japoniei, alăturîndu-se Statelor Unite ale Americii. Imediat în Indonezia au început pregătirile de război; a fost proclamată mobilizarea generală, japonezii suspecți au fost internați, iar principalele forțe militare indoneziene, în primul rînd cele navale — conform înțelegerii cu aliații — au fost amplasate din prima zi în strîmtoarea Malacca¹³. Apărarea generală a Indoneziei, aflată sub comanda generalului englez Sir Archibald P. Wavell, a fost destul de slabă. La 10 ianuarie 1942 trupele japoneze, căutînd să pună mîna în primul rînd pe cîmpurile petrolifere indoneziene, debarcă și ocupă orașul și regiunea Tarakan iar la 24 ianuarie ocupă centrul petrolier Balikpapan din Kalimantan; în ambele zone ei au găsit însă instalațiile petroliere distruse. Înaintarea japoneză în arhipeleg s-a desfășurat cu succes, în special după bătălia navală din Marea Javei (27 februarie — 1 martie), în care flota aliată, condusă de amiralul olandez C.E.L. Helfrich (acesta îl înlocuise la 14 februarie de amiralul american Thomas S. Hart), a suferit o grea înfrîngere¹⁴. La 5 martie capitala Batavia s-a predat generalului Hitoshi Imamura iar la 7 martie în Indonezia a fost creat un guvern militar¹⁵.

Odată cu ocuparea arhipelagului de către japonezi, pentru poporul indonezian a început o epocă deosebit de grea, din multe puncte de vedere mai grea chiar decît perioada colonialismului olandez. Stăpînirea japoneză s-a dovedit a fi una dintre cele mai directe, mai dure și mai

¹¹ L. M. Demin, *Japonscaia okkupația Indonezii (1942—1945)*, Izdatelstvo vostocinnoi literaturi, Moskva, 1963, p. 44.

¹² V. A. Valikov, *Indoneziia na puti nezavisimogo razvitiia*, Izdatelstvo Instituta Mejdunarodnix otnoșenii, Moskva, 1960, p. 30—31.

¹³ În decembrie 1941 forțele armate indoneziene numărau 100 000 de oameni, împrăștiați în tot arhipelegul, cu un nucleu de aproximativ 35 000 de soldați ce dispuneau de mijloace motorizate de deplasare și de armament relativ mai modern decît restul trupelor, care erau slab echipate. Aviația dispunea de 100 de aparate demodate; flota se compunea din 4 crucișătoare ușoare, 7 contratorpiloare, 15 submarine (unele dintre ele vechi) și de 100 de avioane, dintre care 60 moderne. La acestea mai trebuie adăugată marina comercială, ce dispunea de 20 de transatlantice și 150 de vapoare ale „Companiei Regale a pachetoturilor”, care au fost puse în slujba economiei de război — A.G. Vromans, *art. cit.*, p. 29.

¹⁴ *Ibidem*, p. 30—31.

¹⁵ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 147.

cinice. Scopul ei unic — în ciuda tuturor sloganurilor propagandistice — a fost de a folosi cât mai bine toate resursele naturale și umane ale Indoneziei în folosul Japoniei. Iar atunci când ocupanții au manifestat oarecare „înțelegere” pentru cererile indonezienilor, ea a fost din oportunitate și nu din principiu. Treptat, treptat indiferența față de japonezi a poporului indonezian s-a transformat în ură față de noii asupraștori.

Din punct de vedere administrativ, unitatea Indoneziei a fost spartă, insulele fiind împărțite în trei zone militare, fiecare aflându-se în subordinea unui comandament militar. Astfel, Sumatra a fost subordonată comandamentului armatei a 25-a, cu sediul la Singapore; Java și Madura — comandamentului armatei a 16-a, cu centrul chiar în capitală, la Batavia, iar restul insulelor au fost subordonate comandamentului forțelor militare navale japoneze, cu centrul la Makasar pe insula Sulawesi (Celebes)¹⁶. Această împărțire era dictată numai de considerente militare și nu avea nimic comun cu interesele dezvoltării arhipelagului indonezian, nu ținea seama de interesele populației.

În fiecare zonă puterea supremă se afla în mâinile comandamentului militar, ajutat de diverse departamente militar-administrative, în fruntea cărora se aflau ofițeri superiori japonezi. În general, toate funcțiile de conducere din administrație, până la personalul din instituțiile regionale, se afla în mâinile japonezilor. În Java, de exemplu, din cei 17 șefi de regiuni numai unul era indonezian; primarii marilor orașe erau, de asemenea, japonezi iar acolo unde municipalitatea se afla în mâinile indonezilor ea nu putea întreprinde nimic fără avizul reprezentanților autorităților de ocupație. Desigur, administrația țării nu se putea realiza numai cu forțele militarismului japonez. De aceea, aceștia au fost nevoiți să întreprindă și funcționari civili indonezieni, mai mult chiar, deseori posturile care altă dată erau rezervate numai europenilor erau oferite acum indonezienilor, secondați însă întotdeauna de câte un japonez, în mâinile cărui era, de fapt, concentrată puterea¹⁷.

Uitînd de sloganurile de „libertate”, japonezii s-au comportat în Indonezia ca într-o adevărată colonie. Ei au interzis populației de a critica și judeca actele și dispozițiile autorităților militare, au interzis libera circulație în apele teritoriale indoneziene, au introdus cenzura. În toată țara a fost instaurat un sistem polițienesc, de teroare, poliția militară (kempetai) a primit largi imputerniciri. Sistemul denunțurilor era încurajat, urmărirea și arestările ilegale pe baza unor simple bănuieli erau fapte obișnuite. În fiecare întreprindere, instituție, pe plantații japonezii au creat rețele polițienești. Pentru cea mai mică vină sau nesupunere față de administrație indonezianii erau supuși unor pedepse înjositoare, bătăuți, dați afară din întreprinderi sau supuși celor mai rafinate torturi în închisorile poliției militare¹⁸.

Internările, arestările și asasinatele în timpul ocupației japoneze, în special împotriva activiștilor comuniști, a elementelor patriotice și democratice, în general, au cunoscut proporții nemaîntîlnite în istoria

¹⁶ *Keesing's Contemporary Archives (1943-1945)*, p. 6058; J. D. Legge, *op. cit.*, p. 151.

¹⁷ L. M. Demin, *op. cit.*, p. 85-88.

¹⁸ *Ibidem*, p. 90-91.

poporului indonezian. În primul rînd au fost internați în lagăre rezidenții olandezi și europeni, foștii reprezentanți ai firmelor străine, numeroși euroasiatici, dar și indonezieni, numărul lor ajungînd la aproximativ 80 000. Datorită tratamentului inuman la care au fost supuși, 14.800 dintre ei au murit în captivitate¹⁹.

Proporții nemaîntîlnite au atins și arestările. În primele luni ale ocupației în Java centrală și de răsărit s-au produs numeroase arestări în rîndul populației. În noiembrie 1942 a fost arestat fruntașul comunist Amir Sjarifuddin, împreună cu numeroși simpatizanți, dintre care mulți au fost uciși. În Sulawesi au fost arestați fruntași ai mișcării de eliberare națională care încercaseră să cucerească puterea după înfringerea olandezilor. Valul de teroare s-a extins în Sumatra, unde a fost arestat un grup numeros de militanți politici indonezieni printre care A. K. Gani. Tot în Sumatra, un grup de 70 de indonezieni acuzați că au participat la mișcarea de rezistență, au fost duși în junglă, așezați la marginea unei gropi și, apoi, străpunși cu baionetele și decapitați. În Kalimantan teroarea dezlănțuită de japonezi a făcut 2000 de victime printre localnicii care se ridicaseră la luptă împotriva ocupanților²⁰.

Paralel cu aceste măsuri, japonezii au căutat să stabilească o „legătură” cu poporul indonezian, să obțină o atitudine favorabilă din partea acestuia față de stăpînirea japoneză și să creeze impresia, fie chiar exterioară, a unui „suport popular”. Deși acest lucru era greu — iar pe o perioadă mai lungă de timp s-a dovedit a fi imposibil — pentru început japonezii puteau beneficia de cîțiva factori favorabili: ura indonezienilor față de colonialiștii olandezi, necunoașterea — încă — de către indonezieni a durității ocupației japoneze, o propagandă intensă și abilă care-i prezenta ca „eliberatori” ai Indoneziei de sub jugul europenilor (și care nu rămăsese fără urmări) și, în special, promisiunea că va acorda independență țării. În acest scop ei au stabilit legături cu acea parte a liderilor mișcării de eliberare națională care considerau că este posibil ca poporul indonezian să-și cucerească independența cu sprijinul japonez: Ahmet Sukarno, Mohammad Hatta, Ki Hadjar Dewantoro (Suwardi Surjaningrat) și Kiyayi Mansur, reprezentant al musulmanilor²¹.

Pentru a putea înțelege mai bine cum de a fost posibil să se ajungă la această situație aparent paradoxală, este absolut necesară o scurtă incursiune în istoria luptei anticolonialiste și de eliberare națională a poporului indonezian, deoarece numai prin cunoașterea situației concrete din Indonezia poate fi explicată și înțeleasă corect poziția de „colaborare” adoptată față de japonezi de unii lideri ai mișcării de eliberare națională indoneziene.

Despre o mișcare de eliberare națională de sub jugul colonial în Indonezia se poate vorbi numai din secolul al XX-lea, deși se poate afirma cu certitudine că originile ei se află în secolul trecut, cînd au apărut primele semne ale afirmării conștiinței naționale indoneziene. Prima organizație cu un program național mai clar, care se limita însă numai la

¹⁹ M. A. Aziz, *op. cit.*, p. 171—172.

²⁰ L. M. Demin, *op. cit.*, 91—92.

²¹ Cei patru au format un grup cunoscut sub numele „Empat Serangkai” (Trifoiul cu patru foi).

promovarea culturii naționale și reconcilierea valorilor tradiționale javaneze cu spiritul modern, a fost „Budi Utomo”, fondată în 1908 de dr. Wahidin Soerdiraoesada²². Patru ani mai târziu, Umar Sayed Tjokroaminoto a fondat o nouă organizație „Sarekat Islam”, care în 1919 avea — după unele date — 2,5 milioane de membri²³. La început această organizație a promovat o politică de înțelegere cu colonialiștii, scopul ei fiind limitat la ridicarea bunăstării poporului indonezian. Curînd, însă, programul ei național a devenit mai radical, renunțîndu-se la ideea cooperării cu olandezii, dar fără ca aceasta să atragă după sine și o mai mare claritate, atît în ceea ce privește formularea scopului final, cît și a mijloacelor și căilor ce trebuiau urmate pentru atingerea lui²⁴. De altfel, aceasta era situația și cu alte organizații ale mișcării naționale indoneziene în această perioadă. Din acest punct de vedere, „Asociația social-democratică a Indiilor”, creată în 1914 de marxistul olandez Hendrik Sneevliet*, constituia o excepție, fiind singura care avea o teorie clară asupra colonialismului și înțelegea necesitatea luptei pentru independență națională, în strînsă legătură cu lupta pentru transformarea revoluționară a societății. Formată la început din euroasiatici, în anii primului război mondial și în perioada imediat următoare numeroși indonezieni au devenit membri ai Asociației, pregătind transformarea ei, la 23 mai 1920, în Partidul Comunist din Indonezia²⁵. În decembrie 1925, la Conferința de la Prambanan, conducerea P.C.I. a hotărît declanșarea unei răscoale generale împotriva colonialiștilor olandezi. După un an de pregătiri, în decembrie 1926, a început, într-adevăr, o răscoală în vestul Javei, iar în ianuarie 1927 în vestul Sumatrei, dar autoritățile colonialiste au reușit să le înfrîngă cu destulă ușurință²⁶.

Deși înfrîntă, răscoala poporului indonezian nu a rămas fără urmări. În 1927 se produce un adevărat salt în mișcarea națională din Indonezia, odată cu crearea, la 4 iulie, a „Asociației Naționale Indoneziene” („Persekutuan Nasional Indonesia” — „P.N.I.”), devenită un an mai târziu „Partidul Național Indonezian” („Partai Nasional Indonesia”). Printre inițiatorii Asociației s-au numărat Sukarno, care a fost ales și președinte,

²² J. D. Legge, *op. cit.*, p. 44—45.

²³ *Geschichte Indonesiens*, Rütten und Loening, Berlin, 1954, p. 15.

²⁴ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 45—46.

* Cunoscut sub numele de Maring el a activat mai târziu ca reprezentant al Cominternului în China.

²⁵ 1976. *Yearbook of International Communist Affairs*, Hoover Institutions Publications p. 287; J. D. Legge, *op. cit.*, p. 46.

²⁶ Doi conducători ai P.C.I., Alimin și Musso, au plecat în 1926 la Comintern pentru a, expune planul general al răscoalei. Cominternul nu a aprobat însă această acțiune, dar pînă la sosirea răspunsului în Indonezia răscoala începuse deja în cele două regiuni. În celelalte zone declanșarea ei a putut să fie oprită — J. D. Legge, *op. cit.*, p. 85—86. Despre răscoale, vezi și Joop Morriën, *Kanttekeningen bijtwe documenten over Indonesië*, în „Cahiers”, publicație a „Instituut voor Politiek en Sociaal Onderzoek” din Amsterdam, nr. 3, p. 12—18. În revistă sînt reproduse și două documente din publicația comuniștilor olandezi „De Communist”, din octombrie 1929, („Economische toestand en klasse verhoudingen in Indonesië. Ontwerp — thesen van het presidium CPH”), p. 22—30 și martie 1930 („De taak van de Hollandsche Kommunistische Partij tegenover Indonesië. Thesen van het EKKI der Comm. Internationale”) p. 31—39, ce sintetizează poziția Partidului Comunist din Olanda față de problema colonială, în general, și față de Indonezia, în special. În aceeași problemă vezi și studiul lui Joop Wolf, *Onze anti-koloniale traditie en de strijd in Indonesië*, în „Cahiers”, nr. 1, p. 19—27.

Sunarjo, Iskaq Tjokrohadisurjo, dr. Tjpto Mangunkusumo și Budiarto. Programul noii grupări reflecta clar afirmarea ideii naționale. „Merdeka” — independența — era ideea centrală a întregului ei program politic. În jurul acestei idei s-a reușit la sfârșitul anului să se creeze un adevărat front național, prin realizarea, la Bandung, a unei înțelegeri între mai multe organizații ale mișcării de eliberare națională („P.N.I., „Partai Sarekat Islam”, „Budi Utomo”, „Pasundan”, „Sumatra Bond”, „Kaum Batawi” și „Surabaja Study Club”) privind crearea „Uniunii asociațiilor politice ale poporului indonezian” („Permufakatan Perhimpunan-perhimpunan Politik kebangsaan Indonesia” — P.P.P.K.I.)²⁷.

Datorită unor factori obiectivi și subiectivi, unitatea mișcării naționale indoneziene nu a durat mult timp. În perioada următoare au apărut noi organizații, care au luat locul unor organizații sau partide care au dispărut sau au activat alături de cele vechi. În septembrie 1930 a fost creat la Batavia „Partidul Poporului Indonezian” („Partai Rakjat Indonesia” — „P.R.I.”), care milita pentru lărgirea drepturilor Indoneziei în cadrul Imperiului colonial olandez, avînd drept scop final autonomia Indoneziei sub coroana olandeză. O lună mai tîrziu a fost fondată „Asociația Poporului Indonezian” („Persatuan Bangsa Indonesia”); ambele organizații reprezentau latua moderată a mișcării naționale. În aprilie 1931, după condamnarea unor conducători ai Partidului Național Indonezian, printre care și Sukarno, „P.N.I.” a fost dizolvat și în locul lui s-a format „Partidul Indonezian” („Partai Indonesia” — „Partindo”), cu un program identic cu cel al partidului dizolat²⁸. În același an s-au pus bazele unei noi grupări politice — „Clubul de Educație Națională din Indonezia” („Club Pendidikan Nasional Indonesia”) sau „Noul P.N.I.” („P.N.I.-baru”), în frunte cu Hatta și Sjahrir²⁹.

În fața intensificării mișcării naționale indoneziene autoritățile colonialiste olandeze au trecut la contra măsuri. Pe de o parte au fost dizolvate o serie de organizații iar mulți conducători au fost arestați și azvîrliți în închisori sau exilați; pe de altă parte colonialiștii au dat unele satisfacții indonezienilor în ceea ce privește accesul lor la unele funcții publice, descentralizarea administrativă, extinderea autonomiei locale și, în special, prin crearea la 18 mai 1918 a unui „Consiliu Popular” (Volksraad), cu drept consultativ, care din 1931 a primit o majoritate indoneziană³⁰. În 1936 Volksraad-ul a aprobat, cu o majoritate clară de voturi, o petiție („petiția Soetardjo”) către guvernul olandez prin care cerea convocarea unei conferințe care să dezbată problema acordării autonomiei Indoneziei într-o perioadă de 10 ani, în cadrul Constituției olandeze. La Haga cererea a fost primită cu răceală și, după doi ani, respinsă oficial³¹. Era o înfrîngere dureroasă a grupărilor mai moderate din cadrul mișcării naționale indoneziene. O nouă încercare la începutul anului 1940 („rezoluția [Wiwoho]”) de a obține autogovernarea Indone-

²⁷ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 90–93.

²⁸ V. A. Valikov, *op. cit.*, p. 48.

²⁹ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 122.

³⁰ A. G. Vromans, *art. cit.*, p. 27.

³¹ J. L. Legge, *op. cit.*, p. 143.

ziei, cu menținerea legăturilor cu Olanda, nu a avut o soartă mai bună³².

Încă înainte de izbucnirea celui de al doilea război mondial, evenimentele îngrijorătoare ce aveau loc în lume, creșterea pericolului fascist în Europa și politica de cuceriri a militarismului japonez în Asia au determinat în cadrul mișcării de eliberare națională din Indonezia luări de atitudine dacă nu diametral opuse, cel puțin diferite. Cei mai radicali dintre conducătorii mișcării de eliberare națională ai poporului indonezian — Amir Sjarifuddin, Wikana, Muhammad Yamin și alții — considerau că sarcina fundamentală pentru mișcarea de eliberare națională indoneziană în momentul istoric respectiv o constituia cooperarea cu Olanda în lupta împotriva Germaniei în Europa și a Japoniei în Asia, încadrarea mișcării naționale din Indonezia în largă mișcare de rezistență antifascistă a popoarelor din Europa și Asia. Desigur, aceasta nu însemna o renunțare la idealul independenței naționale, ci trecerea lui temporară pe planul secundar al luptei poporului indonezian. Reprezentanții acestui curent au format în 1937 o nouă organizație politică — „Mișcarea Poporului Indonezian” („Gerakan Rakjat Indonesia” — „Gerindo”)³³, ai cărei membri vor fi urmăriți cu asiduitate de japonezi în anii ocupației.

O altă parte a liderilor mișcării naționale considera că sarcina fundamentală care stătea în fața poporului indonezian era în continuare lupta pentru înlăturarea jugului colonialismului olandez și cîștigarea independenței țării. Sukarno — principalul reprezentat al acestui curent — considera și el fascismul ca produs al capitalismului în declin, deplîngea ororile fascismului, lagărele de concentrare, teroarea; el respingea fascismul ca fiind contrar spiritului indonezian, opus principiilor dezbaterii și consensului ce aveau rădăcini adinci în obiceiurile indoneziene. Sukarno vedea originea războiului nu în opoziția ideologică dintre fascism și democrația burgheză — pe care, de altfel, nici nu o considera a fi o democrație reală —, ci în conflictul de interese; el considera că țările asiatice nu trebuiau să participe la război. În determinarea atitudinii sale politice Sukarno a pornit de la faptul că toate încercările de pînă atunci ale mișcării naționale indoneziene de a obține independența țării se încheiaseră fără succes, lanțul colonialismului olandez dovedindu-se mai puternic. Or, în desfășurarea evenimentelor ce aveau loc el a văzut posibilitatea ruperii lanțului colonial cu ajutor din afară³⁴.

În ciuda deosebirilor dintre cele două curente, în 1939 se reușește refacerea unității mișcării de eliberare națională din Indonezia prin crearea „Federației Partidelor Politice din Indonezia” („Gabungan Politik Indonesia” — „Gapi”), după modelul defunctei „Uniuni a asociațiilor politice ale poporului indonezian” („P.P.P.K.I.”), de la sfîrșitul deceniului

³² În septembrie 1940, după ocuparea Olandei de către naști, guvernatorul general al Indoneziei a creat un comitet, sub președinția lui F. H. Visman, care să studieze problema dezvoltării politice, economice și sociale viitoare a Indoneziei. Comitetul a cercetat diverse proiecte de reformă politică și socială și, la 20 iulie 1944, prin glasul reginei Wilhelmina, guvernul olandez în exil a promis o revizuire a Constituției olandeze, după încheierea războiului, care prevedea, printre altele, și schimbarea raporturilor dintre metropolă și colonii — *Ibidem*, p. 144—145).

³³ V. A. Valikov, *op. cit.*, p. 49—50; Vezi și *Indonézia. Harc a fűggellenségért*, Szikra, Budapest, 1950, p. 13.

³⁴ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 145.

al III-lea. „Gapi” — care cuprindea opt partide și organizații politice, printre care „Gerindo”, „Parindra”, „Partai Sarekat Islam Indonesia” (P.S.I.I.)* — reunea în programul său scopurile luptei antifasciste cu cele ale luptei pentru independență. La Congresul Federației, care a avut loc în decembrie 1939, limba indoneziană a fost adoptată ca limbă oficială, steagul roșu-alb (Merah Putih) ca steag național iar cântecul „Indonesia Raya” (Indonezia Mare) ca imn național³⁵. După ocuparea Indoneziei de japonezi, cele două curente din cadrul mișcării naționale vor alege căi proprii de acțiune: adepții primului se vor angrena în lupta de rezistență împotriva ocupanților, în timp ce adepții celui de al doilea vor căuta să-și atingă scopul urmărit — obținerea independenței Indoneziei — prin stabilirea unui dialog cu japonezii. Pentru aceștia din urmă orice pas care i-ar fi putut ajuta să ajungă la realizarea scopului urmărit era pentru ei justificat din punct de vedere moral. Dacă se opuseseră din principiu colaborării cu olandezii, în schimb o cooperare temporară cu japonezii era pentru Sukarno și camarazii săi acceptabilă, deoarece părea să le promită rezultate mai bune. Încă din deceniul al treilea Sukarno văzuse posibilitatea cîștigării independenței țării în urma unui război în Pacific, care să rupă Indonezia de legăturile cu Olanda. Acest moment, considera Sukarno, venise și de aceea el nu a avut rețineri de ordin moral de a se folosi de japonezi pentru realizarea idealului național. Nu trebuie trasă de aici concluzia — profund falsă — că el ar fi nutrit sentimente de simpatie, față de japonezi. Sukarno îi considera pe japonezi ca dușmani ai poporului indonezian, dar opoziția lui față de aceștia era mai puțin fermă decît cea față de olandezi. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere și faptul că el știa foarte bine ororile regimului colonial occidental, pe cînd stăpînirea japoneză nu-i era cunoscută. Toate acestea l-au determinat să accepte să dețină funcții sub ocupația militară japoneză, urmărind însă cu perseverență idealul independenței naționale și căutînd să atenueze, pe cît putea, duritatea unor legi³⁶. La început atitudinea japonezilor părea să justifice opțiunea lui Sukarno; pentru o perioadă steagul național indonezian a fluturat alături de cel japonez. Curînd, însă, ocupanții au început să pună obstacole în fața dezvoltării mișcării naționale indoneziene, pentru ca apoi să treacă la desființarea tuturor organizațiilor acesteia, să nu mai permită arborarea drapelului indonezian și să interzică imnul național. În locul organizațiilor mișcării de eliberare națională desființate, japonezii au creat în aprilie 1942 o organizație politică proprie, cunoscută sub numele de „Mișcarea celor 3 A”. Scopul urmărit de japonezi prin crearea acestei mișcări — cîștigarea unui suport politic popular — nu a fost însă atins; Sukarno și ceilalți lideri indonezieni au păstrat o distanță marcată față de „AAA”. În această situație, ocupanții au căutat să cîștige

* Fostul „Sarekat Islam”, care din 1929 a adoptat această denumire.

³⁵ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 144.

³⁶ *Ibidem*, p. 153, 156.

sprijinul diverselor religii din Indonezia³⁷, și în primul rînd al musulmanilor, care erau mai puțin influențați de gîndirea democratică occidentală, mai puțin ostili Japoniei și, deci, mai ușor de manevrat pentru a acorda sprijinul lor ocupanților. Acestora li se declara că Japonia este prietena tuturor musulmanilor din răsăritul Asiei iar aceștia nu trebuie să se mai ducă în pelerinaj la Mecca, ci la... Tokio. Ca urmare a eforturilor depuse de administrația militară japoneză, în noiembrie 1943 a fost creat „Consiliul Consultativ al musulmanilor din Indonezia” („Madjelis Sjuero Muslimin Indonesia” sau „Masjumi”), care a dat japonezilor o aparență de suport din partea musulmanilor; în realitate, acesta a fost temporar și nesigur.

Toate acestea nu i-au mulțumit pe japonezi, atît „AAA” cît și „Masjumi” nefiind soluții care să le dea sprijinul pe care îl doreau. De aceea, ei au căutat în continuare să-și apropie tot mai mult pe liderii mișcării naționale indoneziene, singurii care, în această calitate, ar fi putut să le aducă un sprijin politic mai larg. În acest moment, la 7 decembrie 1942, Sukarno a publicat un articol în „Asia Raya” prin care propunea crearea unui nou partid politic; la 8 decembrie el a reluat propunerea într-un discurs, apărut și el a doua zi în publicația amintită. Scopul noii formații politice — așa cum îl prezenta Sukarno — era de a căli masele populare pentru luptele viitoare*. Surprîși de propunerea liderului naționaliștilor indonezieni, dar sperînd să tragă ei cele mai mari avantaje din ea, japonezii au acceptat, astfel că la 9 martie 1943 — data aniversării ocupării insulei Iava — a fost creat „Centrul Puterii Populare” („Pusat Tenaga Rakjat” — „Putera”). Conducerea noii formațiuni a fost încredințată unui Consiliu de conducere, format din Sukarno (președinte) și șase membri (trei indonezieni și trei japonezi). Prin aceasta — după cum a dovedit evoluția ulterioară a situației din Indonezia — japonezii nu înțelegeau predarea puterii noului organism, ci folosirea lui la mobilizarea într-un grad cît mai înalt a tuturor resurselor poporului indonezian la efortul de război japonez, ceea ce, parțial, au reușit (dacă ar fi să ne referim chiar și numai la rolul „Putera” în crearea detașamentelor de muncă forțată „romusha”)³⁸.

Despre ceea ce constituia idealul național indonezian — independența țării — și, totodată, cauza pentru care o parte a mișcării de eliberare națională acceptase o conlucrare condiționată cu ocupanții —, aceștia păstrau o tăcere aproape totală. Abia spre sfîrșitul anului 1943, cînd situația militară a Japoniei se înrutățise și sub presiunea mișcării de eliberare națională, japonezii sînt nevoiți să întreprindă, totuși, unii pași, deși timizi, în această direcție. Începutul l-a constituit discursul în Dietă al primului ministru japonez, generalul Hideki Tojo, care a declarat că guvernul

³⁷ În Celebes, de exemplu, sectele creștine au fost reunite într-o organizație pentru „a coopera cu Federația Creștină din Tokio”. La 29 aprilie 1943, cu ocazia aniversării zilei de naștere a împăratului Japoniei, a fost creată „Societatea de prietenie internațională catolică” care să contribuie prin activitatea sa „la întărirea legăturilor în Marea Asie de răsărit” — *Keesing's Contemporary Archives (1943-1945)*, p. 6058-6059.

* De multe ori în timpul ocupației japoneze Sukarno a încercat ca, prin declarații publice, să-i forțeze pe japonezi să accepte ceea ce, în alte condiții, nu ar fi aprobat.

³⁸ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 164-165; A. G. Vromans, *art. cit.*, p. 33; L. M. Demin, *o p. cit.*, p. 123-127.

său va căuta să-și asocieze mai direct populația locală la procesul de guvernământ. În aceeași lună el a făcut o vizită la Djakarta, unde și-a reinnoit promisiunea. Dar intențiile japonezilor nu coincideau integral cu cele ale lui Sukarno și ale mișcării naționale indoneziene. Tojo, de exemplu, vorbea de „regiunile de sud” și de „indigenii din Java”, pe când Sukarno folosea în discursurile sale numai cuvântul „Indonezia”.

Pe linia promisiunilor făcute, japonezii au creat la 5 septembrie 1943 „Consiliul Consultativ Central”, cu consilii locale în fiecare reședință administrativă; concomitent a început promovarea într-o mai mare măsură a indonezienilor în funcții administrative la nivel local, regional și central. Format din 43 de membri (din care 20 numiți de comandantul armatei a 16-a japoneze iar ceilalți aleși de consiliile regionale), „Consiliul Central Consultativ” (ale cărui lucrări s-au deschis la 16 octombrie 1943 la Djakarta) a avut esențialmente un rol consultativ, asemănător în unele privințe cu sistemul olandez (Volksraad)*. Întrunindu-se la 3—4 luni, sub președinția lui Sukarno, funcția lui reală a fost de a „dovedi” japonezilor cooperarea indonezienilor. Dar Consiliul a avut și posibilitatea să facă presiuni asupra autorităților militare pentru modificarea unor măsuri nepopulare. În același timp, crearea lui a marcat un avans spre înlăptuirea obiectivului mișcării naționale indoneziene; el a devenit un simbol al reprezentării și autonomiei în viziunea cuceririi independenței. În vara anului 1945, când s-a dat bătălia pentru proclamarea independenței Republicii Indonezia, sistemul consiliilor locale a constituit pîrghia prin care guvernul central și-a extins autoritatea.

La sfîrșitul anului 1943, în condițiile în care devenise posibil un atac aliat asupra Javei, japonezii au luat o nouă măsură, ale cărei urmări au fost dintre cele mai importante: crearea unor unități militare de voluntari, conduse de indonezieni, dar instruite de japonezi, care să apere insula de atacurile aliate. Ideea fiind aprobată de liderii naționaliști din „Putera” și „Consiliul Central Consultativ”, la 3 octombrie 1943 a fost creată „Armata de voluntari pentru apărarea patriei” („Sukarela Tentara Pembela Tanah Air” — „Peta”). Prin crearea „Peta” mișcarea națională indoneziană a căpătat ceea ce ea nu avusese pînă atunci: o forță armată. Deși sub strict control japonez, cu acces la arme foarte limitat, „Peta” era condusă de tineri intelectuali, care cu toată îndoctrinarea japoneză, au rămas credincioși mișcării naționale; de altfel, aceasta a desfășurat în rîndurile lor o puternică propagandă. Peta a constituit embrionul armatei Republicii Indonezia³⁹.

Dîndu-și seama că măsurile luate folosiseră mai mult indonezienilor decît lor, japonezii au stopat la sfîrșitul anului 1943 și începutul anului 1944 drumul spre independență al Indoneziei. În schimb, au căutat să aducă organele existente sub controlul lor și mai strict, să angreneze tot mai mult resursele indoneziene în sprijinul războiului japonez. În acest scop „Putera”, care nu dăduse rezultatele pe care le așteptau, a fost

* Erau și deosebiri: Volksraad-ul, de exemplu, era un forum de dezbate și putea critica politica guvernului, chiar dacă nu o putea schimba; Consiliul Consultativ Central nu avea nici măcar o astfel de libertate.

³⁹ Pentru detalii privind Peta, vezi: Nograho Notosusanto, *L'armée Peta en Indonésie (1943—1945)*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, 22e année (1972), nr. 86 (avril), p. 33—44.

înlocuită cu „Organizația de loialitate a poporului” („Djawa Hokokai”), anunțată la 9 ianuarie și inaugurată oficial la începutul lunii martie 1944. Când s-a anunțat scopul acestei organizații, vechea formulă de „cooperare” a fost omisă de către japonezi; în schimb, s-a subliniat că scopul ei unic este mobilizarea tuturor resurselor în vederea câștigării războiului.

„Djawa Hokokai” era un produs al disperării japonezilor în fața declinului lor militar în Pacific. Urmarea a fost însă că la Tokyo tot mai multe voci au început să ceară acordarea unor concesiuni mai mari mișcării naționale indoneziane, paralel cu creșterea contribuției indonezienilor la apărarea arhipelagului de atacurile aliaților. Succesorul generalului Tojo la conducerea guvernului, premierul Koiso, care împărtășea acest punct de vedere, a anunțat la 7 septembrie 1944 că Indoneziei îi va fi acordată independența într-un viitor apropiat, fără să fixeze însă o dată⁴⁰. Dar evoluția evenimentelor a fost de asemenea natură încît japonezii nu au mai putut controla situația din Indonezia, poporul indonezian luîndu-și soarta în propriile sale mâini.

Exploatarea resurselor economice și umane conform intereselor Japoniei a reprezentat scopul fundamental al politicii ocupanților în Indonezia. Jaful economic și exploatarea crincenă a poporului indonezian au caracterizat acțiunile celor care se autoprozentau ca „eliberatori” ai acestuia de sub stăpînirea occidentală, dar care în realitate s-au dovedit chiar mai răi și mai prădalnici decît aceștia. Urmările acestei politici nu au întîrziat să apară: prăbușirea economiei indoneziane și înrăutățirea catastrofală a condițiilor de trai ale populației.

În domeniul industrial, de o atenție specială — am putea spune exclusivă — din partea autorităților japoneze s-a „bucurat” industria extractivă, în primul rînd cea petrolieră, precum și minele de cositor și bauxită. În momentul invaziei, instalațiile de extracție a țiteiului, cu o capacitate de 8 milioane tone pe an, precum și rafinările de la Palembang și Balikpapan fuseseră distruse în mare parte de către aliați. Dar japonezii, dispunînd de suficient utilaj pentru foraj și de instalații de pompare (cumpărate în perioada anterioară de la adversarii lor!) au reușit ca în decurs de numai un an să repare stricăciunile provocate și să ridice producția de petrol la 2/3 din nivelul maxim atins în perioada antebelică. Transportul petrolului în Japonia s-a efectuat însă cu dificultate, datorită atît lipsei mijloacelor de transport, cît și distanței foarte lungi dintre Japonia și Indonezia (5000 km). După debarcarea americană în Filipine în 1944, transportul a devenit și mai dificil, convoaiele de petroliere fiind interceptate și atacate de aliați; aprovizionarea cu petrol a Japoniei a scăzut la minim⁴¹.

Atît timp cît căile de transport pe mare au putut asigura legăturile cu Japonia, minele de cositor și bauxită au fost, de asemenea, obiectul atenției ocupanților japonezi, după care ele au fost părăsite iar utilajul distrus (același lucru s-a întîmplat și cu instalațiile petroliere în august 1945, în ajunul capitulării Japoniei)⁴².

Cu excepțiile amintite mai sus, toate celelalte ramuri ale industriei indoneziane au cunoscut un profund regres în anii ocupației japoneze.

⁴⁰ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 173—174.

⁴¹ A. G. Vromans, *art. cit.*, p. 32; L. M. Demin, *op. cit.*, p. 100.

⁴² *Ibidem*.

Este ilustrativ în acest sens declinul industriei zahărului, în care Indonezia — cu 5 % din producția mondială — ocupa în perioada antebelică un loc important. Întrucît japonezii se aprovizionau cu zahăr din alte zone mai apropiate (Taivan, Filipine), industria zahărului a cunoscut o scădere catastrofală. În Java, de exemplu, din 112 fabrici de zahăr cîte erau în 1941, dintre care 75 în funcțiune, 38 au fost complet demontate iar 42 reprofile pe producția de război iar utilajul lor transferat la alte întreprinderi sau pur și simplu vîndut la fiare vechi. În 1945 producția celor 13 fabrici de zahăr cîte mai rămăseseră în Java se ridica la 84.000 t, ceea ce reprezenta doar 6,3 % din producția anului 1942⁴³.

Agricultura, ramură de bază a economiei indoneziene, a cunoscut în timpul celor mai bine de trei ani de ocupație japoneză o situație și mai grea. Cu excepția culturilor arborelui de chinină, din care se extrăgea prețiosul medicament necesar soldaților japonezi ce luptau în condițiile climatei tropicale pentru a-i feri de malarie, dar care ocupau suprafețe mici și aveau o pondere minoră în volumul global al producției agricole, toate celelalte culturi agricole au cunoscut scăderi catastrofale. Situația arborelui de cauciuc, una din culturile agricole principale ale țării și în care Indonezia ocupa un loc important în producția mondială (37 %) poate ilustra tabloul de ansamblu dezastruos al agriculturii indoneziene.

Suprafețele de teren cultivate cu arbori de cauciuc, organizate în mari plantații (1200) sau mici terenuri ale țăranilor (720.000), ajungeau la 1.300.000 ha. Ocupația japoneză a rupt Indonezia de vechile pieți de desfacere a cauciucului, care înghițeau 99 % din producția țării, în timp ce numai 1 % era folosit pentru consumul intern. De desfacerea acestui produs depindeau mase imense de țărani, precum și importante detașamente ale clasei muncitoare (muncitorii de pe plantații, din transporturi, hamalii etc.) Japonia (cu un consum anual de cauciuc de 60 000 t) și regiunile ocupate de ea nu puteau însă „înghiți” marea cantitate de cauciuc indonezian (120—130 mii tone anual), ce se strîngea în fiecare an în depozite. Neavînd piață de desfacere, producția de cauciuc a scăzut, numeroase plantații fiind defrișate⁴⁴; pe plan social aceasta a dus la creșterea șomajului în rîndul muncitorilor de pe plantații și din transporturi. O situație asemănătoare au cunoscut culturile de capoc, cafea, ceai, măsline etc.⁴⁵. Pe ansamblu, în timpul dominației japoneze producția de orez a Indoneziei a scăzut cu 25 %, de cereale cu 36 %, de manioc cu aproape 50 %, de latex cu peste 80 %, de cafea cu aproape 70 %, a uleiului de măsline cu 70 % etc.⁴⁶.

Situația populației a cunoscut o înrăutățire continuă în anii ocupației. Orezul și cerealele erau rechiziționate pentru întreținerea armatei japoneze, în timp ce pe piață ele lipseau cu totul sau puteau fi cumpărate

⁴³ *Ibidem*, p. 102.

⁴⁴ În Java, suprafața cultivată cu arbori de cauciuc a scăzut de la 603.000 acri (1942) la 503.000 acri (1945). În Sumatra de răsărit suprafețele au scăzut cu 14 % — *Ibidem*, p. 101.

⁴⁵ În august 1943 japonezii au publicat un decret prin care se prevedea defrișarea a 50 % din suprafețele ocupate cu arbore de cafea. Aceași soartă au avut-o plantațiile cu ceai, a căror suprafață a scăzut cu 37.470 acri. În Sumatra, producția de ceai în 1944 reprezenta numai 10 % din producția anului 1941 — *Ibidem*, p. 102.

⁴⁶ Charles Wolf, *The Indonesian Story. Growth and Structure of Indonesian Republic*. New York, 1948, p. 7.

numai la prețuri exorbitante. Populația nu-și putea procura nici chiar mărfuri de primă necesitate, alimentare în primul rînd, dar și de îmbrăcăminte. Prețurile au cunoscut un indice de creștere de 10—15 ori față de perioada antebelică, în timp ce veniturile multor categorii de populație au rămas staționare sau chiar au scăzut⁴⁷.

La toate aceste suferințe ale poporului indonezian s-a adăugat sistemul de mobilizare a populației în batalioanele de muncă (așa-numitul sistem „romusha”). Avînd nevoie de brațe de muncă pentru construirea diferitelor obiective militare, japonezii au dus o intensă propagandă pentru a recruta forța de muncă necesară din Indonezia. Întrucît sistemul de înscriere voluntară în aceste detașamente nu a dat rezultate, s-a trecut atunci la înscrieri forțate. Condițiile de muncă și de viață în aceste detașamente erau mai mult decît precare, mai grele chiar decît ale prizonierilor de război. Aproape 300.000 de muncitori încadrați în batalioanele de muncă „romusha” au fost trimiși să lucreze la diverse obiective militare japoneze de peste hotare, în Pacific și Birmania; dintre aceștia, la sfîrșitul războiului s-au întors numai 20.000⁴⁸.

Sistemul de ocupație japonez în Indonezia a fost completat de o intensă politică de japonizare, făcută sub sloganul „Asia pentru asiatici”. Limba olandeză a fost înlocuită ca limbă oficială cu limba japoneză; întrucît populația nu o cunoștea decît într-o măsură foarte mică, ocupanții au trebuit să admită și folosirea în paralel a limbii indoneziene. În orașe, denumirile olandeze ale străzilor, piețelor, magazinelor etc. au fost înlocuite cu denumiri japoneze. Întreaga presă a fost reorganizată și subordonată serviciului de propagandă japonez (sendebu). În locul ziarelor olandeze au apărut publicații în limba japoneză („Djaba Simbun Kai”, „Kodohan”, „Kenetru Han” ș.a.) și cîteva în limba indoneziană (acestea erau însă conduse tot de japonezi iar limba era impestrițată cu numeroase cuvinte japoneze). Politica de japonizare a cuprins cele mai diverse sectoare ale vieții sociale. Astfel, în locul calendarului european a fost introdus calendarul japonez (anul 1942 a devenit 2602); în domeniul juridic, codul olandez a fost înlocuit cu cel japonez, iar pentru juriștii indonezieni s-a făcut un institut special pentru a-i familiariza cu „spiritul juridic” al ocupanților; promovările funcționarilor erau făcute în funcție de cunoștințele de limbă japoneză; numeroși studenți au primit burse de studii în Japonia; s-au organizat tot felul de conferințe ale „Marii Asii de răsărit”: literară, medicală etc.⁴⁹.

Un instrument puternic al politicii de japonizare l-a constituit școala. Imediat după ocuparea Indoneziei toate școlile au fost închise și redeschise numai după ce programele școlare au fost revăzute în spiritul ideologiei militarismului japonez, în sensul propagării ideilor panasiatice, al fidelității față de Japonia. Limba japoneză și istoria Japoniei au devenit obiecte obligatorii de studiu. Lipseau însă cadrele didactice cu o pregătire adecvată și nu a existat nici timpul necesar pentru pregătirea lor; la aceasta se adaugă rezistența cadrelor didactice care speculau orice manifestare de slăbiciune sau lipsă de control din partea autorităților de ocu-

⁴⁷ L. M. Demin, *op. cit.*, p. 104—106.

⁴⁸ A. G. Vromans, *art. cit.*, p. 34.

⁴⁹ *Keesing's Contemporary Archives (1943—1945)*, p. 6058.

pație pentru a organiza sistemul de învățămînt în limba națională, ceea ce a diminuat foarte mult efectul măsurilor luate de japonezi.

Poporul indonezian nu s-a împăcat cu soarta pe care i-o pregăteau ocupanții japonezi. Mai timid la început, apoi din ce în ce cu mai multă energie, culminînd cu evenimentele din vara anului 1945, el s-a ridicat la luptă pentru apărarea drepturilor sale, împotriva ocupanților, pentru cîștigarea independenței naționale. Baza socială a luptei de rezistență anti-japoneză a reprezentat-o, în primul rînd, clasa muncitoare, proletariatul agricol, țărănimea, meseriașii, micii funcționari, intelectualitatea mic-burgheză, mica burghezie și burghezia mijlocie. La lupta anti-japoneză au participat, în special în ultima perioadă a ocupației japoneze, și luptători pentru independența națională din rîndurile burgheziei și moșierimii indoneziene, și chiar reprezentanți izolați ai aristocrației feudale.

Condițiile complexe ale regimului de ocupație nu au dat posibilitatea Partidului Comunist din Indonezia să se situeze în mod nemijlocit în fruntea acțiunilor clasei muncitoare, a forțelor anti-japoneze, în general. Dar în ciuda dificultăților luptei, a condițiilor grele din ilegalitate, a efectivului redus al partidului, comuniștii indonezieni s-au aflat în primele rînduri ale luptei anti-japoneze iar masele populare au fost permanent informate — chiar din comunicatele presei și din discuțiile despre „pericolul comunist” — despre activitatea lor. Înfruntînd numeroase pericole, comuniștii indonezieni au acționat în toată perioada ocupației japoneze pentru crearea unui front democratic unit al forțelor de eliberare națională împotriva cotropitorilor. Pentru activitatea desfășurată mulți comuniști au fost arestați, torturați, uciși⁵⁰.

Rezistența poporului indonezian împotriva japonezilor a îmbrăcat formele cele mai diverse: manifeste, pamflete, împotriviri la rechiziții, întirzierea și dezorganizarea transporturilor, sustragerea de la munca forțată, deteriorarea mașinilor și utilajelor, acte de sabotaj etc. În special după anul 1943 ea a luat forma unor acțiuni populare fățișe împotriva cotropitorilor, inclusiv forma luptei armate. Astfel, în insula Java țărăanii, nemulțumiți de sistemul cotelor obligatorii la cereale și a rechizițiilor, s-au ridicat la începutul anului 1944 împotriva autorităților. În satul Singaparua, de exemplu, țărăanii, sub conducerea lui Hagi Djemal Mustafa, s-au luptat cu un detașament al poliției militare japoneze, care a venit cu un tren blindat. Cu toate că răscoala a fost înfrîntă iar conducătorii ei uciși, mișcările țărănești în Java au continuat și în perioada următoare. După răscoala țărănilor din Indramaiu, în vară au avut loc ridicări ale țărănilor din Lohbener și Sindang, conduse de clerici musulmani (aceștia au fost arestați și uciși), acțiuni anti-japoneze au avut loc și la Banten, Madiune, Blitar și alte raioane; la Malanga un tren a fost deraiat. Practic, în Java mișcările țărănești au continuat pînă la proclamarea independenței naționale și capitularea Japoniei, în vara anului 1945.

În Sumatra, răscoalele și frămîntările în rîndul populației au început încă din 1942. Astfel, în raionul Ace din nordul insulei mișcările populare s-au declanșat imediat după ocuparea regiunii de către japonezi. Aici liderii religioși au imprimat luptei o nuanță religioasă, declarînd „răz-

⁵⁰ D. N. Aidit, *Uroki istorii Kommunisticeskoi Partii Indonezii*, Moskva, 1961, p. 10; L. M. Demin, *op. cit.*, p. 144—145; V. A. Valikov, *op. cit.*, p. 56.

boiul sfint" (sabil) împotriva japonezilor. Începută în noiembrie 1942, răscoala de la Ace a fost condusă de un tânăr predicator musulman, Abdul Djamil, care a mobilizat un mic detașament în jurul moscheii Ciot Pliëng. Deși erau înarmați cu pumnale și sulițe, avînd numai cîteva arme olandeze vechi, răsculații au obținut la 10 noiembrie 1942 o victorie asupra unei formații de soldați și polițiști japonezi, obligîndu-i să se retragă. Abia după atacuri repetate forțele japoneze, superioare din punct de vedere numeric și dotate cu armament modern, au reușit să împrăstie detașamentul răsculaților, după ce au suferit pierderi grele (japonezii au pierdut 90 de oameni, în timp ce din rîndul răsculaților au murit aproximativ 300 de oameni).

În toamna anului 1943 a avut loc un complot anti-japonez în partea de vest a insulei Kalimantan, în jurul orașului Pontianak, organizat de virfurile feudale și ale intelectualității locale, mulți dintre ei avînd legături cu partidele naționaliste dizolvate de japonezi imediat după ocuparea Indoneziei. Complotiștii intenționau să folosească o întîlnire festivă „de colaborare între Indonezia și Japonia”, la care fuseseră invitate oficialități japoneze civile și militare, pentru a da o lovitură ocupanților. Japonezii au aflat însă de „primirea” ce li se pregătea, au înconjurat clădirea în care trebuia să aibă loc festivitatea și toți indonezienii din interior au fost prinși, transportați în afara orașului și împușcați. Represiunea nu s-a oprit însă aici: în zilele următoare toți cei bănuți a avea legături cu mișcarea de rezistență au fost arestați și uciși, fără judecată. Numărul victimelor s-a ridicat la 1.614.

Tot în Kalimantan a început în mai 1945 o revoltă a triburilor daiak din zonele împădurite din interiorul insulei. Răsculații au reușit să elibereze zone întinse din interior și să-i forțeze pe japonezi să se retragă spre puncte întărite de pe litoral; în timpul luptelor a fost ucis șeful detașamentului de jandarmi din Hulu Kapuas.

În anul 1943 s-au răscolat papuașii din insulele Biak, aflate în nordul Irianului, conduși de cunoscutul lider papuaș al mișcării de eliberare națională, Rukorem. Reacția japonezilor a fost singeroasă: aproape 8.000 de băștinași au fost uciși. Din Biak, răscoala s-a extins și în Irianul de vest, în zonele Hollandia, Manokvari, Teluk Bintumi, Fakfak și altele. Ca și în Kalimantan, japonezii au trebuit să părăsească regiunile din interior și să se retragă în punctele întărite de pe coastă. Ei au lăsat în urma lor importante cantități de arme și muniții, care au căzut în mîna răsculaților.

Ridicări ale populației împotriva japonezilor au avut loc și în Holmader, din insulele Moluca, unde luptele au fost conduse de un fost sergent din armata colonială olandeză, Saludu, în insula Sulavesi, pe insulele Toghian din apropiere, precum și în alte zone ale arhipelagului. Aduși într-o stare de deznădejde de numeroasele rechiziții și de mobilizările forțate în detașamentele de muncă, țărani își părăseau satele, familiile și plecau în munți sau în junglă. Formînd mici grupuri de partizani, înarmate cel mai adesea cu sulițe din bambus, ei atacau posturile japoneze și formațiunile de pedepsire, capturau arme și alimente jefuite de aceștia de la populație. După capitularea japonezilor, aceste grupuri,

al căror număr a crescut mereu, s-au integrat în armata Republicii Indoneziene⁵¹.

Lupta armată a poporului indonezian împotriva japonezilor nu a atins proporțiile din alte țări ale Asiei — China, Vietnam, Filipine. Organizațiile anti-japoneze ilegale, care grupau elemente ale burgheziei indoneziene mici și mijlocii, dar în care au activat și reprezentanți ai forțelor revoluționare, inclusiv comuniști, nu au fost suficient de puternice pentru a coordona și orienta lupta spontană a maselor populare din Indonezia. Fără o conducere unitară, fără un program clar, fără organizare la scară națională, răscoalele au avut un caracter local, au cuprins regiuni periferice ale arhipelagului, au avut un caracter eminentamente defensiv, facilitând astfel înăbușirea lor în sînge de către ocupanți.

În condițiile intensificării luptei de eliberare națională a maselor populare și al atitudinii autorităților japoneze care amîneau mereu transpunerea în viață a promisiunilor lor privind proclamarea independenței Indoneziei, a căror perspectivă devenea tot mai nesigură, mai neclară și mai îndepărtată, s-a accentuat și spiritul combativ al burgheziei naționale radicale, care a creat o serie de organizații anti-japoneze ilegale. Multe din acestea au apărut chiar în rîndurile unor instituții create de japonezi : în cadrul armatei „Peta”, în „Djava Hokokai”, în serviciul de securitate al marinei, în școala „Asrama Indonesia Merdeka” etc. Scopul acestor organizații era, pe de o parte, de a demasca în fața poporului adevărata față a militarismului japonez iar, pe de altă parte, pregătirea forțelor necesare proclamării Republicii Indoneziene. Structura lor socială era foarte neomogenă : mici funcționari, intelectuali, reprezentanți ai burgheziei mici și mijlocii, muncitori, țărani, soldați din armata „Peta”. Din unele organizații făceau parte și comuniști, care căutau să folosească toate posibilitățile legale și ilegale pentru a strînge legăturile cu masele populare, cu toate forțele anti-japoneze în vederea creării unui larg front național unit împotriva ocupanților.

Unul dintre grupurile anti-japoneze ilegale a fost condus de cunoscutul fruntaș al Partidului Comunist din Indonezia, Amir Sjarifuddin. Deși încă din prima lună de ocupație mulți dintre membrii acestei organizații au fost arestați, ea și-a continuat activitatea. La începutul anului 1943 Sjarifuddin, împreună cu un grup de 54 de membri, a fost arestat la Surabaja și condamnat la moarte (29 februarie 1944). La intervenția personală a lui Sukarno și temîndu-se de o reacție din partea maselor populare, pedeapsa i-a fost comutată în închisoare pe viață ; patru membri ai grupului au fost, însă, executați⁵².

După zdrobirea grupului lui Sjarifuddin situația Partidului Comunist din Indonezia a devenit foarte grea, deoarece majoritatea conducătorilor săi se aflau în emigrație, în închisoare sau fuseseră evacuați de olandezi în Australia. În aceste condiții au fost promovați cu încredere în fruntea partidului o serie de tineri care acționau în fruntea unor organizații de tineret anti-japoneze, aflate sub îndrumarea comuniștilor. Printre aceștia

⁵¹ L. M. Demin, *op. cit.*, p. 150—153.

⁵² *Naționalno-osvoboditelnoe dvijenie v Indonezii, 1942—1965* (colegiul de redacție: acad. A. A. Guber — redactor principal, A. B. Belenikii, V. A. Jarov, prof. R. A. Ulianovskii), Izdatelstvo „Nauka”, Moskva, 1970, p. 51—52.

s-a aflat D. N. Aidit, Lukman, Sidik Kertapati și alții, care au creat în 1943 organizația tineretului antifascist „Mișcarea Indoneziei Libere” („Gerakan Indonesia Merdeka”). Membrii acestei organizații au pătruns în organizațiile de tineret militariste projaponeze („Seinendan”*, „Gakutotai” etc.), explicînd unor tineri, debusolați din punct de vedere politic, semnificația reală a ocupației și ajutîndu-i să înțeleagă falsitatea propagandei japoneze⁵³.

Sub influența comuniștilor indonezieni s-a aflat și grupul anti-japonez al feroviarilor, format în special din membri ai sindicatelor desființate de japonezi și care a activat îndeosebi în domeniul transporturilor feroviare și rutiere, organizînd numeroase acte de sabotaj. Alte grupuri ilegale au cuprins muncitori din rîndul petroliștilor, al transporturilor auto și al muncitorilor de pe plantații (de exemplu, grupul Djoyoboyo). Reprezentanți ai forțelor democratice au activat în „Mișcarea populară antifascistă” („Gerak”), un grup nu prea numeros, ai cărei membri aveau diverse orientări politice, dar pe care îi unise la un loc ura împotriva ocupanților japonezi.

Un important grup al mișcării de rezistență a fost grupul condus de Sukarni, care cuprindea, de asemenea, membri provenind din medii sociale diverse, de la mic-burghezi pînă la muncitori și țărani. Grupul a desfășurat o activă propagandă anti-japoneză în rîndurile populației, a difuzat informații privind mersul operațiilor militare pe fronturile de luptă, asupra înfringerilor suferite de japonezi, pe care mijloacele de informare legale le treceau sub tăcere, a stabilit legături cu organizațiile de tineret projaponeze și cu armata „Peta”. În timpul evenimentelor revoluționare din august 1945 membrii acestui grup au jucat un rol foarte important în proclamarea independenței⁵⁴.

O compoziție socială eterogenă avea și grupul lui Sutan Sjahrir (sau Hatta-Sjahrir, după unii autori), unul din cele mai importante grupuri ale rezistenței indoneziene, care a avut secții în numeroase puncte din Java. Strînse legături cu acest grup a avut „grupul învățătorilor” („Persatuan Maxasusva”), care reunea un număr foarte mic de studenți și intelectuali indonezieni, în fruntea cărora se aflau Djoharnul, Hairul Saleh și alții. Nucleul principal al acestui grup l-au format studenții de la facultatea de medicină din Djakarta. Deși puțin numeros, acest grup a fost unul dintre cele mai active. El a organizat, printre altele, o demonstrație în parcul Raden Saleh din Djakarta, desfășurată sub lozinca „Republica Indonezia liberă și unită, bazată pe suveranitatea poporului”. Tot din studenți mediciști era format și grupul de rezistență „Asrama” din Prapatan⁵⁵.

Un loc deosebit în cadrul rezistenței anti-japoneze a poporului indonezian l-au avut grupurile și organizațiile de rezistență organizate în diverse instituții, asociații și formațiuni politice create de japonezi cu scopul de a le folosi în avantajul lor. Un astfel de grup a fost „grupul Kaigun”, din care făceau parte indonezieni din serviciul de siguranță al

* Asupra acestei organizații, vezi J. D. Legge, *op. cit.*, p. 170.

⁵³ V. A. Valikov, *op. cit.*, p. 57.

⁵⁴ *Naționalino-osvoboditelnoe dvijenie v Indonezii, 1942—1965*, p. 57.

⁵⁵ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 177. *Idem*, *op. cit.*, p. 155—156.

marinei. Acest grup întreținea legături cu comuniștii din „Gerakan Indonesia Merdeka”, prin Vikana, dar și cu grupul Hatta-Sjahrir, prin intermediul lui Subardjo*. Un alt grup de rezistență a acționat în „Asrama Angkatan Baru”, creată la Menteng de Departamentul de propagandă al administrației militare japoneze⁵⁶.

Caracteristic pentru toate aceste grupuri de rezistență pe care le-am amintit mai sus este faptul că ele nu s-au putut constitui într-o rețea subterană de rezistență de felul celor existente în Europa, deși între unele dintre ele au existat anumite legături. De asemenea, ele nu au avut mijloacele tehnice pentru a susține o rezistență continuă împotriva japonezilor și nici n-au avut legături puternice cu proletariatul, țărănimea, cu armata „Peta”⁵⁷. Și, după cum au arătat-o evenimentele de la Blitar, unde un detașament al armatei „Peta” a scris una dintre cele mai frumoase și mai eroice pagini din istoria rezistenței anti-japoneze a poporului indonezian, astfel de legături erau esențiale pentru succesul luptei anti-japoneze.

Rupți cu sila din localitățile lor, supuși corvezilor și înjosirilor din partea ofițerilor japonezi, tinerii indonezieni din armata „Peta” au acumulat treptat o puternică ură împotriva acestora, devenind o rezervă puternică a mișcării pentru independența Indoneziei. O dovedește aceasta faptul că la Blitar, în partea de răsărit a Javei, a avut loc în februarie 1945 o puternică răscoală a unui detașament al armatei „Peta” însărcinat cu paza centralei electrice, a podurilor și a altor obiective importante, cu efectuarea observațiilor aeriene, precum și cu misiunea de a apăra întreaga zonă Blitar în cazul unei debarcări inamice. Din punct de vedere operativ, batalionul era subordonat comandamentului japonez din Malang și ierarhic celui din Maduin. Conducerea directă a instrucției era asigurată de un căpitan și 10 instructori japonezi.

Batalionul, pe lângă o instrucție de luptă severă, efectua diverse munci foarte grele în gospodăria auxiliară, la fortificații (tranșee, gropi antitanc, rețele de sîrmă ghimpată etc.), erau mutați dintr-un raion în altul. La construcția fortificațiilor, la care erau folosite și detașamente de muncitori civili („romusha”), soldații au aflat de la aceștia situația dezastruoasă de la sate, despre abuzurile ocupanților, despre foametea, jaful și mizeria populației, ceea ce a accentuat starea de spirit anti-japoneză printre soldații și ofițerii indonezieni. Acestea se adăugau insultelor și umilințelor la care ei înșiși erau supuși de instructorii japonezi, obraznici și aroganți. Treptat, treptat, în rîndurile soldaților și ofițerilor indonezieni a apărut ideea întoarcerii armelor împotriva japonezilor și declanșarea unei răscoale populare. Probabil că ofițerii batalionului din Blitar au stabilit legături și cu alți ofițeri din batalioanele vecine, sperînd în ajutorul lor⁵⁸.

Ceea ce a provocat declanșarea răscoalei a fost ordinul comandamentului japonez ca batalionul să se deplaseze în nord-vestul Javei

„Grupul Kaigun” acționa în școala „Asrama Indonesia Merdeka”, aflată sub conducerea lui Subardjo. Printre lectorii acestei școli se aflau Sukarno, Hatta, Sjahrir; conținutul cursurilor era puternic naționalist.

⁵⁶ J. D. Legge, *op. cit.*, p. 177–178.

⁵⁷ A. G. Vromans, *art. cit.*, p. 33; L. M. Demin, *op. cit.*, p. 157–158; J. D. Legge, *op. cit.*, p. 178.

⁵⁸ *Naționalino-osvoboditelnoe dvijenie v Indonezii, 1942–1965*, p. 54.

pentru efectuarea unor lucrări de fortificații. Astfel de deplasări avuseseră loc și altădată, dar de data aceasta ordinul nu indica punctul final al traseului, ceea ce a favorizat răspîndirea zvonului că japonezii intenționau să trimită batalionul în afara Javei. În aceste condiții ofițerii batalionului au ținut o consfătuire și au hotărît să ocupe depozitul de armament, să-i alunge pe japonezi din Blitar și, apoi, să se concentreze în zona muntelui Kelud și să organizeze aici un lagăr întărit, unde să aștepte pînă la izbucnirea răscoalelor în celelalte unități „Peta”. Fundamentîndu-și hotărîrea luată, participanții la consfătuire au vorbit despre suferințele poporului indonezian și au arătat că legăturile cu celelalte batalioane sînt bine organizate. În fruntea răscoalei s-au aflat Mudari, aghiotantul comandantului batalionului, comandanții de plutoane Supriadi și Supariono și comandantul de grupă Sunanta.

Ca urmare a hotărîrii luate, în noaptea de 13 spre 14 februarie 1945 a început răscoala. Batalionul a ocupat depozitul de armament, împărțind arme soldaților, a curățat Blitarul și împrejurimile de japonezi (mulți dintre aceștia au fost uciși) și a ocupat clădirea secției locale a poliției militare japoneze, după care s-a îndreptat pe trei coloane spre muntele Kelud.

Reacția comandamentului japonez a fost promptă: chiar în ziua de 14 februarie un regiment de infanterie din Malang, susținut de unități de tancuri din Surabaya și din alte raioane, ocupă cazarma din Blitar, părăsită de răsculați. De teama unor acțiuni anti-japoneze în lanț în cadrul armatei „Peta”, ceea ce ar fi dat peste cap planurile japoneze într-un moment în care înrăutățirea generală a situației militare făcea și mai prețios orice sprijin militar, oricît ar fi fost el de mic, inclusiv, deci, al unităților „Peta”, comandamentul japonez al armatei a 16-a a căutat mai întii să convingă batalionul să capituleze și să se întoarcă la Blitar și numai în cazuri extreme să recurgă la forță (evident, unitățile japoneze erau mult mai bine înarmate). În acest scop un detașament japonez a fost trimis să blocheze batalionul pe muntele Kelud și să înceapă tratative cu el pentru a se preda și întoarce în garnizoană. Una dintre coloanele de răsculați este ajunsă din urmă de acest detașament și în urma schimbului de focuri pe care nu l-au putut evita, coloana este împrăștiată. În schimb celelalte două, conduse de Muradi și Supariono au reușit să-și organizeze pe muntele Kelud un punct de sprijin, unde au rezistat timp de 48 de ore japonezilor, care au strîns treptat, treptat cercul în jurul lor. Convingîndu-se că nu pot spera în ajutor din partea altor unități Peta, după ce respinseseră de cîteva ori parlamentarii trimiși de japonezi pentru tratative, răsculații au acceptat să negocieze pe următoarele baze: batalionul să se întoarcă la Blitar, să nu fie dezarmat, răsculații să nu fie deferiți justiției, instructorii japonezi să se poarte corect cu militarii indonezieni, comandantul batalionului va avea aceleași drepturi ca ofițerii japonezi; în caz contrar, răsculații au declarat că vor continua lupta.

Japonezii au regizat împăcarea, nutrind în ascuns gîndul de a se răfui mai tîrziu cu răsculații, astfel că detașamentul s-a întors încolonat la cazarmă. Imediat au început cercetările preliminare, în urma cărora 78 de militari (ofițeri, sergenți, soldați) din batalion au fost trimiși la Djakarta; dintre aceștia, 52 au fost înaintați tribunalului militar, învinuiți

de asasinarea unor persoane militare și civile japoneze, de furt de armament și prejudicii aduse armatei japoneze. La 16 aprilie 1945 a fost pronunțată sentința : opt condamnări la moarte, 28 condamnați la închisoare pe termene variind între 2 și 15 ani. Nici restul batalionului nu a scăpat nepedepsit, el fiind transferat pe muntele Vilis, într-o regiune aridă unde a fost cazat în bărăci construite la repezeală din bambus și stof⁵⁹.

Cauzele eșecului răscoalei ofițerilor și soldaților din Blitar sînt multiple. Trebuie avute în vedere, în primul rînd, lipsa de experiență a conducătorilor ei, care nu au reușit să elaboreze un plan tactic just. Ocuparea unor poziții de apărare pe muntele Kelud, cînd se știa dinainte că japonezii dispuneau de forțe incomparabil mai mari a fost o greșeală fatală. Conducătorii răscoalei nu au ținut cont de condițiile favorabile existente pentru trecerea la o luptă de partizani, ceea ce ar fi putut transforma batalionul în nucleul unei largi mișcări anti-japoneze. Aceasta era posibil cu atît mai mult cu cît țărani din zonele învecinate i-au sprijinit pe răsculați, ajutîndu-i cu alimente, cu medicamente, îngrijindu-i pe răniți, dîndu-le informații asupra japonezilor, asigurînd legătura între subunități etc. Răscoala de la Blitar a arătat că unitățile Peta, deși în ele pătrunsese influența forțelor democratice anti-japoneze, nu erau încă pregătite pentru acțiuni de masă coordonate împotriva japonezilor ; de aceea, răsculații nu au fost ajutați de alte unități, așa cum sperau.

Deși înfrîntă, importanța răscoalei din Blitar este imensă. Ea a arătat că armata „Peta” devenise treptat revoluționară, transformîndu-se într-o rezervă a forțelor de rezistență anti-japoneze. De asemenea, influența ei asupra militarilor indonezieni a fost imensă. „Informațiile despre evenimentele din Blitar — scria un militar din „Peta” Omar Bahsan — au însuflețit treptat toate batalioanele armatei „Peta”. Pentru noi, cei din Dengklog, evenimentele din Blitar au devenit o lecție și ne-au făcut să ne îndreptăm atenția asupra necesității îmbunătățirii metodelor de luptă”⁶⁰.

Că sentimentele anti-japoneze manifestate de militarii din batalionul de la Blitar nu erau un caz izolat în armata „Peta” o dovedesc și evenimentele care au avut loc în alte unități. Astfel, într-un batalion, cazat la Purvakart, și în special în compania acestuia din Rengasdengklog, ofițerii și soldații au ținut la începutul anului 1945 o consfătuire în vederea organizării unei răscoale anti-japoneze. Apropierea de Djakarta făcea posibilă colaborarea lor cu forțele anti-japoneze din capitală. În companie s-a format o mică organizație secretă, intitulată „Sapu Mas”. Programul organizației, sub forma unui jurămint, întărit prin semnătură, prevedea apărarea patriei și poporului indonezian împotriva oricărui colonialist și sprijinirea luptei tuturor celor ce doresc eliberarea țării. La organizație au aderat curînd ofițeri și soldați de la celelalte companii ale batalionului, precum și tineri din Rengasdengklog, membri ai organizațiilor „Seinendan” și „Keibodan”.

În aprilie 1945, profitînd de faptul că comandamentul japonez convocase pe toți comandanții de plutoane din „Peta” la o scurtă mobilizare la Bandung, ofițerii din Purvakart au stabilit contacte cu colegii

⁵⁹ L. M. Demin, *op. cit.*, p. 163—168; *Naționalino-osvoboditelnoe dvijenie v Indonezii, 1942—1945*, p. 54—56.

⁶⁰ O. Bahsan, *Tjataan rinkas tentang: Peta („Pembela Tanah Air”) dan peristiwa Rengasdengklog*, Bandung, 1955, p. 26 (după L. M. Demin, *op. cit.*, p. 167).

lor din alte unități, dîndu-și seama de accentuarea generală a sentimentelor anti-japoneze în rîndurile militarilor din „Peta”; ei au putut afla, astfel, despre răscoala din cadrul batalionului „Peta” din Bandung, condusă de comandantul de pluton Rukan; au auzit alți tineri ofițeri vorbind despre necesitatea luptei împotriva japonezilor, fără ajutorul olandezilor, englezilor sau americanilor. În iunie 1945 ei au stabilit legături și cu unități ale „Peta” din Djakarta, cu grupuri anti-japoneze ilegale, cu mișcarea studentească. Aceste contacte au dat posibilitatea forțelor democratice de a influența în mod favorabil batalionului din Purvakart, ferindu-l de a mai săvîrși greșelile făcute de răsculații din Blitar. În ajunul proclamării Republicii, compania din Rengasdenklog a devenit prima unitate militară regulată pe care s-au putut bizui Sukarno și tovarășii săi de luptă ⁶¹.

În 1945 japonezilor le era tot mai greu să se opună mișcării de eliberare indoneziene, care se manifesta cu putere în chiar instituțiile și organizațiile create de ei, care nu mai puteau fi ținute sub control. O dovadă în acest sens o reprezintă activitatea organizațiilor de tineret „Angkatan Muda” („Tinăra generație” * din Djakarta, Bandung, Surabaya și din alte orașe, ca și a noii organizații de tineret create în ianuarie 1945, „Angkatan Baru” („Noua generație”). Chiar și musulmanii din organizația „Masjumi” făceau pregătiri pentru lupta ce se apropia. La începutul anului 1945 au fost create corpuri militare musulmane auxiliare ale organizației — așa-numitele „Eizbullah” („Armata lui Alah”), — care au jucat un rol important în primele luni ale revoluției. Mai mult încă, noua organizație pe care japonezii o creează în iulie 1945, „Gerakan Rakjat Baru” („Noua mișcare a poporului” — „G.R.B.”), care cuprindea atît „Djawa Hokokai” cît și „Masjumi”, cu scopul de a controla, prin ea, în continuare, situația din Indonezia, a devenit un nou forum de exprimare a speranțelor populare la independență ⁶².

Sub presiunea mișcării de eliberare națională japonezii au fost obligați să accepte întreprinderea unor noi pași spre acordarea independenței. La 1 martie 1945 — la cîteva luni după declarația premierului Koiso, perioadă în care nu se făcuse nimic în vederea proclamării independenței — a fost creat „Comitetul de studiu pentru pregătirea independenței Indoneziei” („Badan Penyelidik Usaha Persiapan Kemerdekaan Indonesia” — „B.P.K.I.”) *, cu scopul de a lua în considerație toate elementele politice și administrative privind independența Indoneziei. Japonezii au

⁶¹ L. M. Demin, *op. cit.*, p. 167—168.

* Creată la mijlocul anului 1944, această organizație, spre deosebire de toate celelalte organizații de tineret create pînă atunci, fusese concepută ca o organizație politică, care să sprijine politica de loialitate într-un cadru strict reglementat de autorități. În „Angkatan Muda” au intrat tineri de diverse orientări politice, inclusiv comuniști.

⁶² J. D. Legge, *op. cit.*, p. 191—192.

* Era format din 62 de persoane, inclusiv președintele, dr. Radjiman Wadioningrat, și cei 2 vicepreședinți (dintre care unul era japonez). Din ceilalți 60 de membri, 7 erau japonezi, iar ceilalți reprezentanți ai unor grupări etnice, religioase și politice din Indonezia.

întârziat pe cît au putut crearea Comitetului de studiu, iar după crearea acestuia sperau ca membrii lui să nu se înțeleagă și, astfel, să amîne cît mai mult proclamarea independenței. La 28 aprilie a fost comunicată componența „B.P.K.I.”, iar la 28 mai el și-a început efectiv lucrările. Speranțele japonezilor ca membrii Comitetului de studiu să nu se înțeleagă s-au dovedit iluzorii. Meritul în acest sens îi revine în mare parte lui Sukarno care la 1 iunie a luat cuvîntul în fața membrilor Comitetului, expunîndu-le cele cinci principii fundamentale care trebuiau să le ghideze lucrările. Aceste principii — naționalismul, internaționalismul sau umanismul, democrația sau discuția, bunăstarea socială și credința într-un singur Dumnezeu (cunoscute sub denumirea de „Pantja Sila”) — erau astfel formulate încît să permită înțelegerea între diversele curente ce făceau parte din mișcarea națională și să păstreze unitatea acesteia ⁶³.

În iulie, lucrările B.P.K.I. au luat sfîrșit, Comitetul optînd pentru crearea unei Republici unitare, de tip prezidențial. Imediat s-a creat un „Comitet pentru pregătirea independenței Indoneziei” („Panitya Persiapan Kemerdekaan Indonezia” — „P.P.K.I.”), ale cărui lucrări urmau să înceapă tocmai la 18 august. Era încă o stratagemă a japonezilor pentru a amîna proclamarea independenței. Între timp, la 14 august 1945 Japonia a capitulat, iar autoritățile militare japoneze au considerat că pot să nu se mai țină de promisiunile făcute poporului indonezian, declarînd că se vor opune oricărui act unilateral de proclamare a independenței. Poporul indonezian era hotărît însă să meargă mai departe pe calea libertății și la 17 august 1945 Sukarno dădea citire unei declarații scurte în care se spunea: „Noi, poporul Indoneziei, declarăm prin prezenta independența Indoneziei. Problemele privind transferul puterii și alte probleme vor fi soluționate pe cale pașnică și în cel mai scurt timp posibil” ⁶⁴.

LE MOUVEMENT DE RÉSISTANCE DU PEUPLE INDONÉSIE AU COURS DE LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

Pour expliquer les événements intervenus en Indonésie durant l'étape 1942—1945, l'auteur fait une incursion dans l'histoire de l'entre-deux-guerres, relevant, d'une part, l'intérêt croissant manifesté par l'impérialisme japonais pour les riches îles de l'Indonésie et finalement l'occupation de celles-ci et l'instauration d'un régime d'occupation particulièrement cruel et rapace et, d'autre part, le développement du mouvement anticolonialiste et de libération nationale qui tire sa source dans le mouvement de résistance antijaponaise des années 1942—1945.

⁶³ Textul cuvîntării lui Sukarno în: Sukarno, *Indonezia acuză*, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1957, p. 251—275, Sukarno considera „Pantja Sila” ca fiind fructul gândirii occidentale și al valorilor tradiționale indoneziene și exprîmînd „esența spiritului indonezian” — J. D. Legge, *op. cit.*, p. 184.

⁶⁴ E. H. Kiemilev, *Zavoevanie Indoneziei nezavisimosti*, Izdatelstvo „Nauka” Moskva, 1972, p. 9.

L'auteur explique la situation apparemment paradoxale dans laquelle s'est trouvée une partie des leaders du mouvement de libération nationale du peuple indonésien qui „a collaboré” avec les Japonais. On ne saurait cependant en tirer la conclusion — profondément erronée — que ces leaders auraient nourri des sentiments de sympathie envers les occupants ; ils considéraient ces derniers comme des ennemis du peuple indonésien, mais leurs opposition à ceux-ci était moins ferme qu'envers les Hollandais. Par l'établissement d'un dialogue avec les Japonais, Soukarno et ses compagnons estimaient qu'il était possible d'accéder à l'indépendance et tout pas qui leur aurait permis d'atteindre cet objectif était pour eux justifié au point de vue moral.

CHILIA ÎN PRIMUL SFERT AL VEACULUI AL XV-LEA

DE

VIRGIL CIOCÎLTAN

Importanța strategică a Chilieii în secolul al XV-lea a fost corect sesizată în lucrări de specialitate, românești și străine. Prin însușirea ei de cetate dominantă a gurilor Dunării, ea a devenit obiect de competiție nu numai între Țara Românească și Moldova, ci și între marile puteri ale epocii: regatul ungar, blocul polono-lituanian și Imperiul osman. Relațiile lor politice au fost, în parte, determinate de aceste rivalități care s-au concentrat în problema Chilieii ca într-un focar. Este firesc ca transferul acestei cetăți de sub o autoritate statală sub alta să fi înrăuit considerabil contextul relațiilor internaționale și, deci, ca o eventuală eroare în cronologia acestui transfer să aibă urmări deosebit de negative pentru înțelegerea justă a raporturilor politice internaționale. Din păcate, tocmai în această din urmă privință — cine și cât a stăpinit cetatea în primul sfert al veacului al XV-lea — unanimitatea de păreri a istoricilor este departe de a fi realizată, deși în ultimele decenii o soluție, propusă de P. P. Panaitescu, s-a impus în largă măsură în istoriografia noastră.

Controversa istoriografică a fost în chipul următor lămurită de P. P. Panaitescu: „Ordinea cronologică a faptelor ni se pare deosebit de limpede. Chilia era a Țării Românești din vremea lui Mircea: la 1424 se constată încă orașul sub stăpânire munteană. La 1426, folosindu-se de intervenția turcilor în Țara Românească și de luptele pentru tron între Dan II și Radu Pleșuvul, moldovenii cuceresc Chilia, ceea ce trezește învinuirea ce li s-a adus că ar fi ajutat pe turci. La 1429, terminându-se luptele cu turcii, muntenii protestează contra răpirii Chilieii în timpul acelor lupte și încearcă s-o recapete pe cale diplomatică și militară, dar nu izbutesc și Chilia rămâne a Moldovei”¹.

Demonstrația istoricului s-a bucurat de adevărată largă a specialiștilor, iar tratatul de istorie a României i-a asigurat circulația și i-a consolidat

¹ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea și problema Chilieii*, în „Romanoslavica”, III (1958), p. 101. Istoricul a fost consecvent cu propriul său punct de vedere pe care l-a susținut, cu neesențiale modificări, în lucrările sale anterioare și posterioare acestui studiu. Am ales pasajul de mai sus, întrucât am considerat că teza sa nu a fost nicăieri mai clar și mai concentrat formulată.

creditul². Chiar atunci cînd un aspect sau altul al interpretării a fost întîmpinat cu rezerve critice, nici unul din punctele de vedere nou formulate nu s-a emancipat în întregime de sub autoritatea tezei mai sus enunțate.

Care sînt argumentele pe care se sprijină „ordinea cronologică” propusă de P. P. Panaitescu?

Se pare că la originea interpretării „deosebit de lîmpezi” a istoricului se află o mărunță scăpare a lui N. Iorga care a redat ușor alterat un pasaj din cronica lui G. Sphrantzes: în 1424, constata Iorga, „Chilia [era] în Valahia Mare ceea ce ar însemna Țara Românească”³. P. P. Panaitescu, deși face trimitere la originalul bizantin, în aceeași notă menționează și traducerea lui N. Iorga pe care, probabil, n-a mai confruntat-o cu textul grec, astfel că versiunea lui Iorga a devenit piatra de temelie a demonstrației lui Panaitescu: „... la 1424, Chilia se afla încă în stăpînirea Țării Românești, de vreme ce cronica bizantină a lui G. Franțes, sub această dată, autorul vorbind de călătoria de întoarcere din apus a lui Ioan VIII Paleologul, . . ., arată că acest fiu de basileos se îmbarcă pe corăbiile bizantine, care-l așteptau la Chilia, port care se află, zice cronicarul, în « Valahia Mare », denumire dată de toate textele diplomatice și narative ale vremii exclusiv Țării Românești”⁴.

Traducerea exactă a fragmentului este următoarea: „... am citit [eu, Sphrantzes] hirtia, că e sănătos [Ioan al VIII-lea] și că pornește cu bine înspre părțile de pe la Marea Țară Românească și ca să vină corăbiile în localitatea numită Chilia, ca să-l ia să-l aducă...”⁵. Examenul altui bizantinist conchisese, de altfel, asupra modului eronat în care P. P. Panaitescu a utilizat această informație⁶.

Bazat ferm pe scăparea lui N. Iorga, P. P. Panaitescu a fost nevoit să forțeze, împotriva evidenței, interpretarea unui document în care este pomenită Chilia și să o „repartizeze”, la începutul secolului al XV-lea, muntenilor: „N. Iorga, în cunoscuta sa monografie asupra Chilie și Cetății Albe, analizînd tratatul ungaro-polon încheiat la Lublau... la 15 martie 1412, vede întrinsul dovada că la acea dată Chilia s-ar fi aflat în stăpînirea Moldovei. Textul tratatului spune că în cazul cînd domnul Moldovei ar refuza să ia parte la lupta Poloniei și Ungariei împotriva turcilor și nu ar da ajutor uneia [sic] din aceste două state feudale cînd ar fi invadate de turci, atunci țara lui va fi împărțită în două între cele două puteri vecine, după care urmează în text descrierea unei granițe ipotetice între

² *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 387, 395.

³ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, București, 1899, p. 84; vezi, pentru raportul Valahia Mică-Valahia Mare și pentru succesele interpretării ale fragmentului în opera lui N. Iorga, Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 127, nr. 4.

⁴ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone...*, p. 99.

⁵ Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477*, în anexă Pseudo-Phrantzes — Macarie Melissenos, *Cronica 1258-1481*, ed. critică V. Grecu, București, 1966, p. 19. Pasajul corespunzător din Pseudo-Phrantzes, p. 259, este identic.

⁶ Al. Elian, *Moldova și Bizanțul...*, p. 126, nr. 1: „În realitate niciieri Sphrantzes nu afirmă, vorbind despre Chilia, că s-ar afla pe teritoriul Valahiei Mari”. Dar, cu toată descalificarea acestei probe, certificată pentru ansamblul demonstrației lui P. P. Panaitescu este favorabil: „Teza lui Panaitescu nu suferă însă dacă este silită să renunțe la mărturia lui Sphrantzes...” (*ibidem*).

Polonia și Ungaria, de-a curmezișul Moldovei, de la Nord la Sud-Est. În acest proiect condiționat de trădarea Moldovei în favoarea turcilor e menționată și Chilia cu împrejurimile care ar urma să fie cedate lui Sigismund al Ungariei. Textul nu spune precis dacă orașul făcea parte din Moldova : de altfel, este foarte posibil ca în caz de război al celor doi regi cu Imperiul otoman, ei să se fi gândit la cuprinderea acestui punct de sprijin din Țara Românească, de vreme ce Mircea cel Bătrîn era la acea dată aliatul turcilor, al sultanului Musa, ridicat în scaun cu ajutorul lui”⁷.

Considerăm întemeiat următorul punct de vedere critic, formulat la adresa acestei interpretări : „Ar fi cu totul de neînțeles menținerea unui oraș ce ar fi aparținut Țării Rmânești într-un act care fixează amănunțit limitele viitoarelor posesiuni ale celor doi regi în teritoriul Moldovei, fără a se indica explicit acest lucru. De altminteri, faptul că în textul tratatului nu se află nici cea mai vagă aluzie la situația Țării Rmânești elimină orice posibilitate de a vedea în clauzele acordului altceva decât indicarea categorică a stăpînirii moldovene asupra Chilieii”⁸.

Prin urmare, nici unul din cele două argumente pe care se sprijină demonstrația lui P. P. Panaitescu nu are consistență.

O mărturie care, dimpotrivă, atestă apartenența Chilieii la Moldova în această perioadă a scăpat istoricului, e drept, în primul rînd datorită modului defectuos în care a fost publicat documentul. Editorul a considerat că Moldova a fost reprezentată în 1415 la conciliul de la Constanța prin „deputatul Chirilă” rezumînd următorul text latin : *Deputati Civitatum : Posen, Tynau, Scyrcon, Euda, Cassovia, Alba-Julia, Corona, Claudiopoli, Belgrado ac Kiryla Moldaviae*. Evident, în însurirea de față este vorba exclusiv de nume de orașe, nu de antroponime, iar *Kiryla Moldaviae* este, desigur, Chilia Moldovei⁹.

Informația este întărită de reconfirmarea fără nici o modificare în 1415¹⁰ a tratatului de la Lublau, act care va fi repetat în 1423¹¹. Stăpînirea moldovenească a Chilieii este deci probată documentar în 1412, 1415, 1423. În intervalul dintre aceste date nu se constată nici o schimbare a

⁷ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone ...*, p. 98—99.

⁸ Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii”, XVII (1964), 5, p. 1138, n. 27. După ce subminează cu rigoare critică interpretarea acordului de la Lublau în privința Chilieii, autorii fac, p. 1140, o inexplicabilă concesie tezei lui P. Panaitescu : „Abia în cursul campaniilor antitotomane ale lui Dan al II-lea, Chilia a intrat în stăpînire munteană, devenind apoi obiect de competiție între Moldova și Țara Românească”.

⁹ Hurmuzaki, *Documente ...*, I, 2, p. 497; cf. C-tin I. Karcicja, *Delegații din țara noastră la conciliul de la Constanța*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.,” Seria a III-*a*, t. VII (1927), p. 66.

¹⁰ E. Weise, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, I, 1398—1437, Königsberg, 1939, p. 96.

¹¹ *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376—1430*, ed. A. Prochaska, în *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, VI, Cracoviae, 1892, p. 582.

stăpînirii acestei cetăți cu excepția cuceririi ei temporare în vara anului 1420¹² de către turci, care nu i-a modificat însă statutul ulterior, dovadă că, în 1423, a doua reconfirmare a acordului de la Lublau a consacrat un *statu quo* existent în 1412 și 1415. Așadar, Chilia a fost sigur moldovenească între 1412—1423.

Nici în 1424, nici în 1425 nu este înregistrat vreun transfer al Chiliei moldovenești sub autoritate munteană, iar în 1426, anul în care P. P. Panaitescu pune el însuși capăt stăpînirii muntene asupra cetății de la gurile Dunării, este pur și simplu o conjectură a istoricului, pe nici o dovadă sprijinită, în afară de înlănțuirea logică a demonstrației sale care îl obligă acum s-o „cedeze” istoriografic Moldovei, întrucît, spre sfîrșitul deceniului, mărturiile care contravin tezei sale se înmulțesc amenințător și nu mai îngăduie sub nici un chip păstrarea Chiliei în fruntarii muntene.

Dacă adăugăm intervalul 1426—1448 în care stăpînirea moldovenească a Chiliei este în chip just în general admisă, constatăm că cetatea-cheie a gurilor Dunării s-a aflat între 1412—1448 în posesia Moldovei.

La fel cum a fost conjeturat sfîrșitul dominației muntene asupra Chiliei (1426), tot așa a fost prezumat și începutul ei: Mircea cel Bătrîn a intrat în posesia acestei cetăți și a hinterlandului ei „la 1404, pentru că atunci are loc expediția domnului împotriva Turcilor cu reluarea Dobrogei, de atunci începînd se numește el stăpînitor al părților tătărăști... Oștile muntene au trecut Dunărea dinspre Sud... O dovadă în plus că în aceste împrejurări a fost luată Chilia se poate trage din lista guvernantorilor italieni ai Chiliei... ultimul [fiind] Jacoppo Bontempo din vara anului 1403. Deci ultima dovadă a stăpînirii genoveze la Chilia este din anul 1403, în anul următor ea nu mai e pomenită, ceea ce corespunde cu data expediției lui Mircea pentru reluarea stăpînirilor sud-dunărene și cu adausul «spre părțile tătărăști» din titlul său”¹³.

Se impun următoarele observații:

Oricît de apăsător ar sublinia istoricul cucerirea munteană a Chiliei „prin Dobrogea și în legătură cu Dobrogea”¹⁴, această conexiune nu are nici bază documentară, nici teme geopolitice: reluarea Dobrogei nu a presupus în nici un caz prin ea însăși și cuprinderea Chiliei. Cetatea de la gurile fluviului, indiferent dacă avem în vedere Chilia Veche sau Chilia

¹² *Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410—1437*, ed. W. Altmann, în *Regesta Imperii*, I, Innsbruck, 1896 (citată în continuare UKS), p. 299; textul integral publicat în Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau . . .*, p. 1139—1140. În legătură cu evenimentele din 1420 au fost emise păreri diametral opuse: „... în stadiul actual de documentare . . . credem că Moldova și-a menținut stăpînirea asupra gurilor Dunării și a Chiliei între 1420 și 1448”, (Anca Ghiță, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, culegere îngrijită de E. Stănescu, București, 1974, p. 104); „În aceste împrejurări [1420], urmașul lui Mihail I, Dan al II-lea, a cucerit Chilia, trecînd-o în stăpînirea sa” (Șt. Gorvei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 44—45).

¹³ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1943, p. 298.

¹⁴ *Ibidem*.

Nouă, nu a fost o anexă teritorială a Dobrogei de care o despărțea delta Dunării¹⁵.

Primul titlu al lui Mircea cel Bătrîn datat sigur în care apare formula „către părțile tătărești” este din 1406¹⁶, nu din 1404 cum lasă să se înțeleagă pasajul de mai sus. Că el nu atestă în 1406 o stăpînire munteană a Chilieii cu teritoriul adiacent, o dovedește faptul că aceeași formulare apare și în titlurile voievodului muntean din 1413¹⁷ și 1415¹⁸, într-o perioadă ulterioară deci, acordului de la Lublau al cărui text mărturisește indiscutabil stăpînirea moldovenească a Chilieii.

În această ordine de idei este de remarcat că privilegiul comercial acordat de Mircea cel Bătrîn negustorilor din Liov în care sînt menționate punctele extreme de pe țărmul sting al Dunării aflate în posesia Țării Românești „de la Porțile de Fier la Brăila” este cert anterior anului 1409, foarte probabil din 1403¹⁹. Omiterea Chilieii în acest context special ar fi greu de explicat dacă ea ar fi aparținut în primul deceniu al secolului al XV-lea muntenilor.

„Dovada în plus” invocată de P. P. Panaitescu dispăre și ea : Jacoppo Bontempo a fost pînă în 1403 consul genovez la Licostomo, care a fost altă așezare și a avut alți stăpîni decît Chilia²⁰.

Prin urmare, nu există nici un argument valabil care să dovedească că numele spațiului geografic din sudul Moldovei istorice care evocă dinastia munteană „*precede de la Mircea cel Bătrîn* (subl. autorului) și nu cumva de la alți domni dinaintea lui”²¹.

Dimpotrivă, sîntem obligați să admitem o stăpînire munteană a fișiei la răsărit de Siret de-a lungul Dunării maritime înainte de începutul secolului al XV-lea, întrucît numele acestei zone nu ar fi putut păstra-

¹⁵ Altă problemă controversată este cea privitoare la localizarea Chilieii pomenite în documentele veacurilor al XIV-lea și al XV-lea. După ce a fost convingător înlăturată persistenta confuzie între Chilia și Licostomo — independent unul față de altul de O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în „Studii”, XXV (1972), 3, p. 435—462 și de Gabriela Alraidi, *Il' Genovesi a Licostomo nel sec. XIV*, în „Studi medievali”. A cura del Centro di studi sul alto Medio Evo, Spoleto, seria a III-a, an XIII, fasc. nr. 2, decembrie 1972, p. 967—982 — opiniile au rămas împărțite în ceea ce privește identitatea Chilieii fie cu Chilia Veche, fie cu Chilia Nouă. Chestiunea este complexă și nu poate fi expeditată într-o notă. Cu titlu provizoriu, sîntem înclinați să credem că, la începutul secolului al XV-lea și, probabil, încă în secolul precedent, documentele se referă la Chilia nouă: considerăm întemeiate argumentele și raționamentul formulat de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 298—303. Am adăuga altă mărturie care pledează în acest sens: Sigismund de Luxemburg a trasat în ianuarie 1418 proiectul unei șosele militare care urma să lege pe uscat Germania și Ungaria prin Chilia de Caffa și de Pera (*UKS*, p. 203). Doar Chilia Nouă putea constitui un punct de sprijin adecvat al acestei artere terestre, nu Chilia Veche aflată peste Dunăre și înconjurată de mlaștinile și de bălțile deltei.

¹⁶ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, I, (citată în continuare *DRH.B.* I), p. 70—71

¹⁷ I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, p. 3—6.

¹⁸ *D.R.H.*, B. I, p. 80—81.

¹⁹ Pentru discuția în legătură cu datarea privilegiului anterior anului 1409, vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 102, n. 94. El însuși conchide corect, socotim noi, că „e probabil anul 1403, cînd se reînnoiește alianța cu Polonia”.

²⁰ Vezi O. Iliescu, *op. cit.*, p. 455, n. 170.

²¹ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 298.

altfel amintirea primei dinastii a Țării Românești sau chiar a „întemeietorului” ei. Și sîntem cu atît mai stringent obligați s-o facem cu cît, urmîndu-l pe P. P. Panaitescu, constatăm că, în primii ani ai veacului al XV-lea, frontiera moldo-munteană pe Milcov, Putna și Siret fusese bilateral recunoscută de Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun ²².

Așadar, autoritatea statală a Țării Românești n-a „traversat” la începutul secolului al XV-lea nici Siretul, nici Dunărea prin Dobrogea pentru a lăsa amintirea dinastiei muntene în acest ținut. A făcut-o sigur înainte.

Această concluzie modifică, în parte, perspectiva înțelegerii istoriei gurilor Dunării, a ținutului înconjurător și a frontierei moldo-muntene în secolul al XIV-lea, în primul rînd pentru că succesiunea celor care au stăpînit în această zonă a fost alta decît cea îndeobște acceptată în istoriografia noastră. Nu intrăm acum în acest complex de probleme ale veacului al XIV-lea, sperăm să revenim însă curînd.

²² *Ibidem*, p. 224—227; vezi și R. Rosetti, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, în „Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.,” Seria a III-a, t. XV (1934), p. 83—86. Încheierea convenției de frontieră moldo-munteană pe care o pomeneste Mathia Corvin în 1475 (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 335) a avut loc cel mai tîrziu în 1412, întrucît tratatul de la Lublau, izvorît primordial din aplanarea conflictului grupării de forțe moldo-polone cu regatul ungar pentru controlul gurilor Dunării, a „înghețat” posibilitatea ca cei doi domni români să modifice fără acordul regilor ungar și polon echilibrul politic, derivat în chip decisiv din raportul teritorial, instituit prin compromisul de la Lublau. Atîta vreme cît tratatul de la Lublau a rămas în vigoare, mai exact, atîta vreme cît, nici regele ungar, nici cel polon n-au pretins aplicarea clauzei care prevedea împărțirea Moldovei, deci între 1412—1426, granița moldo-munteană aflată pe Milcov, Putna și Siret nu s-a putut modifica și nu s-a modificat. Titlul lui Mircea cel Bătrîn din 1406 fiind în privința întinderii teritoriale a Țării Românești spre nord-est („cătrec părțile tătărăști”) identic cu cele din 1413 și 1415 este exclus ca teritoriul muntean să fi depășit linia Milcov-Putna-Siret la începutul secolului al XV-lea, frontieră cunoscută ca atare din timpul lui Ștefan cel Mare care însă își are originea, în acordul realizat de Alexandru cel Bun și Mircea cel Bătrîn, acord care n-a suferit ulterioare modificări după cum spune explicit actul lui Mathia Corvin. În consecință, stăpînirea lui Mircea, consemnată în 1406, 1413 și 1415 „peste amîndouă laturile Dunării întregi, pînă la marea cea mare” este ușor exagerată: malul stîng al fluviului în aval de vărsarea Siretului nu i-a aparținut. Împreună însă cu ambigua formulare „cătrec părțile tătărăști” trădează probabil o revendicare teritorială, o nerecunoaștere a autorității statale moldovenești în această regiune, în ciuda menționatului acord de frontieră.

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND ADUNĂRILE CNEZIALE CA INSTITUȚII ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN VEACURILE XIV-XV

DE

IOAN AUREL POP

Cristalizarea vieții statale românești în evul mediu a cunoscut, mai ales la începutul mileniului al doilea, o serie de obstacole concretizate în acțiunile ultimelor popoare migratoare pe teritoriul Europei central-sud-estice: maghiarii, pecenegii, cumanii, tătarii. Pentru zona intracarpatică au rămas hotărâtoare acțiunile de cucerire întreprinse de maghiari spre răsărit, între secolele X—XIII, după ce, în prealabil, aceștia își întemeiaseră un stat în Cimpia Panonică și fuseseră stopați de germani în încercarea de a înainta către occidentul Europei. Această presiune externă, tot mai insistentă, mai tenace și mai apăsătoare, a împiedicat formarea unui voievodat independent al Transilvaniei, așa cum s-a întâmplat în teritoriile extracarpatiche și cum se prefigurau lucrurile. Astfel, izvoarele arheologice, documentare, literare, lingvistice etc. relevă fără putință de tăgadă crearea premiselor unei vieți statale feudale românești în Transilvania. Stăpânirea străină a oprit această evoluție internă și a dus la formarea unei structuri politico-instituționale și sociale bazate cu precădere pe formule alogene. Totuși, mai ales în țările românești de margine (Făgăraș, Hunedoara-Hațeg, Banat, Zarand, Maramureș ș.a.), cucerite mai târziu și, multă vreme, indirect, formele de organizare autohtone s-au conservat până târziu în evul mediu dezvoltat. Între ele se află instituția voievodatului, prezentă în Maramureș, Banat și Crișana până în veacurile XIV—XV și în Transilvania, înainte și după eșecul impunerii principatului¹; de asemenea, sînt amintite districtele și scaunele românești, „țările” din vechime; asistăm la o polarizare a societății, prin desprinderea din rîndul obștii a păturii de tip feudal a voievozilor și cnezilor, chiar la ierarhizarea acestei ultime categorii suprapuse prin formarea cnezilor de sat și a cnezilor de vale². În veacurile XIV—XV, documentele pomenesc în Maramureș, pe Crișuri, în Țara Zarandului, pe Valea Someșului în Țara Beiușului

¹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Edit. Dacia, Cluj, 1972, p. 98—99.

² R. Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, Edit. Academiei, București, 1980, p. 32—33. Pentru bibliografia mai veche referitoare la cnezi, vezi S. Dragomir, S. Belu, *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu*, în „Acta Musei Napocensis”, 1966, III, p. 178, nota 23.

etc. numeroși voievozi, unii cu titlu nobiliar, alții reduși la statutul de supuși pe moșiile noilor stăpîni³.

Aceste realități feudale și altele, desigur, n-au ajuns la maturizare pe cale proprie datorită stăpînirii străine, dar au continuat să existe, chiar dacă în vădit declin, constituindu-se în mărturii ale strădaniei de organizare social-politică-instituțională autohtonă la nivel de stat feudal românesc. Asemenea forme de organizare, mai puțin studiate în ansamblul lor pe baza dovezilor documentare, sînt forurile de judecată cneziale, constituite în cadrul vechilor formațiuni românești (voievodate, „țări” sau districte). În legătură cu studiul acestor „tribunale” ale cnezilor, se impun cîteva precizări. Întîi de toate, deși mărturiile documentare ale existenței lor sînt din veacurile XIV și XV, se poate presupune că adunările cnezilor sînt forme de organizare juridică (probabil și administrativ-politică) mai vechi decît atestările scrise. Documentele relevă, în general, declinul acestei instituții cneziale românești, într-o vreme cînd, peste fondul elementelor mai vechi locale, se suprapun forme ale adunărilor obștești ale voievodatului transilvan, încheșat prin cucerirea străină. De aceea este greu de definit instituția românească în forma sa originală, necontaminată de elemente alogene: termeni noi, tutela unor foruri străine, procedura de judecată adaptată, noi principii de drept impuse, protagoniști intruși în sinul realităților românești etc. Totuși, foruri de judecată cneziale și, mai ales, forme transformate ale lor (chiar pe domeniile nobiliare sînt dovezi privind jurisdicția cnezilor⁴) se întîlesc în multe zone ale Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului, însă cele mai multe acte care le reflectă se referă la Țara Hațegului. În cîteva asemenea acte sînt consemnate adunări exclusive ale populației românești (mai ales cneziale), netutelate de organe străine și judecînd după rigorile dreptului cnezial. Astfel de foruri apar, în cazurile puține despre care avem mărturii, ca emitente de documente cu valoare probatorie, conferită prin puterea sigiliului propriu. Motivele judecăților priveau în mod prioritar stăpînirea pămîntului prin dreptul cnezial, dar și prin combaterea acestuia (mai ales din finalul veacului XIV) și prin afirmarea, uneori violentă, a forței dreptului feudal de tip apusean. Aceste fapte certifică totuși existența unei perioade în evoluția forurilor de judecată cnezii, de sat sau de vale, neinnobilati încă de stăpînirea străină (mai mult nominală), posedau sate ori grupuri de sate, și le disputau uneori între ei, ca niște feudali în devenire, înstăpîniți peste obștile din rîndul cărora evoluaseră spre o poziție social-economică superioară. A doua parte a veacului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, după eșecul politicii de dominare a lui Ludovic de Anjou la sud și est de Carpați, reprezintă în Transilvania o vreme cînd noblețea se conferă și se recunoaște exclusiv prin documente regale și cînd acești cnezi, angajați anterior pe drumul propriu al feudalizării, se văd, unii din ei, privați de dreptul lor strămoșesc de stăpînire asupra pămîntului (cnezatului), eliminați din sistemul politic al țării și reduși

³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 203—209; S. Dragomir, S. Belu, *op. cit.*, p. 173—175 etc.

⁴ M. Holban, *Variations historiques sur le problème des cnezes de Transylvanie*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1965, IV, nr. 5, p. 907.

chiar la statutul juzilor sătești⁵. E drept că o parte dintre ei, puțini față de numărul lor, reușesc, renunțând cu vremea la confesiunea ortodoxă, să obțină recunoașterea oficială prin titlu de donație (*donationis titulus*) a dreptului de stăpânire asupra cnezatului sau cnezatelor. Ei trec în rîndul cnezilor nobili, deci privilegiați prin legea regatului maghiar (*lex, consuetudo regni*), care înlocuia tot mai des dreptul cnezial (*ius keneziale*) — varianta de tip feudal a lui *ius valachicum*⁶. În secolul al XIV-lea în Țara Hațegului, de exemplu, ca și în Maramureș⁷, sînt încă, din punct de vedere juridic, trei categorii de feudali: unii lipsiți de documente, stăpînind sate, adică pămînt și oameni, în temeiul unei situații de fapt, alții întăriți prin privilegiu cu drept cnezial (eliberate, de obicei, de adunarea cnezilor, dar și de rege), iar ultimii, puțini deocamdată, întăriți prin privilegiu cu drept nobiliar. Această perioadă de tranziție e reflectată în documentele la care ne referim, astfel că forma autohtonă pură a adunărilor cneziale este greu de surprins, mai ales că elementele străine interpuse i-au stopat evoluția spre maturizarea deplină. De aceea, în unele foruri de judecată mai apar și oameni de rînd, ca ecou al vechilor adunări egalitare de obște, dar rolul hotărîtor îl au cnezii, iar pricinile privesc acum stăpînirea pămîntului.

De exemplu, la 1 iunie 1360⁸, în Hațeg, deși procesul e prezidat de Petru, vicevoievod al Transilvaniei și castelan de Hațeg, se judecă o pricină în fața „adunării obștești” (*congregatio generalis*) a „tuturor cnezilor și altor oamenilor de orice altă stare și condiție din districtul Hațeg” (*universitati keneziorum et alterius cuiuscvis status et condicionis hominibus de districtu Hatzak*). Aceștia sînt cu toții „bărbați vrednici și demni de încredere” (*virii idonei et fidedigni*), în total 24, adică „dintre cnezi 12 dintre preoți șase și, la fel, șase dintre românii de rînd” (*de kenezis duodecim, ex sacerdotibus sex et similiter sex ex Olachys popularis*), avînd rolul de asesori jurați. S-a observat, pe bună dreptate, că numărul de 24 este

⁵ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 209. Vezi, în legătură cu excluderea românilor din viața politică a Transilvaniei, importante contribuții la S. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1978, XVII, nr. 3, p. 389—407.

⁶ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1980, p. 175.

⁷ R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Edit. Academiei, București, 1970, p. 180—181.

⁸ Solyom-Fekete F., *A magyarorság és az oláh incolatus Hunyadban*, în „A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve” 1882, vol. I, p. 60—62 (în continuare „Hunyad. tört.”); E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 146—149 (în continuare *Doc. Val.*). Actul e datat la 2 iunie 1360 de Solyom-Fekete și de autorii colecției *Doc. Val.*, dar a șasea zi după *feriam quartam proximam post festum Penthecostes* în anul 1360 este ziua de 1 iunie (Rusaliele sau *Penthecostes* sînt la 24 mai, *feria quarta* după Rusalii este 27 mai, iar a șasea zi după această ultimă dată este 1 iunie 1360). Documentul original se găsește la Arh. Naț. Magh., Dl. 41429, o fotocopie a sa aflîndu-se la Biblioteca Academiei R.S.R., filiala Cluj-Napoca. Este comentat de Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, 1957, VIII, nr. 1—4, p. 32 și de M. Holban, *Deposdări și judecăți în Hațeg pe vremea Angevinilor*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1960, XIII, nr. 5, p. 153—155. Antroponimicele și toponimicele de origine slavă din acest document (și din cele ce vor urma) nu mai au nici o semnificație etnică în veacul XIV, iar toponimicele maghiare reprezintă, în general, traduceri ale numelor de sate românești sau denumiri noi Cf. E. Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*. În vol. „Studii de dialectologie și toponimie”, Edit. Academiei, București, 1970, p. 245, 248—249.

identic cu numărul jurătorilor din vechiul drept românesc⁹. În document nu apar cu numele decît 22 din cei 24 de membri ai adunării: Sărăcin cel Bătrîn (*Sarachinus Antiquus*), Prodan cel Roșu (*Prodan Rufus*), Roman, fiul lui Oiomac (*Roman filius Chomak*), Mihai, fiul lui Goia, (*Mychael, filius Gulya*), Dan de Cinciș (*Dan de Cholnokus*), Constantin de Sălaș (*Koztantyn de Zallas*), Nan, fiul lui Baiu (*Nan, filius Bay*), Dumitru, fiul lui Bărbat (*Demetrius, filius Borbath*), Basarab cel Lung (*Bazarab Longus*), Dușa de Densuș (*Dusa de Domsus*), Vlad de Reia (*Vlad de Gunuzfolu*), — cnezi; Petru, protopopul de Ostrov (*Petrus, archidiaconus de Ostro*), Zampa de Olopotiva (*Zampa de Clapatiua*), Balc de Peșteana (*Balk de Possana* — localizare probabilă) Dalc de Densuș (*Dalk de Domsos*) și Dragomir de Tuștea (*Dragomyr de Tusta*) — preoți ai bisericilor românești (*ecclesiarum sacerdotes Olachales*); Tatomir cel Roșu (*Thathemirus Rufus*), Stoian zis Pitic (*Stoyan Pityk dictus*), supușii (*iobagiones*) lui Nan, fiul lui Constantin, Baia, fiul lui Buz de Olopotiva (*Baya, filius Buz de Clapatiua*), Ladislau, fiul lui Simbur? (*Ladislau, filius Zombur*), Dragomir de Silvaș (*Dragomyr de Ziluas*) și Mihul (*Myhul*), supusul (*iobagio*) lui Basarab cel Lung, — oameni dintre românii de rînd (*homines Olachales populani*). Pricina judecată de adunare privește stăpînirea, după dreptul cnezial, a posesiunilor Răchitova (*Reketya*) și Lunca Cernei (*Nyres*), disputată de Mic, fiul lui Murg (*Myk, filius Mure*), pe de o parte, și Stoian și Boian, fiii lui Mușana sau Mușină (*Stoyan et Bolyen, filii Musana*), Balotă (*Balota*), Baiu (*Bay*), Sursș (*Surs*), Nan (*Nan*), nepoții lui Oostea (*Koztha*), cu frații și rudele lor, pe de altă parte. Ultimii au dovedit că strămoșii lor întemeiaseră moșiile respective, probabil prin lăzuire sau deștelenire¹⁰, iar adunarea, pe baza normelor dreptului tradițional românesc, a atribuit nepoților lui Oostea o treime din cnezatul Răchitova și urmașilor lui Mușină celelalte două treimi, plus cnezatul Lunca Cernei integral. Deci Mic, fiul lui Murg, a pierdut procesul. Docu nentul, elaborat în limba latină, utilizează termeni și formule străine față de mediul românesc în care se desfășoară judecata, el evidențiind un mod de desfășurare a procesului asemănător cu cel al congregațiilor generale de la Turda¹¹. Dar forul de judecată și protagoniștii sînt români, la baza hotărîrii stă dreptul cnezial, iar împărțirea atribuțiilor judecătorilor s-a făcut după obiceiurile locale. Sub termenii străini de congregație, asesori jurați, ȧrhidiacon, iobagi (în sens de supuși, oameni ce depind de cnezi) se ascund însă, după cum s-a văzut, realități tradiționale românești încadrate formal tiparelor regatului angevin. Feudalizarea pe cale proprie a societății medievale românești din Transilvania apare evidentă, fie și numai coroborînd datele acestui document cu ale altora: există fruntași ȧi comunităților — cnezii — care stăpînesc cu titlu personal (ca proprietate particulară) pămîntul, beneficiînd și de cote patrimoniale din partea supușilor¹². Stăpînirea în devălmășie între frați a unor sate se menține încă o vreme, așa cum s-a menținut și în cadrul rînduieiilor feudale de tip apusean (se va urmări însă ieșirea

⁹ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hașeg . . .*, p. 154, nota 1.

¹⁰ *Ibidem*, p. 155, nota 2.

¹¹ *Ibidem*, p. 153—154.

¹² R. Popa, *Premisele cristalizării . . .*, p. 33.

din indiviziune). Termenul de *iobagiones*, deși greu de încadrat în aceste realități românești, poate desemna cu sensul de supuși chiar pe acei membri ai obștii care încep să datoreze servicii cnezilor, au obligații față de aceștia, cu toate că, în virtutea tradiției comunitare, mai fac parte din forurile de judecată, dominate de-acum de cnezi.

E drept că judecățile de acest fel se vor rări, deoarece forurile supra-puse regale și voievodale nu vor mai recunoaște, în general, ca valabile asemenea hotărâri în afara titlurilor de donație ale suveranului. De aceea, probabil, acest Stoian din Lunca Cernei, în 1380, nu va mai apela la tribunalul cnezilor pentru stăpînirea unei moșii (ca în 1360), ci va cere și va obține titlu de danie de la regele Ludovic I, încadrîndu-se în normele legale pretinse de Angevini¹³. Stoian e numit la 1380 „cnezul românilor din districtul cetății Hațeg” (*kenezius Olachorum de districtu castris Hathzak*), ca și cum s-ar fi bucurat de un deosebit prestigiu în fața oficialității.

La 2 februarie 1387, la Deva, este dat un alt document, care are următoarea intitulatie: *Nos iudices, iurati et universi hospites, keneziis (sic!) necnon karaymuk de districtu Hachzak, de fluvio Strig, de Hunyad, de varmegy et de Iufiw memorie commendamus...*, adică „Noi juzii, jurații și toți oaspeții, cnezii și crainicii din districtul Hațeg, de pe râul Strei, din Hunedoara, din comitat [Hunedoara — n.n.] și din Dobra dăm ca să se știe...”¹⁴. Această instanță adeverește că cnezul din Călanul Mic (*kenezius de vila Chalantheluch*) și fratele său zălogesc moara lor de pe Strei pentru 20 de florini pe timp de 16 ani lui Ioan, fiul lui Nicolae de Bințiși (*Pyskench*), castelan de Deva. Documentul, pe lângă faptul că pune în lumină o hotărâre a autorităților hunedorene (fără imixtiunea unor organe din afara comitatului) — hotărâre în care cnezii au rol important, dacă nu principal — este unic ca formă din mai multe puncte de vedere. În primul rînd, în intitulatie apar și crainicii, fruntași ai districtelor românești, uneori aleși de cnezi, cu atribuții ca strîngerea amenzilor dictate de scaunele de judecată cneziale, apărarea intereselor oamenilor din districte în raport cu slujbașii regali etc.¹⁵. În alte documente privind Țara Hațegului nu se amintesc, din cîte cunoaștem, acești crainici, de aceea credem că nici aceștia nu sînt din Hațeg, ci din restul comitatului Hunedoara, unde apar și cu alte privilegii. Apoi chiar adunarea aceasta reunită a cnezilor și crainicilor din Hațeg, de pe Strei, din Dobra etc. este unică, ea nefiind confirmată și de alte documente. În fine, actul amintit evidențiază situația de inferioritate a cnezului din Călanul Mic, silit să-și zălogescă moara unui nobil, într-o vreme cînd ofensiva feudală a regatului maghiar contra păturii cneziale se făcea simțită (chiar dacă în Hațeg rezultatele nu vor fi încă notabile).

Un alt document, din 30 octombrie 1398, este emis de „jurații și toți oaspeții și românii din districtul Hațeg” (*littera iuratorum et universorum hospitem et Volachorum de predicta Hathzak et pertinenciis eiusdem*), care, în prezența voievodului Știber, la Grădiștea (*Vorhel*), au investigat

¹³ Solyom-Fekete F., *op. cit.*, p. 63—64 (ediție); *Doc. Val.*, p. 285—286 (regist).

¹⁴ *Doc. Val.*, p. 326—327 (ediție); Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, Budapesta, 1913, p. 61 (e amintit documentul).

¹⁵ Csánki D., *op. cit.*, p. 61—62; *Doc. Val.*, p. 326, nota 1; S. Dragomir, S. Belu, *op. cit.*, p. 177—178; *Istoria dreptului* . . . , p. 177.

pricina dintre românii Valentin și Dan, fiii lui Bodo, pe de o parte, și Mihail și Iacob, ziși *Postos* (Postăvarii), privind dreptul de stăpînire asupra posesiunii *Naggala* (probabil Bouțarul Mare), Conținutul acestui document este relatat în actul din 1402¹⁶. Deși asistată de voievodul Transilvaniei, adunarea, la care nu participă nobilii, adeverește că strămoșii lui Valentin și Dan (numiți *Philes* și *Stephanus*) au întemeiat (sau au amenajat pentru cultivare) posesiunea *Pala* (probabil Bouțarul). De aici rezultă că, potrivit dreptului cnezial, posesiunea trebuie să aparțină urmașilor lui Filea și Ștefan, adică lui Valentin și Dan. Dar, cînd la 1402 aceștia din urmă aduc drept mărturie a dreptului lor de stăpînire documentul din 1398, Nicolae, voievodul Transilvaniei, atribuie posesiunea *Pala* amintitilor Mihail și Iacob, care arată două acte din 1390: unul de donație regală și celălalt (al capitului din Arad) de introducerea a lor în stăpînirea *Palei*¹⁷. Deci în 1402, actul dat la 1398 de adunarea cnezilor și bazat pe dreptul cnezial nu are valoare în fața documentului de danie al lui Sigismund de Luxemburg ce respectă obiceiul regatului. Cu alte cuvinte, voievodul Transilvaniei (Nicolae, care era și comite de Timișoara) consfințește uzurparea drepturilor lui Valentin și Dan de către Mihail (care era și jude de Timișoara) și fratele său. Valabilitatea dreptului de întemeiere cnezial, socotit străin de noile realități ale regatului și denumit *ius alienus*, este contestată acum cu succes de dreptul feudal de tip apusean (*iustus ius titulus*).

La 4 septembrie 1402, în Hațeg¹⁸, este dat un alt document de către *iurati ac universitas nobilium et kenezorum de districtu Haczak*, din care fac parte (alături de castelanii cetății Hațeg) Ioan, fiul lui Cindea (*Iohannes, filius Kende*), Oștea de Sălaș (*Koztha de Zallas*), Barbu, fiul lui Lelu (*Barb, filius Leel*), Dionisie de Ostrov (*Dionisius de Ostro*), Cristu Litovoi de Galați (*Cristul Lythowoy de Galach*), Nicolae de Densuș (*Nicolaus de Dumsus*), Dan, fiul lui Ștefan (*Daan, filius Stephani*), Mihail de Riușor (*Michael de Risor*), Balotă de Cirnești (*Balotha de Carnest*), Nicolae de Clopotiva (*Nicolaus de Clapativua*). După cum se vede, exceptînd castelanii de Hațeg, adunarea este formată exclusiv din cnezi, adică din stăpîni de sate, recunoscuți sau nu de oficialitate ca atare. Motivul întrunirii forului cnezial este, de astă dată, consfințirea unui act de vînzare-cumpărare tot între cnezi: Oancea (*Wancha*) cu fiii săi, Ioan (*Iohannes*), Vladul (*Waladul*) și Litovoi (*Lythowoy*), apoi Zlauf (*Zlauf*) cu chezașul său Ștefan (*Stephanus*) și cu fiii săi, Dionisie (*Dyonisius*) și Stanciu (*Sthanch*) au vîndut a șasea parte din posesiunile lor Fărcădin (*Farkadin*) și Ohaba (*Ohaba*) lui Ștefan de Riu Bărbat (*Stephanus de Barbathuize*).

Deosebit de semnificativ este un alt act, dat la Hațeg în 17 februarie 1411¹⁹, cu următoarea intitulăție: „Noi Ioan, fiul lui Stoian de Densuș (*Iohannes, filius Sthoiani de Dampsus*) și alt Ioan, fiul lui Cindea de Riu de Mori (*Iohannes, filius Kende de Malomuz*), Stanciu, fiul lui

¹⁶ Ortway T., Pesty Fr., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történeléhez*, vol. I, Bratislava, 1896, p. 318–323.

¹⁷ Document comentat de M. Holban, *Variations historique...*, p. 919.

¹⁸ Arh. Naț. Magh., Budapesta, Dl. 74658 (regist la Mályusz E. *Zsigmondkőri oklevéltár*, vol. II, partea 1, Budapesta, 1956, nr. 1877).

¹⁹ Sólyom-Fekete F., *Vázlatok*, în „Hunyad. tört.”, 1884, vol. II, p. 24–27.

Dionisie de Stroia (*Stanchiul, filius Dionisy de Stroya*), Bogdan, fiul lui Litinoia de Clopotiva (*Bogdan, filius Lithinoya de Clopotiua*), Tatu, fiul lui Balc de Peșteana (*Tatul, filius Balk de Pestience*)²⁰, Ștefan, fiul lui Dan de Sinpetru (*Stephanus, filius Dan de Zenthpeturfalua*), Selăvoi, fiul lui Oancia de Fărcădin (*Sclavoy, filius Vanchia de Farkadini*), Costea, fiul lui Iaroslav de Sălaș (*Cozta, filius Iarizlavi de Zalaspataka*), Dragotă, fiul lui Baluzin de Rîu Alb (*Draguta, filius Baluzin de Feyruizy*), Ioan, fiul lui Basarab de Rîușor (*Iohannes, filius Bazarad de Rysary*), Barbu, fiul lui Leel de Rîu Bărbat (*Bard, filius Leel de Borbatuizy*) și Ladislau, fiul lui Buda de Rîușor (*Ladislavus, filius Buda de Rysary*), jurații și toți cnezii și ceilalți români din districtul cetății Hațeg...". Acești 12 jurați români cnezi, întruniți în scaunul lor de judecată (*in sede nostra iudiciaria*) au hotărât în pricina dintre Dobrotă (*Dobrota*), preotul românilor și protopopul (*archidiaconus*) bisericii Sf. Nicolae din Rîu Bărbat (*Burbaduizy*), alături de rudele sale, pe de o parte și Barbu (*Barb*), Ștefan (*Stephanus*), Dumitru (*Demetrius*), Danciu (*Danch*) și Giurcă (*Gyurka*), fiii lui Lelu (*Leel*), cnezi din Rîu Bărbat (*Burbaduize*), pe de altă parte. Pricina se referă, în principal, la stăpînirea unei părți din cnezatul Rîu Bărbat. Dobrotă și rudele sale arată în fața adunării că odinioară fuseseră șapte frați care au stăpînit din vechime și cu drept ereditar, dar în indiviziune, cnezatul Rîu Bărbat. La un moment dat însă, cu acordul fraților săi și în fața adunării cnezilor (*coram iuratis ac universis kenezis in sede iudiciaria*), Bărbat (*Barbath*), unul din cei șapte frați, neavînd urmași, a lăsat partea sa din moșie (a șaptea) lui Lelu, fiul lui Giurcă (*Lel, filius Gyurka*). Reiese deci, în chip firesc, că acest pămînt aparține acum de drept fiilor lui Lelu, adică lui Barbu, Ștefan, Dumitru, Danciu și Giurcă (mai sus amintiți). Actul se referă la mai multe probleme, dar semnificativă este consemnarea în cadrul acestuia, la 1411, a unei alte adunări a cnezilor, care consfințise dorința lui Bărbat de a-și lăsa pămîntul lui Lelu. Sînt exemple tipice de rezolvare a problemelor referitoare la stăpînirea pămîntului între cnezi și de către cnezi (prin tribunalul lor), fără amestecul forurilor străine nici măcar în consemnarea scrisă a conținutului judecăților. Astfel, documentul din 1411 are drept încheiere a textului următoarea coroborație: *...litteras nostras privilegiales sigillo nostro communitatis consignatas dare dignaremur*, ce atestă prezența sigiliului propriu al comunității cneziale, element formal hotărîtor pentru valoarea probatorie a documentelor. În acest caz, fiind vorba de rezolvarea unei chestiuni exclusiv între cnezii români, actul va fi luat în considerare și acceptat, în spiritul și litera sa, la 16 aprilie 1412, de către regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg (la solicitarea fiilor lui Lel)²¹. Dar, tocmai acest demers al fiilor lui Lelu pe lângă rege demonstrează valoarea practică relativă a documentului dat de cnezi și tendința posesorilor lui de a-l întări prin hotărîrea unei instanțe superioare și sigure, pentru a se ști la adăpost și de eventualele atacuri ale unor nobili.

²⁰ Credem că acest Balc apare și în documentul din 1 iunie 1360, de aceea am admis identitatea *Possana*-Peșteana.

²¹ Solyom-Fekete F., *Vázlatok...*, p. 24—29. De altfel și cnezii români din Hațeg au sprijinit politica de centralizare a lui Sigismund de Luxemburg (vezi K. Gündisch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în vol. „Ștefan Metes la 85 de ani”; Cluj-Napoca, 1977, p. 236).

O altă pricină între cnezi a fost judecată la Hațeg, în 1418 ²², de către *iurati kenezii de districtu castru Haachak*: Ioan, fiul lui Cindea de Rîu de Mori (*Iohnes, filius Kende de Malomuize*), Barbu, fiul lui Lelu de Rîu Bărbat (*Barb, filius Leel de Baarbathwize*), Costea de Sălaș (*Coztha de Zaallas*), Ștefan, fiul lui Dan de Sinpetru (*Stephanus, filius Daan de Zempetherfalua*), Bogdan de Clopotiva (*Bogdan de Clopotiua*), Mihail de Peșteana (*Michael de Pesthien*), Zlauf (?) de Fărcădin (*Zlawsh de Farkady*), Buda de Vad (*Buda de Wad*), Berivoi de Ostrov (*Berwoy de Ozthro*), Ladislau de Unciuc (*Ladislau de Wanchuk*) și Nicolae, fiul lui Dușa de Densuș (*Nicolaus, filius Dwsa de Dampsus*). În fața acestei adunări a cnezilor s-au prezentat Ladislau, fiul lui Barbu (*Ladislau, filius Baarb*), Stoica, fiul lui Radu (*Sthoyka, filius Radul*), Barbu (*Barb*), fiul lui Stoica, Grigore, fiul lui Stanciu (*Gregorius, filius Stanchul*), Coman (*Chomaan*), Batu (*Bathul*), Petru (*Petrus*) și Dionisie (*Dionisius*), fiii lui Manea (*Mane*), Oana (*Wana*), Miroslav (*Mirozlow*), Cristea (*Kerezthee*), fiul lui Manea, Ștefan, fiul lui Slova (*Zlowa*), Cristea, fiul lui Mușa (*Musa*), Neguman (*Neguman*), Dragomir (*Dragmer*) și Barbu (*Barbul*), fiii lui Litu (*Lithul*) și alte rude, pe de o parte și Barbu (*Baarb*) cu Ștefan, fiii lui Lelu (*Leel*) și Stanciu (*Sthanchul*), fiul lui Barbu, pe de altă parte, pentru stăpînirea unei părți dintr-un cnezat. Cei din urmă cnezi amintiți sînt membrii aceleiași familii a lui Lelu (fiul lui Giurcă), care în 1411–1412, avînd pricină cu protopopul Dobrotă și rudele sale, obțin recunoașterea stăpînirii lor asupra unei părți din cnezatul Rîu Bărbat. Important este faptul că documentul din 1418, conținînd hotărîrea în procesul dintre cele două grupuri de cnezi amintite, este luat ca bază probatorie în decizia voievodului Transilvaniei, Nicolae de Chak (la 28 august 1424), în fața căruia s-au prezentat cei doi fii ai lui Lelu (Barbu și Ștefan) și nepotul Stanciu ²³.

Acestea sînt deocamdată actele cunoscute privind compoziția exactă a instanței judiciare a cnezilor. Alte documente, pe care le vom aminti, în parte, ulterior, deși conțin referiri la asemenea adunări, nu vorbesc despre alcătuirea nominală a grupului de cnezi jurați. Se poate remarca, chiar pe baza acestor puține izvoare, între jumătatea secolului al XIV-lea și primul sfert al secolului al XV-lea (cca. 1360–1420), continuitatea în cadrul aceluiași familii de cnezi cu rol de decizie în adunări (din Sălaș, Densuș, Ostrov, Peșteana, Silvaș, Clopotiva, Rîu Bărbat, Rîu de Mori, Rîul Alb, Fărcădin etc.) ²⁴. Uneori se poate urmări filiația directă între cnezi, în sensul că cei ce au moștenit cnezatul strămoșesc moștenesc și locul părinților în rîndul juraților. De exemplu, Balc de Peșteana, prezent în 1360 în instanța cnezială, este înlocuit de fiul său Tatul, prezent în adunare la 1411; Dușa de Densuș e înlocuit de fiul său Nicolae etc. Desigur, multe familii cneziale fac loc altora în adunare, între fruntași, după situația de preeminență sau de decadență social-economică în care se află. Continuitatea acestei instanțe judecătorești a cnezilor ne apare evidentă în timp, chiar dacă momentul mărturiilor documentare despre ea corespunde, probabil, declinului său. Faza aceasta de decadență se datorează evoluției

²² Solyom-Fekete F., *Vázlatok . . .*, p. 32.

²³ *Ibidem*, p. 31–32.

²⁴ R. Popa, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencentements du Moyen Âge*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1975, XIV, nr. 2. p. 303.

sociale a cnezilor, mai ales după 1351—1366²⁵, spre un statut asimilat nobililor ori decăderii la situația de oameni de rind ai satelor²⁶, fapt care încurajează imixtiunea unor foruri și persoane străine în cadrul acestor adunări (conform campaniei regatului maghiar de dizlocare a realităților feudale compacte românești). În Hațeg însă, cele două ipostaze opuse ale cnezilor, prefigurate mai sus, sînt aproape imperceptibile în veacul XIV, cînd aceștia își mențin, în mare parte, situația tradițională.

Totuși, există mărturia unui document din 3 martie 1363²⁷, privind litigiul dintre un cnez și un nobil înzestrat cu act de donație regală, relativ la stăpînirea moșiei Zlaști. Protagonistii sînt români, numai că Ladislau, fiul lui Mușat (*Musath*) și comite de Deva, are act de danie regală pentru pomenita moșie, pe cînd cnezii Stroe (*Stroya*) și Țeicu (*Zayk*) se preva-lează de dreptul cnezial, inoperant acum, al întemeierii. Pricina e judecată în fața vicevoievodului Transilvaniei, Petru, de către nobilii din comitatul Hunedoara, asistați de „toți cnezii și românii bătrîni din districtul Hațeg” (*universi kenezii et seniores Olachales districtus Haczak*). Rolul cnezilor a fost de astă dată pasiv și secundar, căci vicevoievodul și nobilii au dat sentința de introducere în stăpînire a lui Ladislau de către capitul, luînd ca bază decizională actul scris (pe care cnezii Stroe și Țeicu nu-l aveau)²⁸.

La 1398, în fața lui Știbor de Dobriski, voievodul Transilvaniei și castelan de Hațeg²⁹ și a celor doisprezece jurați din Țara Hațegului (*Nos Stiborius de Dobriski castellanus et duodecim iurati provincie Hattzek...*), se judecă pricina dintre cnezii Dragotă și Ion de Rîu Alb, pe de o parte și Ianustin (*Ianustinus*), Basarab (*Bassarabe*) și Costea (*Custe*) de Rîușor, pe de altă parte, privind obligația de cnezat datorată regelui. Deși nenominalizați, cei doisprezece jurați sînt desigur cnezii români din Hațeg, mai cu seamă că cei implicați în proces sînt tot cnezi. De asemenea, mobilul litigiului, coroborat cu indiciile altor documente privind cota patrimonială³⁰, dovedește clar că acești cnezi, stăpînitori de sate în nume personal, începuseră să beneficieze de rezultatele muncii supușilor lor din cnezate, chiar dacă nu se poate încă descifra mecanismul concret al relațiilor economico-sociale dintre ei și obștile stăpînite. De aceea trebuie privite cu circumspecție unele încercări, venite, în general, din afara domeniului istoriei, de a nega caracterul feudal al evului mediu timpuriu românesc³¹.

²⁵ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg...*, p. 153; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei...*, p. 209.

²⁶ Despre statutul cnezilor, vezi M. Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, 1962, V, p. 62—63.

²⁷ *Documente privilegiate la istoria românilor*, vol. I, partea a 2-a, ediție de N. Densușianu, București, 1890, p. 73 (în continuare *Documente*). Regest în *Doc. Val.*, p. 164.

²⁸ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg...*, p. 156—157.

²⁹ A. A. Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII—XVI*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, 1979, XXII, p. 88.

³⁰ R. Popa, *Premisele cristalizării...*, p. 33.

³¹ Vezi de ex. H.H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980.

La 23 iunie 1407, voievodul Transilvaniei, Iacob Lachk de Santău, hotărăște într-o pricină privind stăpînirea pămîntului, expusă lui de *duodecim iurati assessores in districtu seu tenutis Hathzaak*³²; judecata se face însă conform legii regatului. În continuare, la 30 septembrie 1412, la Alba Iulia, Stibor, voievodul Transilvaniei, arată că înainte cu 10 zile, în orașul (*civitas*) Hațeg, s-a luat o hotărîre la care au participat și „ceilalți nobili, cnezi, asesori și jurați. . .” (*alibusque nobilibus, kenezis, assessoribus et iuratis. . .*): lui Ioan și Pogan, fiii lui Stoian de Densuș, li se recunoaște stăpînirea asupra unei moșii, drept răsplată pentru „credincioasa slujbă” față de rege în războiul din Bosnia³³. Se remarcă iarăși pătrunderea „obiceiului regatului” de tip apusean în problemele legate de stăpînirea pămîntului și prevalarea de acest „obicei” a unor cnezi dornici să-și păstreze statutul social-economic.

Adunarea cnezilor din Țara Hațegului se menține pe tot parcursul veacului al XV-lea, chiar dacă mult diminuată în formă și atribuții. Ar exista un document din 20 noiembrie 1435³⁴, cînd Ladislau Csáki, voievodul Transilvaniei, împreună cu *iuratis ac universitate nobilium ac keneziorum ipsius districtus Hatzak*, condamnă pe cnezii-preoți infideli față de „sfînta coroană”, față de rege și voievod — Costea (*Koztha*), Stanciu (*Stanchul*) și Vilcu (*Volhul*) din Rîușor — prin confiscarea posesiunilor lor Rîușor (Ryusor) și Șerel (Syerel), după ce, anterior, cei trei trecuseră munții în Moldova. Însă prin mai multe aspecte de formă și conținut, prin modul de transmitere (copie din veacul XVIII), acest act pare un fals. Totuși, chiar și la sfîrșitul secolului al XV-lea, în 1494, regele Vladislav al II-lea al Ungariei ia o hotărîre la intervenția „tuturor nobililor și românilor din districtul Hațeg” (*universorum nobilium et Walachorum districtus Haczak*)³⁵. După cum se poate remarca, ecoul vechii organizări judiciare tradiționale este prezent și în jurul anului 1500, chiar dacă tranșanta distincție între nobili și români, pe care o face actul, alături de nepomenirea cnezilor mărturisesc mai mult ca oricînd că românii nu puteau fi, în general, și nobili și că cnezii erau socotiți oameni de rînd.

Aceste dese consemnări ale adunărilor cneziale în Hațeg, pe parcursul a două secole aproape, ilustrează trăinicia și prestigiul acestor instituții românești în evul mediu, dar și evoluția lor. Analiza documentelor cunoscute permite, dintr-un anumit punct de vedere, desprinderea a două perioade în istoria acestor adunări: prima din veacul XIV pînă în jur de 1420, iar a doua după această dată. Anul 1420, după cum se vede, ar reprezenta un moment de cezură, cu o semnificație aparte. Într-adevăr, în acest an, oștile turcești pătrund în Transilvania dinspre Banat, susținînd

³² Arh. Naț. Magh., Dl. 42924 (Regest la Mályusz E., *op. cit.*, II/2, Budapesta, 1958, p. 61, nr. 5583).

³³ Arh. Stat. Bratislava, fond Révay, arh. fam. Kendeffy, fasc. 81, fasc. 1, nr. 1 (Arh. Stat. București, microfilme, Cehoslovacia, rola 25).

³⁴ Kemény J., *Diplomatarii Transilvanici Supplementum*, vol. III(1415—1453), p. 167 (manuscris la Biblioteca Academiei Cluj-Napoca); Fejér G., *Codex diplomatteus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tom. XI, vol. unicum, Buda, 1844, p. 503—505; *Documente I/2*, p. 592—594; *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între țările române, vol. I, Edit. Academiei, București, 1977, p. 318—320.

³⁵ Sóllyom-Fekete F., *Vázlatok . . .*, p. 36—37.

lupta cu oastea voievodului Nicolae de Chaak lângă cetatea Hațeg³⁶. În această luptă, nefericită pentru ardeleni, un rol important, alături de nobilii din comitate, vor fi avut, probabil, și cnezii hațegani. Expediția turcească de la 1420 a avut, după cite se pare, unele urmări asupra evoluției Țării Hațegului: nu mai apare pomenită în documente, după 1420, curtea regală din Hațeg, castelanii din Hațeg nu mai sînt concomitent înalți demnitari, precum voievozi, vicevoievozi, comiți de Hunedoara, cetatea Hațegului decade în timp ce crește prestigiul Hunedoarei etc.³⁷. Între aceste urmări pare să fie și aceea că odată cu anul 1420 (aprox.), decade și autoritatea adunării cnezilor. Ultima pomenire integrală, cu numele, a juraților din Hațeg datează din 1418. După aceasta cnezii-judecători nu mai sînt nominalizați și nu mai judecă pricini semnificative pentru categoria lor socială, fiind tot mai mult tutelați de organe străine. E drept că și cnezii din Hațeg, sprijinitori ai politicii de centralizare regale și participanți la lupta antiotomană, apelează mai des la suveran pentru înobilare, fiindcă actul de danie al regelui subsumează clar actele emise de forul cnezial. Pe de altă parte, și oficialitatea are interes, pînă la un punct, să încurajeze această tendință, diminuînd mereu autoritatea tribunalelor tradiționale și eludînd jurisdicția cnezilor.

Dar adunări ale cnezilor sau judecăți pe baza dreptului cnezial sînt amintite și în alte părți ale Transilvaniei. De exemplu, în 1371, juzii nobililor din comitatul Hunedoara emit un document din care reiese că „toți cnezii și românii din patru scaune ale districtului cetății Deva” (*universi kenezii et Olachi de quatuor sedibus districtus castris Deva*)³⁸ cer judecarea lui Petru de Criștur după dreptul românesc (*iuxta legem Olachorum*) și nu după legea regatului (*iuxta legem regni*). Aceeași instanță (*krajnicus ac universi kenezii et incole pertinenciarum castris Deva*) cere la 1481 în fața comiților de Hunedoara recunoașterea stăpînirii cnezului Teodor asupra unei posesiuni dăruite acestuia de Iancu de Hunedoara³⁹. În anii 1434, 1437 etc. este pomenită o altă adunare a cnezilor din districtul Dobra (*universi nobiles et kenesii populique et iobagiones in districtu Jofyw constituti et commorantes*), lărgită prin participarea oamenilor de rînd și a iobagilor⁴⁰.

În părțile nord-vestice, în Crișana, la 1410, judele *Paulus Chapo* de Beiuș (*Belenes*), în prezența voievodului Petru al Transilvaniei și alături de *universi kenezii et iurati de pertinenciis ejusdem Belenes*... judecă o pricină între români, pierdută de una din părți prin neprezentare⁴¹. Dar în Bihor jurisdicția cnezială românească s-a afirmat cu deosebită forță încă din veacul XIV, conform mărturiei izvoarelor, chiar dacă exercitarea acestei atribuții s-a făcut sub tutela episcopiei de Oradea — stăpîn

³⁶ V. Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1490*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, 1976, XIX, p. 75—77.

³⁷ A.A. Rusu, *Castelani din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, *Istoria*, 1981, XXVI, fasc. 1, p. 21.

³⁸ *Doc. Val.*, p. 233—234. Vezi comentariul la M. Holban, *Deposări și judecăți în Hațeg* ..., p. 159.

³⁹ Fejér G., *op. cit.*, p. 506; *Documente* II/2, p. 269—270; Csánki D., *op. cit.*, p. 42. În problema raporturilor cnezilor cu Iancu de Hunedoara, vezi Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania* ..., *passim*.

⁴⁰ Csánki D., *op. cit.*, p. 61.

⁴¹ *Documente* II/2, p. 469.

feudal al acelor locuri. Astfel, la 1374, li se recunoaște voievozilor Mihail și Nicolae de Beiuș dreptul de a rezolva pricinile dintre românii din zonă în cadrul scaunelor de judecată proprii ⁴². Documentele din veacul al XV-lea fac și mai clară dovada activității acestor foruri de judecată românești pe moștile supuse stăpînului feudal ecleziastic de la Oradea. La 1442, românii din districtul Feiușului alegeau dintre ei doisprezece cnezii, care jurau să asculte, să judece, să dea sentințe și să le execute în scaunul lor de judecată prezidat de voievodul local. Cnezii-judecători își exercitau atribuțiile vreme de șase luni, după care erau aleși alții. Voievozii și crainicii se îngrijeau de îndeplinirea hotărîrilor scaunului de judecată cnezial, hotărîri față de care cei nemulțumiți puteau face apel la curtea episcopală de la Oradea. Românii bihoreni au luptat, în ciuda situației lor de supuși feudali, pentru păstrarea nealterată a instituției lor juridice locale, pe care, în urma unor îndelungi și insistente eforturi, au conservat-o pînă în veacul al XVI-lea ⁴³.

În Banat, avem, de asemenea, mărturii despre adunările cnezilor: la 1428, în districtul Mehadia apare pomenită *universitas nobilium keneziorumque ac alterius status*; aceeași instanță există și în districtul Caransebeș la 1439; în 1457 activează scaunul de judecată al celor opt districte privilegiate bănățene (*universi nobili et kenezii necnon alii Walachi*) ⁴⁴.

În Maramureș, unde, în vechime, voievodul conducea adunarea (soborul) tuturor cnezilor din această țară românească ⁴⁵, un mesager al Hațegului, Cîndreș de Rîu de Mori (*Kenderes de Malomviz*) — vicecomite al lui Iancu de Hunedoara — la 1445, în Sighet, întărește stăpînirea unor cnezii asupra moșilor lor, conform rigorilor dreptului cnezial ⁴⁶.

Asemenea judecăți după principiile dreptului românesc, desfășurate adesea în instanțe românești și cu protagoniști tot români mai au ecouri documentare, iar cercetările viitoare vor da la iveală, probabil, noi mărturii, în diferite părți ale Transilvaniei. Documentele amintite însă aici, cele mai semnificative cunoscute deocamdată, oferă o imagine destul de cuprinzătoare asupra acestor foruri de judecată românești general transilvane, dar cu o dezvoltare deosebit de amplă și durabilă în Țara Hațegului. Perioada de apogeu a acestor instituții, cînd ele au cunoscut deplinătatea atribuțiilor lor, pare să fi fost, conform izvoarelor, secolul al XIV-lea și începutul secolului XV. Numai că afirmația aceasta se cuvine repede corectată, deoarece tocmai apariția documentelor emise de acest for de judecată evidențiază primele contestări ale autorității sale, ale deciziilor sale de către noile norme juridice și social-politice impuse de cuceritori. Chiar dacă judecățile se fac după dreptul românesc, nevoia cnezilor de a avea acte doveditoare privind stăpînirea cnezatelor lor (acte emise de forul

⁴² S. Dragomir, S. Belu, *op. cit.*, p. 176. Documentul e publicat de Fejér G., *op. cit.*, tom. VIII, vol. 3, p. 46 (cu data greșită), de N. Densușianu în *Documente* I/2, p. 75 și de alții.

⁴³ L. Moldovan, *Documente privitoare la istoria cnezilor din districtul Beiușului în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Revista arhivelor”, 1960, III, nr. 2, p. 250—251; S. Dragomir, S. Belu, *op. cit.*, p. 179—180.

⁴⁴ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania* . . . , p. 38—39.

⁴⁵ Idem, *Voievodatul Transilvaniei* . . . , p. 215.

⁴⁶ Gh. Șincai, *Rerum spectantium ad universam gentem daco—romanam seu valachicam* . . . , tom. II, f. 152v, col. stingă—153r, col. dreaptă (Manuscris la Biblioteca Academiei Cluj-Napoca, fond Blaj, ms. rom. 462). Despre cnezimea din Maramureș, vezi R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Edit. Academiei, București, 1970.

cnezial la început) este prologul uzurpărilor ce vor veni. Este puțin probabil că, înainte de cucerirea străină, cnezii, în litigiile dintre ei, s-au prevalat de acte scrise pentru a-și proba dreptul de stăpînire. Totuși, ipoteza existenței unor asemenea acte nu trebuie exclusă *ab initio*, din moment ce inscripții cu chirilice se cunosc în Transilvania, ca și un număr de însemnări slavo-române, care n-au mai ajuns pînă la noi ⁴⁷. Oricum, realitatea certă este cea reflectată în documentele latine comentate anterior. Este incontestabilă, în veacurile XIV și XV, existența unor foruri de judecată românești controlate de cnezi. Aceste adunări obștești n-au rămas în forme pure, autohtone, ci se prezintă ca mixturi între elementele tradiționale locale și elemente împrumutate congregațiilor din Transilvania. Pondere și îmbinarea acestor două feluri de elemente este greu de stabilit, pe baza mărturiilor cunoscute. Dar numărul de 24 de jurați — analog cu al jurătorilor din vechiul drept românesc (din păcate, prezent explicit doar în documentul din 1360) — pronunțarea întregii adunări la mărturia de adevărare ⁴⁸, motivarea hotărîrii prin *ius keneziale* sau *lex Olachorum* etc. sînt elemente ce nu pot fi sesizate în congregațiile nobiliare. Pe de altă parte, prezența în adunările românilor a oamenilor de rînd nu este un fapt neobișnuit, din moment ce, pînă în veacul al XV-lea, chiar la congregațiile Transilvaniei participau *oameni de orice stare* ⁴⁹. Hotărîrile acestor adunări se obiectivau în documente cu valoare probatorie (întărite cu sigiliu propriu), luate ca bază de decizie mai tîrziu în aceleași foruri românești sau în altele nobiliare, voievodale etc. Acest fapt se petrece însă tot mai rar după veacul XIV, cînd, de cele mai multe ori, argumentația cnezilor bazată pe *ius keneziale* și dovedită prin acte emise de adunarea cnezilor e înlăturată de nobili (în puține cazuri de cnezi-nobili), posesori ai actelor de danie regală.

Pentru explicarea rolului pe care adunările cneziale și l-au asumat, ca și pentru definirea structurii sociale a membrilor lor și a celor care apelau la judecata lor, sînt relevante și unele aspecte formale ale actelor emise de cnezi. De exemplu, unul din aceste documente uzează o formulă identică sau asemănătoare cu cea folosită în actele ce pomenesc adunările obștești ale Transilvaniei. Astfel, „...adunării cnezilor și a oamenilor de orice altă stare și condiție” (*... universitati keneziorum et alterius cuiusvis status et condicionis hominibus*) se poate compara cu „... tuturor nobililor și oamenilor de orice stare și condiție” (*... universis nobilibus ac cuiuscunque status et condicionis hominibus*). Comparația vădește, dincolo de un stilionar al actelor medievale de același tip, aspirația cnezilor de a conferi adunării lor un rang superior. Formula, ca și altele pomenite mai sus (de exemplu: „jurații și toți cnezii și ceilalți români...”), arată clar încă un fapt, anume statutul social-juridic superior al cnezilor (stăpînitori de sate) față de oamenii de altă „stare și condiție” decît ei, deci față de locuitorii de rînd, supușii lor. În asemenea împrejurări, este firesc ca și adunările cneziale să aspire spre un prestigiu ridicat. Aspirația aceasta rezultă

⁴⁷ Sóllyom-Fekete a remarcat însemnări chirilice pe verso-ul unor documente din arhiva Cîndeștilor, dintre anii 1440—1497. Însemnările au fost analizate și de Hunfalvi Pál și de Fr. Miklosich care au socotit că e vorba de o scriere asemănătoare cu cea folosită în cancelariile Moldovei și Țării Românești în sec. XIV. Vezi Sóllyom-Fekete F., *A Hunyadiak rokonsága*, în „Hunyad. tört.”, 1900, vol. XI, fasc. 3, p. 140.

⁴⁸ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hașeg* ..., p. 156, nota 1.

⁴⁹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei* ..., p. 254.

și din alcătuirea părții din textul documentelor numite notificație sau promulgație. De obicei, după intitulăția din protocolul inițial, urmează următoarea formulare (ca promulgație): „dăm de știre și facem cunoscut tuturor cărora se cuvine, prin cuprinsul celor de față” (*memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis*) sau „dăm de știre tuturor cărora se cuvine prin cuprinsul celor de față” (*memorie commendamus presencium tenore quibus expedit universis*)⁵⁰. Această formulă de notificație vădește o redactare pretențioasă, aceeași cu notificația prezentă în scrisorile regale deschise, începînd cu finalul veacului al XIII-lea, sau în actele voievodale și vicevoievodale⁵¹. Adunarea cnezilor, nerecugînd la formule mai simple (ex. *noveritis, damus pro memoria* etc.), evidențiază aspirația sa de a aduce obiectul actelor la cunoștința celor interesați în același mod în care o făceau cele mai înalte foruri ale regatului și de a impune cu aceeași tărie respectul față de valoarea lor. Aspirația nu este neobișnuită dacă ținem seama de situația social-economică a cnezilor din Hațeg, de înobilarea lor în veacul XV, de demnitățile de castelani pe care o dețin uneori în cetatea Hațegului, de vocația lor de ctitori ai unor lăcașuri de cult creștin ortodox, de stăpînirea asupra unor mici fortificații (precum cele de la Suseni-Riu de Mori și Mălăiești)⁵². Adunarea cnezilor s-a impus ca o instituție firească în această lume românească transilvană aflată pe drumul feudalizării tot mai accentuate și al cristalizării la nivel local a unor forme de organizare ce anunțau în mod evident, în ciuda impactului prelungit cu noile forme din afară, evoluția spre constituirea statului propriu. Primele veacuri ale mileniului al doilea vădesc indubitabil o asemenea situație, prezentă în întreg spațiul carpato-dunărean-pontic, dar modificată masiv în Transilvania prin cucerirea ei de către maghiari. Secolele XIV și XV mai păstrează nealterat, în multe privințe, ecoul vechilor structuri autohtone, în cadrul cărora jurisdicția cnezială reprezintă un element de referință.

⁵⁰ Sólyom-Fekete F., *Vázlatok* . . . , p. 24–27, 32.

⁵¹ Fr. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI–XV)*, în vol. „Documente privind istoria României”, Introducere, vol. II, Edit. Academiei, București, 1956, p. 293–294.

⁵² A.A. Rusu, *Castelani din comitatul Hunedoara* . . . , p. 15–16, 24.

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN — FORȚĂ REVOLUȚIONARĂ, TRANSFORMATOARE A SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

În decursul acestui an jubiliar, în preajma, precum și după ziua de 8 Mai, au avut loc numeroase și felurite manifestări științifice prin care istoricii, alți activiști din domeniul ideologic-politic, și-au adus însemnate contribuții în ceea ce privește relevarea tradițiilor istorice generale ale poporului român pe care le-a continuat mișcarea muncitorească, începuturile partidului comunist care se află, dialectico-istoric, odată cu înseși începuturile mișcării proletare organizate și devenite conștientă de sine, mai ales prin urcarea sa la nivelul constituirii partidului propriu, în 1893, originarea partidului comunist în acest prim moment de făurire a partidului, etapele procesualității istorice, treptele ei de avansare pînă la remarcabilul congres din mai 1921, însemnătatea Partidului Comunist Român dovedită prin faptele lui de merit din anii 1921—1944, prin faptele lui de prefacere democratică, revoluționară, în direcție nouă, de înfăptuire și afirmare, etapă de etapă, a revoluției și construcției socialiste, și, se înțelege, prin faptele prezentului, precum și prevederile de program care prezumă viitorul ce va fi realizat activ.

O ancorare și mai sigură a acestor manifestări aniversativ-științifice în asemenea direcții esențiale s-a realizat după ce în 10 martie a fost publicată hotărîrea Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. în care, în legătură cu sărbătorirea, din acest an, a Partidului Comunist Român, se aprecia, în mod firesc, natural, că „Sub conducerea P.C.R., clasa muncitoare, poporul român au străbătut un drum glorios de lupte și victorii, au înfăptuit mărețele țeluri ale revoluției de eliberare socială și națională, antiimperialistă și antifascistă din patria noastră, au asigurat transformarea democratică și socialistă a societății, au pus temelii trainice României socialiste de azi, ca țară prosperă, liberă, independentă și suverană”¹.

Istoricii, activiștii din domeniul muncii ideologico-politice care au organizat și au participat la asemenea importante manifestări științifice, deplin conștienți de faptul că liniile lor principale de interpretare au dat și dau expresie modului cum partidul nostru comunist înțelege rostul fundamental, militant, al istoriei generale a patriei, a istoriei lui, au trăit marea satisfacție de a vedea întrunite marile raze de orizont larg și de interpretare la nivelul unei noi trepte a marilor probleme privind izvoarele, făurirea și semnificația Partidului Comunist Român așa cum au fost tratate magistral de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în expunerea la adunarea populară jubiliară din 8 mai 1981. Din expunerea atît de bogată în idei, în această foarte succintă prezentare asupra uneia dintre manifestările științifice aniversative extragem doar un enunț de amplă cuprindere istorică: „Partidul Comunist Român își trage seva și vitalitatea din glorioasa istorie de milenii a poporului nostru, din toate evenimentele și luptele desfășurate de-a lungul vremurilor; el își afirmă hotărîrea de a asigura, în noile condiții istorice, dezvoltarea continuă, pe o nouă treaptă, a civilizației și vieții întregului popor, de a-i făuri un viitor demn și liber, viitorul comunist”².

În acest ansamblu de activități, în preajma aniversării de la 8 mai 1981, catedrele *Istoria patriei și a P.C.R.* și *Construcția de partid* de la Academia „Ștefan Gheorghiu” au realizat o dezbateră concentrată pe tema: *Partidul Comunist Român — forță revoluționară, transformatoare a societății românești*. Au mai participat invitați de la alte catedre din această școală superioară de partid, precum și de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Facultatea de istorie și filosofie a Universității din București, de la alte institute de învățămînt superior din țară, școli interjudețene de partid.

Au luat cuvîntul: Vasile Avramescu, Ioan Bold, Mihai Chicrean, Ioan Conan, Augustin Deac, Ene Florea, Ioan Florea, Nicolae Huscariu, Damian Hurezeanu, Gheorghe Ioniță, Gheorghe I. Ioniță, Vasile Gh. Ionescu, Gheorghe Iovan, Ștefan Lache, Gheorghe Manolache, Constantin

¹ „Scnteia”, anul L, nr. 11 990, din 10 martie 1981, p. 1.

² Nicolae Ceaușescu, *Expunere la adunarea festivă dedicată împlinirii a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român*, „Scnteia”, anul L, nr. 12 040, din 9 mai 1981, p. 3.

Mocanu, Gheorghe Moldoveanu, Vasile Păsăilă, Nicolae Petreanu, Viorel Pițu, Iulian Popescu, Stelian Popescu, Gheorghe Sbărnă, Gheorghe Surpat, Ioan Tiberian, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Unc, Constantin Voineag.

În raport de profilul „Revistei de istorie”, în paginile următoare publicăm, în formă prescurtată, acele intervenții din cadrul dezbaterii care s-au referit în mod mai deosebit la *istoria* făuririi Partidului Comunist Român, la semnificația ei pînă în zilele noastre privită din unghiul de vedere al istoriei; după cum vom menționa în locul potrivit al textului valoroase intervenții privind probleme de construcție de partid, activitatea actuală a partidului în serele economiei, ideologiei, filosofiei, care au fost tratate cu precădere din unghiul metodologic al științelor în care aceste probleme se află în obiectul lor specific de studiu și cercetare.

*

C. Mocanu: Voi începe prin câteva cuvinte de natură organizatorică. Două catedre, împreună cu invitații din alte instituții de învățămînt și cercetare, vom desfășura o dezbatere dedicată aniversării partidului nostru comunist, dezbateri prin care urmăm să scoatem în evidență rădăcinile istorice ale Partidului Comunist Român, semnificația făuririi sale și a activității depusă pînă la instaurarea puterii populare, apoi în anii revoluției și construcției socialiste. În mod deosebit vom accentua forța capacității sale creatoare în vasta, exigentă operă de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate.

S-a convenit, în urma schimbului de opinii anterioare, să punem activitatea noastră de aici sub titlul: *Partidul Comunist Român — forță revoluționară, transformatoare a societății românești*. În direcția aceasta principală ne propunem să realizăm intervențiile. Desigur, am dori să punem idei noi în circulație, să înfăptuim un dialog activ, și dacă vor exista diferențe de opinii, modalități proprii de abordare a unei probleme sau altela acestea vor fi contribuții la un climat de creștere a cunoașterii și interpretării. Nu am stabilit o ordine anume a luărilor de cuvînt, dar socotim că, în anumită măsură, criteriul de tip cronologic este potrivit în cazul de față ca nervură ordonatoare a dezbaterii, deși alături de el, și odată cu el, putem să aducem și criteriul logic, problematizator. În această perspectivă deja convenind să lucrăm, pentru început are cuvîntul profesorul Damian Hurezeanu.

D. Hurezeanu: Istoria poporului român a cunoscut multe evenimente care-i jalonează evoluția ca adevărate pietre de hotar. Ele au reprezentat, nu o dată, puncte de pornire pentru noi etape de dezvoltare a societății românești, au cristalizat tradițiile de viață și de luptă ale poporului, consecințele lor s-au răsfrînt pe lungi perioade de timp asupra devenirii noastre istorice.

Unul dintre aceste evenimente este transformarea Partidului socialist în Partidul Comunist Român, acum șase decenii. Momentul aniversativ din acest an este, prin el însuși, un moment de bilanț al drumului parcurs, un prilej de meditație asupra semnificațiilor pe care le desprindem din luptă, acțiunea și gîndirea Partidului Comunist de-a lungul celor șase decenii, un reper care ne permite să înțelegem mai bine rolul partidului în viața clasei muncitoare, raportul său cu istoria.

Tocmai în ideea de a descifra acest raport, de a observa cum se articulează existența Partidului Comunist cu întreaga dezvoltare a mișcării muncitorești revoluționare din țara noastră, al cărei vlăstar este, ne-am gîndit să organizăm dezbateri de față. Refăcînd firul evolutiv al istoriei vom începe punctînd unele aspecte despre rolul clasei muncitoare în destinele dezvoltării noastre, despre ceea ce a însemnat însăși nașterea și dezvoltarea proletariatului pentru societatea românească.

Evoluția capitalistă a României a dus la adînci transformări în structura socială și în dispunerea forțelor de clasă. Relațiile sociale au devenit mai complexe, s-a diversificat viața politică și ideologică, s-au modernizat în sens burghez aparatul administrativ și întreaga mașină de stat. Au suferit modificări calitative, determinate de evoluția capitalismului în agricultură pe calea reformelor, moșierimea și țărănimea. Rezultatul esențial — pe plan social al evoluției capitaliste a României — a fost dezvoltarea celor două clase noi: burghezia și proletariatul.

Proletariatul este o forță dinamică, înnoitoare a progresului istoric. El aparține unei structuri economice dinamice și introduce în toate sferile de activitate această pulsație. Ritmurile noi pe care le întîlnim în dezvoltarea economică a țării, prefacerile care dau altă înfățișare realității sociale, care așează o altă lume, lume modernă cu marile ei realizări tehnice și productive, sînt legate de activitatea clasei muncitoare, de potențele sale creatoare.

Ca forță socială, manifestarea sa pe scena istoriei angajează transformări profunde, se situează sub orizontul unor totale înnoiri. Nici o altă clasă nu reușește să realizeze, ca proletariatul, un consens mai deplin între necesitatea istorică și acțiunea sa politică și nici una nu imprimă o asemenea continuitate ascendentă mișcării sale. De aceea, acțiunile clasei muncitoare reclamă perspective ca element necesar descifrării sensurilor lor; chiar și cele incipente, chiar

formele embrionare de luptă își revendică dreptul de a fi judecate nu ca acte singulare, care se consumă în manifestarea lor imediată, ci din perspectiva întregii desfășurări a drumului clasei muncitoare. Mai mult, numai dintr-o asemenea perspectivă ele își dezvăluie semnificațiile numai pe o asemenea cale ni le facem inteligibile în întreaga lor bogăție și profunzime.

Literatura de specialitate din România a subliniat, dealtfel, ca pe una din caracteristicile dezvoltării mișcării noastre muncitorești, că, în raport cu condițiile generale social-istorice și cu forța numerică restrânsă, proletariatul manifestă foarte de timpuriu năzuința spre organizare. De fapt, începuturile acestui proces se situează în perioada aflată sub semnul revoluției de la 1848. Ținând seama de caracteristicile dezvoltării mișcării, cred a fi legitimă ideea că deceniile cuprinse între revoluția de la 1848 și războiul de independență din 1877 configurează o etapă distinctă în evoluția mișcării muncitorești și socialiste. În cadrul acestei etape putem releva acțiunea de organizare mutualistă (societățile cu caracter de ajutor reciproc, Asociația generală a lucrătorilor din 1872 constituind un bilanț al acestei forme de organizare), apariția primelor organe de presă muncitorești („Tipograful român” — 1860, „Analele tipografice”, „Uvrieturii”, „Lucrătorul român” etc.), desfășurarea primelor greve și conflicte de clasă — unele dintre ele au avut un caracter foarte ascuțit —, închegarea primelor cercuri socialiste (premarxiste) și apariția primului organ de presă socialist („Socialistul”).

Dealtfel, ideile socialiste pătrund în peisajul gândirii românești încă în faza utopică a socialismului, fiind astăzi relativ bine cunoscută activitatea lui Teodor Diamant și situația Falansterului de la Scăeni din 1835. Pe planul contactelor cu mișcarea revoluționară europeană și cu gândirea marxistă sînt de reținut date care arată circulația unor lucrări ale întemeietorilor socialismului științific printre intelectualii cu stare de spirit radicală din România, ecoul puternic al Comunei din Paris (1871) — pe baricadele Comunei aflîndu-se și studenți români —, pătrunderea știrilor despre Internaționala I-a atât în România cit și în provinciile aflate sub dominația străină, aderarea Asociației generale a muncitorilor din Timișoara (1868—1869) la Internaționala I-a, constituind, desigur, aspectul cel mai semnificativ al acestor contacte. Către jumătatea deceniului al VIII-lea al secolului trecut socialismul depășește caracterul unor contacte sporadice sau exterioare cu realitatea românească, devenind un curent de idei, apoi o mișcare politică a acestei realități. Mutația este esențială căci ea fixează trecerea de la antecedente la istoria propriu-zisă a socialismului român. După războiul de independență și pînă la crearea P.S.D.M.R. se cristalizează o nouă etapă în evoluția mișcării muncitorești și socialiste. Într-un cuvînt, a n putea spune că această etapă a marcat trecerea de la activitatea unor cercuri izolate socialiste la o mișcare social-politică socialistă, de la societățile profesionale mutuale la asociații profesionale anticapitaliste de tipul sindicatelor, de la greve și conflicte muncitorești incipiente la acțiuni greviste organizate și conduse, unele, de socialiști. Teoria socialistă pătrunde în medii mult mai largi decît în etapa precedentă, capătă forță organizatorică și de propagandă pe măsura ce pătrunde printre muncitori. Procesul fundamental al perioadei constă în trecerea la marxism a mișcării socialiste românești, în elaborarea unei strategii și tactici politice ghidate de concepția materialist-istorică. Aceasta a impulsionat și acțiunea de organizare politică a muncitorilor care înregistrează o serie de etape succesive, trecînd de la cercurile muncitorești, la organizarea unor cluburi ale muncitorilor și apoi la crearea Partidului Social-Democrat (1893).

A. *Deac*: Vreau să subliniez faptul că, pe scena vieții social-politice a României moderne, au apărut, s-au dezvoltat, au acționat, în măsura posibilităților, o seamă de partide și grupări politice care reprezentau interese de clasă — de la conservatori pînă la radicalii burghezi și muncitori, partide și grupări ce și-au adus, într-un fel sau altul, o contribuție în epoca modernă. La partidele burghezo-moșlerești s-au manifestat serioase limite datorită ideologiei pe care o reprezentau. Ulterior ele au pătît și au pierit. Unul singur a rămas în istoria României. Acela este partidul clasei muncitoare. Tocmai pentru că era partidul chemat de istorie a împinge înainte, în mod revoluționar, societatea românească. Clasa muncitoare și partidul ei revoluționar a corespuns și corespunde cel mai deplin aspirației poporului. Mișcarea revoluționară socialistă continuă în mod obiectiv lupta generației de la 1848. Socialiștii români au completat și dezvoltat gândirea revoluționarilor democrați pașoptiști. Ei au completat programul pașoptist dîndu-i un conținut nou, în concordanță cu noile condiții istorice ale dezvoltării țării. La ideea de democrație și frățietate, ei au adăugat și pe cea de socialism, adică de transformare revoluționară a societății. Tocmai prin aceasta socialiștii s-au detașat de toate cercurile democratice, liberale, reprezentînd forțele cele mai înaintate ale societății.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu, la a 80-a aniversare de la crearea partidului clasei muncitoare din România, aprecia că adevăratele începuturi ale Partidului Comunist Român se găsesc în anul 1893. În înțelesul adînc al acestei aprecieri noi trebuie să subliniem că în anul 1921 la marele Congres socialist nu s-a creat un nou partid. A existat un partid al clasei muncitoare din

1893. Partidul Comunist Român este continuatorul direct al celui partid din 1893, cu etapele lui de maturizare continuă. Dacă în Programul din 1893 se punea doar principial problema recunoașterii necesității transformării societății capitaliste, apoi pe măsura luptării organizațiilor politice și profesionale muncitorești, pe măsura afirmării partidului clasei muncitoare în viața social-politică a țării, el își dezvoltă programul în 1905, în 1907, în 1910, în 1918 și în 1921.

În mai 1921, partidul clasei muncitoare s-a reorganizat în cadrele României reintregite întrucât partidul socialist existent nu mai corespunde organizatoric. Muncitorimea conștientă, revoluționară, prin delegații ei, în mai 1921, și-a reînnoit partidul înglobând organizațiile revoluționare din toate provinciile țării reintregite într-un partid unificat, centralizat și puternic, și a adoptat programul comunist al noului etape de dezvoltare, sintetizator al propriei experiențe și a celei internaționale. Așadar, anul 1921 este o etapă superioară pe planul mișcării muncitorești din România.

St. Popescu: Prin programul său, prin întreaga sa activitate, P. S. D. M. R. a întruhipat în peisajul vieții politice românești de la sfârșitul veacului trecut și începutul secolului nostru, singurul partid care și-a înscris pe steagul de luptă drept obiectiv final desființarea relațiilor de producție capitaliste și înfăptuirea unei noi societăți socialiste.

Mișcarea noastră muncitorească și partidul său politic au înțeles de timpuriu esența chestiunii agrare, acuitatea sa istorică pentru destinele României. Efortul de descifrare a trăsăturilor unei realități istorice specifice s-a concretizat și în acțiunea inițiată de socialiștii români, care a înpus forumurilor mișcării muncitorești internaționale în dezbateri problema agrară, ca o chestiune de interes major, cu implicații importante asupra strategiei și tacticii partidelor revoluționare din multe țări ale lumii. Pe linia transformării democratice a societății românești, socialiștii și partidul politic al clasei muncitoare au venit cu soluții concrete pentru rezolvarea unei alte mari probleme cu care era confruntată România în perioada la care ne referim: depășirea rămânerii în urmă din punct de vedere industrial, și înzestrării tehnice-productive. Partidul proletariatului român a supus unei analize profunde structurale regimul social-politic, punând în lumină trăsăturile vieții politice a epocii, atitudinea diferitelor partide ale claselor dominante față de problemele politice și social-economice la ordinea zilei, a dezvăluit contradicțiile regimului existent, necesitatea luptei pentru democratizarea reală a vieții politice.

Important este aportul teoretic al mișcării socialiste la dezbateri problema națională. Principiul care străbate întreaga concepție a mișcării socialiste din România în problema națională constă în abordarea luptei pentru cauza națională în conexiune cu lupta pentru eliberare socială. Națiunea și patria pentru socialiști constituiau cadre istorice ale vieții popoarelor, categorii obiectiv statornicite. În concepția și practica partidului clasei muncitoare din România, independența statului român și unitatea națională a poporului nostru au fost socotite dezeritate fundamentale, imperios necesare atât pentru întărirea și dezvoltarea luptei clasei muncitoare, a tuturor celor ce muncesc, împotriva exploatării și asupririi, cit și pentru propășirea țării. În istoria culturii românești, contribuția mișcării socialiste la orientarea esteticii și a criticii literare pe făgaș materialist se află la loc de cinste. Publicistica socialistă a luat în dezbateri problemele de bază ale esteticii și a formulat principii cu valabilitate trairnică, printre care: necesitatea stabilirii relației dintre artă și societate, prezența tendinței în creația artistică, principiul unității dintre etic și estetic.

V. Păsăilă: Mișcarea muncitorească face parte integrantă din istoria societății noastre și în activitatea ei regăsim înțelegerea cristalizată a tuturor problemelor mari cu care se confruntă societatea românească. Despre aceasta a vorbit aici Stelian Popescu.

În același timp, mișcarea muncitorească și socialistă din România s-a afirmat ca detașament activ al mișcării muncitorești internaționale. Ea a urmărit cu interes și a căutat să fie permanent prezentă în fluxul vieții internaționale a mișcării muncitorești, și a acordat o mare prețuire ideii de solidaritate și a acționat adânc convinsă în forța creatoare a solidarității internaționale.

Nu putem, desigur, aici, să dezvoltăm datele concrete care pun în evidență această poziție. Facem unele mențiuni cu titlu ilustrativ: Comuna din Paris a trezit, de-a lungul vremii, adânci ecouri în mișcarea socialistă și muncitorească din România. Sărbătoarea zilei de 1 Mai a fost privită mereu ca un prilej de relansare a mișcării și de descifrare a sensurilor internaționale ale luptei proletariatului, a dimensiunii istorico-mondiale a acțiunii sale. La Congresele Internaționalei a II-a, încă de la întemeierea sa, mișcarea socialistă din România la parte activă și este inițiatorul unor propuneri de mare însemnătate. Dealtfel, progresele mișcării noastre socialiste au fost remarcate și de Friedrich Engels atât în corespondența directă cu socialiștii români, cit și în alte scrieri ale sale.

La începutul secolului al XX-lea mișcarea socialistă din România își amplifică legăturile și contactele cu mișcarea muncitorească și socialistă din diferite țări, își intensifică participarea

la congresele și manifestările cu caracter internațional ale mișcării socialiste. Putem să amintim în acest sens participarea la Congresul de la Stuttgart din august 1907 al Internaționalei a II-a unde delegații români au susținut pozițiile cristalizate în rezoluțiile care reflectau o orientare principială de clasă, revoluționară în asemenea probleme capitale ca cea a războiului și colonială. În timpul primului război mondial, la București a avut loc (în 1915) Conferința socialistă interbalcanică, semnificativă pentru manifestarea tendințelor de stînga din mișcarea muncitorească internațională. La fel de grător este și faptul că socialiștii români s-au numărat printre inițiatorii conferinței socialiste de la Zimmerwald (1915). Iată numai câteva momente care învederează o activitate bogată, fructuoasă, în planul solidarității internaționale.

N. Husariu: În dezvoltarea ascendentă, atît în lărgime cît și în adîncime, a mișcării muncitorești din România și a partidului său politic, un loc însemnat îl ocupă fenomenele care s-au desfășurat la începutul secolului nostru, premergătoare marii transformări din mai 1921.

O notă aparte o constituie momentul de la hotarul dintre secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea — cunoscut în acel timp ca „trădarea generoșilor” — și care a generat încă de atunci veei controverse și dispute. Astăzi se știe bine că numărul celor care au părăsit partidul socialist-democrat pentru a trece la liberali a fost de ordinul zecilor (cei mai mulți intelectuali tributari unor vederi burghezo-democratice, „tovarăși de vremelnice”), în timp ce masa muncitorilor a rămas pe loc, credincioși steagului socialismului. S-a dovedit cît de multă dreptate a avut I. C. Frimu cînd spunea, referîndu-se tocmai la acest moment: „criza prin care a trecut la noi socialismul nu a fost o criză a ideilor, ci o criză de persoane”. De fapt, maturitatea politică a clasei muncitoare și a organizațiilor sale este în plină creștere. Problema reconstituirii partidului se pune încă din 1902, în 1905 și 1906.

Mișcarea socialistă română considera ca un patrimoniu legitim întreaga literatură și tradițiile vechului partid socialist „de trezeci de ani încoace”, iar noul partid se socotea „vlăstar al vechii rădăcini socialiste”. Ideea aceasta de continuitate nu însemna, însă, o preluare necritică, în bloc, a tuturor tradițiilor vechii mișcări, ci avea un pronunțat caracter critic, de filtrare a acestora în raport cu noile condiții de dezvoltare a mișcării muncitorești, evidențierea unor concluzii din experiența ei. După cum sublinia editorialul „României muncitoare” din 5 martie 1905 „nu numai prin critică, dar și prin autocritică și prin veșnica expunere a concepției și a metodei noastre în plină lumină a privirilor scrutaătoare din orice parte, vom putea păstra trăinicia, convingerea că principiile ce ne călăuzesc și activitatea ce o dezvoltăm duc cu siguranță științifică spre țelul socialist”.

După o seamă de exemplificări privind mișcarea muncitorească din acea etapă, vorbitorul a relevat că anii neutralității României (1914—1916) și ai participării ei la primul război mondial sînt, de asemenea, concludenți pentru definirea poziției avansate a social-democrației românești

Uneori literatura nu se oprește, poate, în măsură suficientă, asupra marilor mișcări de masă din timpul neutralității (mai 1915 de la București, august 1915 — Brăila, 1 mai 1916 — București, Ploiești, Buzău, Brăila, puternica ciocnire din 13 iunie 1916 din Galați). Cercetarea acestei perioade ne-a dus la concluzia că germeii avîntului revoluționar care a cuprins țara la sfîrșitul primului război mondial se găsesc încă în anii aceștia. Este adevărat, avîntul revoluționar din 1918—1921 reprezintă ridicarea pe un plan superior a tot ce a fost mai bun în mișcarea muncitorească din România. Dar acest salt nu poate fi conceput și explicat fără acumularea de forțe care a avut loc anterior.

D. Hurezeanu: Problema rolului creării partidului politic al clasei muncitoare în 1893 și, ca urmare, a dobîndirii de către clasa muncitoare a acestui instrument politic care reflectă misiunea sa istorică, trebuie pusă în toată amploarea, ca și creșterea capacității de afirmare a mișcării muncitorești în condițiile existenței partidului politic, în etapele ulterioare. Nicolae Husariu a pus în evidență o serie de elemente interesante. Într-adevăr, capacitatea de afirmare a clasei muncitoare și a partidului socialist se dezvoltă și se intensifică la începutul secolului al XX-lea. Sînt suficiente criteriile și indicii în acest sens: acțiunea de masă și afirmarea partidului în problemele vieții social-politice și radicalizarea poziției sale, creșterea pleiadei de militanți care constituie „fondul de aur” al mișcării muncitorești de la noi din țară și, bineînțeles, intensificarea legăturii partidului socialist cu mișcarea muncitorească internațională. Perioada 1918—1921 marchează însă o etapă foarte importantă în intensificarea impulsurilor spre stînga a mișcării socialiste. Toate aceste probleme trebuie văzute, bineînțeles în contextul prefacerilor de ordin general istoric care au avut loc în acei ani.

N. Petreanu: Înfăptuirea unității statului în 1918 a deschis o perspectivă nouă dezvoltării pe întreg teritoriul românesc a forțelor progresiste ale societății, a științei și culturii, a ridicării nivelului general de civilizație a poporului. În noile condiții, clasa muncitoare se situează hotărît în avangarda mișcării generale progresiste. Toate marile acte progresiste care le-a cunos-

cut România în acel timp au purtat girul și s-au înfăptuit sub semnul radicalismului și afirmării proletariatului. Nu este lipsit de interes și faptul că după 1918 are loc o eferescență politică în rândurile unor largi și diverse categorii sociale, care în acele condiții, sau în perspectivă, se vor alătura luptei clasei muncitoare pentru rezolvarea democratică a marilor probleme care se ridicau cu acuitate în fața societății românești.

Creșterea rolului clasei muncitoare și puternica sa afirmare ca forță de avangardă a societății românești nu au fost un fapt singular, propriu doar țării noastre, ci s-au cuprins într-un proces revoluționar amplu, declanșat de evenimentele care au avut loc în lume la sfârșitul primului război mondial, dintre care un loc de primă importanță l-a avut Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

Drept urmare, într-un timp scurt, mișcarea socialistă a devenit o forță politică de masă, înregistrând un flux puternic al oamenilor muncii spre organizațiile socialiste, sindicale și de tineret. Faptul că partidul clasei muncitoare a ținut seama în elaborarea concepției sale programatice de realitățile României, pronunțându-se, de pe pozițiile cele mai înaintate, asupra tuturor problemelor care preocupau societatea românească, s-a răsfrânt asupra evoluției sale organizatorice, a creșterii influenței lui în rândurile păturilor muncitoare. Este concludent faptul că la sfârșitul anului 1919, Partidul Socialist era singura forță politică din țară care avea organizații pe întregul teritoriu național al țării, iar efectivul său se ridica la aproape 150 000 membri.

Gh. Unc: După anul 1918, în fața organizațiilor muncitorești pe prin plan s-a situat unificarea lor în cadrul unui partid centralizat la scara României reintregite și înarmarea lui cu un program unitar, corespunzător noii etape de dezvoltare a țării. Dind glas voinței unanime a socialiștilor de pe întreg cuprinsul țării de a acționa în rândurile unui singur partid politic al clasei muncitoare, Comitetul Executiv provizoriu al Partidului socialist și Comisia centrală provizorie a sindicatelor au publicat, la 13 februarie 1919, un document de o deosebită însemnătate. Prin acest document, intitulat *Declarație*, conducerea mișcării muncitorești din București salută „cu bucurie dezrobirea națională a poporului român din provinciile subjugate pînă acum” și se angaja să respecte „legămintele de unire hotărâte”. Declarația s-a adresat tuturor forțelor proletare și socialiste din țară, cerându-le să acționeze pentru unificarea lor într-un „singur bloc socialist, într-un singur partid proletar, care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie spre realizarea idealului ei socialist de dezrobire de sub aspirarea burghezo-capitalistă. România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mline”.

O etapă însemnată pe linia unificării la nivelul național al organizațiilor socialiste regionale a constituit-o Conferința mișcării socialiste din 23—26 mai 1919 de la București, cu invitați reprezentând partidele socialiste din Transilvania, Banat și Bucovina, unde s-a adoptat, în consens, programul politic și cel electoral, valabil pentru întreaga mișcare muncitorească din țară. Relevînd semnificația acestei reuniuni, presa vremii aprecia că ea a marcat „preludiul unificării mișcării socialiste din întreaga Românie”, urmînd ca la viitorul congres acest act important să fie validat. Pentru a conferi o putere mai mare unității de acțiune a mișcării socialiste, Conferința partidului socialist ținută la 7 și 8 decembrie a hotărît crearea Consiliului general al partidului, organ central reprezentativ, de conducere, format din exponenți ai tuturor organizațiilor socialiste din țară. În cursul anului 1920 în centrul atenției Consiliului general s-a situat problema organizării congresului. El a stabilit că în prealabil era necesară organizarea congreselor regionale, unde — după cum arăta revista teoretică „Lupta de clasă” — să se dezbătă la fața locului problemele aflate la ordinea de zi, ca apoi congresul general al partidului „să le dea formă definitivă și să proclame în deplină claritate, unificarea”.

Amplul proces de unificare a mișcării muncitorești era însoțit de căutări programatice menite să definească o linie politică corespunzătoare etapei de dezvoltare în care pășise țara. Receptiv de fiecare dată la noile împrejurări în care își desfășura activitatea, precum și la aspirațiile maselor populare, partidul muncitorilor, cu mult înaintea celorlalte partide politice din țară, și-a reformulat punctele programatice, în funcție de noua situație internă și externă. În acest spirit creator au fost elaborate documentele pregătite pentru congresul partidului, care reprezentau o sinteză superioară a punctelor programatice formulate de socialiști după anul 1918. Analiza acestor documente aflate pe agenda congresului din mai 1921 — programul partidului, statutul ș.a. — permite desprinderea unor trăsături fundamentale ale dezvoltării și afirmării partidului clasei muncitoare din această epocă.

În programul Partidului Socialist-Comunist, publicat cu câteva luni înaintea ținerii congresului, se specifică că partidul are ca obiectiv suprem lupta „pentru înfăptuirea societății viitoare care nu-i alta decît comunismul”. Pentru realizarea acestui țel, programul definea drept sarcină centrală a partidului de a organiza și pregăti masele muncitoare în vederea „cuce-

riri puterii politice și economice din mina burgeoisiei” și instaurarea dictaturii proletariatului singura în stare să redea adevărata libertate imensei majorități a poporului. La fel, în proiectul de statut al Partidului Socialist-Comunist, elaborat încă din octombrie 1920.

Desigur, acest obiectiv fundamental al partidului îl întâlnim încă în primul program marxist al mișcării noastre muncitorești, din 1886. Orientându-se în noile împrejurări ale țării și sintetizând experiența revoluționară pe plan internațional, documentele dezbătute la congresul din mai 1921 sesizează ca element nou apreciere ca privire la intrarea societății omenesti „într-o nouă fază istorică, aceea a revoluției sociale”, când se conturează „tot mai mult atit elementele și condițiunile materiale, cit și cele sufletești, necesare pentru realizarea societății socialiste”. Pornind de la această constatare, revoluția socialistă din România nu mai apărea ca un ideal îndepărtat, ci era pusă în termeni de acțiune apropiată.

Gh. Moldoveanu : În cuvîntul meu, mă voi referi la cîteva aspecte cu privire la locul și rolul mișcării sindicale din țara noastră, remarcînd unele trăsături ce s-au manifestat constant în apariția și evoluția acesteia. O caracteristică a evoluției mișcării muncitorești din România a fost, așa cum s-a subliniat și aici, năzuința spre unitate. Aspirația de unitate s-a afirmat și în cadrul mișcării sindicale, încă de la cristalizarea sa, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Împrejurările de după 1918 au relevat unitatea mișcării profesionale a muncitorilor, odată cu procesul de maturizare ideologică-politică. Caracterul unitar se manifestă în însuși modul cum s-a desfășurat reorganizarea sindicatelor. Acest proces s-a realizat treptat, începînd cu renașterea sindicatelor ce existaseră în anii anteriori, continuînd, pe un plan mai larg, cu întemeierea de noi organizații sindicale. O atenție deosebită s-a acordat principalilor detașamente ale clasei muncitoare : cefești, petroliști, mineri, metalurghiști. Dezvoltarea ascendentă a sindicatelor (în 1920 ele cuprîndeau peste 250 000 de muncitori), lărgirea ariei sociale a acestora, s-au interferat cu maturizarea și creșterea lor calitativă.

În condițiile procesului de efervescență politico-ideologică ce se desfășoară în mișcarea muncitorească, s-a consolidat evoluția, în linia generală, spre stabilirea cu tot mai multă claritate a raportului dintre partid și sindicate în sensul afirmării rolului primordial conducător al partidului. Masa largă a membrilor de partid și de sindicat s-a situat pe o poziție potrivit căreia mișcarea sindicală, în mod evident, nu putea realiza decideratele muncitorimii fără îndrumarea ei de către partidul politic al proletariatului. Anume în cadrul acestei orientări sindicatele și-au adus o contribuție importantă în lupta pentru apărarea libertăților democratice și drepturi vitale ale celor ce muncesc, în preluarea tradiției înaintate, în afirmarea principiului unității revoluționare.

D. Hurezeanu : Așa cum a reieșit din intervențiile anterioare, o direcție de studiu care s-a cristalizat în istoriografia noastră urmărește să dezvăluie premisele istorice ale făuririi partidului comunist, să releve înscrierea lui în făgașul unei continuități și a unei devenirii care articulează strîns toate etapele parcurse de mișcarea muncitorească și revoluționară din România. Justețea unui astfel de demers nu solicită, cred, comentarii și argumente speciale. Ea este de domeniul evidentei. În același timp, transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist nu poate fi înțeleasă fără a distinge cu toată claritatea elementele calitative survenite în perioada 1918—1921, procesele transformatoare adînci care s-au petrecut în cadrul mișcării noastre muncitorești, sincronizate cu cele de pe plan mondial. Aceste procese se constituie, în totalitatea lor, ca un punct nou al dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste.

Nu voi intra aici în analiza fenomenelor caracteristice avîntului revoluționar ; ele au fost schițate în dezbaterile noastre. Putem să spunem că ceea ce domină avîntul sînt impulsurile de stinga afirmate de valul crescînd al mișcării muncitorești, al radicalizării stării de spirit a muncitorilor. Epoca a fost considerată o epocă a revoluției. Era un sentiment general, o convingere, o credință. Problema revoluției a polarizat preocupările, dezbaterile, a determinat pozițiile și atitudinile, orientările și curentele.

Această problemă s-a aflat la temelia noii orientări a mișcării socialiste și a creării Partidului Comunist Român. Dacă ar fi să evidențiem elementul esențial care definește semnificația creării Partidului Comunist Român, sensul afirmării sale în devenirea mișcării noastre muncitorești este că el s-a născut ca partid al revoluției, al acțiunii și practicii revoluționare.

C. Mocanu : Dacă intervin în acest loc pentru a duce mai departe „lanțul cuvintelor”, fac aceasta, în principal, datorită împrejurării că progresarea discuțiilor precedente a ajuns la o temă, și, totodată, la un moment în mod deosebit atrăgătoare pentru fiecare dintre noi, și care invită la obișnuite dar și la noi meditații istorice, filosofice, și, nu în ultimul rînd, la meditații de ordin politico-ideologic, militant. Tocmai pentru a capta mai bine și a reliefa rostul Partidului Comunist Român în istoria modernă și contemporană a țării, misiunea sa eminentă de forță transformatoare, revoluționară, și, mai concret, tocmai pentru a determina

mai exact *originarea, rădăcinile, premisele* sale și a indica, în acest ansamblu de fapte, felul cum partidul s-a realizat ca partid *comunist* în determinațiile etapei reprezentată de momentul 1921, și a indica felul cum acest moment el însuși a însemnat urcarea într-o etapă nouă, superioară, — pentru toate acestea aș spune că însăși știința despre istoria Partidului Comunist Român implică avansarea ei la sporită competență teoretico-metodologică.

De bună seamă, considerînd toate rezultatele ei meritorii de pînă în prezent, și plecînd de la acestea, activitatea interpretativ-cognitivă ar putea fi chemată să-și constituie exigențe ale unei trepte noi care tocmai prin cuprinsul complinitor față de ceea ce deja este va fi în mai efectivă măsură de a contribui la aprofundarea argumentării. Am numit orizontul filosofic (am în vedere nu atît filosofia, în general, ci filosofia istoriei) și, în înțînțelegere cu aceasta, am numit și orizontul politologic al științei istoriei partidului, respectiv vis-à-vis de ccrințele temei pe care o comentăm. Dealtminteri, în discuțiile de pînă în aceste minute s-a exprimat trebuința de a ne îndrepta mai hotărîtor ca, în termeni de mai adîncă precizie și de mai multă nuanțare, să descriem — în sens științific — procesualitatea, dar fără a dilua în ea momentele devenite, în cadrul ei, mai aparte — cum este momentul 1921 — care momente deși devenite mai distincte, mai personalizate, rămîn membri ai totalității, în mișcarea ei istorică.

Mai întîi este de a discuta despre însuși primul nivel al muncii istoricului, adică *re-constituirea* (istorico-literară) a faptului care a fost, întreprindere uneori ușoară, alteori dificilă și aproape imposibil de a fi dusă în mod concret și sigur pînă la capăt dacă nu este învinsă incompletitudinea izvoarelor documentare (incompletitudinea formală și de conținut). Bunăoară, și evenimentul de care-l aniversăm, și, aș zice, poate el mai mult decît alte tipuri de fapte istorice din etapa aceea, ar solicita, înainte de toate, o exegeză asupra mărturiilor despre el, care ar trebui să stabilească mai exact felul documentelor și, astfel, și gradul lor de adevăr contemporan reflectat în ele, în ce măsură sînt competente textele care, unele, ne-au venit doar în rezumarea dată imediat de „Socialismul”, altele, finisate ori în formă de proiect, ne-au fost păstrate ca acte de arhivă, sau, ulterior, au fost produse ca rezumare din privire retrospectiv-istorică ori rezultate din interviul istoric solicitat tirziu pentru a completa informația (despre criteriile interviului istoric s-a comentat și la congrese mondiale de istorie).

Exegeza asupra ansamblului de izvoare nu este o condiție *sine qua non* numai pentru *re-constituire*, ci, pornind de la aceasta, este o condiție și pentru celelalte trepte ale demersului interpretativ, de explicitare a înțelesurilor, semnificațiilor. Ajuns aici vă rog să-mi permiteți a vă reține atenția asupra aspectului terminologico-noțional. Dealtfel, unele fațete ale acestui stadiu al cunoașterii au fost implicate în două-trei participări la cuvînt. Este vorba de împrejurarea că, în documentele timpului și în literatura care s-a format ulterior, inclusiv în cea de astăzi, s-au folosit și se folosesc *mai mulți* termeni care denumesc, și, într-un fel, definesc procesul social-istoric respectiv, mai concret — evenimentul din mai 1921. O anchetă de tip istorico-lingvistic pe texte am întreprins și o primă încercare de a enunța rezultatele ei am făcut-o într-o prelegere la cursul postuniversitar pentru ziarisții organizat de Academia „Ștefan Gheorghiu”, și, mai pe larg, într-o prelegere în fața studenților din anul IV de la Facultatea de limbă și literatură română a Universității din București în cadrul programului cursului de *Probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român*. Așezarea statistică a termenilor depistați și examinarea lor încît să se desprindă care a fost principalul sau care a aspirat să fie principalul într-o etapă sau alta sau care a fost și este principalul dintr-un unghi de interpretare sau altul, și, totodată, să se desprindă rezultanta, de atunci și pînă acum, pune însemnate probleme de fond. De aceea — pentru a rezuma și a încheia — mă întreb și vă întreb doar în ce înțeles receptăm *formarea, făurirea, crearea, întemeierea, fondarea, constituirea, realizarea* ș.a.m.d. a Partidului Comunist Român. De asemenea, în ce sens receptăm termenii noționali redați prin expresii constituite din mai multe cuvinte, dintre care dau un singur exemplu: *transformarea* partidului socialist în partid comunist? Mă pronunț nu pentru excluderea unui cuvînt sau altul, ci, în chiar interesul explicației cît mai cuprinzătoare, mă pronunț pentru a considera înțelesurile lor sinonimice, fiecare înțeles sinonimic exprimînd cu precădere o latură a procesului social-istoric dat, latură care ar trebui studiată, dacă răsfrînge în ea un real al mișcării istorice complexe, însă, desigur, un singur termen ar trebui instituit pentru a indica noțiunea care încorporează în ea ansamblul notelor definitorii. Oricum, și eu sînt de acord că un succes însemnat deja atins este ideea de *originare* a partidului comunist, de acumulare a trăsăturilor în decursul timpului, trecere, aș spune nu numai de la o *cantitate* la *calitate*, ci, odată cu aceasta, trecere de la o *calitate* la altă *calitate*, superioară.

N. Petreanu: Partidul Comunist Român a cărui făurire a însemnat un moment de mare importanță istorică și-a desfășurat activitatea legal, concentrîndu-și atenția în modosebi asupra consolidării sale organizatorice, organizării clasei muncitoare în sindicate unice, îndrumării tineretului muncitoresc în organizația sa revoluționară. Silite să accepte existența partidului

comunist, clasele dominante au recurs însă într-o măsură crescândă la constrângeri prin intermediul stărilor excepționale și al cenzurii, iar în 1924 l-au declarat în afara legii.

Deși se aștepta la o astfel de măsură, conducerea partidului nu a fost suficient de pregătită pentru a micșora urmările care decurgeau dintr-o asemenea situație. Dealtfel, această situație este, în anumită măsură, explicabilă prin chiar trăsăturile mișcării muncitorești revoluționare din țara noastră. Încă din momentul apariției pe arena vieții politice, mișcarea muncitorească și socialistă, organizațiile politice ale clasei muncitoare au activat legal, cu excepția anilor de război, când împrejurările care au intervenit, legile militare au restrâns și chiar interzis vremelnice activitatea socialistilor. Militanții comuniști, dintre care mulți activaseră în P.S.D.R., nu aveau deci o experiență deosebită de activitate ilegală, ceea ce a făcut ca în momentul scoaterii partidului comunist în afara legii să se resimtă efectele acestei situații anormale pentru activitatea partidului.

Există pericolul ca, în situația dificilă în care trebuia să activeze P.C.R., să se producă o slăbire a legăturilor sale cu clasa muncitoare, cu masele largi de oameni ai muncii. Pentru a evita o astfel de situație, cu urmări grave pentru însăși situația internă a partidului, pentru exercitarea rolului său conducător, conducerea partidului a pus un accent însemnat pe fortificarea structurii lui organizatorice prin constituirea de nuclee de partid în fabrici și uzine. Astfel, cu puțin timp înainte de a fi interzis, oficiul partidului, „Socialismul”, a publicat o chemare adresată muncitorilor din fabrici și uzine, precum și celor de la sate, de a intra în partidul comunist „fără nici o rezervă și fără nici o picdică”. Apelul este interesant și prin frumusețea imaginii, a stilului. „Pe ușile partidului să intre ei. Pe ferestrele partidului să intre curata conștiință, nealterată de interesele meschine, să intre disciplina proletariatului, iar atmosfera de fabrică și uzină să se simtă pretutindeni în partidul nostru”.

Desigur, procesul de întărire politico-organizatorică a rîndurilor partidului n-a fost ușor acesta desfășurându-se în condiții deosebit de vitrege. În legătură cu aceasta, s-ar impune să fie subliniate tenacitatea și perseverența cu care au acționat comuniștii pentru atingerea scopului propus, faptul că, în pofida terorii, partidul a păstrat și și-a lărgit cadrul organizatoric, legăturile cu masele de oameni ai muncii, că a găsit și folosit forme noi, felurite, de îmbinare a activității ilegale cu cea legală, în scopul menținerii și dezvoltării legăturilor cu masele, al afirmării partidului în viața publică. În continuare, vorbitorul s-a referit la preocuparea Partidului Comunist Român de a menține legăturile cu muncitorii și alte categorii sociale populare cu ajutorul organizațiilor de masă legale.

I. Coman: Într-adevăr, transformarea partidului socialist în Partidul Comunist Român s-a vădit a avea o importanță considerabilă asupra evoluției țării în anii următori. Prezența sau influența sa se regăsește în toate momentele importante care au jalonat istoria țării pînă azi. Referindu-mă la cele două decenii care au trecut de la congresul din mai 1921 pînă la începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, cred că una din cele mai semnificative trăsături care pot caracteriza ansamblul de procese și evenimente produse atunci pe plan intern poartă pecetea luptei pentru apărarea și afirmarea principiilor democrației.

Răspunsul la complexa întrebare pusă atunci — ce este democrația și cum o înțelege partidul clasei muncitoare? poate fi aflat în presa, în documentele mișcării muncitorești. „Democrația — se afirmă în articolul *Socialism și democrație*, publicat în ziarul partidului la 19 noiembrie 1921 — înseamnă o guvernare în care poporul își exercită suveranitatea. Principiile ei sînt realizabile și pot reprezenta voința maselor numai acolo unde interesele și pozițiile fundamentale ale oamenilor sînt comune”. Egalitatea economică, socială, politică și culturală între oameni, condiție *sine-qua-non* a democrației depline, presupune trecerea mijloacelor de producție în proprietatea poporului. „Socialismul — citim în același ziar, în numărul din 20 noiembrie — este singurul mijloc pentru a transforma democrația în realitate”. Într-adevăr, este indispensabil, așa cum arată Programul partidului nostru, să se lichideze inegalitățile economice și sociale, de clasă, să se înlăture exploatarea omului de către om, puterea să revină celor ce muncesc, să se instaureze proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, să se realizeze repartitia după principiul socialist. Nu se poate vorbi de democrație adevărată acolo unde există exploatarea și exploatați, inegalitate economică, socială și națională.

Încălcarea drepturilor și libertăților democratice de către guverne și autoritățile de stat se explică, fundamental, prin tenta de formalism cuprinsă în conținutul democrației burgheze, care este organic întemeiată pe structuri economico-sociale generatoare de relații de inegalitate, de exploatare. Este cunoscut faptul că cel mai grav act represiv îndreptat împotriva mișcării revoluționare, democratice, a vizat lichidarea Partidului Comunist Român, al cărui rol de polarizator al energilor îndreptate spre dreptate și democrație se profila în imensiuni periculoase pentru perpetuarea unor astfel de relații și pentru fructificării lor. Dă p

eșecul celor două încercări întreprinse la 12 mai 1921 prin arestarea delegaților la marele Congres din mai 1921, apoi în ianuarie-iunie 1922 prin procesul din Dealul Spirii, în anul 1924, P.C.R. și U.T.C. au fost declarate ca dizolvate, activitatea lor interzisă, conducătorii, puși sub urmărire, deși acest act contravenea, din punct de vedere juridic, prevederilor Constituției din 1923.

N. Petreanu : Important este că Partidul Comunist Român a făcut față împrejurărilor grele, s-a călît în lupta de clasă, revoluționară, a abordat în programul și activitatea sa problemele fundamentale ale societății. Mai precis, a fost necesar ca partidul comunistilor să lămurească și să determine științific un ansamblu de probleme ținînd de structura și suprastructura societății în acea etapă; să caracterizeze diferitele partide și grupări politice, forțele sociale, organizațiile politice cu care proletariatul, partidul comunist puteau și trebuiau să făurească alianțe permanente sau vremelnice în vederea soluționării problemelor activității curente, ale țelului fundamental al instaurării puterii populare în viitor. Clarificarea acestor importante probleme — care au făcut în epocă obiectul unor dispute ideologice, la care au participat majoritatea reprezentanților principalelor partide și grupări politice — a depins, în bună măsură, de determinarea judicioasă a stadiului de dezvoltare a țării, de elucidarea caracterului transformărilor revoluționare ce urmau să aibă loc în România. Aceasta cu atît mai mult cu cît unii comuniști români se mai aflau încă sub influența concepțiilor care aveau circulație atunci în mișcarea muncitorească internațională potrivit căreia existau condiții propice pentru înfăptuirea revoluției socialiste. Astfel, după cum s-a arătat mai concret în literatura noastră de specialitate din ultimii 10—15 ani, în mai multe articole, ca cele intitulat *Spre revoluție, Să vrem puterea politică*, publicate în „Socialismul” unii comuniști susțineau că „Europa se găsește într-o nouă perioadă revoluționară”, în cadrul căreia „Balkanii vor juca un rol principal”. Afirmînd astfel, ei trăgeau concluzii eronate privind caracteristica perioadei în care se afla România, susținînd că țara noastră „merge (cu restul Europei) spre o criză revoluționară apropiată” și că, în această situație, ceea ce se cere partidului este numai „voința de a învinge, voința de a cuceri puterea politică”.

C. Mocanu : Așa este, însă dacă cineva ar spune : bine, dar acestea sînt idei, idealuri, dorințe care țin de atașamentul la revoluție, la înfăptuirea socialismului.

N. Petreanu : Punerea problemei perspectivei revoluției și a rolului Partidului Comunist Român în revoluție era neîndoielnic justificată, necesară, însă modul cum era abordată această chestiune de mare importanță și soluțiile preconizate exprimau nerăbdarea, graba de care erau cuprinse unele elemente sectare, care comiteau cel puțin două greșeli : propagarea unor lozinci aflate în afara momentului istoric și — a doua — ignorarea corelației necesare dintre factorii obiectivi și subiectivi în lupta pentru cucerirea puterii politice, pentru socialism.

Să continui. Am spus mai înainte că scoaterea Partidului Comunist Român, în 1924, în afara legii și înăsprirea terorii au pus în fața partidului probleme extrem de complicate. În noile condiții, pe lângă faptul că s-au ascuțit divergențele în asemenea probleme ca cele despre care am vorbit, au apărut altele noi ; necesitatea organizării muncii partidului pe baze ilegale, găsirea unor forme corespunzătoare care să asigure îmbinarea activității ilegale cu cea legală, lărgirea și întărirea legăturilor partidului cu masele de oameni ai muncii, și în primul rînd cu proletariatul. Mai departe, vorbitorul a înfățișat, concret, momentele mai de seamă în care s-au făcut pași în elaborarea concepției despre stadiul, caracterul, forțele motrice și perspectivele revoluției în România, exemplificînd, mai pe larg, cu însemnătatea, în această privință, a Congresului al V-lea al P.C.R. din decembrie 1931.

V. Gh. Ionescu : Eu aș dori să arăt că odată cu victoria de importanță istorică a fărîrii Partidului Comunist Român, anul 1921 a marcat — datorită însă acțiunii elementelor reformiste din Partidul Socialist — și scindarea unității clasei muncitoare din România. Pentru activitatea revoluționară și democratică din acel timp, scindarea a avut grave repercusiuni. În același timp, lupta revoluționară a impus însă pe primul plan refacerea unității depline a proletariatului. Vorbitorul a arătat mai departe, invocînd fapte, precum și texte, cum, în acele împrejurări istorice Partidul Comunist Român, exponentul aspirațiilor de progres social al tuturor oamenilor muncii, a militat cu perseverență pentru încheierea unității de acțiune a clasei muncitoare.

În anii de după 1933, cînd pericolul fascist din interiorul țării și amenințarea hitleristă din afara granițelor erau în ascensiune, Partidul Comunist Român a acționat cu energie pentru unirea tuturor forțelor democratice și patriotice în vederea apărării independenței și suveranității României. Utilizînd cu pricepere experiența acumulată în anii precedenți și folosind toate mijloacele de care dispunea, Partidul Comunist Român a depus eforturi susținute pentru

constituirea Frontului unic muncitoresc bazat pe o platformă în care obiectivele luptei pentru obținerea revendicărilor economice se împleteau cu măsuri de ordin politic pentru crearea condițiilor favorabile apărării independenței și suveranității naționale. În acest cadru, și în lupta împotriva pericolului fascist, s-au organizat acțiuni comune — mai ales pe plan local — ale Partidului Comunist Român, cu Partidul Socialist Unitar și Partidul Socialist, precum și cu unele organizații ale Partidului Social Democrat.

Un moment semnificativ în lupta pentru unitatea clasei muncitoare din România l-a constituit marea demonstrație antifascistă din București în ziua de 1 Mai 1939 — una din puținele manifestări din Europa care au avut loc în condițiile când fascismul era în ofensivă după München. Pregătită de un comitet de organizare în frunte cu inflăcărutul militant comunist Nicolae Ceaușescu, ea s-a desfășurat sub semnul unității de acțiune dintre comuniști, socialiști și social-democrați, evidențiind cu putere hotărârea clasei muncitoare de a se opune fascismului și războiului, de a apăra independența și suveranitatea României. Numeroasele acțiuni cu caracter economic și politic din anii 1939—1940 au situat clasa muncitoare la conducerea luptei împotriva instaurării dictaturii fasciste în România, consemnând în cartea istoriei că — citez din opera tovarășului Nicolae Ceaușescu — „partidul comunist, în alianță cu partidul socialist, cu celelalte forțe revoluționare și patriotice, s-a aflat tot timpul în fruntea luptei de apărare a intereselor vitale ale întregii națiuni”.

Gh. I. Ioniță: S-a afirmat de mult, în mod repetat — și pe bună dreptate — în istoriografia noastră că în perioada deceniului al patrulea, anii luptei avântate a forțelor democratice din România pentru făurirea Frontului Popular Antifascist rămân înscrise în istoria națională în primul rînd prin rezultatele deosebite pe care, la inițiativa și sub conducerea Partidului Comunist Român, mișcarea muncitorească, revoluționară și democratică le-a dobîndit în împiedicarea ascensiunii spre puterea organizațiilor fasciste. Au fost anii unor strădăni neîntreprinse, ai unor căutări și experiențe pe care comuniștii le-au încercat, în pofida tuturor adversităților, cu gândul cutezător al contracarării marilor primejdii interne și externe ce planau asupra noastră, cu intenția clar formulată în documente oficiale ale P.C.R. de a se împiedica rostogolirea țării spre prăpastia către care o împingeau evenimentele nefericite intervenite pe continentul european și în lume, în general, mai ales după instaurarea hitlerismului la putere în Germania, în 1933.

După cum este cunoscut, Partidul Comunist Român a avut de făcut față în acei ani nu numai condițiilor grele determinate în interiorul țării de acțiunea anticomunistă a cercurilor reacționare sau unor nălmăciuri, unor slăbiciuni intervenite în unele momente în propriile rînduri (fracționism, aventurism, dogmatism, sectarism, stingism etc.). Nu mai puțin nepotrivate s-au dovedit unele încercări ale Cominternului de a îndruma partidul să acționeze în sensul unor directive ce nu-și găseau întotdeauna justificare în condițiile economice, sociale și politice din România. În această situație s-au aflat o serie de repetate indicații de limitare a contactelor întreținute de comuniști cu social-democrația, cu socialiștii în general, cu o serie de partide și grupări politice nemuncitorești, burgheze, cu care, de altfel, se reușiseră organizări interesante, promițătoare în perspectiva făuririi unității de acțiune.

În Partidul Comunist Român au existat însă forțele teoretice și practic-politice capabile să sesizeze inconsistența unor asemenea directive și să așeze acțiunea zilnică pe terenul sănătos al luptei pentru traducerea în viață a celor două obiective tactice: Frontul unic muncitoresc și Frontul popular antifascist. Îmi este foarte plăcut în acest sens să reproduc din articolul *Frontul popular*, publicat de Ilie Pintilie în gazeta democratică „Frontul muncii”, citeva din viziunile acestui destoinic muncitor comunist și revoluționar: „Am convingerea — se scrie în ziar — că stringerea muncitorilor într-un *Front unic* de luptă contra fascismului, a stării de asediu, cenzurii, ilegalității, samavolnicilor ar însemna primul pas într-un *Front popular* al tuturor păturilor asuprite”.

El acuza grav toate concepțiile și pozițiile aceluia care „în loc să caute ce ne poate uni, vorbesc mereu despre ce ne desparte”. „Frontul popular — afirma Ilie Pintilie — nu trebuie să fie un nou partid, ci o alianță vremelnică sau de mai lungă durată a partidelor și organizațiilor democratice, antifasciste, indiferent de programele, tactica și mijloacele de luptă. În Frontul popular trebuie să-și găsească loc toți dușmanii dușmanilor poporului”. Era vremea în care pe baza experienței de fiecare zi, Ilie Pintilie atrăgea atenția:

„Așadar, să nu căutăm ce ne desparte, ci ceea ce ne apropie. În momentul de față punctele comune sînt cele mai importante și nu deosebirile.

Comuniștii, social-democrații, național-țărăniștii, țărănești-radicali sau oricare ar fi denumirea organizațiilor sînt deopotrivă amenințate, amenințat este poporul în întregime.

În momentul de față avem un singur dușman: fascismul. El este cel mai apropiat. Împotriva lui trebuie să ne unim.

Așa stau lucrurile. Oricine le vede altfel, dacă este sincer, dă dovadă că nu pricepe nimic”.

Gh. Sbrând: Cu privire la ce a spus Gheorghe I. Ioniță asupra contribuției Partidului Comunist Român la lupta antifascistă și cu referire la sugestia pusă mai înainte de Constantin Mocanu despre felul și semnificația făuririi Uniunii Tineretului Comunist*, aş considera și eu că de la începutul existenței sale Uniunea Tineretului Comunist s-a afirmat ca o demnă și consecventă continuatoare a tradițiilor revoluționare a înaintașilor, a îmbogățit și a ridicat pe o treaptă superioară lupta noilor generații de tineri pentru eliberarea socială și națională. Apreciind că tineretul revoluționar, prin cetezanța gândirii și entuziasmul acțiunii, trebuie să reprezinte unul dintre principalele izvoare de cadre, schimbul său de mline. Partidul comunist a acordat o atenție deosebită și a acționat necentenit pentru creșterea și educarea sa în spiritul principiilor comuniste, pentru asigurarea unei temeinice pregătiri politico-ideologice și mobilizarea lui în frontul larg al maselor populare.

Preocupându-se statornic pentru făurirea unității de acțiune a tineretului muncitor, Uniunea Tineretului Comunist s-a integrat amplei acțiuni propagandistice și organizatorice desfășurate de partidul comunist pentru încheierea unui larg Front Popular Antifascist, militând pentru mobilizarea și antrenarea tuturor forțelor democratice, patriotice ale tinerei generații în lupta comună împotriva fascismului, pentru salvarea independenței și suveranității patriei, pentru apărarea integrității sale teritoriale. Vorbitorul arată mai departe cum, în vederea îndeplinirii acestui obiectiv, U.T.C., îndemnată de partid, a stabilit numeroase contacte cu organizațiile social-democrate de tineret, național-țărăniște, radical-țărănești etc., a organizat împreună unele acțiuni democratice, antifasciste, a inițiat o amplă ofensivă pe tărîm ideologic și cultural pentru combaterea Gărzii de fier și a altor organizații fasciste care printr-o josnică campanie anticomunistă, mistică, șovină, agitînd lozinci diversioniste și promisiuni demagogice urmăreau extinderea influenței lor nocive asupra unor însemnate pături ale populației, și, în special, asupra tinerei generații.

C. Mocanu: În acțiunea așa de exigentă, de purtătoare dar și creatoare de virtuți deosebite ale omului-militant, militant pentru pace, pentru progres, pentru libertate socială și națională, acțiune multiplă în care Partidul Comunist Român s-a aflat ca forță politică profund transformatoare, s-au format numeroase cadre de nădejde ale partidului, ale U.T.C.-ului, ale mișcării revoluționare, progresiste în ansamblul ei. Partidul nostru comunist, sârbătorind cei 60 de ani de la făurirea sa, are în frunte pe tovarășul Nicolae Ceaușescu, strălucit exponent și promotor al intereselor vitale ale națiunii noastre, personalitate remarcabilă a vieții internaționale contemporane, militant de excepție care și-a început activitatea în acei ani de grele lupte de clasă, antifasciste și democratice.

Intrat în mișcarea revoluționară la vîrsta de 12 ani, mai tîrziu în rîndurile tineretului sindical revoluționar, tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a înrolat în rîndurile Partidului Comunist Român. Era momentul cînd, după puternicele lupte muncitorești din anii 1929—1933, organizația de tineret se revigorase, cînd activitatea pentru încheierea frontului unic muncitoresc începuse să fie însoțită de eforturi tot mai susținute pentru crearea unui extins front de unitate la nivel național, incluzînd obiective democratice, antifasciste de mare importanță pentru soarta României.

În Comitetul național antifascist, format în iunie 1933, tovarășul Nicolae Ceaușescu, reprezentant al tineretului democrat din București, a dat fovadă de acele virtuți fundamentale de militant revoluționar, patriot, de fermă combativitate revoluționară, de dirzenie în slujirea cauzei clasei muncitoare, a poporului, de inteligență politică, devotament fără margini, care aveau să-l caracterizeze în modul cel mai distinct. Tinărul revoluționar și-a dovedit demnitatea și dăruirea revoluționară cu prilejul procesului de la Craiova din 1934 sau în timpul areștărilor și întemnițărilor, cu prilejul îndeplinirii sarcinilor de mare răspundere în conducerea organizațiilor U.T.C. sau — dau un exemplu dintre cele mai semnificative — la interogatoriul ce i-a fost luat la Brașov, în 1936, la procesul intentat unui grup de activiști ai Uniunii Tineretului Comunist; tinărul comunist, care nu împlinise încă 19 ani, a făcut o puternică impresie și instanței și reporterului ziarului în care a fost publicat acel așa de frumos și de adevărat portret. Personalitatea tovarășului Nicolae Ceaușescu, aptitudinile sale politico-organizatorice s-au remarcat, cu distincție, în rîndurile cadrelor de bază ale partidului, cînd, din partea conducerii de partid, a îndeplinit, împreună cu un colectiv de activiști, sarcina de a reconstitui, în 1939, Uniunea Tineretului Comunist. În același timp, o contribuție importantă în desfășurarea cu succes a acțiunii de refacere a U.T.C.-ului a adus tovarășa Elena Petrescu

* În forma aceasta prezentată nu am mai reprodus opinia exprimată; va fi reluată și dezvoltată în mod special. — C. M.

(Ceaușescu). Alegerea tovarășului Nicolae Ceaușescu în Secretariatul Uniunii Tineretului Comunist a dat un nou și puternic impuls activității organizației revoluționare de tineret, a afirmat, mai departe, pe tovarășul Nicolae Ceaușescu drept un militant proeminent al Partidului Comunist Român.

Gh. I. Ioniță: Istoriografia noastră din ultimele două decenii a fost puternic marcată de publicarea a numeroase lucrări care au pus în evidență valoarea încadrării în mișcarea antifascistă a intelectualității înaintate din România, pînă la victoria finală asupra fascismului. Mi se pare, în consecință, greu de realizat o selecție, alegerea unor exemple care să le întrecă pe toate celelalte. Îi voi aminti, de pildă, pe Athanase Joja, care, în articolul *Fascismul — expresie a capitalului monopolist*, inclus în „Cuvîntul liber” din 4 ianuarie 1936, spunea: „Aprecierea justă a fenomenului fascist nu reprezintă un simplu interes teoretic, ci o covârșitoare importanță practică. Lămurirea naturii fascismului, dreptea sa înțelegere e o condiție esențială a unei juste tactici antifasciste a forțelor muncitorești și democratice, amenințate direct de ofensiva anticapitalistă a batalioanelor de asalt, comandate, prin mijlocirea ducilor, fîhrerilor și căpitanilor de statul major al marelui capital”.

De la catedra pe care a slujit-o vreme de jumătate de veac, prin articole zilnice apărute în „Neamul românesc” sau în alte ziare, prin conferințe pe care le ținea în toate colțurile țării, ca și la numeroase întîlniri internaționale, reputatul istoric Nicolae Iorga a demascat permanent marea primejdie a hitlerismului. Asemenea lui Nicolae Iorga, și alți intelectuali de prestigiu (Nicolae Titulescu, Petre Andrei, C. Băicoianu, Mitiță Constantinescu, Grigore Filipescu, Nicolae Lupu, Demetriad Dobrescu, Grigore Iunian ș.a.), de pe pozițiile partidelor politice în care erau, au stat în acești ani alături de forțele democratice, slujind cu patriotism cauza apărării pămîntului strămoșesc de urgia hitleristă.

Pentru atragerea și mobilizarea activă a multora la lupta antifascistă au fost foarte importante în toți acei ani poziția, munca neobosită a unor intelectuali comuniști de mare prestigiu precum: Lucrețiu Pătrășcanu, Petre Constantinescu-Iași, Alexandru Sahia, Grigore Preoteasa, N. D. Cocea, Ilie Cristea. Lor le-a revenit rolul de a cataliza atențiile intelectualilor patrioți, și nu numai ale lor, și a le îndruma pe calea marilor afirmări antifasciste ale poporului român. Ei s-au situat — în multe ocazii — în prim planul organizării unor mari întruniri și demonstrații antifasciste, cuvîntul lor a contat întotdeauna în forjarea frontului antifascist al poporului român.

V. Avramescu: Apreciind cele spuse pînă acum în legătură cu evoluția mișcării muncitorești, activitatea și rolul crescînd al partidului, dați-mi voie să întregesc tabloul prin sublinierea patriotismului fierbinte care l-a caracterizat pe comuniști în lupta lor și care și-a pus amprenta în acțiunile inițiate și conduse de către Partidul Comunist Român.

Putem susține, fără rezerve, că în creșterea influenței partidului, în atragerea sub lozincile sale a maselor de muncitori și altor categorii de cetățeni, atitudinea patriotică s-a implicat ca un factor de primă importanță. Prin programul, sarcinile și lozincile care au stat la baza acțiunilor lor, comuniștii au vizat înfăptuirea aspirațiilor de mai bine ale clasei muncitoare, servirea poporului, ceea ce, într-o accepțiune revoluționară a noțiunii, se identifică cu ideea de progres a patriei, exprimată laconic dar profund de Tudor Vladimirescu: „patria este poporul, iar nu tagma jefuitoarelor”. De fapt, mișcarea muncitorească revoluționară, mișcarea socialistă, au fost din capul locului patriotice, căci își propuneau asemenea prefaceri economice, sociale și politice care să reprezinte progresul țării, ridicarea pe o treaptă superioară a modului de viață al poporului din care mișcarea însăși luase ființă.

După Congresul din mai 1921, activitatea de partid s-a desfășurat, după cum au arătat în timpul dezbaterilor științifice de astăzi mai mulți vorbitori, pe un teren plin de dificultăți. Am în vedere ilegalitatea, fenomenul de scindare a organizării clasei muncitoare în plan politic și profesional, evoluția raporturilor cu Internaționala Comunistă și consecințele acestora într-o serie de probleme de ordin strategic, tactic și chiar de natură organizatorică.

În ciuda unor confuzii, a unor erori prezente în perioade mai lungi sau mai scurte, s-a impus constant și permanent tendința punerii în deplină concordanță a orientărilor partidului cu realitățile României, spre binele poporului român, pentru progresul țării. Această tendință și eforturile ce au însoțit-o sînt oglindite de numeroase documente, pe care de altfel le cunoaștem. Urmărind și descifrînd diferite aspecte ale vieții interne, partidul comunist a fost deosebit de receptiv și asupra actelor de politică externă, asupra fenomenelor vieții internaționale. De exemplu, partidul a sesizat consecințele negative ale tratamentului aplicat de marile puteri statelor mici și mijlocii, aruncarea pe seama acestora a unor sarcini financiare grele, datorii externe care au îngreunat serios eforturile de refacere economică după primul război mondial. Iar anii 1932 — 1933 — anii de puternică manifestare a crizei economice — P.C.R.

s-a dovedit ca forța politică cea mai fermă în apărarea demnității de stat și intereselor naționale, cerind respingerea Planului de la Geneva, prin care monopolurile străine înrobeau țara.

Întărind și propriile rinduri, cu un prestigiu crescut și o experiență mai bogată dobândită în domeniul tacticii, P.C.R. și-a putut demonstra mai evident în anii următori patriotismul său, în acțiunea de combatere a fascismului și a pericolului de război. Este de remarcant cum, pe măsura aprofundării analizei situației interne și externe a României, partidul comunist, fidel susținerii revendicărilor muncitorești și țărănești, adică țelurilor de ordin social, le-a îmbinat cu obiective de ordin general național, ce se impuneau tot mai mult ca urmare a agravării situației internaționale. A devenit mai intensă preocuparea partidului pentru o politică externă adecvată intereselor naționale majore, de asigurare a independenței și integrității teritoriale. Astfel, într-un apel datînd din aprilie 1936 P.C.R. formula teza constituirii unui guvern care „să ție ferm cursul politicii externe spre organizarea apărării colective contra provocatorilor la război”, iar, într-un manifest din martie 1937 susținea că poporul vrea un guvern care „să lupte pentru pace și să-i apere independența amenințată de țările fasciste, alături de Franța democrată, Uniunea Sovietică liberă, Mica Înțelegeră și Înțelegera Balcanică”.

În ajunul și în anii celui de-al doilea război mondial, susținerea de către partidul comunist a unei politici de apărare a independenței și integrității țării s-a accentuat. Comuniștii își afirmau hotărîrea de a lupta, la nevoie, cu arma în mînă pentru apărarea patriei, în manifeste și chemări ei aminteau drept pildă de urmat eroii ai luptei poporului pentru dreptate socială și națională. „Ne cheamă la luptă singele lui Doja și Avram Iancu” — se arăta într-un asemenea manifest. Nu mă mai refer la atitudinea patriotică fermă demonstrată în legătură cu Dictatul de la Viena din 1940, ea fiind binecunoscută.

Închei cu faptul că, în anii grei ai diciturii antonesciene Partidul Comunist Român s-a dovedit forța politică cea mai fermă, mai clarvăzătoare, capabilă să găsească soluțiile salvatoare, și, în același timp, să organizeze și conducă lupta forțelor patriotice, naționale pentru realizarea lor. Obiectivele stabilite și perseverența, eroismul și sacrificiile făcute pentru ele, au condus la recunoașterea rolului P.C.R. de către celelalte forțe și grupări, avînd ca efect înfăptuirea acelor alianțe și înțelegeri, sub conducerea sa, care au hotărît succesul actului istoric din August 1944.

Șt. Lache: Partidul Comunist Român s-a definit și acționat întotdeauna, de la întemeierea sa și pînă în zilele noastre, ca partid al progresului, ca o uriașă forță motrice care a dus mereu înainte societatea noastră. Această forță a izvorit, înainte de toate, din devotamentul neclintit față de idealurile socialismului și comunismului, ale emancipării sociale și naționale a poporului nostru față de aspirațiile fundamentale de libertate și independență. Ea s-a exprimat concludent în efortul creator al partidului de a afla continuu răspuns cerințelor obiective de progres, de a elabora și înfăptui o linie politică în consens real cu interesele și voința maselor populare, ale întregului popor, dezvoltînd și aplicînd potrivit condițiilor și particularităților evoluției societății românești teoria revoluționară, principiile fundamentale ale socialismului științific.

Forța transformatoare a Partidului Comunist Român a dobîndit plenitudine în noua epocă a istoriei patriei noastre începută la 23 August 1944, odată cu victoria revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă. În noul cadru istoric, idealurile pentru care au luptat clasa muncitoare, țărănimea, cei mai buni fii ai poporului român, devin termeni de acțiune practică, putînd fi transpuse în realitate unele imediat, altele în perspectivă. P.C.R. și-a manifestat cu pregnanță superioritatea politică, organizatorică și ideologică, și-a probat prin fapte capacitatea sa neîntrecută de nici o altă forță politică existentă atunci în țara noastră, de a lega organic trecutul de luptă pentru eliberare socială și națională a poporului nostru de îndeplinirea sarcinilor prezentului și construirea viitorului, de a descifra cerințele obiective de progres ale societății românești și de a defini astfel o cale proprie de realizare a acestor cerințe. Tocmai o asemenea capacitate a dat maselor populare o perspectivă însuflețitoare, le-a mobilizat în jurul comuniștilor, în care vedeau pe cei mai activi și mai autorizați exponenți ai intereselor și năzuințelor lor legitime.

Forța transformatoare a P.C.R. în etapa la care ne referim, adică aceea care a premers trecerii la socialism, ca de altfel și în alte etape, nu a avut deloc aspectul unui marș triumfal, nu a dus la salturi din victorie în victorie; ea a fost efectiv rezultatul unei activități desfășurate cu tenacitate și spirit de sacrificiu, împotriva claselor exploatoare și a grupărilor lor politice, a încercărilor acestora de a capta și menține sub influența lor masele populare și de a stopa procesul transformărilor revoluționare și democratice. Marea forță a partidului nostru comunist a fost în același timp rolul unei acțiuni complexe, de autoperfecționare, în cursul căreia au fost depășite multe greutăți, neîmpliniri, survenite fie ca o răsfrîngere a lipsei de experiență în fața unei opere de construcție istorică așa de mare și neobișnuită, fie ca o consecință a persistenței unor rămășițe ale trecutului sau chiar drept o consecință a unor metode și

practici depășite de viață, de realitatea revoluționară în continuă schimbare. Dar tocmai în asemenea condiții s-a afirmat și demonstrat forța creatoare, forța transformatoare a partidului, caracterul său practic, revoluționar.

V. Avramescu: Dacă mi se permite, legat de intervenția mea făcută anterior, vreau să subliniez că epoca nouă înscrisă în istoria noastră de August 1944 oferă și mai largi posibilități de a demonstra patriotismul partidului nostru. Dacă, de exemplu, ne referim numai la domeniul contribuției României la războiul antihitlerist, ceea ce înseamnă și consolidarea eliberării întregului teritoriu național de sub dominația fascistă, a nord-vestului Transilvaniei de sub stăpînirea horthystă și, prin urmare, analizăm lozincă „Totul pentru front, totul pentru victorie”, sau actele de politică externă de după mai 1945, precum și direcțiile date de partid cu privire la refacerea și dezvoltarea economică, rolul său conducător în procesul revoluționar, ne dăm seama că toate au avut ca scop, odată cu trecerea la o orînduire nouă superioară, și realizarea unei reale independențe a țării, a poporului român, sub toate raporturile.

Gh. Țuțui: Cronologic, prima măsură adoptată de partid în vederea trecerii la o nouă etapă de dezvoltare a fost aceea a organizării activității sale în condiții de legalitate. Bizuindu-se pe zecile de mii de membri de partid și simpatizanți care luptaseră în ilegalitate sub conducerea sa, P.C.R. reușește să-și organizeze în scurt timp forțele în principalele întreprinderi industriale, la sate, în instituții de cultură și învățămînt, în toate centrele țării. Faptul că imediat după 23 August 1944 și-au început activitatea legală 12 comitete regionale și ulterior 58 de comitete județene, numeroase comitete de sector și de plasă și sute de organizații de partid ilustrează nu numai forța și vitalitatea partidului comunist, dar și adeziunea largă pe care o cucerea partidul în rîndul diferitelor categorii de cetățeni, de oameni ai muncii.

Din octombrie 1944, P.C.R. a reinceput să primească noi membri de partid și, concomitent, să-și constituie noi organizații de bază. Aceste acțiuni au necesitat din partea partidului desfășurarea unei ample activități politico-ideologice, de clarificare a maselor asupra obiectivelor urmărite de P.C.R., ca și asupra calităților moral-politice ale membrului de partid, acțiune necesită, între altele, și de contracararea propagandei burgeze denaturatoare cu privire la scopurile politice ale partidului comunist.

Referindu-se la evoluția numerică a P.C.R. în primii ani de după victoria insurecției, vorbitorul a relevat că, în pofida unei creșteri rapide a numărului de membri, dezvoltare care a avut loc în condițiile activității mai multor partide și grupări politice, inclusiv a unor partide ale claselor exploatoare, P.C.R. și-a format și păstrat în permanență o compoziție socială și națională, în general, echilibrată, corespunzătoare realităților românești. În decembrie 1947 din totalul de circa 800 000, un număr de peste 400 000 de membri proveneau din rîndurile muncitorilor, ceea ce demonstrează atît rolul de hegemon al proletariatului în revoluție, cît și precumpănirea elementului muncitoresc în partid. Dar, avînd în vedere această cerință principală P.C.R. a dovedit, totodată, și sub acest aspect, multă putere de înțelegere a realităților românești și capacitate de adaptare, cuprinzînd peste 300 000 de țărani și circa 15 000 de intelectuali care intrneau aceleași calități moral-politice cerute tuturor membrilor de partid.

O trăsătură importantă a forței P.C.R. o reprezintă dinamismul conducerii sale, dinamism exprimat, de pildă, printr-o permanentă promovare spre vîrf a cadrelor tinere, formate în lupta revoluționară desfășurată în țară și puternic legate de realitățile românești. Alegerea primului Comitet Central al partidului de după Eliberare, de către Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945, precum și celelalte alegeri efectuate ulterior de către forurile statutare ale partidului, inclusiv de către Congresul de unificare din februarie 1948, sînt dovezi concludente ale acestei fuziuni politice dintre partid și popor, în transformarea partidului într-un puternic partid de mase, în cel mai reprezentativ partid revoluționar al României contemporane.

V. Pițu: Caracterul și perspectivele puterii politice, necesitatea, natura și conținutul transformărilor democratice, revoluționare în perioada 1944—1947, particularitățile strategiei și tacticii P.C.R., rolul clasei muncitoare și a alianțelor ei, perspectivele dezvoltării politice și economice a României, stabilirea căilor de democratizare, în sensuri noi, a vieții politice — erau doar cîteva din principalele sarcini ale activității politico-ideologice, ale revoluției în gîndirea social-politică românească, ale clarificării și fundamentării lor teoretice, ideologice.

Activitatea ideologică organizată și condusă de partidul comunist în revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a ajutat și clarificat masele largi populare, forțele politice, democratice și progresiste să înțeleagă și să-și însușească obiectivele, programul și sarcinile etapei, căile și mijloacele de înfăptuire a lor, tactica și strategia partidului care tot mai mult și-a asumat răspunderea istorică de principală forță politică conducătoare a socie-

tății românești. Complexul de acțiuni inițiate, organizate și conduse de P.C.R. pentru mobilizarea maselor populare la lupta democratic-revoluționară prezentau perspectiva procesului revoluționar, privită din punct de vedere al înțelegerii caracterului și conținutului regimului politic instaurat, evoluția lui în etapele următoare, dezvoltarea economico-socială a țării, locul și atitudinea forțelor politice ale claselor, categoriilor sociale care compuneau atunci societatea din România, necesitatea și baza politică a alianțelor partidului cu toate forțele progresiste și democratice.

Gh. Țuțui: Unificarea, la începutul revoluției socialiste, a P.C.R. cu P.S.D. și făurirea partidului unic — realizare despre care am menționat în intervenția mea anterioară — a avut o deosebită însemnătate. Apreciind acest eveniment istoric, Programul Partidului Comunist Român precizează că făurirea partidului revoluționar unic al clasei muncitoare din România a fost o necesitate obiectivă pentru desfășurarea cu succes a revoluției, pentru împlinirea misiunii istorice ce revenea proletariatului în calitate de clasă conducătoare a societății. Pe această bază partidul a asigurat mobilizarea și unirea tuturor forțelor revoluționare, democratice ale poporului într-un singur șuvoi — ceea ce a avut un rol determinant în desfășurarea cu succes a marilor bătălii politice care au dus la instaurarea regimului socialist în România.

Alături de influența transformatoare exercitată de înseși ideile programatice adoptate de Congresul de unificare, importante sînt și aspectele politico-organizatorice imediate, și de perspectivă. Faptul că partidul revoluționar unic al clasei muncitoare deținea în noul guvern 17 ministere din totalul de 21, aproape jumătate dintre deputații majorității parlamentare, circa o treime din totalul posturilor de prefecți și primari în funcțiune, exprimă evident pozițiile partidului în conducerea statului. Forța lui transformatoare era însă incomparabil mai cuprinzătoare decît pozițiile enumerate. Ea se exprima pregnant în stimularea procesului de unire a celorlalte forțe democratice în grupări politice unice, precum și în formarea Consiliului Național al Frontului Democrației Populare, ca for de coordonare a tuturor forțelor interesate în transformarea socialistă a României și, evident, în rezultatul strălucit obținut în alegerile din 27 martie 1948 pentru Marea Adunare Națională.

Unitatea mișcării muncitorești pe baze principale a constituit fundamentul unei unități mult mai largi, a întregii națiuni, ușurînd astfel substanțial calea spre socialism, care, deși s-a încadrat în parametrii impuși de teoria și practica epocii respective, a fost totuși o cale originală, purtînd reflectarea realităților social-politice ale țării.

V. G. Ionescu: Într-adevăr, făurirea Partidului Muncitoresc Român, în februarie 1948, aridicat pe o nouă treaptă procesul revoluționar, unificarea asigurînd clasei muncitoare — după cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — „condițiile organizatorice și politice pentru a-și putea îndeplini înalta misiune de clasă conducătoare a societății în opera de construire a socialismului”.

De la apariția în viața politică a țării, clasa muncitoare din România s-a prezentat unitară în concepție, unită în voință și acțiune. A militat cu perseverență pentru a se organiza într-un partid unic revoluționar, partid cu o concepție politică limpede, consecventă, capabil să conducă lupta maselor muncitoare împotriva exploatării, pentru libertate și dreptate socială. Pe această bază, este specific — și de reținut — că, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în unele țări vecine, pînă la primul război mondial nu întîlnim grupări antagoniste în sînul partidului clasei muncitoare din România sau fracționarea acestuia. Tot așa, încheierea procesului de făurire a statului național unitar român a însemnat pentru mișcarea muncitorească acțiunea energetică pentru unificarea ei politică pe plan național. Scizionarea mișcării revoluționare și a partidului unic în perioada despre care a mai fost vorba în citeva participări la cuvînt a avut consecințe negative asupra luptei de clasă, asupra rolului proletariatului în înfruntarea acestuia și a maselor populare cu clasele exploătătoare, cu regimul politic existent atunci. În același timp însă, această stare de lucru — determinată de anumite condiții interne și internaționale — a demonstrat cu deosebită acuitate necesitatea de a se reveni la ceea ce era specific clasei muncitoare românești, la unitatea politică și organizatorică. Refacerea deplinei unități a clasei muncitoare din România a fost deci rezultatul unui proces conștient derulat de-a lungul a aproape trei decenii.

Șt. Lache: Referitor la făurirea partidului revoluționar unic al clasei muncitoare cred că ar mai trebui subliniată însemnătatea acestui eveniment în cadrul mișcării muncitorești internaționale, ca act politic cu ample rezonanțe în alte țări.

România a fost prima țară în care s-a realizat fuziunea politică și organizatorică a partidelor clasei muncitoare într-un partid unic, ca rezultat al unei evoluții istorice obiective, al luptei pentru cucerirea puterii politice și trecerea la transformarea revoluționară a societății, la făurirea socialismului. Prin originalitatea căii pe care s-a produs și a formelor pe care le-a

fmbrăcat, procesul făuririi și consolidării unității de acțiune și apoi unificarea deplină a forțelor clasei muncitoare din România se constituie într-o experiență ce se integrează ca o contribuție importantă în tezaurul teoretic și practic al mișcării comuniste și muncitorești internaționale. O experiență remarcabilă care demonstrează cu puterea faptelor că lichidarea scizunii și realizarea unității politico-organizatorice a clasei muncitoare, crearea unui partid unic — stat major politic de luptă al celor ce muncesc — reprezintă o necesitate obiectivă pentru victoria revoluției socialiste și edificarea noii orânduiri sociale.

Gh. Sbârână: Pășind în noua etapă a revoluției, partidul unic al clasei muncitoare din România, făurit la congresul din februarie 1948, s-a situat în fruntea forțelor avansate ale poporului, acționând împreună cu ele pentru transpunerea în viață a idealului socialist prin lichidarea exploatării și oricăror fenomene de aspirare socială și națională. În iunie 1948, a fost înfăptuită naționalizarea principalelor mijloace de producție, act revoluționar care a determinat schimbări profunde în baza economică a societății. Naționalizarea a deschis calea trecerii la conducerea planificată a economiei naționale, la industrializarea socialistă, a permis statului, în calitate de deținător al principalelor mijloace de producție și al surselor de acumulare, să devină principalul instrument al dezvoltării economiei naționale pe baze socialiste. Proprietatea socialistă dezvoltată și consolidată prin înfăptuirea în concepția unitară a industrializării țării și a transformării socialiste a agriculturii a devenit fundamentul progresului economic, social, științific și cultural, temelia economică a independenței naționale. Conducând întregul proces innoitor din societatea românească, partidul a desfășurat o intensă activitate politică, organizatorică pentru consolidarea statului socialist, făurirea economiei socialiste unitare, crearea bazei tehnico-materiale a socialismului, dezvoltarea științei și culturii, reușind să soluționeze, în linii principale, multiplele probleme ale construcției noii orânduiri sociale.

În procesul complex al construirii bazelor socialismului au existat însă și greutăți inerente unei asemenea mărețe opere, greșeli, anumite neajunsuri, manifestări de empirism și subiectivism în făurirea industriei și agriculturii socialiste, manifestări de subapreciere, într-o anumită perioadă de timp, a tradițiilor naționale și sociale progresiste. Este pozitiv însă faptul că partidul, exercitându-și forța transformatoare, rolul conducător în societate, a avut energia necesară de a examina critic activitatea desfășurată, metodele folosite, stările de lucruri. El s-a străduit de a găsi, și a găsit, soluții pentru înfrângerea dificultăților, pentru înlăturarea lipsurilor, asigurând astfel înaintarea continuă a construcției socialiste, dezvoltarea pe o linie ascendentă.

Șt. Lache: În luările de cuvânt de pînă acum s-au făcut trimiteri la unele congrese ale partidului, și, desigur, mai ales la Congresul din mai 1921, de la care se împlinesc 60 de ani. În principiu, un congres prin însăși menirea principală pe care o are de a fi moment de bilanț și de a elabora orientări programatice se constituie ca termen de referință în relevarea forței revoluționare, transformatoare a partidului. Este o treaptă în creșterea și maturizarea partidului, în necentenitul său efort pentru îndeplinirea misiunii revoluționare pe care și-a asumat-o în fața clasei muncitoare, a poporului.

În această idee despre ce este, în principiu, un congres, vorbitorul a reliefat laturile mai semnificative privind rolul istoric al Congresului al IX-lea al P.C.R., din 19—24 iulie 1965, care a marcat o etapă de mare realizări în dezvoltarea României pe calea socialismului.

Dacă Congresul al IX-lea ne apare ca deschizător de epocă în structura dezvoltării socialiste a țării, aceasta se cere înțeleasă ca reflectându-se asupra vieții și activității partidului însuși, asupra modului în care el acționează ca factor al creației istorice, de organizare, mobilizare și educare a maselor, de îndrumare și control asupra întregului organism social-politic. Teza subliniată de Congresul din 1965 potrivit căreia rolul conducător al partidului formează „chezașia dobindirii de noi victorii în lupta pentru construirea socialismului și comunismului proiecta implicit necesitatea întăririi continue a partidului, a unității sale, a creșterii forței lui politico-organizatorice. În analiza problemelor creșterii continue a forței și coeziunii partidului s-a pornit de la constatarea că „realizările de însemnătate istorică obținute de poporul român, practica socială care verifică cel mai bine activitatea unui partid, au confirmat pe deplin justetea liniei politice a partidului, eficiența muncii sale politico-organizatorice”.

Perioada imediat următoare Congresului al IX-lea este, după cum se știe, perioada în care s-au conturat liniile directoare ale unui vast program pentru îmbunătățirea continuă a activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoașterii și educația socialistă a maselor. În această ordine de idei, dată fiind și natura preocupărilor noastre, nu putem să nu apreciem și aici marea însemnătate a aprecierilor Congresului al IX-lea privind funcția educativă a istoriei, în special a istoriei partidului, a orientărilor teoretice și metodologice ale cercetării științifice în acest domeniu. „Redînd lupta eroică desfășurată de comuniști — se arată în Rezoluția adoptată la Congres — istoria partidului trebuie să constituie un puternic mijloc

de educare a membrilor partidului, a tinerei generații, a întregului popor, în spiritul glorioaselor tradiții ale mișcării revoluționare din țara noastră, ale Partidului Comunist Român, conducătorul încercat al luptei pentru libertatea și fericirea poporului. Acest deziderat a fost însoțit de cerința, care a devenit un adevărat îndreptar pentru istorie, de a se prezenta întregul drum de luptă al clasei muncitoare, al partidului nostru, în deplină conformitate cu realitatea, „în strinsă legătură cu realitățile politice, economice și sociale ale fiecărei etape de dezvoltare a țării noastre”. În același timp, se menționa în Rezoluție, în aprecierea activității partidului în anii ilegalității trebuie să se țină seama de împrejurările grele în care el a fost nevoit să acționeze, analizându-se în spirit critic hotărârile congreselor și alte documente de partid din perioada respectivă, care cuprind idei și teze greșite într-o serie de aspecte importante ale strategiei și tacticii partidului, ale problemei agrare, naționale și altele.

C. Mocanu: Partidul Comunist Român, rezumînd în el tot ce a fost și ce este mai bun în clasa muncitoare și, odată cu aceasta, în poporul român, altfel spus, fiind chintesențial însăși clasa muncitoare, însuși poporul român, s-a format prin întreaga lui devenire, care nu a fost simplă și căreia — știm cu toții — nu i-au lipsit vicisitudinile, devenire în decursul căreia momentul istoric al Congresului al IX-lea a fost o „piatră de hotar” (folosesc o expresie de secole), spre etapa în privințe fundamentale superioare. Partidul s-a afirmat mai mult decît oricînd ca forță politică transformatoare, ca factor principal și conducător de conștientizare social-politică, etapă de etapă din ce în ce mai cuprinzătoare, mai profundă. Dacă numărul, și creșterea lui, poartă și exprimă această devenire, această creștere a forței militant-transformatoare a partidului nostru comunist, pentru a întregi, dar și a schița mai departe, tabloul rolului contemporan, recent, al partidului, voi relata, în continuare, folosind cifrele din documentele de partid, pe care le-am întrebuințat și în prelegerile imprimate privind istoria epocii la care ne referim acum.

La Congresul al IX-lea, Partidul Comunist Român cuprindea în rîndurile sale 1 450 000 de membri și candidați de partid. Ponderea principală o formau muncitorii, al căror număr în partid era atunci de peste 630 000, adică 44% din efectivul total. Numărul țăranilor membri de partid a ajuns în 1965 la aproape 500 000, reprezentînd, prin urmare, 34%; s-a menționat că dacă se socotesc toți membrii de partid care erau în mediul rural numărul total al membrilor de partid care activau la sate se ridica la 600 000. Intelectuali se aflau în partid 145 000, adică aproape o treime din personalul științei, tehnicii, învățămîntului, artei și culturii. Femeile reprezentau în partid peste 21%. Din totalul membrilor de partid, români erau 87%, maghiari peste 9%, germani, sirbi și din rîndurile altor naționalități — peste 3%, procentele acestea reprezentînd, în general, corespunzător structura socială, națională a populației țării. Numărul organizațiilor de partid trecea de 56 000, partidul ajungînd să aibă organizații în toate uzinele, fabricile, șantierelor, cooperativele agricole de producție, întreprinderile agricole de stat, întreprinderile de mașini agricole, instituțiile de învățămînt, știință, cultură. Ca să ne oprim tot la momente nodale, să menționez că la Congresul al X-lea din 6—12 august 1969, P.C.R., potrivit datelor din 1 mai, avea un efectiv de 1 915 232 de membri de partid. Nu mai dau cifrele privind aspectele componente și pentru a nu face o intervenție prea extinsă la dezbateră noastră, dar, mai ales, pentru că doresc să cuprind aici și o altă idee importantă privind afirmarea forței conducătoare a partidului și conexiunea sa cu masele populare, cu poporul român. Congresul a scos în evidență ca o direcție mai caracteristică a noii etape gradul de unite dintre partid și popor. A fost constituit un așa de frumos context de argumentare a acestei idei în Raportul Comitetului Central prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu: „Această activitate politică a partidului duce la înfăptuirea unei simbioze între membrii de partid și oamenii muncii nemembri de partid, toți acționînd uniți pentru realizarea politicii partidului. Partidul reprezintă nucleul în jurul căruia gravitează întreaga societate și de la care radiază energia și lumina ce pun în mișcare și asigură funcționarea întregului angrenaj al orînduirii socialiste. La rîndul său, partidul se regenerează continuu sub impulsul puternicelor fascicule de energie și lumină ce se îndreaptă continuu spre el din rîndul națiunii noastre socialiste”. Acum, mergînd mai departe, să arăt că în preajma Congresului al XI-lea, care a avut loc la 25—28 noiembrie 1974, P.C.R. cuprindea în rîndurile sale aproape 2 480 000 de membri, mai mult cu peste 500 000 de membri față de numărul lor la congresul precedent. Nici pentru acest moment nu mai relatez datele alcătuitoare ale situației generale. La ultimul congres al partidului, Congresul al XII-lea din 19—23 noiembrie 1979, partidul a numărat peste 2 930 000 de membri, reprezentînd 25% din populația activă a țării. Tovarășul Nicolae Ceaușescu, în locul din Raport unde prezintă situația numerică a partidului, și importanța ei, spune: „Deosebit de semnificativ pentru prestigiul de care partidul se bucură în rîndurile poporului este faptul că, practic, de la Congresul al IX-lea, efectivul său s-a dublat”. Să arăt mai departe, pe baza documentelor Congresului, că din totalul membrilor de partid, în 1979, aproape 54% erau muncitări, față de 44% în 1965, aproape 18% țărani și 29% intelectuali. A sporit numărul

rul femeilor, ponderea lor în partid ajungând la 28%. Din punct de vedere al compoziției naționale, 90% din membrii de partid — români; aproape 8% — maghiari; iar 2% — germani și de alte naționalități. În unitățile economice și sociale, la orașe și sate, și desfășurau activitatea peste 7 000 de organizații de partid conduse de comitete și circa 60 400 organizații de bază.

După ce s-a referit la principalele probleme ideologico-teoretice ale partidului în decursul istoriei revoluției și construcției socialiste, la istoria preocupărilor privind întocmirea Programului, și la condițiile recente în care Partidul Comunist Român a elaborat și, în 1974, a adoptat, la Congresul al XI-lea, un program propriu, multilateral, sintetizator, vorbitorul a subliniat că prin afirmarea sa numerică, prin afirmarea sa ideologică — teoretică, prin afirmarea sa ca nucleu, centru vital al întregului popor, prin istoria sa prezentă, Partidul Comunist Român este mai mult decât oricând eminentă forță politică revoluționară, creatoare de istorie nouă.

Personalitatea secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, are o amplă și profundă rezonanță națională și internațională, întemeiată pe contribuția remarcabilă în progresul nou, mai intens, multilateral, al patriei, în înțelegerea limpede, militantă a marilor probleme ale lumii contemporane.

În continuare — după cum deja am menționat în primele rinduri de prezentare — s-au înscris intervențiile susținute pe o seamă de probleme ale construcției de partid, activității economice, ideologico-filozofice, educative, îndeosebi din unghiul de vedere al științelor implicate. În această ordine de idei au fost următoarele participări la cuvînt : *Mihai Chiorean, Ioan Bold, Constantin Voineag, Gheorghe Surpat, Gheorghe Iovan, Iulian Popescu, Gheorghe Ioniță, Gheorghe Manolache, Ene Florea, Ioan Tiberian, Ioan Florea*. Textele, prescurtate ale intervenției pot fi consultate în *Analele Academiei „Ștefan Gheorghiu”*, XIV, 1981, pp. 130—144. În continuare includem numai acele intervenții care au pus îndeosebi probleme de istoria partidului.

Gh. Surpat : Solidaritatea cu forțele înaintate de pretutindeni a constituit, din totdeauna, o trăsătură principală a atitudinii clasei muncitoare, a mișcării noastre muncitorești. Însușindu-și ideile socialismului științific, mișcarea muncitorească din țara noastră și-a dezvoltat, de la început, legăturile internaționale cu mișcarea muncitorească din alte țări; aceste legături despre care, spre începutul discuției noastre a relatat Vasile Păsăilă, apoi, sintetic și alți vorbitori, s-au amplificat odată cu întemeierea, în 1893, a partidului revoluționar marxist al proletariatului din România, — unul din cele mai vechi partide muncitorești din lume.

Partidul Comunist Român, ducind mai departe vechile tradiții de solidaritate, în anii 1921—1944 a dezvoltat, nu o dată în condiții interne și internaționale foarte complexe, relații cu partide comuniste, cu alte partide revoluționare, cu mișcări antifasciste, antiimperialiste și a manifestat, în diverse forme, simpatia și sprijinul față de lupta de eliberare și a primit, la rîndul său, sprijinul internaționalist.

În etapa în care ne aflăm, P.C.R. imbină organic îndatoririle față de propriul popor cu înalta răspundere internațională față de destinele păcii și socialismului în lume. Întărirea continuă a solidarității și colaborării cu partidele comuniste și muncitorești, cu celelalte forțe care luptă pentru înlăptuirea idealurilor de eliberare națională și socială, de înțelegere, securitate și bunăstare ale popoarelor se înscrie ca linie fundamentală a întregii activități internaționale a partidului. P.C.R. întreține relații cu 90 de partide comuniste și muncitorești, cu 23 partide socialiste și social-democrate, precum și cu 75 de partide de guvernămint și organizații democratice, progresiste din statele în curs de dezvoltare. La baza relațiilor sale internaționale, Partidul Comunist Român așează ferm principiile autonomiei și egalității în drepturi, respectării dreptului fiecărui partid de a-și elabora de sine stătător strategia și tactica potrivit condițiilor concrete.

P.C.R. a dezvoltat concepția cu privire la întărirea solidarității muncitorești în epoca contemporană, fiind unul dintre primele partide care s-au ridicat cu fermitate pentru promovarea și respectarea, pe arena mondială, în raporturile dintre partide și state, a unui sistem de relații noi, întemeiat pe principiile independenței și suveranității naționale, egalității în drepturi, avantajului reciproc, neamestecului în treburile interne.

Unitatea de acțiune a forțelor sociale și politice progresiste de pretutindeni este o cerință hotărîtoare în asigurarea evoluției vieții internaționale pe calea destinderii, independenței și păcii. În zilele noastre, arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu la Congresul al XII-lea al partidului, înflăcăratul apel revoluționar lansat de Marx și Engels cu aproape un secol și jumătate în urmă „Proletari din toate țările, uniți-vă !”, ar trebui completat cu apelul : „Muncitori, țărani, intelectuali, forțe progresiste, antiimperialiste de pretutindeni, popoare din toate țările, uniți-vă în lupta pentru progres și pace, pentru lichidarea imperialismului și colonialismului, pentru libertate națională și socială, pentru dezvoltarea liberă și independentă ! Acționați ferm pentru colaborare, pentru destindere, pentru securitate, pentru o lume mai bună și mai dreaptă pe planeta

noastră, pentru pace!". Această concepție despre solidaritate reflectă pe plan teoretic și ideologic, orientarea politică și activitatea consecventă a Partidului Comunist Român de promovare a liniei solidarității internaționaliste cu toate forțele revoluționare, progresiste ale epocii, linie care continuă și adâncește, în noile condiții, tradițiile îndelungate ale mișcării muncitorești, ale partidului nostru comunist.

C. Mocanu: Ajunși în discuția noastră pînă la foarte interesantele teme ale prezentului, ale prezumării viitorului, mă gîndesc dacă nu e bine să punem, fie și nu mai în câteva fraze, de principiu, problema despre folosul cercetării și scrierii istoriei acestui prezent, a prezentului socialist, problema care presupune elaborarea condițiilor teoretice, metodologice pe care să le îndeplinească acest nou capitol de istorie, capitol de istorie în cuprinsul căruiia menirea principală este de a releva tocmai devenirea și realizarea actuală a subiectelor pe care le-am dezbătut.

Gh. I. Ioniță: Consider problema propusă de colegul Constantin Mocanu extrem de importantă și mă voi referi și eu la ea cu aceeași convingere pe care o are dînsul și alți activiști de pe frontul istoriei. Am pledat și altelei pentru certitudinea în plan istoriografic a faptului că evoluțiile noastre deosebite din această perioadă foarte recentă se constituie dinamic în pagini remarcabile de istorie autentică.

Potrivit judecăților de valoare ce s-au emis pînă acum în istoriografia noastră, procesul revoluționar din România, în ascensiunea și continuitatea sa, a marcat o interferare a revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă, cu revoluția și construcția socialistă. Programul partidului cuprinde câteva etape și anume: a) ani 1948—1965 în care, „s-a realizat economia socialistă unitară, care a marcat victoria deplină a socialismului, în toate sectoarele de activitate, lichidarea pentru totdeauna a claselor exploatare, abolirea exploatarei omului de către om, afirmarea principiilor socialiste în viața socială"; b) Odată cu Congresul al IX-lea la partidului, în 1965, cu adoptarea noii Constituții și proclamarea Republicii Socialiste România — se arată mai departe în Program —, se deschide o perioadă nouă în dezvoltarea socialistă a țării, în activitatea partidului, Planul cincinal 1966—1970 a avut rolul de a consolida construcția socialistă a țării, baza tehnico-materială a noii societăți".

Ce a urmat? Se află înscris în același document fundamental al partidului, la p. 61: „... dînd o înaltă apreciere muncii eroice depuse de poporul român, sub conducerea partidului, în anul construcției socialiste, Congresul al X-lea a apreciat că s-au creat condițiile necesare pentru trecerea la o etapă nouă a dezvoltării socialiste a țării, etapa făuririi societății socialiste multilaterale dezvoltate. Această etapă a început odată cu trecerea la realizarea cincinalului 1971—1975 și se va întinde, după cum s-a subliniat la Congresul al X-lea, pe o perioadă de câteva cincinale".

Aceasta este — după cum se știe — etapa pe care o parcurgem în prezent. Problematika istoriei prezentului, a construcției socialiste este vastă și cu multe trăsături specifice, am făcut aici numai o scurtă incursiune în preocuparea de periodizare și succesiunea etapelor, din care rezultă creșterea rolului partidului ca partid al datorului și al țării.

C. Mocanu: E și o istorie care va fi, istoria viitorului imediat și imaginat într-o perspectivă mai întinsă, posibilă pentru poporul român, sub egida unui partid cutezător și previzionar cum este partidul comunist. Această istorie se înalță deja prin transpunerea în fapt a preconizărilor care pornesc din prezentul istoric, acest prezent care este o treaptă construită și care se construiește pe mănunchiurile de filoane împlintite în trecutul îndepărtat, trecut depășit dialectic prin înaintarea, etapă de etapă, pînă azi; pe această bază, mai departe, se construiește și se va construi istoria viitorului, a viitorului țării și a viitorului Partidului Comunist Român, pînă cînd, prin însăși materializarea rolului său transformator, revoluționar, își va împlini întreaga sa misiune ridicînd întreaga societate la nivelul calității depline comuniste.

N. Pelreanu: În încheierea dezbaterii consacrate aniversării a 50 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român permiteți-mi să spun ca s-a realizat un amplu schimb de opinii s-au adus contribuții însemnate cu privire la rolul partidului clasei muncitoare de-a lungul existenței sale. Semnificația istorică a transformării Partidului Socialist în Partidul Comunist Român a fost analizată în lumina documentelor partidului, a operei teoretice a tovarășului Nicolae Ceaușescu, relieffîndu-se ideea că Partidul Comunist Român este moștenitorul întregului tezaur al tradițiilor revoluționare ale clasei muncitoare, al organizațiilor sale politice și profesionale, exponentul fidel al intereselor vitale ale întregului nostru popor.

După opinia mea, în lucrările de cuvînt a fost conturat un tablou cuprinzător al faptelor care au permis întemeierea partidului comunist, procesul de maturizare politică, ideologică din mișcarea socialistă, care, după 1918, s-a conjugat cu acțiunea de unificare a organizațiilor politice de pe întreg teritoriul României. S-a relevat de altfel prin întreaga dezbateră că întemeierea Partidului Comunist Român, cu șase decenii în urmă, a înscris o nouă pagină în istoria poporului

român, o etapă nouă, superioară, în afirmarea mișcării muncitorești din țara noastră. Vorbitorii care s-au referit în mod mai special la activitatea partidului în anii următori întemeierii sale, au pus în evidență greutatea, condițiile în care au activat comuniștii, îndeosebi după scoaterea partidului în afara legii, în 1924, subliniind că în pofda dificultăților partidul s-a aflat continuu în avangarda marilor bătălii revoluționare ale clasei muncitoare, ale oamenilor muncii.

În timpul dezbaterii au fost evidențiate aspecte esențiale ale activității și afirmării Partidului Comunist Român ca forța politică cea mai înaintată a societății în lupta împotriva pericolului fascist, pentru apărarea independenței și suveranității țării. Întruchipând năzuințele firești fundamentale ale poporului, interesele naționale ale țării, partidul comunist a desfășurat o susținută activitate pentru realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare, înfăptuirea unor largi alianțe, coalizarea tuturor forțelor care se situau pe poziții antifasciste, antihitleriste, patriotice.

Declanșarea revoluției de eliberare socială și națională din august 1944 a deschis o eră nouă, luminoasă, în dezvoltarea țării, punând temelia drumului care a dus la instaurarea puterii clasei muncitoare, în alianță cu țărănimea, și la construirea socialismului. Discuțiile au reliefat capacitatea deosebită a Partidului Comunist Român de a-și elabora, în această perioadă, linia politică, strategică și tactică, de a le adapta creator la condițiile concrete ale țării, ale etapei.

Participanții la dezbateri au prezentat pe larg rolul Partidului Comunist Român în anii construirii socialismului, cu deosebire în etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, faptul că tocmai în lupta cu totul nouă, exigentă, de construire a orânduirii socialiste s-a afirmat plenar forța novatoare, transformatoare a partidului comunist. A fost reliefată contribuția inestimabilă pe care a adus-o și o aduce secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la fundamentarea politicii partidului și statului, legătura ei organică cu cerințele vieții, cu necesitățile edificării societății socialiste și comuniste pe pământul României.

Nu am intenționat să formulez concluzii mai detaliate, dealtfel în fața mulțimii de probleme care s-au ridicat în dezbateri cel mai nimerit este să spunem că prin activitatea noastră în timpul următor este necesar să contribuim necontenit la dezvoltarea cercetării, la publicarea și popularizarea rezultatelor ei. Din cele ce s-au spus rezultă foarte limpede că istoria celor 60 de ani de existență a Partidului Comunist Român include un bogat tezaur de experiență, numeroase pagini glorioase în care sînt fapte eroice, jertfele pe care le-a dat clasa muncitoare, fiii ei cei mai buni — comuniștii — în lupta pentru apărarea intereselor vitale ale poporului, pentru o societate mai dreaptă, societatea socialistă și comunistă. Transformările radicale care au avut loc în țara noastră în anii revoluției și construcției socialiste sînt indisolubil legate de numele Partidului Comunist Român.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

DEPENDENȚE STOCASTICE ȘI DEPENDENȚE STATISTICE — O DISTINCȚIE ESENȚIALĂ PENTRU CERCETAREA ISTORICĂ *

Calcularea diversilor coeficienți de corelație și contingență în scopul descoperirii dependențelor dintre fenomenele trecute este una din principalele direcții ale aplicării statisticii matematice în istorie. Folosirea acestor coeficienți ridică însă unele probleme controversate.

De exemplu în lucrările istorice se utilizează coeficienți de corelație calculați pe baza datelor referitoare la *totalitatea* unităților administrative ale unei țări — respectiv a totalității departamentelor Franței, a totalității statelor sau comitatelor (countries) S.U.A. etc. În ce ne privește, pentru a studia factorii determinanți ai ordinii răscoalelor țărănești din România din 1907, am calculat coeficienții de corelație a rangurilor între începutul răscoalelor în fiecare din cele 32 județe ale țării și alte 167 de variabile pentru care am dispus de date privitoare la fiecare județ al țării.

Legitimitatea utilizării în astfel de cazuri a metodelor de analiză a corelației și a testelor de semnificație este însă contestată de unii statisticieni.

Se constată apoi următorul fapt. Manuale și lucrări fundamentale de statistică matematică consideră coeficienții de corelație și de contingență ca măsuri ale intensității unor tipuri de dependență *stocastică, probabilistică*, adică a unor dependențe între fenomene cărora li se atribuie o probabilitate numerică.

În contrast cu acestea, manuale sau alte lucrări destinate inițierii istoricilor în metodele statisticii matematice, lucrări de altfel foarte bine făcute, nu definesc și uneori nici nu menționează conceptul de probabilitate ¹.

Astfel de discuții și deosebiri au, după părerea noastră, o explicație mai profundă. Coeficienții de corelație și contingență calculați pe baza aceluiași cunoscute formule aplicate datelor disponibile, pot reflecta dependențe între două categorii diferite de fenomene: a) fie dependența între fenomene cărora li se poate atribui o probabilitate numerică pe baza unor criterii obiectiv, b) fie dependențe între fenomene cărora nu li se poate atribui o astfel de probabilitate.

După părerea noastră nu ne aflăm în fața unei simple probleme de tehnică statistică, ci a unei probleme teoretice legate de natura fenomenelor istorice și a dependențelor dintre caracteristicile lor.

O primă distincție importantă introdusă de statistica matematică în problema care ne interesează, este cea dintre dependențele *funcționale* și dependențele statistice. După cum se știe, variabila este o caracteristică care variază de la un fenomen sau un obiect la altul. Variabilele pot fi măsurate pe diferite scale. Caracteristicile calitative pot fi și ele măsurate pe o scară nominală sau ordinală. De exemplu: țaran liber, serv, burghez, cleric, nobil pot fi considerate ca cinci valori ale variabilei „starea socială a individului în Evul Mediu” măsurată pe scară nominală.

Dependența funcțională este relația prin care fiecare valoare individuală dată a variabilei x sau fiecare grupă de valori individuale ale variabilelor X_1, X_2, \dots, X_n este asociată cu o valoare univoc determinată a variabilei Y . Dependența funcțională se manifestă deci la *fiecare apariție* a unei valori a variabilei X (sau a unui grup de valori ale variabilelor X_1, X_2, \dots, X_n), căreia îi corespunde apariția uneia și aceleiași valori a variabilei Y .

* Raport prezentat în cadrul „Grupului de lucru pentru aplicarea matematicii în istorie”, la cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice.

¹ Cf. C. M. Dollar, R. J. Jensen, *Historian's Guide to Statistics Quantitative Analysis and Historical Research*, New York, 1971; R. Floud, *An Introduction to Quantitative Methods for Historians*, London, 1973; Second edition, 1979.

Dependența statistică este o asociere între caracteristicile de ansamblu ale valorilor unei variabile X (sau ale unui grup de variabile $X_1, X_2 \dots X_n$) pe de o parte și valorile unei variabile Y pe de altă parte. În cazul dependenței statistice, o valoare individuală dată a variabilei X (sau o grupă de valori individuale date ale variabilelor $X_1, X_2 \dots X_n$) este asociată cu o valoare univoc determinată a variabilei Y . Dependența statistică este o relație între *ansamblul* aparițiilor diverselor valori ale variabilei X (sau ale grupurilor de valori ale variabilei $X_1, X_2 \dots X_n$) și ansamblul aparițiilor valorilor variabilei Y .

Ceea ce ne propunem să arătăm în această comunicare este importanța faptului că dependențele statistice, la rîndul lor, se pot clasifica în două mari categorii: dependențe stocastice și dependențe statistice nestocastice.

Ne vom opri acum asupra dependențelor stocastice.

În teoria probabilităților și în statistica matematică prin dependență stocastică între variabile se are în vedere o relație între probabilitatea apariției unor valori ale unei variabile aleatoare X și apariția valorilor altei variabile X (sau ale valorilor unui grup de variabile $X_1, X_2 \dots X_n$). Concret, prin dependență *stocastică* între variabile se are în vedere relația prin care apariția unei valori a variabilei X (sau a unor valori ale variabilelor $X_1, X_2 \dots X_n$) modifică *probabilitatea* apariției unor valori ale variabilei *aleatoare* Y .

(De obicei, dar nu totdeauna, în cazul dependențelor stocastice și variabilele $X_1 \dots X_n$ sînt aleatoare).

Variabilele pot fi aleatoare sau nealeatoare. În statistica matematică, prin variabilă aleatoare se are în vedere o variabilă caracterizată prin aceea că apariția fiecăreia din valorile ei reprezintă un eveniment aleator; cu alte cuvinte, apariția fiecăreia valori a unei variabile aleatoare are o probabilitate numerică evaluată în conformitate cu un sistem de axiome.

Căci trebuie avută în vedere deosebirea dintre sensurile pe care același termen îl are în limbajul comun și în matematică. În limbajul comun se vorbește despre „eveniment aleator” și despre „eveniment probabil” în legătură cu orice eveniment a cărui apariție este posibilă, dar incertă, *chiar dacă probabilitatea evenimentelor nu poate fi evaluată NUMERIC* pe baza unor criterii riguroase și explicite.

În teoria matematică a probabilităților și în statistica matematică, termenul „eveniment aleator” se utilizează într-un sens mai restrîns de eveniment căruia i se poate atribui o probabilitate numerică între 0 și 1, potrivit unui sistem de reguli (axiome) precis formulate.

Potrivit concepției frecventiste, adoptată astăzi de majoritatea statisticienilor, o probabilitate *numerică* riguros evaluată nu se poate atribui oricărui eveniment întâmplător, ci numai acelor evenimente întâmplătoare a căror frecvență relativă în serii mari de repetări ale aceluiași condiții este relativ stabilă. În această concepție, probabilitatea unui eveniment E este numărul mediu P în jurul căruia, cu mici variații neregulate, oscilează frecvența relativă a evenimentului E în serii mari de repetări ale aceluiași complex de condiții. Probabilitatea numerică nu se identifică cu vreo frecvență relativă efectiv realizată ci reprezintă numărul spre care *converge* frecvențele relative ale apariției evenimentului E ; cu cît crește numărul de repetiții, frecvența relativă a evenimentului E converge spre numărul P care reprezintă probabilitatea sa numerică. În concepția frecventistă, evaluarea numerică a probabilităților cu care lucrează *calculul* probabilităților se bazează astfel pe un criteriu obiectiv izvorit din natura unei anumite clase de fenomene întâmplătoare. În această concepție, calculul probabilităților numerice și al intensităților dependențelor stocastice are sens numai pentru fenomenele care se repetă de un mare număr de ori într-un complex de condiții identice.

Am definit dependența statistică drept o dependență între *ansamblurile* valorilor unor variabile. În concepția frecventistă asupra probabilității, dependența stocastică între variabile este deci o dependență statistică, respectiv o dependență referitoare la ansamblurile unor valori care apar în *serii mari de repetări ale aceluiași condiții*².

Am discutat în alte lucrări despre modul în care în istorie repetabilul se îmbină cu irepetabilul și despre ponderea specifică a irepetabilului în istorie³. Condițiile de repetabilitate și stabilitate presupuse de concepția frecventistă asupra probabilităților se întîlnesc destul de greu în domeniile care interesează pe istoric. Se întîlnesc, de pildă, în domeniile care interesează demografia istorică (de exemplu frecvența relativă a băieților în totalul noilor născuți este relativ stabilă în jurul cifrei de 515 la 1000). De aceea, într-o serie de probleme demografice, utilizarea conceptelor probabiliste inclusiv a celei de dependență probabilistică este rațională.

² Există și dependențe funcționale între variabile aleatoare; acest aspect nu interesează acum.

³ V. Liveanu, *Séries, lois, structures historiques. A propos des idées de A. D. Xenopol*, în M. Constantinescu, V. Liveanu, *Sur quelques questions d'histoire*, Bucurest, 1966.

Dar, potrivit concepției frecventiste, în domeniile în care nu se întâlnește repetarea de un mare număr de ori a aceluiași fenomen, însoțită de stabilitatea frecvenței relative a anumitor fenomene, utilizarea de către istorici a conceptelor probabilistice ale *teoriei matematice a probabilităților și ale statisticii matematice, este lipsită de sens.*

Desigur, istoricii recurg și vor continua să recurgă la noțiuni și judecăți probabilistice exprimate uneori chiar în termeni numerici, de tipul „sunt 90% șanse ca relatarea cronicarului X să fie exactă”. Concepția frecventistă nu declară lipsite de sens noțiunile și judecățile probabiliste uzuale întâlnite și în lucrările istorice. Potrivit concepției frecventiste este însă lipsită de sens folosirea conceptelor și metodelor probabilistice *specifice teoriei matematice a probabilităților și statisticii matematice, pentru calcularea probabilităților și intensității dependențelor stocastice în problemele în care evaluarea probabilităților nu se bazează pe un sistem de axiome explicit formulate și pe criteriul obiectiv mai sus arătat de atribuire a probabilităților numerice.*

După cum se știe, există și concepții nefrecventiste asupra probabilităților. Potrivit concepțiilor logice, subiective ș. a. asupra probabilității și a axiomelor adoptate de cei care împărtășesc concepțiile nefrecventiste, este posibil ca și evenimentelor nerepetabile să li se atribuie probabilități numerice cărora să li se aplice conceptele și metodele teoriei matematice a probabilităților și ale statisticii matematice (sau probabilității numerice cărora să li se aplice calcule logice).

Concepțiile nefrecventiste asupra probabilității nu au permis până azi — și unele nici nu și-au propus, — elaborarea unui criteriu care să impună ca două persoane sau două grupuri de persoane diferite să atribuie *aceeași* probabilitate aceluiași fenomen. Nu discutăm problema aplicabilității concepțiilor nefrecventiste despre probabilitate în alte domenii decât cel al cercetării dependențelor între fenomenele istorice.

Aceste concepții își găsesc aplicabilitatea în acele domenii în care evaluările personale ale probabilității nu variază prea mult de la un cercetător la altul. Aplicarea teoriei matematice a probabilității în istorie o considerăm adecvată, utilă, numai dacă probabilitatea este atribuită pe baza unui criteriu obiectiv, așa cum se procedează în cazul aplicării concepției frecventiste. Istoricul se adresează complicatului aparat al statisticii matematice nu pentru a îmbrăca evaluările probabiliste făcute prin metode tradiționale în haine noi care pot ascunde caracterul subiectiv al aprecierilor, ci pentru a putea verifica aceste evaluări în lumina unor criterii noi, mai obiective.

În stadiul actual de dezvoltare a concepțiilor asupra probabilității, evaluarea numerică *obiectivă* a probabilității fenomenelor și deci a intensității dependențelor probabilistice este posibilă numai în cazul evenimentelor a căror apariție manifestă o frecvență relativ stabilă în serii mari de repetiții ale aceluiași condiții. De cele mai multe ori însă istoricul studiază alte genuri de fenomene.

Să luăm problema amintită la începutul comunicării, aceea a examinării factorilor determinanți ai începutului răscoalelor țărănești din 1907 din România. După cum am arătat, pentru toate variabilele luate în considerare am dispus de date complete privitoare la toate județele României. Dar în această problemă, de pildă, nu avem *o serie mare* de repetări ale unui fenomen, ci numai *o serie mică* de fenomene, respectiv numai 32 de declanșări ale mișcărilor în cele 32 de județe.

Să presupunem însă că am fi avut date complete pentru fiecare din cele peste 2600 de comune ale României sau pentru fiecare din cele câteva mii de sate și cătune ale țării. Să presupunem mai departe că valorile variabilelor luate în considerare au fost astfel repartizate încât, pentru fiecare variabilă, au existat grupuri de comune sau sate caracterizate prin aceeași valoare sau grup de valori ale ei. În această situație am fi dispus de date despre *serii mari* de repetări ale aceluiași fenomen (declanșarea mișcărilor țărănești) în aceleași condiții.

Chiar într-un caz de acest gen în concepția frecventistă asupra probabilității, nu se pune problema căutării unei dependențe *probabilistice* între ordinea izbucnirii răscoalelor și alte variabile, nu se pune problema căutării unei dependențe între *probabilitatea* izbucnirii răscoalei și prezența unei anumite condiții. Căci în cazuri de acest fel cercetăm dependența între fenomene deja petrecute, deja *realizate în trecut*, în cadrul unei singure serii *terminade* de repetiții. Frecvența relativă a apariției unui anumit fenomen într-o serie foarte mare dar completă, deja încheiată de repetiții nu reprezintă în concepția frecventistă, o *probabilitate*, un număr în jurul căruia *oscilează* frecvențele relative în diverse serii de repetiții, ci reprezintă o frecvență empirică care (indiferent dacă o cunoaștem sau nu) s-a realizat odată pentru totdeauna în seria de repetiții terminată care ne interesează. Tot așa valorile pe care le-au luat în 1907 diverse variabile în județele sau satele României nu constituie evenimente *probabile*, posibile, ci evenimente deja *realizate*, iar frecvența relativă a acestor valori nu reprezintă o *probabilitate teoretică*, ci o frecvență relativă efectiv realizată și observată.

Analiza corelației stocastice — se subliniază de obicei — are ca premisă o selecție aleatoare fie dintr-o colecție infinită de fenomene care se produc în aceleași condiții, fie dintr-o colec-

ție mare de fenomene care cel puțin mintal se pot repeta în același complex de condiții. Tocmai de aceea analiza corelației stocastice nu are sens atunci când este vorba, de exemplu, de date privitoare la totalitatea întreprinderilor sau județelor dintr-o țară.

De fapt, orice analiză a dependenței stocastice dintre fenomene presupune o serie neepuizată de repetiții care poate, sau putea fi cel puțin în principiu, prelungită.

Dependențele stocastice concepute în modul arătat mai sus se întîlnesc destul de greu în domeniile care interesează pe istorici.

În domeniul nostru se întîlnesc însă și dependențe statistice nestocastice. Numim dependență statistică nestocastică între fenomene o relație prin care apariția unor valori ale variabilei nealeatoare X (sau a unui grup de valori ale variabilelor nealeatoare X_1, X_2, \dots, X_n) modifică frecvența relativă a apariției valorilor variabilei Y ⁴. Dependența astfel definită este o relație statistică pentru că se manifestă între ansamblurile de valori a două sau mai multe variabile, iar valorile variabilei Y nu sînt *univoc* determinate de valorile variabilei X sau ale grupului de variabile X_1, X_2, \dots, X_n .

În sensul concepției frecventiste asupra probabilității, această relație este însă nestocastică pentru că se manifestă între variabile nealeatoare, deci între valori cărora *nu* li se poate atribui o probabilitate numerică. Apariția valorilor variabile X (sau a grupului de variabile X_1, X_2, \dots, X_n) nu modifică *probabilitatea* apariției valorilor variabilei Y . Din punctul de vedere care ne interesează aici, trăsătura esențială a dependenței statistice este faptul că ea caracterizează fenomene care *nu* au o frecvență relativă stabilă în serii mari neterminate de repetiții ale aceluiași complex de condiții.

Ceea ce măsoară istoricii ca și ceilalți cercetători din domeniul științelor sociale cînd calculează coeficienți de corelație sau contingență etc. pe baza datelor referitoare la situația unor colecții complete de obiecte sau fenomene într-un anumit moment — de exemplu date referitoare la totalitatea unităților administrative, a locuitorilor, a întreprinderilor unei țări într-un anumit an — este intensitatea unor tipuri de dependență statistice *nestocastice* între fenomene sociale. Formula matematică pe baza căreia, pornind de la datele existente, se calculează indicatorul unui tip de dependență stocastică este aceeași cu formula matematică pe baza căreia se calculează indicatorul cu același nume al tipului corespunzător de dependență statistică. Semnificația formulelor este însă diferită, după cum coeficienții calculați pe baza lor măsoară dependența între fenomene caracterizate prin frecvențe stabile în complexe repetabile de condiții, sau între fenomene care nu au astfel de frecvențe stabile.

Dacă istoricul calculează indicatori ai intensității dependențelor statistice nestocastice dintre fenomene și dispune de date privitoare la *totalitatea* fenomenelor care îi interesează — utilizarea testelor de semnificație nu mai are sens — iar repartițiile de date nu mai trebuie să îndeplinească unele din condițiile cerute în cazul dependențelor probabilistice (ca de pildă normalitatea și hotnoscedescitate) necesare în cazul coeficienților de corelație probabilistică liniară sau neliniară.

Dacă dispunem numai de date parțiale privitoare la o anumită colecție de fenomene sau obiecte între care există dependențe statistice nestocastice, atunci este posibilă aplicarea metodelor inerentei probabilistice pentru studierea intensității dependențelor statistice în totalitatea colectivității de fenomene sau obiecte care ne interesează. Despre aplicarea metodelor inferenței probabilistice pentru studierea caracteristicii statistice ale fenomenelor istorice, am vorbit într-un studiu publicat⁵. Menționăm că în aceste cazuri populațiile de fenomene sau obiecte trebuie să se caracterizeze prin anumite repartiții de frecvențe, iar evenimentele aleatoare probabilizabile studiate nu sînt însăși evenimentele istorice care ne interesează, ci eșantioanele aleatoare disponibile.

Regularitățile și legitățile statistice care se manifestă în desfășurarea fenomenelor istorice au rareori un caracter probabilistic, similar cu legile probabilistice ale fenomenelor studiate de fizică, biologie, demografie. Regularitățile și legitățile statistice care se manifestă în desfășurarea fenomenelor istorice au mai curînd un caracter neprobabilistic.

Regularitățile statistice nestocastice sînt caracteristice numai pentru evenimentele sau obiectivele istorice pentru care au fost constatate.

Regularitățile stocastice sînt valabile și pentru alte evenimente sau obiecte istorice decît cele pentru care au fost constatate, dacă aceste alte fenomene și obiecte apar în contextul repetărilor aceluiași complex de condiții. Deci ambele tipuri de regularități statistice sînt valabile nu-

⁴ O variabilă este nealeatoare dacă apariției fiecărei din valorile ei nu i se poate atribui o probabilitate numerică în conformitate cu un sistem de axiomă.

⁵ V. Liveanu, Irina Gavrilă, *Historical Time Sequences with Missing Data*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1980, nr. 1.

mai pentru anumite complexe de condiții istorice concrete — de timp și de loc. Pentru a ilustra semnificația acestor aspecte vom da un exemplu concret.

În problema amintită mai sus a răscoalelor țărănești din România în 1907, am dispus pentru fiecare din cele 32 de județe ale țării de date privitoare la începutul răscoalei și la proporția pământului deținut de marii proprietari. Coeficientul de corelație a rangurilor Spearman între cele două variabile a fost de 0,560 (se știe că în valoarea absolută acest coeficient variază în valoare absolută de la 0 la 1), deci acolo unde proporția pământului deținut de marii proprietari a fost mai mare, răscoalele au tins a izbucni mai curînd.

Dacă depedența a cărei intensitate am măsurat-o ar fi avut un caracter probabilistic, am fi putut spune, pe baza aplicării unui test de semnificație, că, acceptînd un risc de eroare de 1 %, putem considera că în oricare răscoală țărănească desfășurată într-o țară cu condiții similare celor existente în România în 1907, coeficientul de corelație Spearman între ordinea declanșării răscoalelor țărănești în diverse județe și ponderea suprafeței deținute de marii proprietari, este mai mare decît zero. Coeficientul calculat nu constituie prin el însuși un indiciu cantitativ pentru condiții *deosebite* de cele existente în România în 1907.

Întrucît însă coeficientul de corelație a rangurilor calculat de noi este un coeficient de corelație *statistică neprobabilistică* a rangurilor, ceea ce reflectă el este doar o regularitate caracteristică *numai* județelor României din 1907. Prin sine însuși, coeficientul nu ne dă vreo indicație cantitativă pentru cazul vreunei alte răscoale țărănești desfășurate în condiții identice cu cele existente în România în 1907.

Dacă am calculat un coeficient de corelație, probabilistică sau nu, pentru o anumită țară și o anumită perioadă și dorim să verificăm dacă o tendință similară cu cea reflectată de coeficientul găsit de noi s-a manifestat în alte țări și în alte perioade, sînt necesare cercetări analoage pentru aceste alte țări și perioade.

Mai este necesară o observație. În sensul statisticii matematice, dependențele statistice, stocastice sau nu, sînt relații cantitative a căror intensitate se poate măsura. Nu orice lege-tendință sau regularitate-tendință a dezvoltării istorice se concretizează în dependențe statistice cu o intensitate măsurată sau măsurabilă în sensul statisticii matematice. De altfel, trebuie făcută o distincție între ceea ce istoricii sau sociologii numesc lege statistică și dependențele statistice în sensul statisticii matematice. Pentru a verifica dacă indicatorii intensității dependențelor statistice — calculați de istorici reflectă regularități și legități istorice mai generale, care îmbogățesc teoria generală a proceselor istorice, este necesar ca rezultatele acestor calcule să fie comparabile între ele, să se refere la probleme similare sau apropiate, să utilizeze criterii similare sau apropiate. Este încă una din direcțiile în care contactele internaționale între istorici poate duce la rezultate fructuoase.

Vasile Liveanu

COLOCVIU INTERDISCIPLINAR PRIVIND ISTORIA CIVILIZAȚIEI ÎN ROMÂNIA

În întîmpinarea și pregătirea celui de al XVI-lea Congres internațional de istoria științei la București dintre 26 august — 3 septembrie 1981, sub egida Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie. Muzeul Brukenthal din Sibiu a organizat în zilele de 11—13 iulie 1981 un colocviu științific în colaborare cu Consiliul Culturii și Educației Socialiste din R. S. România, Academia R. S. România și cu Academia de Științe Sociale și Politice. Lucrările acestei manifestări științifice de înalt prestigiu au fost deschise în ziua de 11 iulie în sala de festivități a Bibliotecii „Astra” din localitate în prezența unui numeros public format din cercetători științifici, muzeografi, cadre didactice, arhiviști și studenți din Sibiu și din numeroase alte localități din țară (București, Cluj-Napoca, Iași, Suceava, Oradea, Timișoara, Craiova etc.).

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. Ioan Munteanu, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă Sibiu care a subliniat importanța desfășurării acestui colocviu interdisciplinar privind istoria civilizației din România aflat la a doua sa ediție precum și prețioasele contribuții ale poporului nostru la tezaurul culturii și civilizației universale. În continuare au fost prezentate următoarele comunicări: Vasile Bărbuleț, prim secretar al Comitetului județean P.C.R. Sibiu, *Dezvoltarea economică a municipiului și județului Sibiu în anii construirii socialismului*; prof. dr. doc. ing. Suzana Gîdea, membru corespondent al Academiei R. S. România, *Dezvoltarea științei și tehnicii în România, factor primordial al progresului social-istoric și cultural al poporului român*; ing. Mihai Florescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, ministru secretar de stat al Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, *Contribuții de seamă românești la dezvoltarea științei chimiei în lume*; acad. prof. dr. doc. Ștefan Bălan, *Din istoria mecanicii teoretice și aplicative în România*; acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președintele secției de științe istorice a Academiei R. S. România, *Știință și societate*; prof. Ion Frunzetti, președintele Secției de teoria și istoria artei și literaturii a Academiei de Științe Sociale și Politice, *Creația populară românească în contextul civilizației naționale și mondiale*; dr. Cornel Irimie, directorul Muzeului Brukenthal, Sibiu, *Problematika celei de a II-a ediții a Colocviului interdisciplinar de istorie a civilizației în România*; dr. Florian Georgescu, directorul Muzeului de istorie al R. S. România, *Muzeul contemporan, factor activ de educație*; prof. Iulian Antonescu, director adjunct în Consiliul Culturii și Educației Socialiste, București, *Contribuții românești la dezvoltarea științei și tehnicii reflectate în muzeele din România*.

În după amiaza aceleiași zile și în zilele următoare au fost prezentate pe secții un număr de 94 comunicări și referate din care menționăm: Secția I. Știință și tehnologie din antichitate pînă în prezent Subsecțiunea 1 Meșteșuguri — Alimentație: dr. Mioara Turcu, Muzeul de istorie a municipiului București, *Dovezi ale reducerii minereului și prelucrării fierului la getodacii din Cîmpia Munteniei*; Lazăr Mircea Dan, Muzeul județean Deva, *Aspecte ale prelucrării fierului la Ghelar (Hunedoara) în evul mediu în lumina recentelor cercetări*; Ioan Emil Emandi, Muzeul județean Suceava, *Contribuții istorice privind tehnicile și tehnologiile de prelucrare a pieselor din fier (sec. IX—XVII)*; Corneliu Tamaș, Arhivele Statului Rîmnicul Vlcea, *Meșteșuguri domeniile și sătești din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*; dr. Zoltan Szekely, Muzeul de istorie Sf. Gheorghe, *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor fărînești din zona Covasna*; Maria Sainelc, Muzeul județean Baia Mare, *Aspecte ale tehnicii miniere din bazinul bătîmărean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*; Ioachim Lazăr, *Aspecte ale tehnologiei preparării cărbunilor de lemn și folosirea lor în prepararea metalelor*; Vasile Palade, Muzeul „V. Pîrvan” Bîrlad, *Inovații în construcția instalațiilor de ars ceramică din sec. IV e.n.*; Voica Maria, Pușcașu Victoria Semendeaev, Muzeul etnografic al Moldovei, Iași, *Date noi privind tehnologia de ardere a pieselor ceramice din Moldova*; R. Wiener, Muzeul tehnicii populare Sibiu, *Contribuții la tipologia războiului de fier*; G. Grigorescu, Muzeul Banatului Timișoara, *Tehnici tradiționale de fier în Banat*; N. Deac, V. Deleanu, Muzeul Brukenthal Sibiu, *Tehnici tradiționale privind vopsirea cu coloranți vegetali în România*; R. Reff, Muzeul Brukenthal Sibiu, *Contribuții la istoria prelucrării pieilor în zona Sibiului*; Pandeles Aurel Barbu, *Din istoria*

cernelurilor și utilizării lor în scrierea română. Subsecțiunea 2 Industrie-Arhitectură: dr. C. Bucur, Muzeul tehnicii populare Sibiu, *Sisteme energetice tradiționale în civilizația milenară a românilor (vechime, continuitate și specific)*; D. Munteanu, Muzeul tehnicii populare Sibiu, *Principii constructive ale capcanelor de vânătoare fărânești de pe teritoriul României*; H. Rușdea, Muzeul tehnicii populare Sibiu, *Contribuții la istoricul și tipologia morilor de vânt din Dobrogea*; D. Ichim, Muzeul județean de istorie și artă Bacău, *Morile de vânt din Banat*; O. Paul, Institutul de învățământ superior Sibiu, *Rădăcini străvechi ale arhitecturii populare românești*; Cr. Moisescu, C. C. E. S. București, *Procedee tehnice, materiale și meșteri constructori români în evul mediu*; A. Pănoiu, Muzeul de istorie al R. S. România, *Moșii, drumuri și sate vechi din zona centrală a Gorjului*.

Secțiunea II „Istoria științelor privind omul; științele biologice, agricole, medicale și farmaceutice”: C. Lămureanu, Muzeul de istorie agrară Ialomița, *Structuri spațio-temporale din istoria civilizației românești*; T. Graur, Muzeul etnografic al Transilvaniei Cluj-Napoca, *Reconstituirea paradigmelor și ariilor de civilizație*; P. Petrescu, I. C. E. D. București, *Pagini din istoria etnologiei românești*; C. Broche, I. C. E. D. București, *Istoria cartografiei — la confluența dintre știință și tehnologie*; Maria Iacob, C. C. E. S. București, Zoe Stoicescu—Apostolache Muzeul de istorie naturală Ploiești, *Etnobiologia românească. Coordonate interdisciplinare*; G. Moraru, I. C. E. D. București, *Evoluția uneltelor de arat pe teritoriul României*; C. Popa, Muzeul tehnicii populare Sibiu, *Tipologia uneltelor agricole din colecția Muzeului tehnicii populare Sibiu*; Radu Mayer, Germina Comănici, I. C. E. D. București, *Din istoria uneltelor și instalațiilor agricole de prelucrare a cerealelor*; C. Pătrașcu, Muzeul de istorie agrară Ialomița, *Tehnici agricole și sisteme de cultură în Bărăgan*; Răzvan Ciucă, Muzeul de istorie agrară Ialomița, *Reflectarea civilizației agricole românești în Muzeul de istorie agrară Ialomița*.

Secțiunea III „Contribuția unor personalități de seamă din România la progresul științei și tehnicii românești. Rolul unor instituții de profil în istoria științei și tehnicii: I. Lăceanu, Oficiul județean al patrimoniului cultural național Gorj, *Contribuția lui Ion Popescu-Vonești la dezvoltarea cercetării geologice*: I. Ștefănescu, Muzeul republican al petrolului Ploiești, *Voiele contribuții românești la progresul științei și tehnicii petroliere până în preajma primului război mondial*. Cr. Păunescu, A. Dușu, Muzeul de istorie a municipiului București, *Ion Ionescu de la Brad autorul unui proiect de realizare a canalului Dunăre—Marea Neagră din 1851*; N. Dunăre, București, *Dimitrie Gusti un promotor de seamă al gândirii sociologice românești*; Zeno Rădulescu, Muzeul Militar Central București, *Activitatea creatoare a lui Traian Vuia—pionier al aviației mondiale — oglindită în presa de specialitate*; Victoria Șerban, Constantin Șerban, București, *Preocupări privind construirea de rachete în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea*; Maria Ionită, Muzeul de istorie al R. S. România, *O invenție românească din 1827 — tocul rezervor*; Vasile Novac, Complexul muzeal Golești, *Rolul Goleștilor în dezvoltarea științei românești și universale*; M. Alexianu, Gh. Dimitroaia, Complexul muzeal Piatra Neamț, *Contribuția lui Constantin Mătosă la dezvoltarea cercetării arheologice românești*; Gr. Ploieșteanu, Centrul de științe sociale Tg. Mureș, *Aspecte ale afirmării științei românești în străindute în perioada premergătoare Unirii din 1918*; C. Dobrescu, Arhivele statului Prahova, *Aspecte ale activității Laboratorului central de cercetări științifice din Cimpina pe linia dezvoltării petroliere în țara noastră*; M. Voicu, Complexul muzeal Iași, *Mărturii documentare privind aportul Societății de medici și naturaliști din Iași la dezvoltarea științei și civilizației românești*; V. Ciobanu, Centrul de științe sociale Sibiu, *Secțiunea Sibiu a Institutului pentru studii Europiei sud-orientale (1922—1936)*.

Secțiunea IV, „Istoria matematicii, mecanicii, fizicii, astronomiei, transporturilor, telecomunicațiilor, acusticii muzicale”; Pompei Mureșanu, Muzeul etnografic al Transilvaniei Cluj-Napoca, *Contribuții la studiul cunoștințelor astronomice și de măsurare a timpului după mișcarea corpurilor cerești în cultura populară românească*; I. Marinescu, N. Diaconescu, Muzeul tehnic București, *Contribuții românești la progresul tehnic mondial reflectat în Muzeul tehnic ing. „Dimitrie Leonida”*; N. Diaconescu, București, M. Cazacu, *Contribuții românești la evoluția automobilului*; D. Nedelea, Muzeul de istorie și arheologie Ploiești, *Aspecte privind pătrunderea ceasurilor, apariția și dezvoltarea meșteșugului orologeriei pe teritoriul patriei noastre (sec. XV—XX)*; Melania Zvirid, Muzeul de istorie și arheologie Prahova, *Cadranul și rolul său de document al relațiilor românești cu străinătatea în domeniul orologeriei*; Eugenia Ursescu, Complexul muzeal Iași, *Aspecte din istoria automatelor muzicale reflectate în colecțiile muzeelor din România*; N. Nicolae, Muzeul Militar Central București, *Contribuții la istoria transporturilor în România. Căile de comunicații în perioada 1825—1916*; Cr. Vlădescu, Muzeul Militar Central București, *Tehnica construcției a castrelor care au constituit apărarea masivului Cozia*; C. König, Dan Popa, Muzeul Peleş Sinaia, *Contribuții românești în domeniul armamentului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea*.

De asemenea au mai fost prezentate comunicări la încă două secții a V-a („Protecția și punerea în valoare a moștenirii culturale și naturale”) și a VI-a („Conservarea și restaurarea

bunurilor aparținând patrimoniului cultural, științific și tehnic național”) din care menționăm: Doina Năgler, Muzeul Brukenthal Sibiu, *Preocupări în secolele XV—XVIII pentru achiziționarea de carte științifică*: E. Pavel, Muzeul etnografic al Moldovei Iași, *Elemente de continuitate și cu specific etno-cultural românesc oglindite în jocurile cu măști de Anul Nou*; Valentina Bușilă B. C. S București, *Pentru o istorie a muzeologiei românești*; Radu Ciuceanu, Muzeul de istorie a municipiului București, *Orașul Sibiu în documentele cartografice aflate în patrimoniul Muzeului de istorie a municipiului București*, Gh. Niculescu, Carmen Colțoș, Muzeul de istorie al R. S. România, *Aplicarea melodei radiografice în studiul manuscriselor medievale*; Maria Gheba, Ana Maria Vlad, Complexul muzeal Iași, *Date asupra metalurgiei fierului în două așezări medievale din Moldova*, etc.

În cadrul discuțiilor angajate pe marginea comunicărilor și referatelor prezentate a fost remarcată marea bogăție de materiale inedite obținute nu numai pe baza cercetărilor efectuate în biblioteci și arhive din țară și de peste hotare dar și de pe urma cercetărilor arheologice din ultimele decenii. Totodată s-a constatat eficiența cercetărilor interdisciplinare menite să ducă atât la descoperirea unor noi aspecte ale problemelor puse în discuție cât și aflarea unor soluții cât mai pertinente la întrebările care au stat în fața autorilor lor. De asemenea s-a manifestat un interes deosebit pentru acele lucrări care au demonstrat existența unor elemente comune în practicarea meșteșugurilor în diferite părți ale țării de ex. țesutul, olăritul, morăritul, pielăritul, care au scos în evidență evoluția tehnicii agricole și industriale în decursul vremii, care au subliniat marea valoare a contribuțiilor românești la știința universală în diferite domenii de activitate (geologie, sociologie, biologie, arheologie aeronautică etc.), care au pus în circuitul științific elemente noi privind conservarea și restaurarea diferitelor materiale aparținând patrimoniului cultural științific și tehnic național.

În cadrul lucrărilor acestui colocviu a mai fost organizată o masă rotundă cu tema: *Cercetarea, evidența, conservarea și valorificarea patrimoniului cultural național de istoria științei și tehnicii în România* care a avut loc la 13 iulie în sala de festivități a Bibliotecii „Astra” în colaborare cu presa de specialitate la care și-au dat concursul numeroși cercetători științifici, muzeografi, arhiviști. În cursul lucrărilor acestui colocviu participanții au mai avut prilejul să vizioneze o interesantă expoziție itinerantă cu tema: *Din istoria mineritului în Transilvania* realizată în colaborare cu Muzeul etnografic al Transilvaniei Cluj-Napoca, deschisă în ziua de 12 iulie la Casa Artelor precum și Muzeul tehnicii populare din Dumbrava Sibului și să asiste la un spectacol de gală cu muzică de cameră oferit de Teatrul de stat și Filarmonica de stat Sibiu cu sprijinul Consiliului Județean de Cultură și Educație Socialistă în seara zilei de 11 iulie în salonul baroc ale Muzeului Brukenthal precum și un spectacol folcloric în ziua de 12 iulie la Teatrul de vară din incinta Muzeului tehnicii populare la care și-au dat concursul mai multe brigăzi artistice din Sibiu.

Încheierea lucrărilor colocviului a avut loc în ziua de 13 iulie crt. în sala festivă a Bibliotecii Astra cu care prilejul a luat cuvântul prof. Ion Muntean, dr. Cornel Irimie, dr. N. Dunăre, prof. Ion Frunzetti. Vorbitoții au prezentat cu acest prilej unele sugestii cu privire la organizarea viitorului colocviu și anume: coordonarea în viitor a cercetărilor interdisciplinare pe probleme și nu numai în scopul organizării de colocvii pe astfel de teme ci pe baza unei tematici de lungă durată propuse de Consiliul Culturii și Educației Socialiste din R. S. România, prezentarea din timp a unor sugestii și propuneri menite să îmbogățească viitoarea tematică a colocviului, expedierea pe adresa congresului mondial de istoria științei (București 26 august — 3 sept.) a unora din comunicările prezentate la acest colocviu.

Constantin Șerban

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ JUBILIARĂ LA CLUJ-NAPOCA

Sub egida Institutului de istorie și arheologie și a Catedrei de istorie a Universității din Cluj-Napoca, în zilele de 15—16 mai 1981 s-au desfășurat în municipiul menționat lucrările sesiunii jubiliare „60 de ani de la făurirea P. C. R.” și „60 de ani de la apariția *Anuarului de istorie și arheologie din Cluj*”.

După cuvântul de deschidere rostit de acad. Ștefan Pascu, directorul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, au fost prezentate mesaje de salut din partea Institutului de istorie „N. Iorga”, „Revistei de istorie” și „Revue Roumaine d'Histoire”, a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” și a Facultății de istorie și filozofie din Iași, a Direcției Generale a Arhivelor Statului, Centrului de științe sociale din Tirgu-Mureș, Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, a filialei Academiei Republicii Socialiste România din Cluj-Napoca, a Centrului de științe sociale din Sibiu. Mesajele au reliefat, în termeni elogioși, locul important dobândit în cadrul istoriografiei noastre de prestigioasa publicație clujeană, în sexagenara sa există, prin eforturile creatoare ale unor figuri marcante ale istoriografiei românești

sau ale unor mai tineri, dar valoroși colaboratori care și-au desfășurat sau își desfășoară activitatea în importantul centru de cercetare istorică și, în general, de știință și cultură din țara noastră, care este Cluj-Napoca.

Numărul mare al comunicărilor — peste patruzeci — nu ne permite o analiză și nici cel puțin un rezumat succint al conținutului acestora, iar o prezentare selectivă, în general subiectivă, ar nedreptăți, credem, contribuțiile științifice ale celorlalți autori. Pe de altă parte considerăm util pentru colegii noștri a face cunoscute titlurile tuturor comunicărilor prezentate în sesiune, fapt de natură să sugereze nu numai varietatea tematică a acestei importante și interesante manifestări științifice, ci și, în cele mai multe cazuri, ineditul de conținut — în date și interpretare — al comunicărilor.

În prima parte a sesiunii, au fost prezentate comunicările: *Contextul internațional al fărâșirii P. C. R.* (conf. dr. Vasile Vesa); *Institutul și Anuarul Institutului de istorie națională la a 60-a aniversare* (acad. prof. Ștefan Pascu); *Importanța și semnificația fărâșirii P. C. R., urmare a unificării forțelor politice ale muncitorimii din România Întregită* (cercet. șt. pr. dr. Ion Cicală); *Cercetări de istorie universală în cadrul școlii istorice clujene* (prof. univ. dr. Camil Mureșan); *Locul P. C. R. în istoria României* (cercet. șt. pr. dr. Ioan Chipșer); *Dezvoltarea învățământului de istoria artei la Universitatea din Cluj (1918—1981)* (cercet. șt. pr. dr. Gh. Arion și cercet. șt. Nicolae Sabău).

În continuare au fost prezentate, în prima zi a sesiunii, în următoarea ordine, comunicările: *Sistemul defensiv al provinciei Moesia Inferior* (cercet. șt. dr. N. Gudea); *Piese sculpturale de bronz din castrul de la Potaișa* (cercet. șt. M. Bărbulescu); *Importanța istorică a unor descoperiri arheologice din sec. V e. n. la Apahida* (cercet. șt. pr. dr. M. Russu); *Satele dispărute în lumina toponimiei* (cercet. pr. A. Răduțiu); *Concluzii ce reies din cercetarea așezărilor românești din regiunea Munților Apuseni în evul mediu* (cercet. șt. pr. S. Belu); *Contribuții la istoria medie a României pe baza noilor cercetări în arhivele din R. F. G.* (dr. Costin Feneșan); *Limbă și istorie* (filolog Delia Marga); *O instituție românească din Transilvania medievală — adunările cneziale în sec. XIV—XV* (prof. I. A. Pop); *Structura socială a orașului medieval din Transilvania* (cercet. șt. K. Gündisch); *Accentuarea crizei organului central juridico-administrativ, în scaunele secuiești, la începutul secolului XVI* (elaborată de conf. dr. A. Magyari care nu a putut fi însă prezent la sesiune); *O piesă inedită de argintărie, donație a lui Matei Basarab mândririi Dobromirna din anul 1650* (cercet. șt. pr. dr. M. Porumb); *Istoriografia clujeană despre războaie fără-nești* (conf. dr. N. Edroiu); *Considerații privitoare la reconstituirea Daciei în proiecte politice europene din sec. XVIII* (cercet. șt. pr. dr. L. Boicu); *Cristalizarea programului politic național în cele trei țări românești în sec. XVIII* (cercet. șt. L. Gyemant).

În ziua de 16 mai au fost prezentate următoarele comunicări consacrate unor teme de istorie modernă sau contemporană a României: *Revoluția din 1821. Opinii în jurul unor controverse* (prof. dr. Gh. Platon); *Unificarea instituțional-administrativă a României întregite* (cercet. șt. I. Nistor); *Considerații privind originea liberalismului din Banat* (asistent N. Bocșan); *Situația presei românești din Transilvania în timpul revoluției de la 1848* (cercet. șt. pr. dr. G. Neamțu); *Misiunea lui Al. C. Goleșcu la Frankfurt în august 1848* (cercet. șt. pr. Gr. Ploieșteanu); *Repere demografice ale satului românesc în Transilvania, la mijlocul secolului XIX* (cercet. șt. pr. dr. S. Retegan); *Începuturile organizării muncitorilor din Transilvania* (cercet. șt. pr. dr. A. Egyed); *Despre raportul intern-internațional în viața politică a României (1871—1877)* (lector dr. M. Timofte); *Rolul băncilor românești din Transilvania în transformarea proprietății funciare* (lector dr. V. Dobrescu); *George Bariț — o viziune pre-romantică asupra fenomenului renașterii* (asistent O. Mureșan); *Mișcarea muncitorească din Valea superioară a Mureșului în perioada interbelică* (cercet. șt. pr. dr. I. Chioreanu); *Instituirea puterii de stat românești în Transilvania — expresie a hotărârii poporului român de aplicare în viață a istoricilor hotărâri de la Alba Iulia* (cercet. șt. pr. Gh. Iancu); *V. Pârvan și înființarea universității din Cluj* (asistent V. Pușcaș); *Presa comunistă din perioada interbelică* (cercet. șt. N. Dascălu); *Luptele muncitorilor din industria carboniferă în perioada apăsătoare revoluționar și crearea P. C. R. — 1910—1921* (cercet. șt. pr. L. Băthory); *Acțiuni revoluționare ale metalurgiștilor clujeni în perioada interbelică* (cercet. șt. pr. Gh. Hristodol); *Problema agrară în politica P. C. R. în perioada interbelică* (lector dr. M. Știrban); *Activitatea României la Societatea Națiunilor în problema ocrotirii minorităților naționale în perioada interbelică (1910—1939)* (lector dr. M. Iacobescu); *Nicolae Titulescu și Transilvania* (cercet. șt. pr. dr. G. Buzatu); *T. V. Păcăleanu și Astra în perioada interbelică* (bibliotecar Șt. Mindruț); *Istoria contemporană a României în viziunea britanică* (cercet. șt. dr. V. Dobrinescu).

Cuvîntul de închidere a sesiunii a fost rostit de acad. Ștefan Pascu.

Comunicările prezentate în cadrul sesiunii au conferit sesiunii jubiliare o aleasă ținută științifică, ele urmînd a fi, după cum s-a promis din partea organizatorilor, publicate în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” din Cluj-Napoca.

Ioan Chipșer

ÎNCEPUTURILE SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

Către mijlocul veacului al XIX-lea, numismatica, ale cărei baze teoretice fuseseră create de opera monumentală a lui Eckhel, pe drept cuvânt considerat părinte al acestei discipline¹, începe să se adreseze unui cerc tot mai larg de colecționari erudiți și de cercetători remarcabili. Pe continentul nostru, iau ființă rînd pe rînd societăți ce întrunesc numeroși intelectuali animați de preocupări în acest domeniu, recrutați din ambele categorii amintite mai sus și care desfășoară laolaltă o intensă activitate științifică, prezentînd comunicări la reuniuni periodice sau publicînd studii mai ample. Într-un scurt răstimp, se întemeiază astfel principalele societăți numismatice existente astăzi, la Londra, în 1836 (Royal Numismatic Society), la Bruxelles, în 1841 (Société belge de numismatique), la Paris, în 1865 (Société française de numismatique), la Viena, în 1868 (Oesterreichische Numismatische Gesellschaft), ceva mai tîrziu la Milano, în 1892 (Società numismatica italiana), pentru a cita doar pe cele mai vechi. Fiecare din aceste societăți și-a creat propria publicație de specialitate², destinată valorificării studiilor întreprinse de membrii respectivi, fapt ce a contribuit la propășirea numismaticii, ca disciplină cu obiect și metode de investigație proprii.

Deși au existat și la români preocupări mai vechi în domeniul numismaticii³, despre o activitate susținută de colecționare și studiere a monedelor și a medaliilor nu se poate vorbi în țara noastră decît începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd apar și primele lucrări cu caracter științific redactate de autori români. Sub îmboldul publicării acestor lucrări, numărul colecționarilor de monede și de medalii crește constant, astfel încît se lărgeste cercul celor interesați de desfășurarea într-un cadru organizat a unei asemenea activități. Acest cadru a fost oferit de Societatea numismatică română, înființată la 28 decembrie 1903. Încă din februarie 1904, noua Societate a publicat o revistă de specialitate, intitulată „Buletinul Societății numismatice române”, care, după ce a înregistrat unele întreruperi⁴, apare și astăzi⁵. Paralel, societatea a mai editat, timp de un sfert de veac, și un al doilea periodic purtînd titlul „Cronica numismatică și arheologică” și subtitlul „Foaie de informații a Societății numismatice române”⁶. În paginile acestor reviste, au apărut de-a lungul vremii numeroase studii și editări de materiale făcînd obiectul cercetărilor numismaticii și ale altor discipline înrudite cu ea, ca medalistica, metrologia ponderală, sigilografia și heraldica.

Despre împrejurările în care a luat ființă Societatea numismatică română a publicat interesante amintiri Alexandru G. Cantacuzino în preajma împlinirii primelor două decenii de activitate⁷. Născut la 24 februarie 1842 la București, decedat la 4 iulie 1924, de asemenea la București⁸, Alexandru G. Cantacuzino⁹ a fost șef al Serviciului central de timbre și apoi direc-

¹ Joseph Hillarius Eckhel, *Doctrina numorum veterum*, 8 vol., Viena, 1792—1798.

Cu privire la viața și opera lui Eckhel, v. Ernest Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, I-ère partie, tome I-er, Paris, Ernest Leroux édit., 1901, col. 187—188.

² Excepție face publicația franceză *Revue numismatique*, care apare din 1836 și deci, a procedat cu mult înființarea Societății franceze de numismatică, al cărei organ a devenit din 1865.

³ O trecere în revistă a acestor preocupări la Octavian Iliescu, *Les plus anciennes préoccupations de numismatique chez les Roumains*, „RESEE”, 18, 1980, p. 3—12.

⁴ Cu privire la apariția acestui periodic, v. Octavian Iliescu, *Completări la Bibliografia periodicelor românești*, „Studii și cercetări de bibliologie”, 12, 1972, p. 256—257.

⁵ Au apărut în ultimii ani: 42—66, 1948—1972; 67—69, 1973—1975; este sub tipar 70—74, 1976—1980.

⁶ A apărut în 1920 cu titlul *Cronica numismatică*, iar din 1921 cu titlul complet. Și-a încetat apariția în 1945.

⁷ Alexandru Cantacuzino, *Amintiri de la înființarea Societății numismatice române*, „Buletinul Societății numismatice române”, 16, 1921, p. 7—8.

⁸ Datele biografice au fost preluate de la Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, Cugetarea Georgescu Delafras, [1940], s. v., cu unele rectificări comunicate personal de către autorul citat; remarcăm însă că Alexandru G. Cantacuzino (a semnat uneori și Alca) este greșit identificat de același autor cu Alecu Cantacuzino, colaborator în 1855 (și nu în 1854) la „România literară” din Iași cu opera *Serile de toamnă la țară* (există o ediție recentă, îngrijită, prefată și note de Livia Grămadă, Cluj, Edit. Dacia, 1973).

⁹ A fost membru fonator al Societății numismatice române, fiind ales, la 28 decembrie 1903, ca secretar, apoi, în 1905, ca secretar general, iar din 1913, ca vice-președinte, funcție în care a fost reales și pe care a deținut-o pînă la data morții sale (4 iulie 1924).

tor al Monitorului Oficial și al Imprimeriilor Statului. Colectionar de monede și medalii, dar și de mărci poștale, și-a dăruit toate colecțiile sale Societății funcționarilor publici, al cărei președinte a fost, organizând un muzeu în locuința sa din str. General Budișteanu nr. 26 (tot aici, era și sediul societății). În 1949, atât societatea, cât și muzeul au fost desființate, iar colecțiile au fost transferate Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei, iar de aici în 1979, la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România.

În amintirile sale, Alexandru G. Cantacuzino consemnează împrejurările în care a luat ființă Societatea numismatică română. Din relatările sale, reiese că inițiativa întemeierii acestei societăți a avut-o un grup de colectionari, care au desemnat în acest scop un comitet compus din: colonel T.G. Iordănescu, C. Alessandrescu, D. Pamku, dr. G. Severeanu și autorul amintirilor. Comitetul a intrat în contact cu trei personalități de vază ale lumii științifice din acea vreme, spre a le obține adeviziunea, și anume cu Gr. Tocilescu, M. C. Sutz și D. A. Sturdza, dar numai cel dintâi își dase acordul, M. C. Sutz și în deosebi D. A. Sturdza manifestând serioase îndoieli cu privire la reușita acțiunii inițiate. I-a revenit atunci lui Alexandru G. Cantacuzino sarcina de a-l convinge pe D. A. Sturdza, pe atunci prim ministru¹⁰, ceea ce, pînă la urmă, s-a și realizat. Ne mai fiind nici un obstacol, comitetul de inițiativă a convocat la 28 decembrie 1903 un grup de colectionari, care au procedat la înființarea Societății numismatice române, alegînd ca președinte de onoare pe D. A. Sturdza, președinte activ pe M. C. Sutz și vicepreședinte pe Gr. Tocilescu; ca secretar, a fost ales Alexandru G. Cantacuzino¹¹.

Cercetînd recent arhiva Societății numismatice române, am descoperit două documente ce se referă direct la înființarea acestei Societăți. Cel dintîi document este scrisoarea originală adresată la 2 iulie 1903 de Alexandru G. Cantacuzino lui D. A. Sturdza, prin care îi remite proiectul de statute și apelul inițiatorilor, în vederea înființării Societății numismatice române. Scrisoarea fixează data începerii acestei acțiuni și poate fi deci considerată ca un adevărat act de naștere a viitoarei societăți. Scrisoarea nu era cunoscută anterior.

Al doilea document este apelul original al inițiatorilor, apel al cărui text a fost publicat în primul număr din *Buletinul Societății numismatice române* din februarie 1904.

Cele două documente aduc noi precizări cu privire la istoricul Societății numismatice române, scoțînd în relief rolul precumpănitor pe care l-a avut în această acțiune Alexandru G. Cantacuzino.

Octavian Iliescu

INDEPENDENȚA ROMÂNIEI ȘI INDIEI (studiu comparativ—secolele XIX și XX)

La Facultatea de istorie și filozofie din București, s-a susținut în decembrie 1980 teza de doctorat cu titlul de mai sus, prezentată de A. K. M. Azizul Haq Khan din Bangladesh. Este o lucrare de pionierat abordată de către un istoric străin, care lîi atrage atenția prin noul promițător. Căci ce-ar putea stîrni mai mult interes pentru un cititor român, sau indian, decît acest studiu comparativ al istoriei celor două popoare, atît de deosebite, dar mai ales pe o problemă atît de actuală ca independența?!...

Cercetarea științifică asiduă a găsit posibilitatea evidențierii nu numai a naturii deosebirilor, sau asemănarilor folosind metoda comparativă, dar și a unor puncte esențiale comune. Studiul istoric comparativ este nu numai posibil, ci chiar util. Apare din dorința de o mai profundă cunoaștere a istoriei popoarelor lumii, tocmai cu scopul de a atrage învățăminte din trecut în vederea construirii în viitor a unei lumi mai bune și mai drepte, pe planeta noastră.

Pentru noi românii, prezintă o deosebită satisfacție să descoperim în aceste pagini de istorie a subcontinentului indian, asemănări cu trecutul nostru. Nu se poate însă contesta și faptul că ne întîlnim cu pagini aproape inedite de istorie a Pakistanului și Bangladeshului, care interesează cititorii din România.

Lucrarea istoricului din Dacca, relevă faptul că încă de la începuturile istoriei au existat legături între locuitorii din spațiul carpato-danubiano-pontic și cei din bazinele marilor fluviu

¹⁰ Alexandru Cantacuzino, *op. cit.*, p. 8, îi atribuie greșit calitatea de ministru; în realitate, la vremea aceea, D. A. Sturdza a fost primministru de la 14/27 februarie 1901 pînă la 22 dec. 1904/4 ian. 1905; v. *Histoire chronologique de la Roumanie*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, p. 396.

¹¹ „Buletinul Societății numismatice române”, 1, 1904, p. 1-4.

Indus și Gange și polarele munților Himalaia. Comparația făcută de „părintele istoriei” Herodot, când a afirmat că neamul tracilor era cel mai numeros, după cel al înzilor, subliniază un anume sens acestui studiu. Pornind de la antropogeneză, din vremuri când ființa umană era preocupată de supraviețuire și adaptare, vom constata odată cu autorul, că pe teritoriul țării noastre, ca și în îndepărtata Indie, s-au găsit condiții foarte bune de viață atestate de vestigiile paleolitice și îndeoșebi neolitice.

Istoricul de la Universitatea bengaleză cuprinde aceste note în introducerea tezei, dezvoltându-le pe măsură ce se apropie de începutul erci noastre. Persanul Darius, sau Alexandru macedoneanul, au trecut cu oștirile lor bătrînul Donaris, după care s-au încumetat să pătrundă plină în țara înzilor, făcînd și în acest fel o legătură materială și chiar spirituală. Se poate apoi citi cu plăcere despre lupta unor conducători de oști ca Asoka și Samudra Gupta din Pataliputra, comparați cu regii daci Dromichaites, Burebista și Decebal. Cam în aceeași epocă indienii luptau pentru libertate și independență, cînd dacii înfruntau acvilele romane.

Se poate menționa destinul celor două popoare silite să suporte valuri de migrații, ale seminițiilor asiatice de-a lungul primului mileniu al erei noastre, fără să fie cîntite din locurile lor. Subcontinentul indian a fost cel care a suferit mai înainte impactul cu inahomedanismul, care a reușit în bună parte să se impună în anumite regiuni ale țării, dar majoritatea locuitorilor au rămas hinduși. Către sfîrșitul secolului al XIV-lea, musulmanii otomani au încercat o penetrație și la nordul Dunării, dar după cum e bine cunoscut au fost respinși de români. Dacă islamul indian a reușit să se constituie ca factor de progres, inusulmanii otomani au întîrziat dezvoltarea istorică la Gurile Dunării.

Surprindem în continuarea lucrării o uluitoare coincidență în anul 1600, cînd Akbar Marele Mogul a reușit să unească sub sceptrul său întreaga Indie, în timp ce Mihai Viteazul înfăptuia la hindu-i unitatea românilor din cele trei provincii: Transilvania, Moldova și Țara Românească.

Subiectul propriu zis al lucrării axat pe fondul luptei pentru independență al ambelor popoare, ne dezvăluie pagini de istorie și mai ales conturează sub ochii noștri, apariția celor trei state contemporane din peninsula indiană. Cum era și firesc, accentul se pune pe acea parte de nord est a Indiei, destul de cunoscută și la noi sub numele de Bengal.

La numai 6 ani de la descoperirea Americii de către Cristofor Columb, portughezul Vasco de Gama a ajuns pe coasta de vest a Indiei, la Calicut, ocolind sudul Africii. Regele local Zamorin, l-a primit cu multă ospitalitate, fiind departe de el gîndul că atunci se inaugura colonizarea Indiei de către europeni. Rînd, pe rînd, au urmat danezi, olandezi, francezi etc., dar dintre toți, cei mai tenaci s-au dovedit negustorii englezi, care în decursul secolelor au pus bazele unui mare imperiu colonial.

Începutul se poate considera a fi faimoasa Cartă de privilegii comerciale acordată de către regina Elisabeta I a Angliei, prin care a luat ființă Compania Comercială a Indiilor de Est. Autorul însă insistă asupra evenimentelor din provincia Bengal, condusă de subardari (guvernatori) subordonați puterii centrale a împăratului. Odată cu moartea împăratului Aurangzeb, ultimul care s-a opus cu hotărîre infiltrației negustorilor englezi, urmașii lui au cedat treptat, ajungîndu-se către începutul secolului al XIX-lea la o subordonare totală față de Companie.

Fabuloșii „nababi”, cunoscuți în țara noastră mai mult prin intermediul literaturii britanice, capătă un alt contur decît cel dorit de pana măiastră a scriitorilor. În realitate au existat nababi, sau mai corect numiți nawabi, care au fost aureolați de nimbul eroilor morți pentru independența țării lor. Lucrarea citează în treacăt, fapte de rezistență ale nawabilor Shaisto Khan, Mir Jumla, Murshi Quli Khan, sau Alivardi Khan, cu toții bengalezi, dar cîți alți nawabi, sau simpli indieni țărani nu și-au dat viața în această cumplită luptă de rezistență, pe care autorul nu i-a citat și din păcate, nici chiar istoria? . . .

Autorul deși consacră pagini întregi patriei sale, nu uită să amintească în secolul al XVIII-lea despre românii, care aveau de făcut față celor trei imperii expansioniste, otoman, habsburgic și țarist. Pe atunci și India era teatrul unor războaie anglo-franceze, tot așa după cum țările române erau adesea locul de confruntare al armatelor celor trei coloși europeni. Cu plăcere citim despre Horia, Cloșca și Crișan, alături de nume cu rezonanță exotică, dar la fel de iubitori de dreptate, libertate și independență.

Secolul al XIX-lea este punctat de autor, ca o redeşptare a sentimentului național indian, concomitent cu afirmarea aceluiași sentiment la națiunea română. Încercările de dezbinare făcute de către expansioniști și colonialiști au dat roade numai în India, căci în țările române lupta seculară pentru unitate a prins să se contureze, deoarece majoritatea locuitorilor vorbeau aceeași limbă și aveau aceeași credință. De aici poate și ușurința cu care s-a realizat unitatea la români, în ciuda faptului că și la ei imperiul habsburgic aplicase vestita metodă „divide et impera”, tot așa după cum colonialiștii stimulau disensiunile religioase și controversele lingvistice ale diversilor locuitori ai Indiei.

Mulți oameni de stat indieni au recunoscut că „Peninsula de Aur” (India), nu era în fond decât „un mozaic de etnii” căci deși limba vorbită de majoritatea populației era hindî, în nord predominante erau urdu și bengali, precum și numeroase alte dialecte locale. Cei ce vorbeau bengali și urdu erau musulmani, în timp ce hindușii își păstrasera credința strămoșească. Aceste diferențe au fost din ce, în ce mai accentuate de către colonialiștii, care s-au prefăcut a favoriza la început pe hinduși, încredințându-le anumite slujbe și acordându-le chiar unele privilegii în detrimentul celeilalte părți a indienilor musulmani. Și totuși dorința de independență a fost atât de aprinsă, încît aproape întotdeauna cele două comunități religioase au avut puncte comune în lupta contra colonialismului.

Favoritismul arătat de Companie hindușilor, reiese concludent din cartea lui W. M. Hunter *The Indian Muslims* (citată de autor), care referindu-se la o statistică guvernamentală din 1869, consemnează o diferență aproape incredibilă în ceea ce privește atribuirea slujbelor în stat, localnicilor. Față de numărul de 414 hinduși, angajați, musulmanii nu aveau decât doi.

De reținut că musulmanii țineau cu îndărătnicie să nu-și însușească limba dominatorilor coloniali, ori în serviciul statului limba oficială era engleza. Această respingere a unei limbi destul de răspîndită a avut însă și un efect negativ, care a dus la o rămînere în urmă a musulmanilor față de hinduși, în ceea ce privește gradul de instruire, care se făcea numai în engleză.

Către jumătatea secolului al XIX-lea, mai precis în 1857, în India a izbucnit războiul de independență, ale cărui cauze sînt analizate în lucrare și se face comparația cu revoluția română de la 1848. Cu acest prilej, eroi ca Nicolae Bălcescu, sau Ana Ipătescu, sînt asemuiți cu Nana Sahib, președintele guvernului revoluționar indian și Begum Hazrat Mahal, conducătoarea răscoalei din Audh.

Războiul de independență a luat sfîrșit printr-o reprimare sîngeroasă, colonialiștii considerîndu-i pe musulmani ca adevărații instigatori la revoltă. Totuși guvernul de la Londra nu a putut trece cu vederea peste nemiloasa exploatare, la care fusese supusă întreaga Indie de către faimoasa Companie. Totodată trebuia ținut seama și de marea masă a poporului indian, care era una dintre cele mai numeroase populații ale globului. Din aceste cauze Coroana britanică, temîndu-se că politica abuzivă ar putea periclita chiar dominația colonială, a hotărît după războiul de independență să desființeze Compania Indiilor de Est, țara trecînd sub administrație britanică efectivă. Era numai cu un an mai înainte ca românii să-și realizeze primul lor stat național, prin unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859, cu consecințele cunoscute.

Războiul independenței a fost plin de învățăminte pentru indienii musulmani, din rîndul cărora s-au ridicat oameni politici clarvăzători, cum a fost Syed Ahmed Khan. Acesta a înțeles că puterea colonialistă nu putea fi înlăturată, fără o luptă unită a celor două comunități religioase dar de pe poziții egale. Se cerea imperios ridicarea gradului de instruire a musulmanilor, care fuseseră depășiți de către compatrioții lor hinduși. Este emoționant discursul lui Syed Ahmed Khan, ținut la 27 ianuarie 1884 la Guardaspur, din care autorul citează: „... Noi (hinduși și musulmani) trebuie să încercăm să devenim o singură inimă și un singur suflet și să acționăm la unison: uniți ne vom putea sprijini unul pe altul. Dacă, nu, efectul unuia împotriva celuilalt, va duce la distrugerea și prăbușirea amîndorura”.

Credincios idealurilor sale, Syed Ahmed Khan, a inițiat mișcarea de la Aligarh, care urmărea ridicarea culturală a musulmanilor. Această mișcare este asemuită cu ASTRA românilor din Transilvania, care luptau în condiții asemănătoare. Singur asemănările sînt făcute fără a fi forțate, cu nuanțări și explicitări științifice.

Ultimul sfert de veac al XIX-lea, subliniază creșterea conștiinței naționale a populației Indiei, îndeosebi prin mijlocirea unei adevărate renașteri culturale. Totul era pregătit pentru o redeschtere națională, contra jugului colonialist. Asociația Indiană înființată din 1876 de către grupul în frunte cu Surendra Nath Banerjee, ca și cea întemeiată în 1886 la Aligarh de către Syed Ahmed Khan și intitulată Asociația Anglo-Indiană, devin adevărate focare ale mișcării pentru independență. Oamenii politici ca Allan Octavian Hume, și-au dat seama că forța politică a indienilor trebuia canalizată pe căi constituționale pașnice, dacă se dorea evitarea unui nou sîngeros război. În aceste condiții se creează Partidul Congresul Național Indian în 27 decembrie 1885, la Bombay.

Controversa cu privire la stabilirea unei limbi comune pentru întreaga Indie, a arătat în mod clar că era vorba de două comunități diferite. Așa s-a impus „Teoria celor două națiuni” care a stat la baza secesiunii Indiei. Ahmed Khan a fost printre primii care și-a dat seama de aceasta și pînă la sfîrșitul vieții sale s-a consacrat în exclusivitate emancipării musulmanilor. Și în această divergență lingvistică s-au amestecat autoritățile coloniale, care printr-o circulară dată în 1900 de către guvernatorul Provinciilor Unite, a interzis limba urdu în toate slujbele de stat.

Mișcarea de la Aligarh a constituit terenul pe care s-a format „Liga Musulmanilor din toată India”, în decembrie 1906. Înființarea Ligii Musulmane a fost în fond oficializarea stării de fapt, că unitatea de credință nu mai putea fi restabilită în India niciodată, ci din contra ea era o cauză primordială, care pe lângă diferența de limbă, sacra existența a două națiuni diferite, deși aveau același scop: emanciparea de sub dominația colonială.

Încercări de refacere a unității politice au mai fost făcute pe parcursul anilor de către Syed Nabinlah, sau H. H. Aga Khan, dar mai ales de către marele om politic Muhammad Ali Jinnah. Datorită insistențelor acestuia din urmă au avut loc întruniri comune ale Ligii Musulmanilor și Congresului Național Indian, la Bombay, dar de o deosebită importanță a fost încheierea Pactului de la Lucknow din 1916, a cărui prevedere de bază a fost lupta comună a celor două comunități, pentru stabilirea autoguvernării statale în India.

Sintem în perioada în care istoria României a căpătat un contur precis, prin desăvârșirea statului unitar la 1 decembrie 1918, autorul precizând că românii și-au văzut visul cu ochii, după ce obținuseră independența statală în 1877. Sint multe pagini dense despre particularitățile dezvoltării luptei pentru independență și unitate statală națională a poporului român, asupra cărora Azizul Haq Khan se oprește cu meditații personale, legind reflecțiile de situația Indiei.

În prima conflagrație mondială, India a fost ținută fără voia ei, dar cu speranța că drept răsplată va obține mult rîvnita independență și astfel aserțiunea autorului continuă cu implicațiile politice din perioada interbelică. Noi personalități marcante ca Mahatma Gandhi și J. H. Nehru se impun pe eșichierul politic, subliniind că cei doi luptători se bucurau de popularitate în rîndul românilor. Este marcată de asemenea și caldă primire pe care bucureștenii au făcut-o în 1926, marelui poet bengalez Rabindranath Tagore, titan al poeziei universale și unul dintre cei dintîi laureați ai premiului Nobel. Este e vi dentă dorința autorului de a demonstra justetea luptei de eliberare a popoarelor din subcontinentul indian și mai ales faptul că ea a fost apreciată de către opinia publică românească.

În deceniile interbelice se conturau tot mai mult formațiunile statal-politice religioase, care ulterior vor deveni state independente. Bengalul de pildă, deși era în zona estică era musulman ca și zonele nord vestice ale Indiei. „Teoria celor două națiuni”, a fost readusă în discuție iar poetul Muhamed Iqbal a ridicat-o la sesiunea Ligii Musulmane din decembrie 1930, ținută la Allahabad. Trei ani mai tîrziu, Chowduri Rahmat Ali, va concretiza ideea formării unui stat de numit PAKISTAN (este vorba de un cuvînt creat prin unirea inițialelor unor provincii: P-de la Punjab; A-de la Afghan; K-de la Kashmir; S-de la Sind și Tan de la Belucistan). Jihan declara la Conferința de la Karachi din 1938: „... sintem o națiune cu cultura și civilizația noastră distincte, avînd o limbă și o literatură, artă și arhitectură (...) prin toate criteriile legilor internaționale sintem o națiune”.

Guvernul britanic pus în fața evidentei realități a fost silit la 14 august 1947 să acorde independență Indiei sub forma celor două state: India și Pakistan. Era același an în care în România se abolea monarhia și se instaura republica, trecînd într-o nouă etapă de dezvoltare, despre care autorul aduce interesante aprecieri.

Preocupîndu-se în continuare de noul stat independent Pakistan, din care făcea parte și țara sa, sub denumirea de Pakistanul de Est, tînrul istoric analizează cauzele care au dus la separarea celor două provincii pakistaneze. Cu un deosebit spirit de observație obiectiv, sint arătate realizările politice, economice, culturale și sociale, dar se pune accentul pe diferențierea din ce, în ce, mai mare dintre est și vest. Discriminările economice, sociale și politice, la care au fost supuși locuitorii Pakistanului de Est, mai cu seamă în timpul dictaturii lui Ayub Khan, discordanța numerică, precum și toate diferențele de limbă, grad de cultură, climat etc., sint toate analizele cu mult discernămint. Este o pledoarie reușită prin care convinge cititorii că, așa după cum prevede dreptul la autodeterminare a popoarelor, compatrioții autorului au fost îndreptățiți să ceară secesiunea și să formeze propriul lor stat.

Sint descrise luptele fratricide, mai cu seamă de după 26 martie 1971, cînd s-a proclamat independența și pînă la 16 decembrie același an, cînd a apărut pe harta lumii noul stat Bangladesh (Țara Bengalului). Și de această dată ne sint amintite nume de oameni politici eminenți ca Mujibur Rahman, Intemeietorul Ligii Studenților Musulmani, sau Abdul Hamid Khan Bhashani, președintele Ligii Awami. Dar sint amintiți și acei eroi, ce și-au vărsat sîngele pentru eliberarea țării lor, legendarii eroi ai neamului ca Barkat, Salam, Rafique, Jabbar și mulți alții.

Lucrarea se termină printr-o evocare poetică a plăfurilor natale ale autorului, descriind-ne frumusețea exotice și îndepărtatei sale țări, pe care o simțim cu mult mai aproape în urma citirii lucrării. Este emoționantă legătura de prietenie strinsă ce leagă țările noastre astăzi, precum și recunoștința poporului din Bangladesh, pentru faptul că România a fost printre primele țări ale lumii, care nu numai că a recunoscut imediat noul stat, dar i-a dat și un sprijin substanțial în construirea și refacerea lui. Pomenind de realizările de seamă din acest deceniu de independență, nu uită să marcheze și aportul adus de poporul român.

Concluzia devenirii istorice a luptei pentru independență a poporului român și a popoarelor din India, este subordonată unei idei forță pe care o relevă autorul, privind viitorul țărilor noastre strins legat de consolidarea independenței.

Pompiliu Tudoran

CARTEA ROMÂNESCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

EMIL RĂCILĂ, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial, 1916—1918*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 422 p.

Primul război mondial sau mai bine spus perioada primului război mondial, constituie unul dintre acele momente istorice care se întipăresc adânc în memoria oamenilor, atât prin amploare, cât mai ales prin consecințe. Aproape că nu există domeniu de activitate umană care să nu fi fost influențat, în această perioadă, mai mult sau mai puțin decisiv, de război și de consecințele lui.

Într-adevăr, cei patru ani de confruntări militare, de efort material și uman, au produs adânc transformări în viața economică și social-politică. Ca atare, războiul, cauzele și originile sale, a dat naștere la o bogată literatură cum puține evenimente istorice au cunoscut. S-au publicat lucrări, colecții de documente, memorii, studii privind diferitele aspecte de istorie militară, economică, socială, politică diplomatică etc.

Imediat după încheierea războiului, dar mai cu seamă după cel de al doilea război mondial, când s-au deschis arhivele anilor 1914—1920, au apărut numeroase lucrări și studii în legătură cu caracterul participării României la primul război mondial¹, cu rolul și contribuția maselor populare, studii cu privire la eroismul poporului în lupta pentru apărarea pământului strămoșesc, relevându-se rolul clasei muncitoare, precum și studii referitoare la procesul de desăvârșire a statului național unitar român. A apărut chiar o lucrare monografică privind România în primul război mondial².

Lucrarea *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial*, cu o prefață de Mircea Mușat, recent apărută, întregeste tabloul de ansamblu al

¹ Vezi, printre altele: Augustin Deac, *Caracterul participării României la primul război mondial*, Edit. politică, 1973.

² Victor Atanasiu, Anastase Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*, Edit. militară, București, 1979.

României în primul război mondial. Lucrarea răspunde unei necesități resimțite în literatura de specialitate, autorul folosind bogatul material documentar existent în arhivele centrale și locale, lucrări, colecții de ordonanțe emise de administrația militară străină, memorii, impresii, note diferite. Ea reușește să evidențieze jaful economic practicat de statele invadatoare pe seama poporului român, rapacitatea Puterilor Centrale în ocuparea bogățiilor țării (petrol, cărbune, sare, lemn, produse agroalimentare etc.) și, implicit, principalele aspecte ale luptei poporului român împotriva ocupanților.

În genere, urmărind să prezinte cititorilor o imagine cât mai completă a României în timpul primului război mondial, autorul și-a conceput lucrarea pe un plan mai larg. Astfel, în primele capitole, el se referă în mod succint la situația României în perioada neutralității și la participarea ei la război, și în legătură cu aceasta, la principalele acțiuni militare desfășurate până la sfârșitul anului 1916, inclusiv la cauzele eșecului operațiunilor militare din Dobrogea, și în special a celor de la Turtucaia, datorită slabei înzestrări tehnice a armatei, superiorității inamicului etc. și erorilor de ordin tactic care au avut urmări asupra mersului războiului pe întregul front românesc, retragerea în Moldova.

Sînt reliefate grupările politice care acționau în direcția participării țării la război alături de Antantă — aceasta promițînd sprijinul său în realizarea dezideratului național —, dar și cele ostile intrării în război de partea Antantei. Autorul pune în evidență, în deplină concordanță cu realitatea istorică, contribuția maselor populare și în primul rînd a țărănimii și a clasei muncitoare la lupta pentru apărarea pământului patriei împotriva ocupanților.

Concluzia care se impune a fi reținută din lectura primelor două capitole ale lucrării este aceea că România — folosind împrejurările războiului imperialist, în declanșarea cărui a avut și nici nu putea să albească vreun

rol — a intrat în luptă pentru eliberarea acelor părți ale teritoriului național aflate atunci sub dominație străină, convingerea imensei majorități a poporului fiind că acel moment era „așteptat de veacuri de către o națiune hotărâtă să spulbere pentru totdeauna lanțul despărțirii sale artificiale” (p. 43). Dezideratul unirii tuturor teritoriilor românești apărea ca cel mai însemnat imperativ al momentului, de rezolvarea căruia depindea soarta dezvoltării ulterioare a statului nostru.

Capitolele III (*Inviaza în România*), IV (*Organizarea militar-administrativă a teritoriului ocupat*), V (*Exploatarea economică a țării în timpul ocupației străine*) și VI (*Regimul militar-politic din timpul ocupației străine*), respectiv aproximativ jumătate din întinderea lucrării au ca obiect ocupația străină din anii 1916—1918, despre care s-a scris mai puțin.* Pe parcursul acestor capitole autorul întreprinde, incontestabil, o analiză aprofundată a ocupației inamice, ilustrând cu numeroase date și fapte jaful spoliator al ocupanșilor, rechizițiile de tot felul impuse populației, cantitățile de bunuri smulse poporului român din cele mai diverse domenii de activitate (petrol, cărbune, lemn, agricultură și zootehnie etc.) care au fost expediate în țările invadatoare, mai cu seamă în Germania și Austro-Ungaria. El se ocupă pe larg de *Organizarea militar-administrativă a teritoriului intrat în raza de acțiune a inamicului*, de sistemul utilizat în exploatarea bogățiilor țării, la care concureau principale organe centrale, precum: a) Comandamentul suprem militar, b) Statul major administrativ; c) Statul major economic și d) Poliția administrativă militară. Principala forță de exploatare a bogățiilor țării se exercită prin statul major economic, care cuprinsese în „tentaculele” sale întreaga viață economică, înstituind pentru fiecare sector de producție câte o secție specială. Cele 17 secții aflate în subordinea lui dispuneau de reprezentanți speciali și de etape.

În scopul unei exploatare economice cât mai intense ocupanții aveau la dispoziție 14 comandaturi de județe, care erau divizate în 24 comandaturi de etape, și respectiv comandaturi de stațiuni de etapă.

Poliția militară, la rîndul ei, organizată, de asemenea, pe trei secții (politică, de siguranță și Centrala polițiilor) constituia principala forță de constrîngere a populației. Ea își exercită rolul coercitiv prin intermediul circumscripțiilor și oficiilor polițienești,

ce împînzeau întregul teritoriu ocupat, folosind un imens aparat birocratic evaluat de autor, pentru anul 1917, la peste 480.000 de oameni, din care aproximativ 50.000 numai în Capitala țării — București” (p. 105).

În lucrare se insistă asupra modului în care administrația militară de ocupație a înlocuit legile țării cu ordine și dispoziții arbitrare, încălcînd flagrant acordurile internaționale ce reglementau raporturile dintre învingători și învinși, prevăzute în Convenția de la Haga. Ocupanții au elaborat în numele lui Mackensen sau a Guvernatorului Tîlf ordonanțe de tot felul, avînd caracter de ordin și prevăzînd aspre sancțiuni în cazul nerespectării lor (amenzi, închisoare, trimitere în lagăre și pedeapsa capitală) (p. 104).

Pentru facilitarea exploatarei bogățiilor țării statul major economic a întocmit publicația „Economia națională românească” cu scopul de a pune la curent toate oficiile din teritoriul ocupat cu situația economică a României. Ca o completare a această lucrare, tot din ordinul administrației militare a teritoriului ocupat s-a publicat un *Dicționar economic politic al României* în patru volume, care cuprindea date privitoare la împărțirea administrativă și componența nominală a personalului administrativ, la ocupația locuitorilor, date asupra comerțului, fabricilor și întreprinderilor industriale, cu indicarea adreselor, date despre băncile și instituțiile de credit.

Considerînd insuficiente acțiunile întreprinse inițial pe linia exploatarei teritoriului românesc invadat, guvernămîntul imperiul german a înființat, în aprilie 1917, *Comisia economică mixtă în România*, prin crearea căreia administrația militară putea să aducă mai repede la cunoștință populației măsurile luate. Dispozițiile administrației militare erau difuzate în masa populației nu numai prin ordinele comandanților de județe, dar și prin intermediul autorităților românești, a guvernului de giranți constituit din: Lupu Kostake, la Ministerul de Interne, D. S. Nenițescu, la Ministerul de Finanțe, dr. Grigore Antipa, la Ministerul Domeniilor, D. Schina, la Ministerul Justiției și C. Litzica, la Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor. (p. 108).

Pentru informarea cititorului, autorul expune pe larg modul de exploatare a diferitelor sectoare: petrolier, minier, forestier, agrar etc., precum și din alte sectoare economice, cantitățile extrase consumate și expediate în țările lor de origine (p. 121—186). Socotim că ar fi fost mai interesant dacă,

* Este regretabil, totuși, că autorul n-a avut cunoștință de lucrarea monografică *România în primul război mondial*, apărută încă în 1979, în cadrul căreia în două para-

grafe, însumînd pagini apreciabile, este analizată administrația militară a teritoriului ocupat.

la sfârșitul fiecărui sector de exploatare analizat, autorul ne-ar fi prezentat o situație globală a cantităților luate. Aceasta ar fi dat o imagine mai clară a ceea ce a însemnat ocupația inamică.

În general, cred că trebuia marcat faptul că teritoriul românesc ocupat a constituit o sursă importantă în aprovizionarea Germaniei și a aliaților ei cu produse cerealiere și petroliere; de aceea ocupanții au folosit toate mijloacele pentru a-și însuși cantități cât mai mari de produse. „Eram siliți — recunoștea Ludendorff — să scoatem din țara aceasta tot ce ne trebuia și să-l dăm consumatorilor”³.

Tot referitor la politica de spoliere a populației române din teritoriul vremelnice ocupat ocupanții, încercând să dea un „cadru legal” jafului de orice fel practicat de ei, „plăteau” chipurile în bani munca și produsele recliuzionate de la populație. Plata se efectua prin bilete de hîrtie de valori diferite, fără acoperire, emise de Banca Generală Română și care urmau a fi în final suportate de statul român pe bază de impunere sub formă de despăgubiri de război.

Într-un alt capitol, autorul analizează *Regimul militar-politic din timpul ocupației străine* în cadrul cărnia cititorul ia cunoștință de modul cum Germania a găsit de cuviință să pedepsească România pentru participarea la război alături de Antantă (p. 199). El relevă, între altele, faptul că ocupanții au suspendat publicațiile românești, au interzis intrările de tot felul, dreptul de corespondență și de deplasare dintr-o localitate în alta, au instituit cenzura asupra tuturor publicațiilor, afișelor, programelor și asupra tuturor reproducțiilor de scrieri și ilustrații.

În afara acestora, sînt relevate unilintele ce le-a avut de suportat populația civilă, atrocitățile, arestările pe care administrația militară inamică le-a comis pe raza diferitelor județe. În cuprinsul capitolului (p. 205—210) cititorul află scene zguduitoare privind crimele, violurile, silniciile la care s-au dat ocupanții. La acestea s-au adăugat numeroase arestări și trimiteri în lagăre de concentrare a intelectualiilor și oamenilor politici cu concepții antantofile. Astfel de lagăre au fost amenajate la Săveni (Jud. Ialomița) și la Turnu Severin (Jud. Mehedinți), unde au fost trimiși cei socotiți „periculoși”, mulți dintre ei fiind, ulterior, transferați în lagărele din țările Puterilor Centrale.

Măsurile repulsive ale ocupanților n-au

putut înăbuși lupta de rezistență a poporului român analizată de autor în Cap. VII (*Lupta de rezistență a maselor populare*).

Regimului de jaf și teroare instituit de ocupanți, populația avea să-i răspundă printr-o rezistență tenace, care izvora din nestrămütata dragoste pentru pămîntul strămoșesc cotropit de dușman și din încrederea în cauza dreaptă a luptei poporului român. Rezistența populației a îmbrăcat variate forme de manifestare și nesupunere la rechiziții sau la predarea unor cote de bunuri mereu sporite (p. 238—239), refuzul de a efectua muncile forțate (p. 240—244), incendieri de depozite, sabotarea muncilor agricole, avarierea cablurilor telefonice, încercări de deraieri a unor trenuri (p. 245—248).

În vastul cîmp de luptă a maselor împotriva inamicului invadator, se cuvin a fi reliefate în primul rînd, acțiunile desfășurate în zonele Vrancei, Muscelului, precum și în alte județe. Între altele, autorul se oprește asupra activității lui Vasile Chilian⁴ și a unor colaboratori de ai săi privind culegerea de informații din tabăra inamicului și care mai apoi erau transmise comandamentului frontului românesc și, de asemenea, mijlocul de treceri frontului în Moldova a numeroase persoane, atît civile cît și militare, (p. 253—255). Totodată, el relatează despre acțiunea grupului de partizani condus de sublocotenentul în rezervă Victor Popescu⁵, care, trebuie știut, a lansat nu o singură proclamație — cum afirmă autorul — ci două asemenea proclamații către săteni, prin ultima îndemnîndu-i să pună „mîna pe topor, sapă și pari spre a apăra țara și a înlătura dușmanul care ne batjocorește femeile și fetele (...), ne ia hrana și laptele de la gura copiilor”...

Grupul de rezistență condus de Victor Popescu a atacat coloane inamice, patrule vrăjmașe de siguranță, concentrări de trupe, sedii ale comandaturilor de etapă, depozite etc. pricinuind pierderi grele și derută în rîndul trupelor dușmane.

Mai trebuie adăugat că în acțiunea de rezistență au avut un rol important și profesorii Universității din București (Victor Babeș, Simion Mehedinți etc.), studenții⁶, elevii de liceu, precum și alte pături sociale, inclusiv unii polițiști⁷.

În legătură cu acțiunile de rezistență sînt, deasemenea, de semnalat demonstrațiile și luptele deschise contra ocupanților din orașele Cîmpulung-Muscel, Turnu-Seve-

³ Vezi general Erich von Ludendorff, *Amintiri din război*, vol. I, București, 1919, p. 436, cf. *România în primul război mondial*, p. 349.

⁴ Vezi în acest sens și monografia *România în primul război mondial*, p. 365—366.

⁵ Ibidem.

⁶ Vezi Eufrosina Popescu, *Din istoricul Universității din București în timpul ocupației germane*, în „Analele Universității București”; seria științe social-istorice, an XII, 1963, nr. 30, p. 129—130.

⁷ *România în primul război mondial...*, p. 366—367.

rin, Craiova, Ploiești etc. (p. 259), în fruntea cărora s-au situat socialiștii români Alexandru Constantinescu, Dumitru Marinescu și alții.

Unul dintre ultimele capitole ale lucrării se referă la principalele acțiuni militare din cursul anului 1917, inclusiv la problema păcii separate, în care autorul surprinde mai întâi multiplele greutăți cu care era confruntată în anii 1917—1918 Moldova, datorită insuficienței combustibilului stării necorespunzătoare și transporturilor etc.; în al doilea rând, se relevă acțiunea de reorganizare a armatei, de întărire a capacității ei de luptă, a cărei forță avea să fie din plin demonstrată în timpul crâncenelor bătălii din vara anului 1917 de la Mărăști, Mărășești, Oituz — unde ostașii români au înscris fapte eroice ce nu vor putea fi uitate, lupte la care au participat, aducându-și contribuția, și voluntarii transilvăneni, maramureșeni și bucovineni. În cadrul capitolului respectiv sînt evocate și împrejurările în care România a fost nevoită să accepte condițiile înrobitoare impuse de Germania prin pacea de la Buftea.

În ultimul capitol al lucrării, intitulat semnificativ: *Un dureros bilanț dar și o mare*

izbîndă a poporului român, autorul reliefează, pe de o parte, uriașele pierderi materiale și de vieți omenești ale României, în timpul participării la conflagrația mondială, oferind cititorului date și cifre concludente, pe de altă parte, victoria obținută în urma eliberării tuturor teritoriilor românești, desăvîșirea unității național-statale a României, — înclinare victorioasă a luptei seculare duse de cele mai înaintate forțe ale poporului român.

Lucrarea dispune de un important grupaj de documente anexe, redată după textele originale (p. 309—392), de o bibliografie selectivă, din care, oricît de selectivă ar fi, lipsesc, totuși, prea multe titluri importante. de un indice general selectiv, în final avînd, de asemenea, un grupaj de facsimile.

În concluzie, lucrarea se impune atenției cititorului prin amploarea documentării și profunzimea analizei, prin relevarea paginilor de luptă și de jertfă înscrise de poporul român în timpul ocupației străine, oferind generațiilor mai tinere învățăminte prețioase pentru educarea lor în spiritul dragostei de patrie.

Mircea Iosa

ION GRECESCU, *Nicolae Titulescu. Gîndire și acțiune*, Edit. politică, București, 1980, 266 p.

Figură proeminentă a României și a Europei interbelice, juristul, diplomatul, oratorul, omul de stat și politic român, Nicolae Titulescu, a depășit de mult dimensiunile culturii românești, ideile sale, care s-au impus prin universalitatea valorii lor, intrînd definitiv în patrimoniul culturii internaționale. În lucrarea la care ne referim, doctorul în drept internațional Ion C. Grecescu și-a propus să prezinte o sinteză a gîndirii juridico-diplomatice a ilustrului jurist și diplomat român, animat de dorința evidentă de a releva însușirile cu totul deosebite de mare internaționalist ale lui Nicolae Titulescu.

După o excelentă prefață semnată de prof. Grigore Geamănu, membru al Academiei de Științe Sociale și Politice, lucrarea debutează prin analiza ansamblului condițiilor istorice și biografice în care s-a format gîndirea juridico-filozofică a marelui diplomat și om de stat român. Autorul prezintă în cadrul acestui prim capitol aspectele esențiale ale activității didactice, juridice, științifice și publicistice din prima parte a vieții lui Nicolae Titulescu, un loc aparte constituindu-l evidențierea trăsăturilor definitorii ale personalității sale ca jurist, diplomat și orator de excepție. O concluzie de seamă a analizei

acestei categorii de probleme este aceea că opera practică a marelui diplomat a fost în concordanță cu cerințele epocii în care a trăit, fapt demonstrat de realitatea istorică, iar viziunea sa asupra viitorului a fost confirmată. Fiind caracterizate printr-un profund democratism și umanism, activitatea și concepțiile sale „au corespuns, totodată, unor dezerdate ale maselor largi populare, care reclamau transformări radicale pe plan economic, politic și social în România burghezomșierească, și exigențelor unor raporturi internaționale între state bazate pe respectul principiilor dreptului și ale moralei”.

Capitolul al doilea din lucrare este consacrat analizării concepției lui Nicolae Titulescu cu privire la rolul și finalitatea dreptului internațional. Studiul minuțios al lucrărilor și discursurilor lui N. Titulescu permite autorului să constate că dreptul internațional reprezintă în gîndirea titulesciană un drept de coordonare, iar nu unul de subordonare, ceea ce semnifică că în relațiile dintre ele, statele își manifestă deplina independență și egalitate în drepturi. De asemenea, dreptul internațional este conceput ca un drept interstatal, în sensul că statele suverane și nu persoanele fizice sînt creatoare ale normelor și regulilor sale. Surprinzînd situația lui N.

Titulescu pe pozițiile doctrinei dualiste, în ceea ce privește interpretarea funcționalităților și interdependențelor dintre dreptul intern și dreptul internațional — în opoziție cu teoriile moniste privind unele primordialitate dreptului internațional, iar altele primatul dreptului intern, vehiculate de politicieni și diplomați mai vechi sau mai noi — autorul sesizează actualitatea concepțiilor titulesciene în acest domeniu, elementele incontestabile de gândire dialectică ce se regăsesc în opera sa. Pe deplin conștient de funcția socială a dreptului, Nicolae Titulescu și-a manifestat încrederea în forța acestuia și a susținut cu consecvență caracterul obligatoriu al dreptului internațional, al normelor și principiilor sale, întemeiate pe acordul între voințe libere și egale, implicând obligația imperativă a statelor de a se supune legii acceptate de ele în virtutea propriei lor suveranități. Ca ansamblu de norme juridice ce reglementează raporturile dintre state, dreptul internațional trebuia să aibă ca finalitate, în concepția lui N. Titulescu, menținerea păcii, interzicerea războiului de agresiune, stimularea colaborării pașnice între state independente și suverane. În acest sens, ne apare ca deosebit de importantă, prin stringenta actualitate a imperativului apărării păcii în lume, aprecierea autorului că prin activitatea sa teoretică și practică Nicolae Titulescu „întuiește și sprijină tendințele înnoitoare în evoluția dreptului internațional, situându-se pe poziții înaintate, antrăzboinice, contribuind, astfel, la fundamentarea teoretică a dreptului păcii”. Conferirea forței dreptului a unor atribute primordiale în cadrul preocupărilor pentru apărarea păcii, creșterea rolului, influenței și autorității Societății Națiunilor pe plan internațional, crearea și perfecționarea instrumentelor juridico-politice adecvate în scopul întăririi dispozițiilor pactului, au constituit pentru N. Titulescu coordonate definitorii ale vieții și activității sale. Analizând ideile profesate într-o serie de conferințe celebre ale marelui diplomat român, autorul sesizează că pacea reprezintă problema cardinală a căreia acesta i-a consacrat întreaga sa experiență de viață și de gândire.

Cel de-al treilea capitol al lucrării sale, Ion Grecescu îl dedică evidențierii contribuției lui Nicolae Titulescu la fundamentarea teoretică și afirmarea în practică a principiilor generale ale dreptului internațional. Referitor la acest aspect, el constată că esența gândirii juridice titulesciene în domeniul dreptului internațional este „concentrată asupra fundamentării și aplicării principiilor generale ale dreptului la sfera raporturilor interstatale, în vederea rezolvării problemelor

majore care confruntau comunitatea internațională interbelică”. Situându-se consecvent pe o poziție de respingere fermă a doctrinelor nihiliste cu privire la suveranitatea națională, N. Titulescu a apreciat în nenumărate ocazii că aceasta constituie un atribut fundamental al statului, care-și păstrează deplina valabilitate și viabilitate, o expresie a individualității și personalității acestuia — implicit deci condiție a manifestării sale independente pe planul politicii interne și externe — precum și o realitate inexorabilă a vieții internaționale. După ce subliniază însemnătatea principiului independenței naționale în cadrul concepției titulesciene, autorul apreciază că în transpunerea în practică a cerințelor acestui principiu, marele om de stat român a dat expresie năzuințelor poporului nostru de a trăi liber și independent, de a fi stăpînul propriilor sale destine. Totodată, apărînd integritatea teritorială a statelor, consacrată prin sistemul de tratate de pace de la Versailles, N. Titulescu susținea statu-quo-ul teritorial stabilit prin aceste tratate și aprecia că respectarea acestui principiu constituie condiția și premisa unei colaborări rodnice între popoare. Expresie a anumitor deziderate ale statelor mici, principiul egalității în drepturi a statelor constituia, potrivit concepției titulesciene, corolarul suveranității, condiția fundamentală a unei colaborări rodnice între ele, a afirmării lor de sine stătătoare pe arena mondială.

Aspecte semnificative sînt relevante de autor și în ceea ce privește importanța acordată de N. Titulescu principiului neamestecului în treburile interne ale statelor. Concepiind diriguirea afacerilor interne și externe ale țării ca un atribut ce derivă din prerogativele suveranității, pe care statul român nu o poate împărți cu nimeni, N. Titulescu considera că în acest domeniu nu se poate admite nici-un fel de derogare de la principiile suveranității și independenței. În continuare lucrarea prezintă contribuțiile valoroase ale lui Nicolae Titulescu pe linia afirmării principiilor respectării tratatelor internaționale, cooperării internaționale, rezolvării prin mijloace pașnice a diferendelor dintre state și coexistenței pașnice. Un aspect remarcabil al lucrării lui Ion Grecescu este maniera în care reușește să înfățișeze faptul că fundamentarea juridică și consacarea principiilor generale ale dreptului popoarelor ca temelie a raporturilor dintre state — de altfel contribuția cea mai prețioasă a lui N. Titulescu la dezvoltarea științei dreptului internațional — se află într-o unitate și interdependență organice cu activitatea practică a României pe plan diplomatic în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Ultimul capitol al lucrării — cel de-al patrulea — tratează aspecte ale gândirii diplomatice a lui Nicolae Titulescu și trăsăturile ei fundamentale. În definirea conceptului diplomatic titulescian autorul pornește de la constatarea că acesta este format dintr-un „sistem de principii, teorii și reprezentări având o logică interioară coerentă cu privire la natura, esența, scopul și tehnicile diplomației moderne”. Subliniind că întreaga gândire diplomatică a lui N. Titulescu este reflectată în acțiunile politico-diplomatice ale României interbelice și poartă amprenta permanenței intereselor naționale românești, autorul apreciază cu deplină justețe că „o asemenea gândire și acțiune politică corespundea intereselor fundamentale ale poporului român și se bucura de sprijin din partea sa, a forțelor democratice”. Autorul arată apoi că în scopul asigurării integrității teritoriale și consolidării independenței de stat a României, N. Titulescu a urmărit în întreaga sa activitate atât utilizarea cât mai eficientă a tehnicilor și metodelor specifice diplomației, cât și folosirea cu marea-i artă și pricepere ce-l caracterizau a cadrului oferit de tratativele bi și multilaterale, conferințele internaționale pentru încheierea unor convenții și acorduri internaționale reciproc avantajoase, apărarea drepturilor și intereselor economico-financiare ale țării pe plan internațional. Totodată, în concepția titulesciană diplomația se definește ca instrument de promovare a relațiilor prietenești, de bună vecinătate, a cooperării internaționale dintre state, indiferent de ordnărea lor social-economică, aceasta fiind expresia respectării și dezvoltării de către România a raporturilor amicale cu popoarele vecine și cu alte țări, tradiție cu valoare de permanență a diplomației și politicii externe a statului român. Aspecte de interes prezintă autorul și cu privire la concepțiile lui N. Titulescu despre reprezentare și informare, ca funcții fundamentale ale diplomației. Astfel, în concepția marelui diplomat român funcția de reprezentare implica „propagarea și practicarea raporturilor amicale dintre state, a curtoaziei și ospitalității, ca laturi inseparabile ale acestei activități”. Un loc aparte reprezintă în cadrul acestui capitol problema concepției lui N. Titulescu despre diplomație ca instrument de rezolvare a marilor probleme internaționale de interes comun: dezarmarea și securitatea generală și europeană. Conștient de faptul că dezarmarea reprezintă un imperativ vital pentru existența și progresul umanității, N. Titulescu consi-

dera că diplomația trebuie să devină, în virtutea atributelor ei de mijloc verificat în promovarea raporturilor prietenești dintre națiuni, instrumentul de bază care să fie folosit de toate statele și popoarele, oamenii politici de pretutindeni, indiferent de convingerile lor filozofice, în lupta pentru realizarea dezarmării și crearea sistemelor adecvate de securitate internațională și regională. Înfăptuirea dezideratului securității europene implica, în concepția titulesciană, statornicirea și promovarea unor raporturi amicale între toate statele continentului, care să favorizeze o largă cunoaștere și cooperare în domeniile economic, științific, cultural etc. Totodată, în concepția lui N. Titulescu securitatea europeană servește și promovează cauza securității universale, după cum instabilitatea și insecuritatea, în orice parte a globului ar exista, impietează asupra securității generale.

Evidențiind implicațiile prezente ale ideilor și operei lui Nicolae Titulescu în lupta pentru făurirea unei lumi noi, a păcii, dreptății și echității, lucrarea prezentată permite să se tragă concluzia că principiile fundamentale ale dreptului internațional pe care marele diplomat român le-a așezat la temelia raporturilor dintre state reprezintă normele imperativitate generale, ideile-forță ale epocii contemporane, a căror strictă și inderogabilă respectare constituie o condiție esențială a conviețuirii pașnice, a dezvoltării multilaterale a fiecărei națiuni, a propășirii necontenite a tuturor popoarelor. Pe această linie de gândire, în partea finală a lucrării autorul subliniază inestimabila contribuție a secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la soluționarea marilor probleme ale contemporaneității, la consacarea principiilor fundamentale ale dreptului internațional, care și-au găsit azi autentică întruchipare în politica și realizările României socialiste.

La capătul lecturii acestei lucrări, ne exprimăm convingerea că Ion Grecescu a realizat o valoroasă prezentare a gândirii juridico-diplomatice a lui Nicolae Titulescu și a adus prin aceasta o contribuție de substanță la cunoașterea concepțiilor și meritelor eminentului diplomat și om de stat român, care s-a consacrat integral dintr-un spirit umanitarist și patriotic idealurilor apărării păcii și care a slujit cu toată puterea ființei sale independența națională a tuturor popoarelor lumii.

Ion Constantin

AUREL RĂDUȚIU, LADISLAU GYÉMÁNT, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701—1847*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 352 p. + 15 pl.

Unul din domeniile tot mai intens cultivate de către istoriografia românească actuală, în tendința ei de continuă modernizare, este alcătuirea instrumentelor de lucru necesare cercetărilor sistematice: bibliografii, repertorii, cataloage, crestomații etc. Întocmirea acestora pretinde celor care se încumetă să purceadă la realizarea lor, competență, un mare volum de muncă, cunoștințe vaste și multă experiență. Aceasta, pentru că întocmirea unei asemenea lucrări înseamnă ca din fărime de informație și date disperate, de cele mai multe ori greu de surprins și reținut, adunate cu trudă și stăruință, parcurgând mii de documente și sute de ediții și culegeri de texte, să încropească o lucrare omogenă și unitară, alcătuită pe niște criterii judicioase stabilite, urmărite și ilustrate sub toate aspectele lor pe parcursul întregii lucrări.

Înscrind cartea în planul său de lucru, editura bucureșteană a dovedit o bună înțelegere și receptivitate față de această cercetare de anvergură, așezînd-o alături de celelalte lucrări de ținută, apărute în seria „Bibliografie”.

Deși s-a aflat și mai înainte în atenția bibliografilor și istoricilor, care au abordat-o mai ales sub aspectul istoriei tiparului și culturii, problematica este acum analizată sub toate aspectele pe care le comportă. Maniera în care au fost publicate anterior aceste acte a făcut necesară o nouă catalogare a lor, nu numai pentru a le aduna într-o prezentare unitară, ci, cu deosebire, pentru a elimina multitudinea de inadvertențe, repetiții și confuzii.

Cu competență și rigoare științifică, cei doi cercetători clujeni au adunat între copertele cărții toate actele oficiale tipărite în limba română, pentru românii din Transilvania între 1701—1847, emise de instituțiile politico-administrative și militare, organele legislative, autoritățile bisericești și unele instituții de interes public

Numărul mare de acte traduse și publicate de oficialități în limba română, înmănușiate în paginile repertoriului, ca și aria lor tematică foarte largă și diversificată, „se explică prin proporția preponderentă și importanța românilor în cadrul populației Principatului”. (Prefață, p. 6). Interesul constant și stăruitor al politicii despotismului lăminat, de a face cunoscute actele sale de guvernământ în limba română, limba majorității populației, constituie cea mai concludentă dovadă a locului și rolului deosebit de însemnat pe care poporul

român îl deținea și îndeplinea în viața economică, socială, politică și culturală a Transilvaniei.

Conceput ca un instrument de lucru cu caracter documentar și de informare bibliografică, *Repertoriul* își propune să-l pună pe cercetător într-un contact eficient și fructuos cu una din categoriile cele mai însemnate de izvoare, edificatoare pentru cunoașterea locului pe care românii urmau să-l ocupe în viziunea politicii reformismului austriac, pe de o parte, și să-i semnaleze o bibliografie bogată, alcătuită cu pricepere și metodă, referitoare la aspectele atât de numeroase și de variate ale acestei relații. Autorii oferă așadar o ediție de documente (acte) în regeste și o bibliografie tematică a secolului al XVIII-lea, necesitatea lor fiind demult resimțită în munca de cercetare în acest domeniu.

În *Prefață* (p. 5—8) sînt expuse considerațiile și ideile după care s-au condus cei doi autori în alcătuirea lucrării, cit și modul în care acestea au fost finalizate.

Introducerea (p. 9—47) elaborată cu măsură și parcimonie este cit se poate de concludentă și edificatoare atît asupra intenției autorilor, cit și asupra conținutului actelor cuprinse în volum, asupra celor mai importante structurări posibile, sub diverse unghiuri, necesare în munca celor care îl vor utiliza. Chiar și o lectură rapidă poate fi convingătoare despre ceea ce înseamnă acest demers științific, gradul înalt de profesionalism de care dau dovadă cei doi autori. Compartimentele și subcompartimentele acestei părți a cărții reprezintă tot atîtea fațete pe care actele încorporate le prezintă și le implică în mod logic și necesar. Numai disecarea stăruitoare și competentă, ca și buna orientare și stăpînire a problematicii, rod al unor cercetări desfășurate de-a lungul unui lung sir de ani, este în măsură să releve o asemenea decantare și degajare a aspectelor celor mai semnificative. Pentru că înainte de a proceda la editarea unui repertoriu atît de amplu și de complex, cei doi autori au dovedit prin scrisul lor o bună cunoaștere a epocii sub toate aspectele, excelsind îndeosebi în domeniul culturii scrise, dar, mai ales, sînt ei înșiși editori de acte și tipărituri izvodite pe parcursul veacului raționalist. Bibliografia problemei dovedește cu prisosință acest lucru.

Cititorul face cunoștință cu emitenții și tipologia actelor, începînd cu monarhii și principii: împăratul Austriei, sultanul Turciei, domnul Țării Românești, domnul Moldovei,

continuând cu celelalte organe politice, legislative, administrative, militare, ecleziastice, școlare etc.

În cadrul celor 147 de ani autorii disting patru perioade istorice, legate de etapele străbătute de politica reformismului austriac în Transilvania: 1701—1780 — perioadă aflată sub semnul reformismului terezian, 1781 — 1789 — perioada iozefinismului prin care reformismul austriac își realizează momentul de apogeu, 1790—1815 — epoca războaielor cu Franța, când politica reformismului cedează în fața „regimului reacțiunii” și 1816 — 1847 — etapa premergătoare revoluției de la 1848, perioada regimului Metternich. Este trecută apoi în revistă activitatea emitenților în cadrul acestor patru perioade. Seria cronologică a actelor vădește frecvența acestora pe anumite perioade de timp, cea mai fructuoasă fiind epoca iozefinistă, 1781 — 1789, perioadă în care se tipăresc 377 de acte, mai mult de jumătate din totalul lor, semnificativ pentru efervescența culturală declanșată.

Tematica actelor stabilește domeniile în care oficialitățile încearcă să comunice cu românii transilvăneni, să-i informeze și să și-i apropie, în scopul unei cât mai eficiente participări la susținerea statului: acte economice privind oieritul și păstoritul, industria și mineritul, comerțul, circulația monetară, finanțele și băncile; acte privind reglementările urbariale și mișcările sociale, acte administrative, juridice, fiscale, militare, bisericesti, sanitare, culturale. Ponderea o au cele administrative (130 din 622 cite totalizează repertoriul), urmate de cele bisericesti, militare și economice.

Primele preocupări ale imperiului pentru publicarea în limba română a actelor oficiale pentru românii din Transilvania apar în timpul reformismului terezian. Împărăteasa era conștientă de forța pe care o reprezentau românii transilvăneni, ca urmare a proporției pe care aceștia o dețineau în contextul structurii etnice a Marelui principat. Ea se întemeia de aceea pe realitatea demografică când caracteriza Transilvania drept *Principatus noster Valachicus* (Principatul nostru românesc). În perioada lui Iosif al II-lea iozefinismul ridică practica publicării în limba română a actelor oficiale destinate românilor din Transilvania la rangul unei politici de stat, urmărite pe parcursul întregii perioade.

Relațiile furnizate despre traducerea actelor și căile pe care acestea ajung la tipografie, vin să întregescă imaginea mecanismului cultural oficial.

Deosebit de utilă în munca cercetătorilor este prezentarea celor 18 tipografii, în care

au fost tipărite în perioada 1701—1847 actele oficiale în limba română. Activitatea fiecăruia dintre aceste ateliere tipografice este prezentată pe scurt — fapt îmbucurător deoarece despre multe din ele se știa pînă acum destul de puțin —, cu precizarea numărului actelor oficiale românești pe care le-a tipărit. În prima etapă pe primul loc, sub aspectul volumului tipăriturilor, se situează Tipografia Seminarului din Blaj, în perioada a doua Tipografia lui Petru Barth din Sibiu, în a treia perioadă Tipografia lui Martin Hochmeister din Cluj, iar în ultima etapă Tipografia Liceului Regesc din Cluj.

Informații noi sînt furnizate despre tirajul actelor — între 100 și 5000 de exemplare —, cheltuielile de tipărire și prețul vânzării, caracterul literelor — majoritatea covârșitoare fiind imprimate cu slove chirilice —, relații despre edițiile multilingve, reeditarea actelor etc.

Important de reținut este de asemenea modul în care era reglementată publicarea actelor, problema deloc ușoară a aplicării măsurilor cuprinse în actele tipărite. Aceeași secțiune cuprinde tabele sinoptice privind intensitatea activității emitenților, în cele patru perioade și separat pentru perioada 1781—1789, tematica actelor pe perioade și separat pentru epoca iozefinistă, repartizarea numerică pe ani a actelor tipărite de fiecare dintre tipografii, numărul acestora fiind defalcat pe perioade.

Semnificativă pentru volumul muncii depuse de către cei doi autori și pentru aria largă de investigare este *Lista locurilor de păstrare a actelor* (p. 48—49): 12 depozite de arhivă, 19 biblioteci și 4 muzee, incluzînd multe din cele mai reprezentative instituții de cultură din țara noastră.

O bogată *Bibliografie* de referință (bibliografie specială) (p. 50 — 75) a actului ca produs tipografic sub toate aspectele și implicațiile sale, fiecare lucrare avînd la început o scurtă desfășurare alfabetică, care este utilizată apoi la fiecare act în parte, după care se dau datele bibliografice complete, este semnificativ concludent al modului temeinic în care a fost elaborată lucrarea.

Evident, cea mai mare parte a lucrării o formează *Repertoriul* (p. 76—320), unde materialul prezentat este desfășurat cronologic, totalizînd 622 de acte, pentru fiecare în parte fiind precizate: anul, luna, ziua și locul emiterii actului, numărul oficial sub care acesta a fost înregistrat. Maniera tehnică de prezentare deosebește prin poziții separate și actele a căror tipărire s-a făcut în cadrul unor culegeri de acte, și nu independent, păstrînd de

asemenăa poziții diferite pentru unul și același act; dacă, în limitele epocii luate în studiu, actul a fost reeditat, fie ca o nouă ediție, fie ca o nouă reeditare pe seamă unei asemenea culegeri, fie prin cuprinderea lui în două culegeri diferite. Soluția aleasă de autori este bine se poate de fericită, întrucât permite punerea în evidență a uneia din trăsăturile caracteristice ale mecanismului de publicitate a normelor juridice în cadrul politicii reformiste. Când în bibliografia de referință a materialului actele au intrat în preocupările personale ale unuia sau altuia din autorii care le-au publicat până în 1847, acestea nu apar ca poziție separată, ci sînt menționate la capitolele de bibliografie — ediții, regește și mențiuni — alături de întreaga bibliografie de referință.

Repertoriul are în vedere atât actele emise de forurile oficiale ale Transilvaniei, cât și actele altor emitenți, dacă se adresează românilor din Transilvania sau îi privesc pe aceștia — această din urmă categorie parcurge de cele mai multe ori canale de publicare obișnuite, proprii întregului material. Alături de actele propriu-zise sînt cuprinse și alte texte investite cu caracter oficial de interes general și avînd un caracter de normă juridică; învătățuri cuprinzînd cunoștințe practice, apeluri, manifestări, fiind excluse tipurile de acte cu caracter particular, cuvîntările ocazionale etc.

Conținutul actelor cuprinse în volum este prezentat sub formă de rezumate, reținînd și specificînd toate elementele esențiale ale

cuprinsului, ilustrate, dacă erau prezente, cu reproducerea literală a titlului și a formulărilor părților și capitolelor actelor de o întindere mai mare. În continuarea rezumatelor *Repertoriul* oferă indicații referitoare la tipografia de sub teacurile căreia a ieșit, a numărului de pagini sau file, a formatului, ca și relații referitoare la caracterul literelor — în cazul caracterelor latine — celelalte fiind tipărite cu slove chirilice.

Lista cronologică a actelor (p. 321—322), lista actelor pe centre tipografice și tipografii (p. 323—325), indicele de nume (p. 326—331) și indicele de materii (332—339); la care se adaugă un rezumat în limba engleză (p. 340—351) și ilustrația reprezentînd 15 facsimile de acte diverse, reprezentative ca tipologie și artă tipografică, incheie acest volum.

Lucrarea reprezintă o bună demonstrație a ceea ce înseamnă și la ce rezultate poate conduce o muncă sistematică, de durată, făcută cu seriozitate și responsabilitate, ajutorul pe care aceasta îl oferă cercetătorului și bibliografului, constituindu-se cu desăvîrșire într-un instrument de lucru de primă necesitate, util tuturor celor ce au preocupări în domeniul respectiv. Lectura cărții ne aduce în actualitate numeroase cîrmepe din fresca societății transilvănene pe o perioadă de un secol și jumătate, în impactul ei cu dezideratele reformismului austriac, care în veacul raționalist a intuit rolul pe care poporul român era chemat să-l îndeplinească în epoca modernă.

Ioan Silviu Nistor

MARTIN BODINGER, *Catalogul cărților rare și prețioase, III. Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*, Iași, 1976, 467 p. și errata.

Primum cu întîrziere cel mai recent volum din lucrarea, de minuțioasă identificare și inventariere a fondului de carte veche din marea bibliotecă ieșeană, de care și-a legat numele M. Bodinger. În continuarea recenziei la volumele precedente („Revista de istorie”, 29, 7, 1976, p. 1098—1099), adăugăm noi observații, cu prețuirea îndreptățită față de cei care și-au luat sarcina grea de a completa informația specialiștilor cu privire la o parte deosebit de prețioasă a patrimoniului nostru cultural. Faptul că, pentru fiecare din cele 631 de titluri catalogate aici, s-a procedat la adevărate studii comparative între un exemplar și altul, ducînd uneori la descrierea unor cărți, ediții sau variante de tiraj necunoscute, la rectificarea locului de tipărire, precum și la descifrarea unor semnuri și însemnări interesante, crește valoarea

științifică a lucrării, stimulînd cercetarea istorică.

Spre deosebire de volumele I și II, acesta își propune să prezinte numai cartea românească veche, între 1580 (*Evangelia cu învătătură a lui Coresi*) și 1830 (data mai multor publicații, dintre care cea mai semnificativă ar fi, poate, traducerea de Eliade-Rădulescu a *Meditațiilor poetice* ale lui Lamartine). Totuși, declarația este mult prea categorică, deoarece, după criteriul controversate, aici și-au găsit locul și edițiile engleză, germană și franceză ale *Istoriei Imperiului otoman* de Cantemir, operă a lui Meletie Syrigos, Κατὰ τὸν καλβινικὸν κεφάλαιον, tipărită însă la București, cite o traducere din limba germană în românește apărută la Buda, cărți ungurești de la Cluj sau *Didascalia* lui Daniil din Moscopole; dintr-o tipografie venețiană.

Atît pentru circulația cărților, cît și pentru cunoașterea personalității unora dintre posesorii lor vremelnici, se înțelege că adnotările urmărite cu atenție de M. Bodinger aduc precizări și recomandă adinciri viitoare. Astfel, amintita scriere de polemică anticalvinistă a lui Meletie Syrigos are drept ex-libris un sigiliu înelar în tuș, cu stema Țării Românești și inițialele chirilice „C.B.”, ale lui Brincoveanu însuși, care obișnuia, pe alte volume, să semneze grecește, sau ale fiului omonim al domnului. O fotografie sau un desen ar fi fost binevenite. Pe un alt exemplar al aceiași lucrări s-au înscălit doi fanarioți: aga Lascaris Mamona și marele dragoman Alexandru Matei Ghica (1698—1741). Primul, originar din Peloponez, de la Monemvasia, a murit în 1736, fiind căsătorit din 1727 cu Marioara, sora celui de al doilea. Deci, cartea s-a transmis în familie, de la un cumnat la altul.

Insemnarea: „această sfîntă carte iasta a Vladului log(ofăt) dăruită de prea sfințitul părintele nostru Theodosie mitropolitul Țării Românești” se găsește pe o Evangheliie a lui Antim Ivireanul (Snagov, 1697). Este desigur acel Vlad logofătul de la Rîmnic, căsătorit cu Neața, care, la 2 aprilie 1680, vindea un loc mitropolitului Theodosie (Biblioteca Academiei, ms. rom. 610, f. 57 v), același cu copistul a patru manuscrise teologice, transcrise între 1693 și 1699, catalogate de G. Ștrempel.

Semnătura învățatului boier moldovean Scarlat Sturdza, care avea cartea în 1766, deci înainte plecării sale la studiul la Leipzig, apare pe „Ἐκδοσις τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως (Iași, 1715), exemplar cu însemnări de familie ale Văcăreștilor, din care reiese data nașterii lui Ștefan Văcărescu „orbul”, fiul lui Radu și văr primar cu Ienăchiță, în 1753. Radu Văcărescu fiind căsătorit cu Ancuța, sora lui Grigorașcu Băleanu, prezența semnăturii acestuia se explică și ea, ceea ce vădește că, pentru a reconstitui „fata libellorum”, cunoașterea genealogiei nu este de prisos.

Unele însemnări pot fi relevante pentru difuzarea operelor lui D. Cantemir. Ele sînt totuși tîrzii: din traducerea germană a *Istoriei Imperiului Otoman* (Hamburg, 1745), un exemplar a ajuns la Cozani, altul provine din donația lui C. Hurmuzaki, ultimul de la bibliofilul C. I. Karadja. B. P. Hasdeu avea traducerea rusă a *Descrierii Moldovei* din 1789, pe care el sau tatăl său, Alexandru, au notat cîteva proverbe de toată frumusețea (de pildă: „Dumnezeu nu-i căpitan de darabani”).

Ar fi de verificat semnătura grecească a unui „Rigas” pe Τώμος καταλλαγής (Iași, 1692—1694). Numele fiind destul de obișnuit, căci, înafară de revoluționarul de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de fratele său, căpi-

tanul Kostas, a mai existat la București, după vreo douăzeci de ani, un chiurcibașa Gheorghe Nicolau Rigas, identificarea proprietarului cărții e, deocamdată, imposibilă.

Costachi Stamatî, donatorul unei cărți de cult în 1833, nu e poetul? O confirmă numele tatălui său, paharnicul Toma. O broșură din biblioteca lui Cuza-Vodă poartă un ex-libris: „Alexandru I, prințul român”. S-ar putea adăuga și alte identificări; de pildă, acel Alexandru Savul, originar din Transilvania, căruia i-a aparținut vocabularul germano-român al lui I. Molnar-Piuaru (Sibiu, 1822), era dragomanul agenției diplomatice austriece din Iași în 1857. Este firesc să întîlnim numele compozitorului G. Musicescu pe una din culerile de cîntări bisericesti ale ieromonahului Macarie.

Cînd, după 1800, un întreg sat din Moldova se cotizează pentru a cumpăra o carte bisericească, editată la București, gestul are mai multe sensuri, ca mărturie a răspîndirii publicațiilor dintr-un principat în cel vecin, indicație despre prețul unei tipărituri uzuale și, mai cu seamă, dovadă a dăinuirii unei solidarități medievale pînă tîrziu.

Alteori, adnotările dezvăluie aspecte neașteptate ale moralei și mentalității vechilor cititori. Semnalăm, tocmai din cauza rarității unor asemenea mențiuni, un caz de sodomie în 1777 (judecat după *Pravilele împărătești* din 1646, care prevedeau pedeapsa capitală pentru acest delict). În 1838, călugărul aromân Neofit, care semnează „alvanodakis”, deci „albano-dacul”, copiază o veche profeție despre Imperiul otoman, destinat să dureze 674 de ani, pe care o citise în „istoria ostrovului Chiprului”.

Multe însemnări se referă la anomaliile climatice și diverse calamități (secetă, cutremure, epidemii): de exemplu, simptomele holerii sînt descrise în 1831 de preotul unui sat din Vrancea.

Cunoștințelor noastre despre cite un personaj obscur le adaugă amănunte noi notițele „biografice” de pe cărți. Utilitatea lor va fi întregită prin acumularea care va permite, cînd le va veni rîndul, lucrări de sinteză care să contureze exact un mediu social și cultural Pascal diacul din 1701—1712, care notează data căsătoriei sale și acelea de naștere ale copiilor, nu poate fi Pascal Corlat, dintr-o cunoscută familie de cărturari, fiul lui Vasilie uricarul și căsătorit cu Anița Bujoranu încă din 1684 (cf. Gh. Ghibănescu, *Surete*, V, passim). Pentru istoria învățămîntului e de reținut însemnarea dascălului Andrei Forțul, căruia, în 1762, stolnicul Gheorghe Beldiman îi plătea 10 lei ca „să învăt 10 copii boerești”.

De cîteva ori găsim adevărate mici cronici: una pe un *Triod* (Iași 1747), în care figurează și „Inchinarea” pe care legenda o

atribuie lui Bogdan al III-lea, dar și incursiunea cazacilor lui Kunicki în Crimeea la 1684. Altele consemnează evenimentele din 1821, fiind menționați „un Theodor sluger oltean” și bimbașa Sava, a cărui ucidere e povestită de un martor ocular.

Dintre identificările propuse de M. Bodinger, sînt de primit cu recunoștință cele originale: dovada tipăririi *Ceaslovului* din 1785 (nu 1786) la Tîrgoviște, semnarea tezei doctorului J. Seraphin — despre care am aflat informații inedite în arhiva Facultății de Medicină din Paris — și a odei lui Asachi din 1882. Este desigur corect a-l socoti pe Toma Dimitriu din Castoria traducătorul *Nakazului* Ecaterinei a II-a în românește, și anume după versiunea greacă datorată lui E. Vulgaris, după cum au arătat studiile Ariadnei Camariano-Cioran. M. Bodinger se desparte de afirmațiile aceleiași cercetătoare, crezînd că traducerea *Teatrului politic* ar fi, totuși, de N. Mavrocordat și nu de Ioan Avramios, ceea ce deși verosimil, cerea o demonstrație.

Se pune și întrebarea dacă nu puteau fi evitate sau măcar indicate suprapunerile cu *Catalogul cărților grecești* (1—11) de N. Gaidagis: în anumite cazuri, apar chiar mărunte diferențe de lectură a unor însemnări. O lecțiune greșită este falsul nume „Abzadichi”

(p. 39), pentru ieromanahul Gheorghe *Abăza*, dichiu al mitropoliei. Ce înseamnă (p. 39) „bubele lui Gîză”? Despre *Ghiezi* leprosul se vorbește în Cartea a IV-a a Regilor, 4—5. În sfîrșit, o însemnare din 1843 se referă la „voiaji ce am făcut în Sfînta țară” și la „un tirg numit Iverdon” (p. 320). De fapt, călătoria necunoscutului român a avut loc în Elveția, *Șfișera*, unde a poposit la Yverdun.

Ca ori de cite ori vine vorba de cărțile din colecția Universității din Iași, sînt reproduse cu respectul cuvenit notele bibliotecarului M. Eminescu. Ele sînt întotdeauna foarte simple. Istoricii literari vor comenta, poate, una dintre ele, pe Psaltirea lui Dosoftei, cu privire la psalmul 39, unde poetul n-a putut fi indiferent la splendida împerechere de cuvinte: „tină de chin”. Totodată, ei își vor aminti că s-a susținut despre strămoșii poetului că erau de origine din Transilvania, găsind aici două știri despre Vasile Iminovici, legător de cărți la Blaj între 1771 și 1786.

În rezumat, prin munca anevoiasă și plină de abnegație a lui M. Bodinger, cîștigăm informații care-și au importanța nu numai bibliografică. Istoricului, deprins a urmări călătoria cărților în timp și spațiu, îi revine sarcina de a interpreta acest valoros material.

Andrei Pippidi

* * * *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848 — 1939.* (Praga veche muncitorească. Viața și cultura muncitorilor între 1848—1939); Praha, Academia Nakladatelství československé akademie věd, 1981, 311 p. 240 fotografii, afișe, schițe, hărți, diagrame.

În mod firesc, intrarea de timpuriu a țrilor cehe (Cehia, Moravia, și Silezia) în perioada manufacturieră a atras după sine apariția și formarea unor cohorte de muncitori care, pe măsură ce procesul de industrializare — propriu capitalismului — își sporea tot mai mult dimensiunile, în aceeași măsură creștea vertiginos și numărul lucrătorilor. Deși primele manufacturi au apărut în Praga cu mult mai înainte (= în 1624, se aflau în orașul de pe cele două maluri ale Vltavei 355 meșteșuguri). Totuși, colectivul de autori au fixat cercetările între două limite istorice nu lipsite de o anumită semnificație politică: anul revoluției burgheze (1848) și sfîrșitul primei Republici, 1939. Ni se oferă așadar o secțiune de aproape o sută de ani din evoluția istorică a muncitorimii pragheze. Ținînd seamă de transformările profunde care se succed periodic și înegale în sfnul societății cehe din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, sarcina de a

detașa și pune în lumină numai problemele legate de viața muncitorimii pragheze n-a fost ușoară.

Dezvoltarea impetuoasă a relațiilor de producție din perioada capitalistă a generat prefaceri substanțiale în structura claselor sociale din țările cehe. În locul organizării complexe a *stărilor* din evul de mijloc, s-au definit treptat două clase, burghezia și proletariatul, diametral opuse în raporturile lor față de mijloacele de producție. Acesta din urmă a parcurs o evoluție istorică de lungă durată, mai ales în primele decenii ale secolului trecut, caracterizată fiind printr-o intensă eterogenitate. Structura socială a acestei clase de simbriași a fost determinată, în primul rînd, de caracterul variabil al procesului de producție, la care diferitele grupări de lucrători participau, înainte de toate, după gradul de mecanizare și concentrare a ramurilor productive.

Structura socială complexă, caracteristică marilor orașe, apare și în sinul clasei muncitoare pragheze. Se întâlnesc și aici cele trei păături principale, formate în cursul sec. al XIX-lea și care corespund celor trei stadii din evoluția capitalismului industrial. Prima păătură era alcătuită din lucrătorii care trădeau în mica producție de mărfuri meșteșugărești. Există deja o ierarhizare inițială: meșterul, calfa și ucenicul. Într-un mod de viață al meșterului, care era și patron în același timp, și al calfelor nu exista nici o deosebire. Amândoi aveau aceeași concepție despre viață și o cultură, adevărată preocupare lor, — mai ales că lucrătorul-calfa era găzduit și ospătat în casa meșterului. De asemenea, amândoi erau conștienți că existența lor era amenințată de creșterea rapidă a producției de fabrică. Relațiile dintre ei se desfășurau între locuință și atelier, la nivelul legăturilor de familie.

O păătură specifică o formau muncitorii manuali din atelierele de textile, spălătorii, vopsitorii, ateliere de croitorie, altele pentru confecționarea mănușilor și în sfârșit unități alimentare, brutării, ptaiserii, mori ș. a. Înăuntrul acestor manufacturi exista, deja, destul de întinsă, diviziunea muncii. Lucrătorii manufacturiști calificați de pe la mijlocul secolului trecut alcătuiau pătura cea mai înaintată a muncitorimii pragheze. În general, se poate spune că între diferitele grupuri de lucrători manufacturiști se înregistrează o continuă și durabilă ierarhizare socială. Muncitorul și patronul aparțineau unor grupări economice diferențiate din punct de vedere social, chiar dacă între ei mai dăinuie încă unele forme de relații patriarhale.

Cea mai importantă consecință socială a revoluției industriale — adică a trecerii de la producția meșteșugărească și manufacturieră la fabricarea în masă din industrie a fost apariția lucrătorului de fabrică, a căror totalitate formează a treia grupă a muncitorimii pragheze. De astădată, modalitatea de viață a patronilor și lucrătorilor se situează cu totul pe poziții antagoniste. Relațiile personale dintre ei erau foarte limitate. Contactele erau facilitate prin intermediul meșterilor, tehnicienilor și celorlalți salariați. Legăturile patriarhale din perioada manufacturilor se destramă, mediul de producție înclocuiește pe cel de familie și lucrătorul pleacă acum la fabrică din locuința lui personală sau dintr-o cameră închiriată.

Autorii includ în sfera proletariatului — în sensul larg al cuvântului — și forțele salariaților din comerț, transporturi și din serviciile personale, eventual și pe cei eliminați din producție de capitalism. Aceștia formau la Praga o grupă numeroasă, însă eterogenă și instabilă din punct de vedere istoric. Veacuri

de-a rîndul Praga a fost, totodată, un centru politic, administrativ, comercial, economic și de mare trafic. La acest fapt a contribuit dezvoltarea masivă a producției meșteșugărești, facilitată la rîndul ei de marile posibilități de desfacere a produselor de masă, ca și cele de lux, în comparație cu alte orașe sau centre provinciale.

Îndelungata experiență comercială și meșteșugărească, la care s-au adăugat și posibilitatea unor colaborări efective cu specialiști formați la școlile superioare, au contribuit la faptul ca Praga să-și mențină excepționala sa poziție economică față de restul țării, chiar și în condițiile creșterii producției manufacturiere și marii industrii de mașini. În sfârșit, faptul că populația Pragăi a fost nevoită, încă din secolul trecut să-și procure cele necesare de pe piața internă, implicit s-a ajuns la o sporire a produselor alimentare, textile, încălțăminte ș. a. La toate acestea, s-au adăugat și alte posibilități certe, ca și în alte orașe mari europene, rezultate de pe urma dezvoltării aparatului birocratic — administrație, școli, oficii de stat, comerț, bănci, armata, profesii libere etc.

Pe de altă parte, în sec. al XIX-lea, Praga a devenit un centru recunoscut al mișcării de rededeptare națională, ca și sediul unor înalte instituții de cultură. Totodată, orașul devine și centrul principal al mișcării muncitorești. Se formează un proletariat praghez, al cărui număr sporește cu aflulul forțelor de muncă din Cehia și Moravia. Lucrătorii praghezi constituie o forță integrantă a muncitorimii cehe. Prin activitatea ei politică, socială și culturală influențează în mod vizibil pînă și caracterul orașului. E și firesc dacă în 1849, se aflau deja la Praga 7—8 000 lucrători. Autorii conferă termenului de „cultură proletară” un conținut concret, iar materialul referitor la viața lucrătorilor praghezi devine elementul esențial din care pornesc pe parcurs impulsuri asupra procesului de transformare obiectivă a muncitorimii într-o clasă socială, conștientă de rolul și misiunea ei istorică. Cînd se compară viața lucrătorilor din Praga cu a celorlalte păături sociale „populare” ale orașului, cititorul capătă o imagine cuprinzătoare și sugestivă despre detașarea treptată a celei dintîi și despre formarea unui stil de viață proletar, propriu acestei categorii de muncitori. În lucrare se arată, în același timp, modalitatea în care clasa muncitoare pragheză crează bazele valorilor progresiste, care constituie zestrea ideologică a acestei clase.

Prin luptele greviste ale muncitorilor împotriva nedreptăților sociale, prin spiritul său asociativ și de solidaritate între diferitele grupări, muncitorimea pragheză se situează în fruntea tuturor, ca un adevărat stindard. Modul de viață al lucrătorilor praghezi și din

suburbii s-a format în cursul sec. al XIX-lea pînă la 1914, în luptele pentru drepturile politice, sociale și economice. Etapele evolutive prin care a trecut i-au conferit un stil de viață propriu și o cultură proletară.

★

Pe acest fond de evenimente și fenomene sociale, colectivul de autori de la Institutul de etnografie și folclor, care a elaborat această lucrare, a surprins aspectele multiple ale vieții muncitorimii pragheze pe toată întinderea perioadei cercetate. Accentul cade nu numai pe împotrivirea și revendicările muncitorilor, dar într-o măsură poate uneori chiar mai pronunțată pe însăși modul de viață al acestor oameni aflați continuu în focul contradicțiilor de clasă. Următoarele opt capitole exprimă într-un mod sugestiv modalitățile de viață ale muncitorilor praghezi din această perioadă: *Procesul emancipării muncitorimii în prima jumătate a sec. al XIX-lea; Viața de societate a muncitorilor praghezi; Cîntecul muncitorimii din Praga; Familia și viața intimă a lucrătorilor; Locuințele și cultura interioarelor; Hrana și alimentația muncitorimii pragheze; Îmbrăcămintea; Viața lucrătorilor și cultura proletară în Republica burgheză.*

Expunerea e convingătoare și instructivă, mai ales că textul e ilustrat cu un număr de 240 de fotografii foarte variate, scene, schițe documentare, diagrame, hărți ș. a. O parte din ele merită a fi amintite tocmai spre a se simți și prezența etnografului sau a folcloristului, care au știut să redea cu discreție și obiectivitate aspecte și momente istorice din

viața muncitorimii pragheze: manifestații de 1 mai, lupte pe baricade în 1848—49, locuințe modeste și sărăcicioase; talciocuri pe străzi, piețe și bîlciuri, bucătării ambulante, greve și greviști, zilierii la lucru, șomeri, nunți, flășnetari, cîntăreți vagabonzi, familii de muncitori, adăposturi prin cărămidării, modeste ateliere de confecții, vînzarea laptelui pe uliți, interioare ale caselor de oameni nevoiași, copii de șomeri, clădiri istorice, case cu geamlucuri și pridvoare, spălătorii rudimentare, locuința unui lucrător de la începutul sec. al XX-lea, scamatori ambulante, manifestații publice, florărese, veșminte de muncitorizidari, pălării, potcovari, vizitii și multe altele.

Fiecare capitol e însoțit de o bibliografie documentară. Urmează o listă a prescurtărilor și a materialului ilustrativ, precum și un indice onomastic. Colectivul de autori care a întocmit lucrarea, merită să fie menționat pentru că a izbutit să redea un fragment din istoria mișcării muncitorești din Cehoslovacia — și desigur cel mai important — împletind în mod sugestiv nevoile și aspirațiile înalte ale acestei clase cu fenomene folclorice și etnografice, care împrumută vieții farmec și duioșie — chiar dacă prezintă totuși uneori un aspect de încintătoare aparentă: Dagmar Klimová, Jaroslav Markl, Miriam Moravcová, Antonin Robek, Vl. Scheufler, Olga Skalniková, Jifina Svobodová, Jarmila Stastná și Josef Vareka.

Apreciem în mod deosebit condițiile editoriale ireproșabile în care a apărut această lucrare.

Tr. Ionescu-Nișcov

GAZMEND SHPUZA, Gjurmime ne epoken e rilindjes kombetare, (Cercetări în epoca Renașterii Naționale), Edit. „8 Nëntori”, Tirana, 1980, 300 p.

Cu prilejul aniversării, în anul 1978, a centenarului Ligii Albaneze de la Prizren au fost publicate în Albania și chiar în străinătate numeroase lucrări, studii și articole despre mișcarea de renaștere națională albaneză (Rilindja Kombetare Shqiptare) încît subiectul părea aproape epuizat. La numai doi ani după această avalanșă de materiale, documente, exponate muzeale de primă mînă, a apărut o nouă și interesantă monografie, un fel de sinteză generală a concluziilor cuprinse în toate lucrările pe această temă, dar cu prezentarea unor aspecte inedite privind problemele economico-sociale și politico-culturale ale perioadei, cu noi informații de arhivă, care completează, ca o apoteoză, tot ce s-a publicat în această privință. Lucrarea

cercetătorului Gazmend Shpuza—doctor în istorie —, bazată pe o bogată bibliografie a problemei, are meritul de a face o meticuloasă analiză a celor mai importante și complexe situații create de stăpînirea Imperiului Otoman asupra teritoriilor albaneze în urma reformelor tanzimatului, cuprinzînd aproape tot secolul al XIX-lea și primele două decenii ale secolului al XX-lea în ceea ce privește influența dominației turcești asupra întregii vieți social-economice și politice a populației albaneze. Mișcarea de renaștere națională albaneză a purtat această amprentă puternică pînă la cucerirea independenței de stat, în noiembrie 1912, emanciparea națională fiind rezultatul unei laborioase munci desfășurate de patrioții albanezi nu numai în interiorul țării, dar și în cadrul societăților culturale ce

funcționau la Constantinopol, Cairo, Sofia sau București, dar toate după modelul imprimat de albanezi ce activau la Constantinopol. În fruntea acestora se aflau intelectualii de prestigiu ca frații Abdyl, Naim și Sami Frashëri sau mai târziu Ismail Qemali, care legau strins problemele culturii și școlii în limba albaneză de obținerea autonomiei Albaniei. Toate aceste probleme specifice luptei de eliberare a albanezilor sînt surprinse în mod strălucit în noua lucrare a istoricului Gazmend Shpuza.

Deși ne aflăm în fața unei selecții din studiile și preocupările mai vechi ale autorului, unele chiar depășind cadrul semnalat, prin faptul că au fost aduse la zi cu materialele documentare albaneze și străine noi, nefructificate pînă acum, și mai ales datorită liniei unitare a lor, formînd un tot incheiat, lucrarea de față a căpătat un evident caracter monografic asupra întregii perioade. Începînd cu studiul *Despre caracterul Renașterii Naționale Albaneze*, în care sînt analizate laturile naționale și antifeudale ale luptei împotriva ocupației otomane, forțele motrice ale revoluției naționale, accentul este pus pe starea economică și socială a Albaniei. Un studiu special este afectat *Situației proprietății asupra pămîntului la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, pentru a defini rolul diferitelor clase și pături sociale în viața economică a țării, pe bază de amănunțite date statistice, cu o privire generală asupra exploatarei țărănimii.

Studiul *Frații Frashëri în preajma Ligii Albaneze de la Prizren*, întocmit pe baza corespondenței dintre aceștia, deși este substanțial în privința interpretării, are multe omisiuni în informația referitoare la legăturile lui Naim Frashëri cu România. După cum este bine cunoscut, o parte a scrierilor acestui mare patriot au văzut lumina tiparului în țara noastră. O recentă carte a istoricului Kristo Frashëri¹, tipărită la Tirana cu prilejul sărbătoririi centenarului Ligii din Prizren, în afara unei bogate bibliografii de lucrări albaneze apărute sub egida societăților culturale „Drita” și „Dituria” ce activau la București, redă fotocopii după cărțile editate de Naim Frashëri între anii 1884—1896 în România, precum și unele știri despre Sami Frashëri, între care cea referitoare la drama „Besë” (Jurămîntul) jucată pe scena Teatrului Liric, în anul 1901. Este surprinzător cum unui autor informat, cum este cel al cărții de față, i-au scăpat legăturile cu România ale mișcării de renaștere națională albaneză și mai ales a corifeilor acesteia, cum este și cazul fraților Naim și Sami Frashëri.

De însemnătate majoră, pentru clarificarea unor poziții privind rolul maselor populare în determinarea succesului unor acțiuni revoluționare, este capitolul: *Mișcarea maselor populare din anii 1875—1881, baza și forța principală a Ligii de la Prizren*, care se termină cu concluzia că deși Liga de la Prizren a fost înfrîntă, albanezii au tras învățămintele necesare, pentru „...bătăliile viitoare hotărîtoare împotriva ocupanților, pentru a duce pînă la capăt sarcina eliberării naționale” (p. 195). În legătură cu citarea cărții lui Kristo Dako, Liga de la Prizren prima mișcare națională pentru apărarea integrității teritoriale a patriei și cîștigarea independenței Albaniei, București, 1922, avem de făcut sublinierea că pentru vremea în care a fost scrisă a reprezentat un punct de vedere înaintat, ori redarea trunchiată a unui singur paragraf de la pagina 25, nu este în măsură să ofere un argument plauzibil asupra concepției autorului privind rolul personalității în istorie. Pe de altă parte, cu toate că autorul a trăit și a scris cartea în România el a folosit o bază documentară vastă, iar concluziile sînt și astăzi, în bună parte, meritorii.

Interesante ni se par informațiile despre „prima școală albaneză de la Prizren” și „Liga Albaneză de la Peja”, dar mai ales cele conținute în eseu „Răscoalele care au dus la proclamarea independenței”, pentru faptul că întregesc imaginea mișcării de renaștere albaneză cu date colaterale, dar semnificative pentru starea de spirit a maselor populare în preajma unor evenimente ce interesau întregul spațiu sud-est european în primul deceniu al secolului nostru. Autorul conchide astfel: „...Albania independentă nu era produsul combinațiilor politice, nici darul unuia sau altuia din factorii externi, ci era rezultatul luptei eroice a poporului, încoronarea directă a marilor răscoale albaneze din anii 1910—1912 conduse de patrioți deosebiți, de fiii cei mai buni ai poporului”. (p. 297).

Cu toate neajunsurile semnalate, în special cele referitoare la sprijinul românesc acordat luptei patrioților albanezi pentru eliberarea țării de sub stăpînirea otomană și proclamarea independenței de stat a Albaniei, noua carte a istoricului Gazmend Shpuza, așa cum am afirmat și în introducerea prezentării, constituie o realizare de seamă a autorului și a istoriografiei albaneze contemporane, o concretizare a faptului că ori cît ar fi cercetată o problemă tot se mai găsesc unghiuri diferite în interpretarea și expunerea faptelor, în descoperirea de noi date interesante.

Gelcu Maksutovici și Dumitru Polena

¹ vezi Kristo Frashëri, *Tre vellezer pizh-tare* (Trei frați iluminiști), Edit. „8 Nëntori”,

Tirana 1978.

R. J. W. EVANS, *The making of the Habsburg Monarchy 1550—1700, An interpretation*, Clarendon Press, Oxford, 1979, 531 p.

Între diversele lucrări istorice dedicate casei de Habsburg, cauzelor creșterii și descreșterii puterii ei economice și politice, se numără și volumul de față. Expunându-și în prefață motivele alegerii acestei teme, R. J. W. Evans consideră că majoritatea lucrărilor consacrate temei în ansamblu, s-au ocupat mai ales de cauzele declinului casei de Habsburg și nu de cele ce au determinat creșterea puterii ei. Pe baza cercetării studiilor și lucrărilor anterioare cu privire la istoria economică, social-politică, religioasă sau locală, autorul constată că pînă în ultimii ani, trei elemente nu au fost dect secundar tratate. Este vorba de Contrareformă în Europa centrală cu unele implicații spre răsărit, problema echilibrului între guvernul de la Viena și administrațiile locale și evoluția vieții spirituale în Imperiul Habsburgic, de la Renaștere la Baroc, fiecare din aceste probleme fiind tratate în trei părți distincte.

Prima, intitulată *The general evolution* (p. 3—154) și avînd patru capitole pornește de la constatarea autorului că la mijlocul veacului al XVI-lea în majoritatea teritoriilor aparținînd liniei austriece a Habsburgilor (deci în Europa centrală) a predominat protestantismul cu tot ce a implicat această formă nouă în religie și cultură dar și cu influențe asupra vieții politico-economice în raport cu catolicismul. Autorul argumentează cu exemple și date numeroase, caracteristicile unei epoci într-un capitol intitulat sugestiv *The false dawn, 1550—1600: Renaissance and Reformation*, pornind de la situația și răspîndirea curentelor și tendințelor derivate din forma luterană inițială și de la răspîndirea lor în Austria, Boemia, Ungaria, pînă în Transilvania, de la școlile pe care acest curent le-a produs, pînă la personalitățile politice și culturale care au susținut și răspîndit această învățătură.

O trecere superficială în revistă a acestor aspecte poate lăsa impresia că în anii 1550—1600 biserica catolică era „un trup fără cap”, ori se poate constata că în rîndurile înalților clerici ai bisericii catolice din această zonă s-au aflat personalități cu preocupări paralele și asemănătoare cu cele ale reprezentanților noii învățăături, primul menționat de autor fiind episcopul Nicolae Olahus, aflat într-o susținută corespondență cu Erasmus de Rotterdam, ca și succesorul său cardinalul Antal Verancius, autor prolific preocupat de istorie sau arhiepiscopul Antonin Brus din Praga, ostil măsurilor prea severe impuse de Contrareformă, posesorul unei vaste biblioteci. Cum peste tot în Europa centrală, conducă-

torii bisericii catolice au înclinat spre o anumită pondere și rezervă problemele mișcării protestante, poziția bisericii catolice a avut aici un anumit caracter, ce s-a oglindit și în raport cu evenimentele din apusul Europei.

Pentru a putea explica mai bine acest fenomen, R. J. W. Evans a pornit de la întrebarea firească a poziției casei de Habsburg față de problemele Reformei, poziție ce trebuie în general privită, în contextul climatului politic destul de moderat din centrul Europei. Evoluția Reformei și răspîndirea ideilor ei mai ales în Ungaria cu influențe în Transilvania (și indirect spre Moldova și Țara Românească — n. n.) au fost ușurate de situația politică a țării mai ales după 1526: atît Ferdinand I de Habsburg cît și rivalul său Ioan Zapolya fiind preocupați cu consolidarea poziției lor ca regi, au încercat să-și atragă cît mai mulți adepți de partea lor, indiferent de opiniile politice și mai ales religioase ale acestora. Nici unuia dintre cei doi regi nefiindu-le posibil în același timp să realizeze consolidarea poziției în regat, stabilizarea raporturilor cu turcii și tranșarea problemelor legate de răspîndirea Reformei.

În cazul lui Ferdinand, care beneficiase alături de frații săi (în primul rînd împăratul Carol al V-lea și regina văduvă a Ungariei Maria) de o educație umanistă cu o largă deschidere, o anume toleranță și mai ales detașare față de poziția intransigentă a papalității în problema Reformei, au constituit linii directoare în politica acestui reprezentant al casei de Habsburg, în cadrul posesiunilor sale, în primul rînd pentru întărirea poziției ramurii pe care o reprezenta. Ceea ce s-a oglindit în poziția avută de el în timpul realizării păcii religioase de la Augsburg și nu mai puțin prin rolul pe care l-a jucat și de altfel a fost recunoscut de principii în cadrul Imperiului German. Deși R. J. W. Evans discută în profunzime aceste aspecte ale Reformei în Europa centrală și Ungaria, amintind de Transilvania, trece cu totul sub tăcere episodul Despot, care este legat nu numai de numele lui Ferdinand (devenit la acea dată împărat) dar care s-a încadrat de fapt atît în modul cum a evoluat Reforma în această parte a Europei ca și în conceptul politic al lui Ferdinand de Habsburg. El a încercat soluționarea problemelor protestante și a întăririi poziției sale în imperiu și prin prisma rezolvării problemei otomane, motiv pentru care a avut întotdeauna atenția îndreptată (de altfel ca și bunicul său Maximilian I n. n.) spre țările de la răsărit și sud de Carpați.

Apropierea de mișcarea protestantă a fost și mai puternic marcată de urmașul lui Fer-

dinand, viitorul împărat Maximilian al II-lea (și el implicat în încercarea susținerii lui Despot pentru tronul Moldovei), suspectat chiar de apostazie și care a păstrat toată viața distanța atât față de papă cât și față de rigidul și foarte ortodoxul său cumnat Filip al II-lea al Spaniei.

Peste ceea ce autorul trece cu destulă ușurință este faptul că în momentul în care a avut de ales între coroană și idealurile sale reformatoare, Maximilian a acceptat-o pe prima cu toate implicațiile aferente. De asemenea toleranța recunoscută a lui Ferdinand nu l-a împiedicat pe acesta să ia măsurile hotărâte cînd atitudinea proroferată a moștenitorului său devinse prea evidentă.

Scotînd în evidență mai ales aspectele culturale ale problemei, R. J. W. Evans subliniază că în Europa centrală Renașterea și Reforma au produs o „toleranță rezonabilă și un climat cultural uniform”, dar foarte fragile în același timp și datorită înfloririi lor tirzii. În mod inevitabil, reacția Contrareformei s-a făcut simțită și în această zonă, unde nu avusese loc o consolidare economică pe măsura evoluției spirituale, o mare parte a populației (este vorba mai ales de țărănimea n. n.) nu fusese atrasă în această direcție; iar războiul antotoman rînceput în 1593 a șubrezit echilibrul intern mărind dezordinea și nemulțumirea generală. Totodată reînflorirea puterii bisericii catolice în unele țări din jur cum erau Italia de nord sau Bavaria a determinat o reîntărire a acestora și în țările Europei centrale în primul rînd în Austria.

De aceea autorul consacră următoarele două capitole ale primei părți crizei politico-religioase și social culturale în prima jumătate a secolului XVII (*The crisis, 1600—50: religious and political, p. 41—79; The crisis, 1600—50: social and intellectual, p. 80—116*) ce cuprinsese Europa centrală, cu precădere teritoriile ereditare austriece (habsburgice). R. J. W. Evans insistă asupra multiplelor aspecte și divergențe existente în teritoriile ereditare și agravate de perioada de criză, imposibilității curții imperiale de a mai face față situației, puterea centrală dezintegrîndu-se aproape cu totul în vremea urmașilor lui Maximilian al II-lea; intransigentul și vizionarul Rudolf al II-lea și ambițiosul dar mediocrul său frate Mathias.

Redresarea Habsburgilor (ramura austriacă) și a imperiului a venit odată cu Leopold I care a dominat a doua jumătate a secolului al XVII-lea (cap. IV: *The consolidation, 1650—1700: Leopold I and his Monarchy, p. 117—154*). El a încercat să refacă echilibrul între puterea centrală și administrațiile locale, prin impulsționarea activității celor două instituții centrale deja existente *Hofkammer* și *Hofkriegsrat*, a reînnoștat

prestigiul monarhiei habsburgice cu tot ce decurgea în materie de diplomație, politică și situație militară, a susținut refacerea puterii și prestanței bisericii catolice mai ales în teritoriile ereditare austriece, prin participarea directă a monarhiei în problemele religioase. De altfel acestor aspecte ale evoluției și reconstrucției vieții spirituale, modulului în care contrareforma s-a răspîndit în Europa centrală R. J. W. Evans le consacră cele mai multe pagini ale acestui capitol. Ceea ce este important de subliniat privind lungă și fructuoasă domnia a lui Leopold și ceea ce este scos în evidență și de autor se referă la noul tip de unitate realizat de acțiunea atât a autorității civile cât și a celei religioase. Datorită acestora, posesiunile sau mai exact posesiunea lui Leopold începuse să devină o putere europeană bine conturată. Iar termenul convențional de „Austria” dat de diplomații și politicienii timpului apare acum eliberat de cele două elemente ce fuseseră pînă atunci puse în permanentă corelație cu Habsburgii: Spania a cărui declin tot mai evident constituia o pică pentru curtea din Viena și imperiul German propriu-zis a cărui state au cunoscut o dezvoltare și conturare tot mai precisă după pacea westfalică (1648).

Este epoca în care rezultatele politice (dublate însă și de mari succese militare) a fost strîns legată și de dezvoltarea culturală, *Barocul* fiind rezultatul acesteia domeniu în care, mai ales de la jumătatea veacului al XVII-lea membrii casei de Habsburg au jucat un rol precis, dovedindu-și aici adevărata lor menire. Prezentarea aspectelor generale, a problemelor reînfloririi și a evoluției bisericii catolice și a Barocului în această epocă a fost urmărită de R. J. W. Evans cu scopul cunoașterii modulului în care acestea s-au acomodat la condițiile locale, mai exact asupra țărilor ereditare austriece, Ungariei, Boemiei și a imperiului german, aspecte ce constituie conținutul părții a doua a lucrării (*The Centre and the Regions, p. 157—274*).

Prezintă situația teritoriilor ereditare austriece (cap. *Austria: the Habsburg heartland, p. 157—194*), autorul pornește de la realitatea general valabilă că termenul de *Austria* a fost și este sinonim cu *Erblande* (teritorii ereditare) adică țările non-boeme și non-ungare aflate în directă subordine a Habsburgilor. Într-un anume sens între „Austria” și întreaga monarhie (Habsburgică n. n.) se pune de obicei semnul egalității, fiind vorba în acest caz și de Spania, Țările de Jos, Italia de nord, de fapt totalitatea posesiunilor „casei de Austria” (adică de Habsburg n. n.). În al doilea sens, *Austria*, a fost un simplu ducat aflat în lungul Dunării între Alpii răsăriteni și pădurile din sudul Boemiei, care în secolele X—XII a avut o evoluție

distinctă și precisă sub dinastia Babenberg pînă în 1282 cînd în urma unor schimbări dinastice el a fost preluat de Habsburgi fiind punctul de pornire al acestei dinastii, a „Austriei” în sens de țări ereditare și a „casei de Austria” în sens de monarhie domnitoare în imperiu german, evoluție prezentată de autor în liniile ei generale pînă în secolul al XVII-lea; asupra acestuia stăruie îndelung datorită unor aspecte mai deosebite și a succeselor obținute de Habsburgi. Este epoca în care conlucrarea între dinastie și un grup mic de familie nobiliare în ascensiune apare precis conturată, iar considerațiile amănunțite asupra evoluției și ascensiunii acestui grup, care și-a extins dominația dinspre Austria spre Boemia și Ungaria cuprinde și discutarea situației bisericii catolice și a reprezentanților ei în acest veac. Și în cazul acestora, apăreau aceleași simptome de dominare și extindere a puterii, ca și la nobilime, prelații constituind în primul rînd categoria dominantă în dește dar și în alte organisme de conducere la care se adaugă și aspecte privind întărirea cultului, înflorirea bisericilor și a ordinelor călugărești, purtînd amprenta caracteristică a Barocului. Discutarea tuturor acestor elemente i-au permis lui R. J. W. Evans să ajungă la concluzia, că Austria secolului al XVII-lea, fără a fi devenit o națiune sau unitate politică se impusese totuși ca element de echilibru oscilînd între tendințele ei internaționale și subnaționale, între cosmopolitism și provincialism. Societatea creată de Contrareformă a devenit treptat și doar cu mici excepții o societate imobilă și intolerantă ceea ce a însemnat printr-altele plecarea unui număr mare de protestanți din țările ereditare, dintre care unii, personalități marcante ale timpului.

În mod firesc, evoluția societății austriece, mai ales cea a secolelor XVII—XVIII a influențat în mare măsură și pe cele din Ungaria și Boemia, țări aflate în dependență Habsburgilor ca domenii obținute alături de cele ereditare. Dar în timp ce acestea din urmă nu au reușit decît cu mare greutate să devină o entitate, din contră Ungaria a fost un regat distinct și de multă vreme constituit cu o personalitate pronunțată, în timp ce Boemia a reprezentat o unitate ferm realizată încă din secolul IX datorită și unității ei geografice cu Praga ca centru firesc (capitolele: *Bohemia: limited acceptance*, p. 195—234; *Hungary: limited rejection*, p. 255—274).

În general istoria Boemiei (cu Moravia), în secolul al XVII-lea a fost considerată a fi tot așa de simplă și clară ca și geografia ei, societatea cehă după 1620 cunoscînd o victorie „clasică” a Contrareformei cu impunerea absolutismului Habsburgic. Fiind vorba de imaginea transmisă în primul rînd prin lucrările de istorie apărute în secolul XIX,

încărcate de patosul unui naționalism tîrziu, R. J. W. Evans a încercat să analizeze evoluția Boemiei pornind de la situația Europei centrale în secolul XVII cecea a permis prezentarea mai realistă și la obiect a acestei epoci în analizarea în amănunțime a celor doi factori primordiali: *nobilimea* (ca și în cazul Austriei este vorba de un grup restrîns de familie care au căutat „să strîngă rîndurile”, pentru a împiedica pătrunderea și altor elemente) și *biserica catolică* cu tot ce ținea de ea, și care au contribuit la conturarea și dezvoltarea societății tipice pentru acest veac.

Deși aparent nu s-a putut realiza o conciliere între societatea locală și elementele ale Contrareformei impuse de Habsburgi, cererile de fond au scos la iveală existența unor factori anteriori anului 1620 ceea ce a însemnat în final existența unui baroc catolic de tip boemez, menținîndu-se echilibrul între forma ei internațională și manifestările locale existînd o anume stabilitate a societății Contrareformei constituite în Boemia după 1700. Totodată, conducerea societății boemeze de către nobilime a dezvoltat firesc o cultură aristocratică plină de bogăție și care mai ales după 1700 încetează să mai fie propriu-zis cehă, limba cehă de asemenea fiind din ce în ce mai puțin vorbită situație datorată mai ales cosmopolitismului accentuat al nobilimii și mai puțin politicii oficiale. Așa după cum în problemele bisericii catolice, reînflorirea cultului, construirea noulor lăcașuri, înființarea ordinelor călugărești, acestea s-au efectuat prin preluarea în mare parte a modelului austriac (cum ar fi sistemul de învățămînt, predicatorii populari, circulația scrierilor bisericești aparținînd unor scriitori străini traduși în limba cehă, etc).

În ceea ce privește Ungaria împărțirea regatului în trei, temporar în 1526 și definitiv în 1541 (cînd Transilvania a devenit principat cu anume autonomie) și-a pus amprenta asupra evoluției ei care a avut și unele particularități față de țările ereditare și chiar față de Boemia. Faptul că teritoriul ungar a fost multă vreme cîmpul de luptă între Habsburgi și partida națională pe deoarte și Habsburgi și turci pe de alta a creat în timp un permanent flux al populației, o dislocare socială și o nesiguranță economică evidentă, decăderea unei regiuni sau alta, etc ceea ce au contribuit la permanentele pendulări de populație. Într-o oarecare măsură numai pașalicurile de Buda, Eger, Timișoara au reușit printr-o constrîngere economică și culturală să elimine această „culoare locală” specifică celorlalte regiuni ale Ungariei.

Pentru evoluția societății ungare în secolele XVII—XVIII, asediul Vienei în 1683 și apoi încorporarea Transilvaniei între posesiunile Habsburgilor a adus o anume clari-

ficare, concentrare și întărire a fostului regat în avantajul Habsburgilor; aceștia își deterioraseră situația din Ungaria prin modul cum în tot veacul XVI încercaseră să rezolve raporturile lor cu turcii, prin nesfârșite negocieri — toate compromițătoare pentru curtea din Viena — așa după cum permanentele griji din imperiul german dar și pentru stăpânirea efectivă a Ungariei i-au împiedicat pe Habsburgi să oprească evoluția curentului protestant, foarte puternic în această țară. Abia evenimentele legate de nunele lui Gheorghe Rakoczi II au permis Habsburgilor pe de o parte să impună un „Gubernium” condus de Johann Kaspar de Ampingem, marele maestru al ordinului german dar, pe de alta, persecuțiile împotriva protestanților ungari în această perioadă au creat și primele reacții anticatolice aici.

Cercetînd cu deosebită atenție situația Ungariei în aceste secole, R. J. W. Evans, constată că Habsburgii au avut câteva puncte de sprijin aici, un amestec al rămășițelor vechii autorități regale cu elemente ale administrației imperiale, deși principalele instituții centrale: cancelaria, Hofkammer-ul, consiliul de război, etc se aflau la Viena. Interesant apare autorului faptul că la suprafață se crease un echilibru deși precar între curente politice diferite. În fond regimul Habsburgilor în Ungaria s-a sprijinit pe comunitatea de interese între dinastie, aristocrație și biserică, la care s-a adăugat ca și în cazul Austriei și Boemiei apariția la sfîrșitul veacului XVI și la începutul celui următor a unei noi categorii nobiliare încărcată de multe onoruri și titluri imperiale strîns legată de curtea din Viena.

De asemenea ca și în cazul țărilor deja evocate și în Ungaria biserica a jucat prin prelații de vîrf un rol foarte însemnat. Dar în ceea ce privește curentul Contrareformei în sine susținut de Habsburgi el nu l-a atins pe unghi decât în mică măsură deoarece aceștia au mers ferm pe ideea unui curent local.

Spre deosebire însă de Austria și Boemia interacțiunea aristocrație-biserică-dinastie a fost mult mai limitată. Căci protestantismul sub forma calvinistă a dăinuit nu numai datorită condițiilor speciale, în Transilvania sau în regiunile din nord-estul țării; odată cu el o anume nobilime provincială, o „partidă națională” a supraviețuit evenimentelor secolului XV—XVI; din această pătură nobiliară, o parte s-a transformat (prin cădere) în țărănime liberă care a menținut o permanentă stare de opoziție. Opoziția principală și generală a fost însă resentimentul față de tot ce era german-némeček, termen care cuprindea așa după cum subliniază autorul totalitatea elementelor ce țineau de Habsburgi și care îi

delimitau față de restul Imperiului, resentiment tot atât de puternic și constant acum ca și în veacurile anterioare (manifestat cu claritate pentru prima oară în 1490 cu ocazia alegerii unui nou rege al Ungariei n.n)

În exteriorul opoziției aristocrație-prelați au apărut dar nu s-au suprapus revoltele născute împotriva Habsburgilor după 1664, cea mai cunoscută fiind cea condusă de Francisc Rakoczi II în perioada 1703—1710. Pornind de la această mișcare și pentru înțelegerea ei, R. J. W. Evans a acordat câteva pagini substanțiale evenimentelor și situației din Transilvania devenită parte integrantă a Imperiului Habsburgic abia în 1690 (p. 266—272), motiv pentru care, curtea din Viena și instituțiile ei centrale au urmărit permanent și cu toată atenția tendințele și spiritul separatist al Transilvaniei.

Găsinî suportul necesar pentru recuperarea întregului teritoriu al Ungariei, după asediul nereușit asupra Vienei în 1683 și degingolada turcilor spre Belgrad, casa de Austria și-a putut îndrepta atenția și spre multiplele alte aspecte ale imperiului german în sine, prezentate de autor în ultimul capitol al părții a doua (*The German Empire: limited hegemony*, p. 275—308).

De-a lungul secolului XVI și începutul celui următor, Habsburgii au fost confrunțați cu numeroase aspecte privind imperiul, care se întindea cu mult în afara țărilor ereditare, Ungariei și Boemiei, pînă la Marea Nordului, Baltica, Mosela. Problema dominantă a secolului XVI fiind, cea religioasă, a confruntării dintre împărat — casa de Habsburg — și principii clștigați spre Reformă ca și încercarea refacerii prestigiului bisericii catolice foarte slăbite în această perioadă. Pacea westfalică, încheiată la jumătatea secolului următor, 1648, care cuprindea și garanții religioase precizînd mai mult poziția principilor și autonomia teritoriilor ce nu făceau parte din moștenirea Habsburgică, a slăbit în consecință poziția împăratului în interiorul imperiului german. Alegerea lui Leopold în 1657 nu numai că a stăvilit aceste tendințe dar a dat, așa cum remarcă autorul, un nou impuls poziției imperiale (respectiv casei de Habsburg), conturîndu-se condițiile pentru dezvoltarea unui anume „Commonwealth” Habsburgic în centrul Europei. În același timp dinastia conducătoare a imperiului german, de fapt de origine germană și influențată cert de această ascendență, a jucat un rol precis și de necontestat în evoluția imperiului german.

În primul rînd în problemele religioase: pe căi directe, împăratul (și nu papa) a fost cel care în a doua jumătate a veacului XVII a numit prelați în toate centrele bisericești vacante ale vechiului imperiu romano-german. Mai interesant apare problema „Ordinului

german", ordin caracteristic bisericii catolice; numai posesiunile lui din Prusia și Germania de nord au fost secularizate în vremea Reformei, restul supraviețuind și realizând o foarte strînsă colaborare cu împărații casei de Habsburg; „marii maeștri” ai ordinului, au locuit în marșa lor majoritate în Austria, iar în perioada 1590—1618 ordinul a fost condus de arhiducele Maximilian, frate cu Rudolf și Mathias. Dar aceste legături foarte strînsă cu Austria, nu au împiedicat faptul că ordinul a fost o instituție tipic imperială cu numeroase posesiuni în Germania, cu reședința (construită în stil baroc clasic) la Ellingen.

În aceeași perioadă, statele germane protestante au avut relații mai mult sau mai puțin strînsă cu biserica catolică și împăratul, realizate în diverse forme, oricum o situație aparent neobișnuită, R. J. W. Evans prezentînd exemplul cel mai caracteristic, Saxonia, locul de unde a pornit mișcarea lui Luther. Această atitudine a găsit suport și confirmare în rîndul intelectualității germane, cultura germană evoluînd sub semnul coexistenței confessionale, care a supraviețuit datorită loialității ei față de trecutul imperial în general și față de Austria ca personificare a imperiului, în special. Dar ceea ce a constituit elementul primordial al legăturii între Austria și imperiu (dealtfel în strînsă corelație cu cele expuse anterior), a fost numărul mare de personalități venite din teritoriile germane nehabsburgice, în slujba curții din Viena și care au făcut carieră strălucită ca oameni ai legii, militari, prelați, medici sau în domeniul artistic.

Această interacțiune evidentă și dovedită permite autorului să tragă concluzia că noul „sistem de conducere” practicat de Habsburgi nu și-a încetat acțiunea dincolo de teritoriile ce aparțineau direct acestora, ci din contră a influențat și s-a întrepătruns într-un amalgam sau mai exact „surrogat de sisteme” în tot cuprinsul imperiului. Oricum, epoca de după 1650, cea a Contrareformei a însemnat o predominare a Habsburgilor în imperiu și mare parte în Europa, iar catolicismul austriac, o forță mai puternică decît puterea papală a contribuit la realizarea Barocului tipic pentru Europa centrală.

De aceea autorul a consacrat a treia și ultima parte a lucrării sale, medului intelectual și diverselor aspecte ale catolicismului austriac renăscut (*The intellectual foundations*, p. 311—450), diverselor aspecte ale învățămîntului catolic, diferențele din acest punct de vedere între țările imperiului german (*The anatomy of Catholic learning*, p. 311—345), reacția și poziția bisericii catolice față de înflorirea alchimiei — pe care autorul o consideră totuși prima revoluție a tehnicii în țările ereditare austriece — , față de evolu-

ția magiei populare dar și culte, raporturile cu unele grupări necreștine din imperiu, etc. (*The compromise with educated magic*, p. 346—380; *The attack of popular magic*, p. 381—418).

În final R. J. W. Evans tratează, pornind de la o caracteristică a societății habsburgice din epoca Contrareformei, cea a unui amestec „plăcut” între nesiguranță și încredere, raporturile bisericii catolice austriece cu alte grupări de credință necatolică din imperiul german și care nu erau protestante. De asemenea, cercetînd aceste raporturi și în legătură cu unele comunități ortodoxe din imperiu, autorul stăruie din acest punct de vedere, asupra situației românilor din Transilvania, a legăturilor lor religioase în secolele XVII—XVIII cu Moldova și Țara Românească, încercarea ordinului ieuzit de a-și extinde influența și la sud și est de Carpați, etc. fiind evocate o serie de personalități din țările ereditare, Ungaria și Boemia care au jucat un rol însemnat în răspîndirea ideilor noii societăți habsburgice din perioada discutată (*The universal enterprise*, p. 419—446).

Lucrarea este însoțită de numeroase și interesante anexe, pornind de la un *tabel cronologic* al principalelor momente politice și militare în perioada 1526—1788 (p. 451), urmat de prezentarea *genealogiei* Habsburgilor în secolele XVI—XVII — de fapt de la Maximilian I la Carol al VI-lea (p. 454—455), *hărți*: Europa centrală în secolele XVI—XVII și posesiunile habsburgice pe la anul 1700 (p. 456—457). De asemenea, și aceasta este un lucru nu des întîlnit în lucrări similare, un *glosar* al celor mai importante variante de nume de localități, pentru Austria, Boemia și Ungaria, prezentate după caz în limbile germană, cehă, ungară, polonă, italiană, etc.: pentru Transilvania, prezentată în cadrul Ungariei se dau variantele latine sau românești a principalelor localități, cum ar fi Alba Iulia, Cluj-Claudiopolis, Oradea, etc. (p. 459—461). Alături de un *ghid de pronunțare* (p. 462—464) și o *bibliografie selectivă* foarte bogată (p. 465—485), lucrarea mai cuprinde un *indice* de persoane, localități și substantive comune (p. 487—531).

Deși în bibliografia selectivă nu este indicată decît o singură lucrare românească (Căndea R, *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern*, Leipzig, 1916), autorul argumentînd că dacă principalele lucrări cercetate pentru întocmirea acestei cărți, apar în notele fiecărui capitol, repetarea în bibliografia selectivă numai a celor des menționate în note, R. J. W. Evans folosește de fapt și alte lucrări românești. După specific, acestea pot fi grupate în două: pentru probleme religioase (cele mai multe) și probleme generale. Din prima categorie amintim în afara

cele deja menționate: St. Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a Românilor din Transilvania și Ungaria* (Sibiu, 1945), A. Grana, *Instituțiile calvinești în biserica română*, (Blaj, 1895), D. Stăniloae, *Unitarismul din Transilvania, încercare de dezmembrare a poporului român* (București, 1973), etc.

Din a doua categorie se pot cita L. Demeny, P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI – XVII* (Bucurest, 1974), autorul exprimându-și intenția de a scrie mai mult despre cultura Transilvaniei în secolul XVII și contactele ei cu Europa apuseană, motiv pentru care este citată

lucrarea de mai sus, (nota 77, p. 268) și mai ales Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă* (Bucharest, 1971), autorul doar enunțând problema stăpînirii directe a Olteniei de către Habsburgi cu numeroasele ei implicații (nota 19, p. 127).

Voluminoasa lucrare *The making of the Habsburg monarchy*, considerată de autor însuși, o interpretare, dovedește buna cunoaștere de către R. J. W. Evans a variatelor probleme suscitade de cercetarea unei epoci importante din istoria europeană și în care a fost implicată și istoria țărilor române.

Ștefana Simionescu

„Revista de Historia de America”, numero 90, julio-diciembre de 1980, Instituto Panamericano de Geografía e Historia, 233 p.

Acest număr al prestigioasei publicații latino-americane, condusă de profesorul dr. Guillermo Moron, este structurat în trei părți. Prima înfățișează lucrările reuniunii tehnice a Comisiei de istorie a Institutului Panamerican de Geografie și Istorie, desfășurate în intervalul 2—6 iunie 1980, la Caracas, Venezuela (pp. 9—60). A doua cuprinde un număr de 12 studii și articole cu o problematică foarte variată, iar a treia parte este dedicată recenziilor și notelor de lectură. Finalul sumarului cuprinde, totodată, pe de o parte o prezentare a Institutului „Gonzalo Fernandez de Oviedo” din Madrid, fondat în 1940 și lovit de un distrugător incendiu la sfârșitul anului 1972 soldat cu pierderea a 80% din fondul său bibliografic, pe de altă parte o *Nota Adicional* care anunță încetarea din viață, la 29 iunie 1980, la Lima, a marelui istoric peruan Jorge Basadre (n. 1903).

Problematica primei părți și cea a unora din studiile părții a doua sînt, în cea mai mare măsură, identice. Reuniunea tehnică a Comisiei de istorie, relatată pe larg, a dezbătut *Informarea asupra Proiectului de Istorie Generală a Americii* prezentată de profesorul Guillermo Moron (pp. 61—66) și redată integral în partea a doua, ca și studiile: *Situația cercetării istoriografice în America*, de Maria del Carmen Velazquez (pp. 93—97) și *Problemele antropologice reale și legătura lor cu istoria Americii* de Charles C. Di Peso (pp. 99—102), dar nu și în mai mică măsură materialele precum: *Cercetarea și învățămîntul istoriei Americii în „Campusul” Franca* de Manuel Nunes Dias; *Polemica în legătură cu Arheologia* de José L. Lorenzo sau *Situația învățămîntului superior al istoriei și cercetării istorice în Guatemala* de Jorge Lujan Muñoz.

Informarea lui Moron, președinte al Comisiei de Istorie a I.P.G.H., a constituit și raportul aceluiași în cadrul Comisiei de Istorie a I.P.G.H. care și-a desfășurat lucrările la București cu prilejul celui de al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice. Din expunerea profesorului Moron reiese că Proiectul de Istorie Generală a Americii a fost pregătit și definitivat între 1943 și 1973, în

cadrul a mai multe reuniuni, perioadă în care s-au publicat unele volume: unsprezece despre epoca indiană, cinci pentru cea colonială și patru pentru epoca națională. În 1971 s-a desfășurat la Lima a II-a reuniune ordinară a Consiliului Interamerican pentru Educație, Știință și Cultură, organism al O.S.A., care a aprobat o rezoluție privitoare la *Pregătirea unei Istorii Generale a Națiunilor Americane*. În 1974, coordonator general al lucrării a fost desemnat profesorul Moron, sub redacția căruia, în 1976, la Caracas, a fost publicat *El Proyecto de Historia General de America (Antecedentes, Perspectives)*. La realizarea acestei vaste întreprinderi istoriografice au fost antrenați istorici, lingviști, arheologi, antropologi etc. Se speră ca în 1981 efortul acestora să fie concretizat în publicarea primelor patru volume ale Istoriei Generale a Americii, sub auspiciile Academiei Naționale de Istorie din Venezuela.

În cadrul reuniunii Comisiei de istorie au prezentat informări coordonatorii perioadelor principale ale Istoriei Generale; Mario Sanoja Obediente — Perioada indiană; dr. Ricardo Zorraquin Becu — Perioada Colonială; Guillermo Moron, în lipsa dr. J. C. M. Ogelsby, a înfățișat o scurtă informare asupra Perioadei Naționale. Au urmat dezbateri pe baza informărilor, la care au participat reprezentanți de frunte ai istoriografiei latino-americane, specialiști din America de Nord și din Europa, reprezentanți ai O.S.A.

Lucrările ședinței din 3 iunie au analizat *Situația studierii și învățămîntului istoriei Americii*, intervenții pertinente făcînd dr. Ernesto De la Torre Villar (Mexic), dr. Ramon J. Velasquez (Venezuela), dr. Manuel Nunes Dias (Brazilia) etc. În cuvîntul său, De la Torre Villar a arătat că în anul 1947 Comisia de istorie a I. P. G. H. s-a întrunit prima oară, inițiind publicarea unei serii de importante lucrări, în cea mai mare parte de caracter colectiv în legătură cu această temă. Astfel, au apărut: *Învățămîntul istoriei în Mexic, Statele Unite, Haiti, Cuba, Columbia, Argentina, Honduras, Puerto Rico, Brazilia* etc (între 1950—1953).

În ziua de 4 iunie dr. Maria del Cœrmen Velasquez a prezentat un referat privitor la *Situația cercetării istoriografice în Venezuela*, iar dr. Demetrio Ramos Perez a făcut un expozeu despre *Tendențele cercetării istoriografice în America*. A fost evocată, de către numeroși vorbitori, memoria eroului luptei de eliberare Antonio José de Sucre, la 150 ani de la moartea sa.

În ziua de 5 iunie, tema dezbătută a fost *Probleme actuale ale antropologiei și legăturile ei cu istoria* în legătură cu care au făcut interesante expuneri dr. Enrique Barba, președintele Academiei Naționale de Istorie din Buenos Aires, dr. Charles Di Peso, dr. Miguel Acosta Saignes, dr. François Chevalier, dr. José Luis Lorenzo, dr. Eduardo Arcila Farias etc.

În ultima zi a reuniunii — 6 iunie — tema discuțiilor a fost *Locul istoricilor în lumea noastră*, în legătură cu care profesorul Francisco Morales Padron, de la Universitatea din Sevilla, a înfățișat un referat, urmat de dezbateri.

Studiul lui Manuel Nunes Dias, *Cercetarea și învățământul istoriei Americii în „Campusul” Franca (Brazilia)*, împărtășește experiența dobândită de acest centru în cele două forme de activitate. Aspectul metodologic predomină, ca și exagerările didactice în legătură cu tehnica elaborării unei lucrări științifice. Mai interesante sînt părerile autorului în ceea ce privește starea învățămîntului istoriei în Brazilia. Pe bună dreptate, arată autorul, istoria este știința socială cea mai interdisciplinară. Insistă asupra necesității strînsei legături între cercetarea științifică și învățămîntul istoriei.

În contribuția sa, Maria del Carmen Velasquez, remarcă însemnătatea lucrării, relativ recente, *America latină: istoria jumătății de secol*, scrisă de doisprezece intelectuali din zece țări americane; atrage atenția asupra lipsei din bibliotecile mexicane a unor istorii generale despre America. Totodată, lucrările care există despre lumea latino-americană se ocupă în prea mică măsură de trecutul mai îndepărtat, există lacune serioase pentru cunoașterea istoriei unor regiuni întregi din America. Autoarea sugerează autorilor de istorii naționale să aibă în vedere faptul că lucrările lor trebuie să servească Istoriei Generale a Americii. Aspecte importante ale istoriei Americii se află inserate în publicații ale unor instituții nespecializate — C. E. P. A. L., F. M. I., O. S. A., O. N. U., Institutul Indigenist American etc.

Un loc important în publicarea de studii de istorie a Americii îl au editurile universitare din Argentina, Columbia, Chile, Ecuador, Peru, Uruguay și Venezuela. 95 % din studii cu caracter particular asupra istoriei Americii

au fost publicate între 1960 și 1979. Din păcate, cele mai multe dintre acestea tratează cu predilecție chestiuni economice și politice și nu problemele sociale.

În studiul *Problemele antropologice reale și legăturile lor cu istoria Americilor* dr. Charles Di Peso evidențiază strînsa interdependență dintre antropologie și istorie, discipline care se completează reciproc, „asigurînd reconstrucția și continuitatea istoriei”. Autorul arată că pe baza contribuțiilor antropologice și arheologice trebuie să se considere că istoria Americii a început în urmă cu 40 000 ani; este necesar să se statornicească continuitatea istorică între culturile preeuropene americane și indigenismul de astăzi.

În *Polemica în legătură cu Arheologia* José L. Lorenzo, format ca „preistoric”, adică antropolog și specialist în arheologie, își expune opiniile în captivanta dispută dacă arheologia este istorie sau antropologie, după ce, în prealabil, trece în revistă și explică evoluția termenilor și conținutului lor diferit în America de Nord, Europa și America latină. Subliniază însemnătatea operei lui Gordon Childe care, din 1946, clasifică arheologia printre științele sociale. Reține și comentează sensul termenilor de arheologie istorică, etnoarheologie (arheologia etniilor indigene). Arată că arheologii latino-americani dispun de o formație în care antropologia deține un loc însemnat, evident, alături de istoria propriu zisă, că în continentul american se practică astăzi două curente în domeniul arheologiei: 1) ca parte a antropologiei, cu posibilități de a contribui la cercetarea istorică; 2) care subapreciază posibilitățile pe care le oferă folosirea metodelor și tehnicilor antropologiei. Autorul încheie, sugestiv, cu cuvintele lui Childș: „Arheologul este un istoric și arheologia — unul din izvoarele istoriei și nu umilul ei servitor”.

Interesant pentru cunoașterea modului de a aprecia disciplina istorică într-o țară centroamericană este studiul lui Jorge Lujan Muñoz — *Situația învățămîntului superior al istoriei și cercetării istorice în Guatemala*.

În mod tradițional — arată autorul — cei care studiază istoria la Universitatea din Guatemala trebuie să urmeze o serie de cursuri privind istoria lumii — în general a celei occidentale — și istoria locală sau regională. La această osatură obligatorie se adaugă unul sau două cursuri de teorie și altele de metodologie. Învățămîntul superior al istoriei a început în Guatemala în 1945, odată cu fondarea la Universitatea San Carlos (de stat) a Facultății Umaniste. Astăzi, învățămîntul superior urmărește formarea de profesori pentru învățămîntul secundar, prin cursuri de trei ani (la Universitatea de stat și la două universități particulare) și licențiați în istorie (numai la Universitatea de stat). În 1980, la

Școala de Istorie a Universității San Carlos erau înscriși la studii 168 studenți, din care 117 se pregăteau să devină profesori și 49 pentru „licenciatura”. Sînt înfățișate principalele deficiențe ale pregătirii licențiatilor, între care insuficienta pregătire teoretică, o inadecvată formare metodologică, lipsa de echilibru între științele sociale, neobligativitatea însușirii unei limbi moderne, rigiditatea planului de învățămînt, lipsa unui suficient număr de profesori bine pregătiți etc.

În partea a doua a studiului este analizată starea cercetării istorice în Guatemala, cercetare ce se efectuează în instituții de stat sau particulare.

Plin de sugestii este studiul profesorului Guillermo Moron *Reflecții heterodoxe în legătură cu Simon Bolivar*, structurat în următoarele compartimente: cultul ca pedagogie politică; naționalitatea lui Bolivar; Alfonso El Sabia și Bolivar; tragedia unității. Moron susține că azi și în viitor cultul popular al lui Bolivar și al eroilor eliberării trebuie să constituie un program național de pedagogie politică, un izvor de învățăminte educaționale și morale. Cetățean spaniol pînă la 5 iulie 1811, Bolivar a devenit de la acest istoric moment cetățean venezuelan pînă la 17 decembrie 1819, cînd a creat Republica Columbia, devenind astfel cetățean columbian. Scrierile lui Bolivar nu aparțin unui gânditor teoretic, ci sînt consecința activității lui. Justiția, centrul concepției dreptului, a constituit o permanentă preocupare pentru Bolivar. „Justiția este regina virtuților republicane” spunea Bolivar. „Cuvîntul *Justiție* — afirmă Moron — care acoperă toată opera și toată acțiunea lui Bolivar, nu provine din Revoluția Franceză, nici de la conducătorii nordamericani care l-au folosit atît de mult. Cuvîntul *justiție* de care s-a folosit Bolivar provine din propria sa cultură, de la Alfonso El Sabia și ale sale *Partidas*. Bolivar l-a realizat, l-a îmbogățit, l-a înnoit” (p—151). Preocuparea fundamentală a lui Bolivar în perioada luptei de eliberare și după victoria acesteia a fost realizarea unității teritoriilor și populațiilor eliberate. Ideea unității este prezentă în toate documentele care provin de la el începînd cu 1812. Era vorba, însă, de o unitate nouă și nu, pur și simplu, moștenirea unității istorice politico-administrative coloniale. Studiul reputatului istoric venezuelan constituie un veritabil omagiu adus Eliberatorului la împlinirea a 150 ani de la trecerea sa.

Carlos Sanchez Diaz semnează în acest număr un portret plin de miez dedicat recent dispărutului (8 februarie 1980) intelectual de marcă Agustín Millares Carlo, cetățean prin naștere al Spaniei (10 august 1893) și al Mexicului și Venezuelei prin preocupările sale

cărturărești, în parte datorate faptului că în 1939, odată cu căderea Republicii Spaniole, Millares Carlo a fost obligat să trăiască în exil, în Mexic. Între 1941 și 1959 a făcut parte din corpul profesoral al Universității Naționale Autonome din Ciudad de Mexico, după care a trecut în Venezuela, conducînd Secția Bibliografică a revistei de care ne ocupăm. La vîrsta de 66 ani a fost încaadrat docent și director al Bibliotecii Generale a Universității Zulia din Maracaibo. Autorul enumeră cîteva din principalele contribuții istoriografice și documentare ale lui Millares Carlo: *Documentos del Archivo General de la Villa de Madrid; Índice y extratos de los protocolos del Siglo XVI del Archivo de Notarios de Mexico; Rafael Maria Baralt* (studiu biografic, critic și bibliografic), alături de care s-au impus numeroase traduceri din Lucrețiu, Cicero, Salustius, Titus Livius, Pedro Martis de Angleria, Thomas Morus etc., precum și manualele de tehnică cercetării bibliografice și de istoria cărții etc.

Simbol al colaborării între oamenii de știință români și cei din America latină în domeniul istoriografic este prezența în acest număr al revistei „Historia de America” a studiului *Rezistența autohtonilor* al profesorului dr. docent Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice. Este o sinteză magistrală a demonstrației permanenței poporului român în spațiul carpatodanubian-pontic, începînd cu momentul de vîrf al civilizației strămoșilor geto-daci — statul centralizat și independent condus de Burebista — și pînă astăzi. Autorul trece în revistă eforturile făcute în ultima perioadă în investigarea cît mai completă a tuturor aspectelor istoriei civilizației autohtonilor în vederea realizării *Tratatului de Istorie a României*. Este evidențiată importanța descoperirilor arheologice, în special în ceea ce privește relațiile statului lui Burebista și Decebal cu Imperiul Roman, influențele reciproce, multiple și de durată, între care adoptarea timpurie de către administrația dacă a monetei romane, pătrunderea în limba geto-dacilor a numeroase elemente ale limbii latine, ceea ce a contribuit la amorsarea procesului de romanizare a autohtonilor cu mult înainte de ocuparea militară a Daciei de către romani etc. Autorul reamintește că romanizarea nu a încetat odată cu părăsirea Daciei de către armata și administrația Imperială. După 271, teritoriul Daciei a continuat să fie inclus în sfera de influență politică, economică și culturală a Imperiului Roman, fapt atestat de covârșitoare dovezi materiale. Sînt reamemorate momentele esențiale ale rezistenței autohtonilor daco-romani și apoi români în fața invaziilor popoarelor migratoare, pe întreg teritoriul vechii Dacii. Degringolad

Imperiului Roman de Răsărit (Constantinopol), ca urmare a acțiunilor centrifuge ale diverselor sale părți componente în fața asaltului otoman a determinat lichidarea „latinătății orientale”, cu o excepție: țările române care au știut și au reușit să reziste noii și pustiitoare amenințări externe, „păstrându-și intacte entitatea națională și organizarea tradițională, veche de secole, statul”. Din marele și fastuosul „Commonwealth” bizantin, unicul teritoriu roman liber și ultimul din această parte a Europei au fost Principatele Române care a luptat cu obstinație împotriva cuceritorilor Constantinopolului, reușind să împiedice transformarea teritoriilor românești în pašalicuri, așa cum s-au petrecut lucrurile cu întreg sud-estul Europei și cu Ungaria. După constituirea statelor feudale române independente, lupta maselor populare, a țărănimii, împotriva exploatării feudale s-a împletit cu războaiele împotriva dominației străine, războaie în care un însemnat rol a revenit unei întregi pleiade de voievozi patrioți. Profesorul Mihnea Gheorghiu reține frumoasele și pline de adevăr cuvinte ale marelui bizantinolog Dimitri Obolensky, după care „de la domnia lui Mircea pînă la moartea lui Ștefan, Imperiul Roman de Răsărit și-a trăit ultimele momente ale istoriei proprii.” Cu deplină temei, profesorul Mihnea Gheorghiu subliniază pentru cititorul latino-american că istoria poporului român, se caracterizează prin rezistența la aspirare și la dominația străină, particularitate care și-a pus amprenta specifică „asupra întregii evoluții sociale a României, asupra felului de a fi și de a gândi al poporului român, asupra destinului său istoric...”

La rubrica *Studii istoriografice* (Seria: Nuvelistica și istoria), Pedro Gatti abordează chestiunea *Conștiinței istorice* în „*Doña Barbara*”, una din principalele opere ale marelui romancier Romulo Gallegos. Ca și în *Amalia* de Marmol—prima nuvelă modernă latino-americană—în *Doña Barbara*, problemele care beneficiază de cea mai mare atenție sînt fenomenul caudillismului, viața socială primitivă în mediul rural din perimetrul venezuelan și impactul acestuia cu civilizația urbană. Autorul remarcă faptul că în *Doña Barbara*, ca și în toate marile creații literare care s-au ocupat de problemele centrale ale continentului latino-american, factorul geografic a jucat și joacă un rol esențial. Romanul lui Gallegos este un răspuns ideologico-politic la gravele pericole generate de un „primitivism productiv” care contribuie la menținerea relațiilor sociale „dominate de violență și susținute de o economie inertă, paralizată și paralizantă”.

Francisco Miranda (Precursorul) în *Memoriile Regelui Louis Philippe* este studiul semnat de Carlos Seco Serrano, pentru care figura marelui precursor pare a fi mai fascinantă decît cea a lui Bolivar, Miranda încarnînd decenii la rînd „marșul” spre libertate, marș care l-a purtat din S.U.A. în Anglia, apoi în Franța, Rusia etc. Scrierile de interpretare a gândirii lui Miranda fi califică fie drept neoclasic, fie romantic. Seco Serrano dă dreptate ambelor teze, neoclasicismul fiind prezent în celebrele *Diarios*, iar romantismul fiind reprezentat de ideea rupturii revoluționare.

Materialul documentar referitor la Miranda este imens. Între 1929 și 1950 au fost publicate 23 volume, la care s-a adăugat un număr impresionant de studii. Au fost scoase la iveală noi și noi mărturii despre el, unele aparținînd unor personalități politice americane sau europene cu care „marele pelerin” a venit în contact: Washington, Ecaterina a II-a, Dumouriez etc. În 1974 au fost publicate *Memoriile* lui Louis Philippe d'Orleans, duce de Chartres, rege al francezilor între 1830 și 1848, participant la revoluția din 1789—1794. Memoriile sale aduc dovezi interesante privitoare la participarea lui Miranda, în calitate de general al Franței Revoluționare la luptele din nord sub comanda lui Dumouriez.

Ultimul studiu se intitulează *Gîndirea lui La Bruyère asupra istoriei* și aparține lui Pedro Gatti. Autorul reține caracterul net pesimist al aprecierilor de natură istorică ale lui La Bruyère, surprinde contradicțiile gândirii sale, dar remarcă și unele elemente pozitive în scrierile lui privitoare la relațiile din cadrul „comediei umane” din vremea sa.

Ca orice revistă de ținută științifică, „Revista de Historia de America” cuprinde un însemnat număr de recenzii și prezentări de cărți semnificative ale istoriografiei latino-americane apărute în ultimii ani. Numărul 90 al revistei de istorie a Americii înfățișează varietatea preocupărilor istoricilor latino-americani, dorința lor expresă de a cerceta în profunzime istoria populațiilor dintr-o vastă zonă geografică, folosind pentru aceasta metodele cele mai noi, inclusiv contribuțiile disciplinelor înrudite. Totodată, este manifestă preocuparea pentru asigurarea în țările latino-americane a unui învățămînt al disciplinei istorie la cote și exigențe cît mai înalte.

Prezența unei contribuții românești în această prestigioasă revistă este de bun augur și se înscrie în conduita bunelor relații sta-tornicite între România și America latină.

Constantin Bușe

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbă străină se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLĂSTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 322 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1979, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab. *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÎRSTOIU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania, vol. II*, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.
- ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
- MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturiile străine despre strămoșii poporului român*, 1980, 158 p., 11 lei.
- MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. III, Sfârșitul sec. XVI — începutul sec. XIX*, 1980, 444 p., 37 lei.
- ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia*, 1980, 191 p., 11 lei.
- VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire, VI/1 + VI/2*, 1980, 326 + 340, p. 26 + 28 lei.
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane, III/2*, 1980, 484 p., 34 lei.
- * * * *Inscripțiile din Seythia Minor, vol. V*, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
- CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, 224 p., 36 lei.
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.
- VENIAMIN CIOBANU, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, 1980, 239 p., 11,50 lei.
- MARIA HOLBAN, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, 1981, 310 p., 21,50 lei.
- MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821 — 1948*, 1981, 342 p., 12 lei.
- OLGA CİCĂNCI, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636 — 1746*, 1981, 208 p., 12 lei.

RM ISSN CO — 3870

